

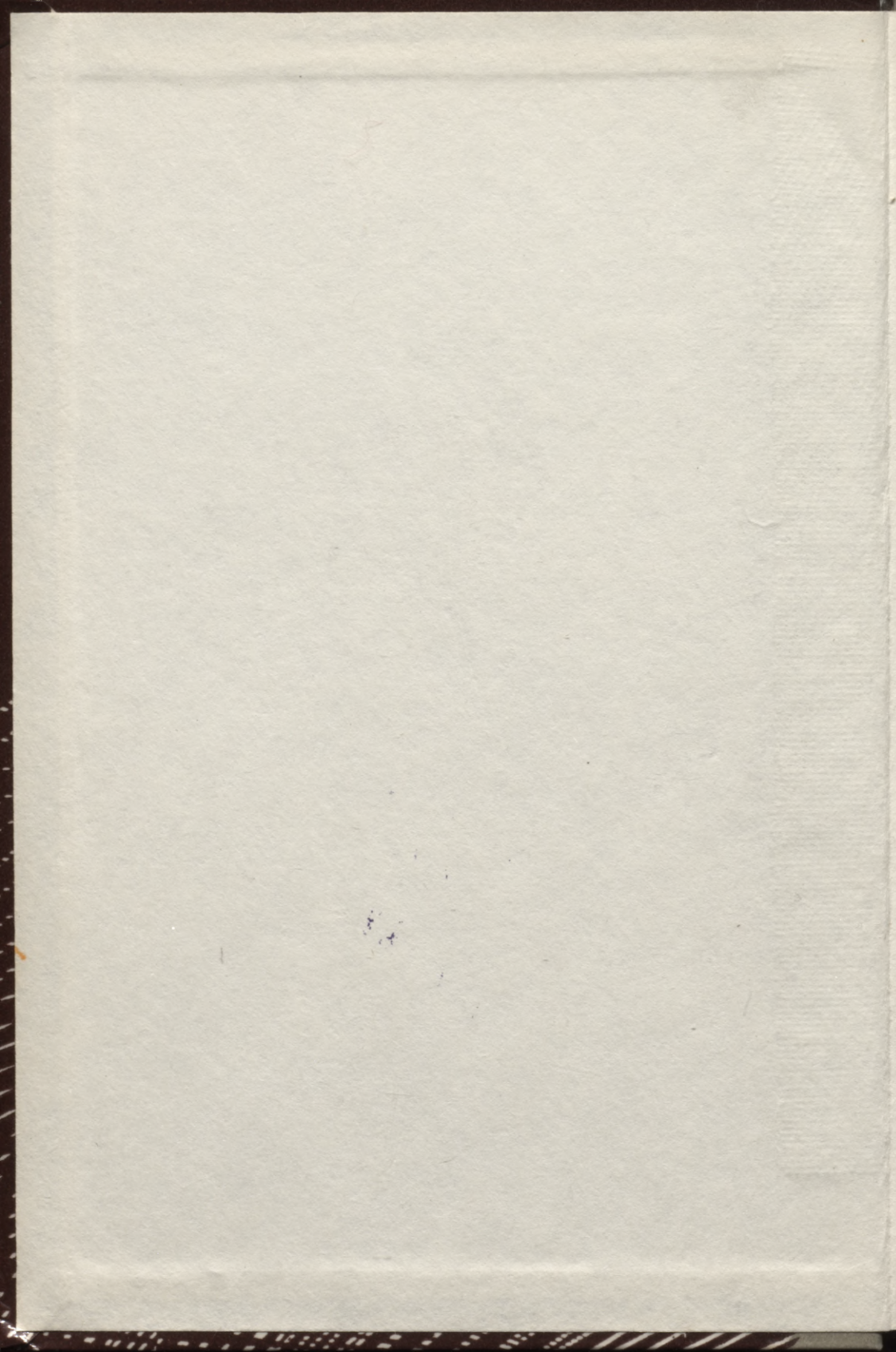
84-4

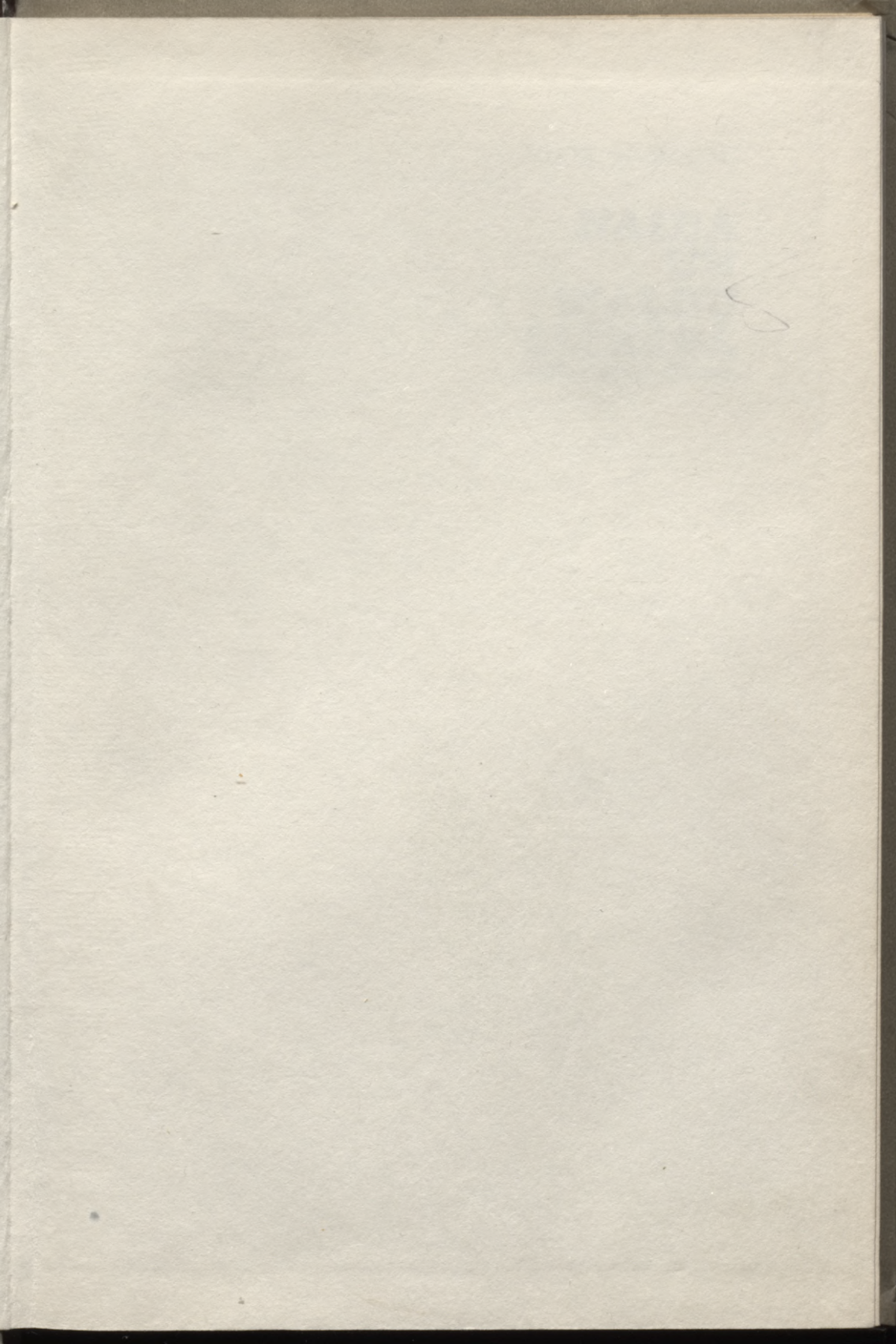
5

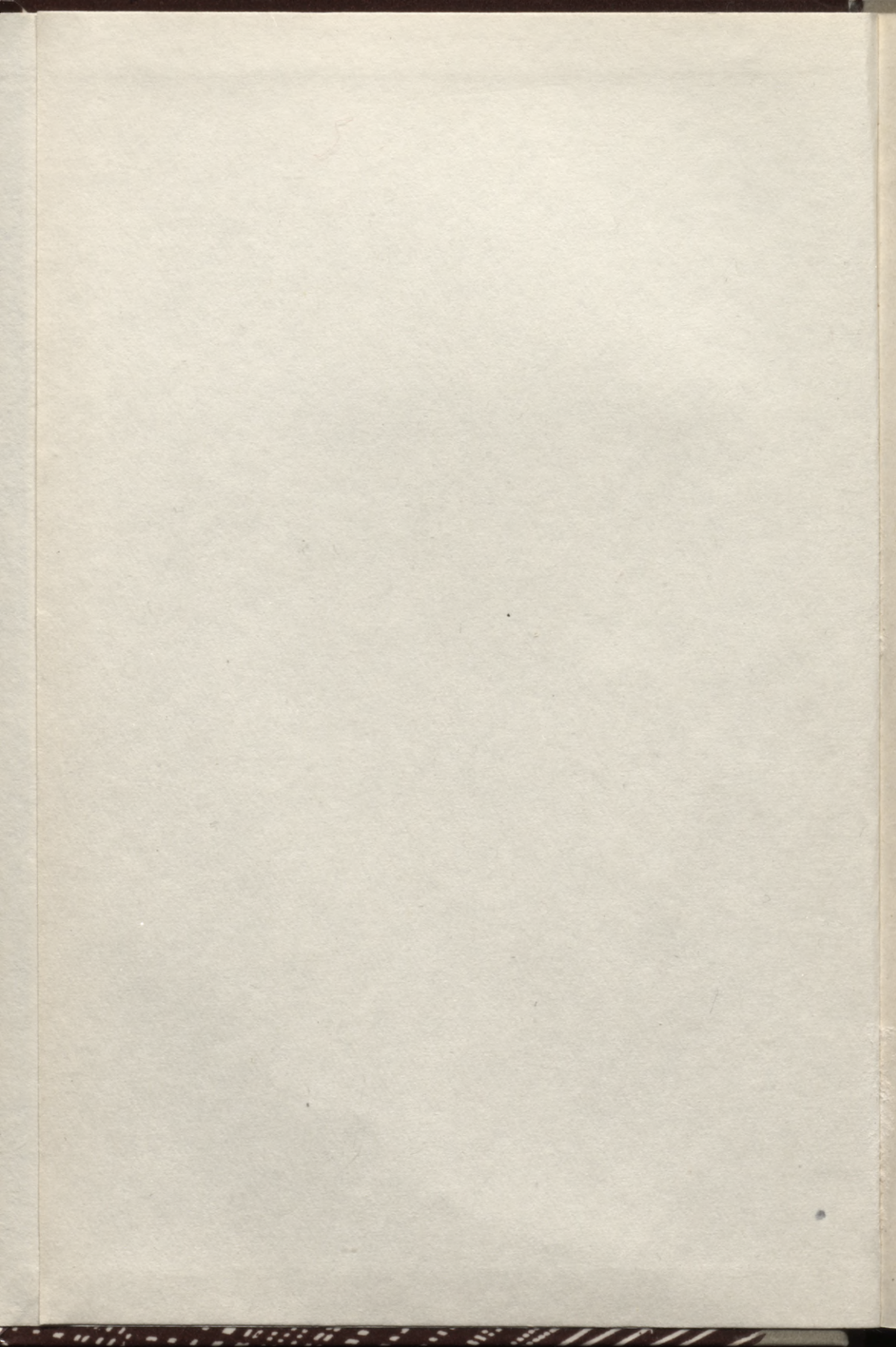
VILIS SAMSONS

NAIDA
UN
MĀLĀDU
SLĪKŠNĀ

An abstract graphic design in the bottom right corner of the cover. It features a grid of white lines on a dark background, with the lines curving and converging towards the bottom right, creating a sense of depth and movement. The grid is composed of both solid and dotted lines.

VILIS SAMSONS

**NAIDA
UN
MALDU
SLIKŠNĀ**

MRS SIMONS

MALDEN
MASS
MAY 18
1884

L 84-4
5

L
9

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA

VILIS SAMSONS

**NAIDA
UN
MALDŪ
SLĪKŠNĀ**

Ieskats ekstrēmā
latviešu nacionālisma uzskatu
evolūcijā

RĪGA «ZINĀTNE» 1983

63.3(2L)62
Sa 475

Vija Ls'a Latv. PSR

VALSTS BIBLIOTEKA

84-2.072

0308011802

Samsons V. Naida un maldu sliksnā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. — Rīga: Zinātne, 1983. — 239 lpp., il.

Monogrāfija veltīta latviešu ekstrēmā nacionālisma «teorētisko» tēzu atmakošanai; tanī atsegtas tās totalitārisma un vadonības koncepcijas, kādas tika paustas fašistiskās kliķes kundzības gados, parādīts, kā hitleriskās okupācijas laikā daudzi latviešu buržuāziskā nacionālisma darboņi, aizmirdami agrākos «patriotiskos» saukļus, zemiski sadarbojās ar iebrucējiem, stājās hitleriskās propagandas dienestā. Tiek atklāta nacionālsociālisma un rasisma mācību noziedzīgā būtība, parādīts LKP CK, komunistu ideoloģiskais darbs fašistiskās demagoģijas atmakošanā. Grāmata domāta vēsturniekiem, sabiedrisko zinātņu pētniekiem, propagandistiem, radošajai inteliģencei un plašam lasītāju lokam.

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju un izdevumu padomes lēmumu.

Mākslinieks *Viesturs Grants*

S 0505040000—127
M811(11)—83 82—3

© IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE», 1983

Cilvēki, esiet modri!

Kādu juceklīgu emociju gammu pārdzīvoja ikviens no mums pirms dažiem gadiem, izdzirdis prātu stindzinošās vēstis no Kampučijas par Pola Pota kliķes asinsnoziegumiem! Trīs gadu laikā nogalināti trīs miljoni cilvēku — izdeldēta turpat vai puse no khmeru nācijas! Un pavisam nesen — atkal. Visas pasaules priekšā Begina cionistu komandētā un amerikāņu imperiālistu teicami ekipētā un uzrīdītā Izraēlas armija — neprovocēta, mīdot kājām jebkādas morāles un tiesību normas — izaicinoši iebruka kaimiņu zemē Libānā. Iznīcināšanas neprātā, laižot darbā visbarbariskākos ieročus, tika bezjēdzīgi grautas un iznīcinātas plaukstošas pilsētas, zvēriski apkauti mierīgie iedzīvotāji. No jūras, gaisa un sauszemes pār libāniešu un no dzimtenes padzīto palestīniešu galvām brāzās uguns un sprādzienu viesuļi. Simtiem un tūkstošiem nevainīgu bērnu, sieviešu un sirmgalvju tika saplosīti, sakropļoti, dzīvi sadēga vai tika aprakti Beirutas sagrauto namu drupās. Atņemt dzimteni, fiziski iznīcināt veselu tautu — palestīniešu arābu tautu — tāda ir šausmīgo notikumu jēga Tuvajos Austrumos. Kā gan mūsdienās iespējams šāds genocīda recidīvs?! Pārāk klaji tas atgādina vācu fašistu noziedzīgās politikas un baismīgo represiju grimases. Un, kamēr prāts nenovels neizpratnes slogu no mūsu izjūtām, cilvēces sirdsapziņa nepārstās tīcināt, kā tas viss varēja notikt un kāda ir garantija, ka nenotiks atkal?

Urdošais, analītiskais prāts meklē un atrod, teiksim, vēstures analogijas, kurām līdzās varētu nostatīt un kaut varbūt tādējādi apjaust Kampučijas katastrofu un palestīniešu traģēdiju. Tālab pagātnē hupni svinēja savas globālās asinsorgijas. Eiropas tautas kādreiz nodrebēja, tikai dzirdot pieminam mongoļu-tatāru ordas vārdu. Krustnešu zobens un uguns izdeldēja veselās ciltis Baltijas jūras krastā, un pēc pāris gadsimtiem ar dieva vārdu uz lūpām un inku zelta iegūsmes kāri sirdī uz jaunatklāto Amerikas kontinentu steigās eiropiešu kolonizatori, lai aplaupītu un iegrūstu verdzībā tā nelaimīgos pamatiedzīvotājus — indiāņus. Jā, visas šīs pagājušā liecības stāsta par zvērisko vēsturē, un atbildību par necilvēcību mēs uzveļam pagātnes ekspluatatoriskajai kārtībai un šķirām, pat īpaši nešaustot konkrētos vaininiekus, ar kuru rokām tas tika darīts, bet mierinot sevi ar domu, ka tāda jau bija nežēlīgās vēstures objektīvo apstākļu noteiktā tā laika morāle, tikumi. Pagāniskās

dievības slāpa asiņu, bībele un korāns tāpat lika izdeldēt neticīgos — lūk, kas tolaik noteica cilvēka apziņu un rīcības motīvus.

Nu, bet mūsdienās? Vai kapitālisma rītausmā nebija diženā Ap-gaismības laikmeta, kas mācīja saprast cilvēcisko, mācīja būt hu-māniem? Un 20. gadsimts — cilvēka sociālās atbrīvošanas, zinātnes, mākslas un tehnikas uzplaukšanas laikmets, kas radīja visus priekš-noteikumus, lai starp cilvēkiem varētu pastāvēt patiesi cilvēciskas, humānas attiecības. Tas taču vismaz nepieļaus zvēriskā atavisma atdzimšanu! — tā mēs domājam, ticot progresa neatvairāmajam spēkam. Šķiet, tikai slimā gara anomālijas, patoloģija mūsdienās varētu novest cilvēkus tik nevaldāmas iznīcināšanas dziņas transā. Vai civilizācijas laikmetā iespējamās koncepcijas, tikumiskas, juri-diskas, politiskas normas vai vispār kādi kategoriskie imperatīvi, kas spētu diktēt cilvēkam tik šaušalīgas izdarības. Un tomēr iz-rādās, ka pat augsti civilizētā sabiedrībā var pastāvēt mācības, kas kultivē, atraisa un attaisno zvērisko cilvēkā un skubina uz to. Tur-klāt šo mācību saknes nebūt nestiepjās tālās pagātnes barbarismā un tumsonībā; tās laidis pasaulē modernais imperiālisms, monopo-listiskais kapitālisms, laidis pasaulē sevis aizstāvībai. Reizēm tās pat neliekas esam mācības — drīzāk gan lipīgas sērgas, kas inficē sociāli predisponētos. Zīmīgi, ka imperiālisma laikmeta indīgais ga-rojums kondensējas pie diviem pretējiem poliēm kā galēji ekstrē-mas ultralabējās un tikpat reakcionāras ultrakreisās koncepcijas un kustības. Rietumu pasaulē visbīstamākās izrādījušās pirmējās, un parasti tās tiek apzīmētas ar kopīgu nosaukumu fa š i s m s.

Tāpat arī Āzijā pēdējos gadu desmitos izplatās ultrakreisās sēr-gas, kas kā pseidorevolucionāras šovinistiskas koncepcijas kalpo lielvalstu hegemonisma mērķiem un arī, tāpat kā Rietumos ekstrē-misms, rod atbalsi ruinētos un satracinātos sīkburžuāzijas slāņos, sabiedrības deklasētos un demoralizētos elementos.

Un tas viss nebūt nav kaut kas jauns, — drīzāk gan nepazīs-tams un nesaprotams tai paaudzei, kas notiekošo sāka apzināties tikai pēc hitleriskās Vācijas, fašistiskās Itālijas, samuraju Japānas un to satelītu sagrāves otrajā pasaules karā, t. i., tiem, kas aci pret aci nesastapās ar fašismu, kas nepieredzēja Nirnbergas tribunālu un citu kara noziedznieku tiesu, nedzirdēja prokuroru apsūdzības runas pret genocīdu, nacismu un rasismu, nelasīja tautu tiesu tais-nīgo lēmumu — iznīdēt fašisma ļaundabīgo audzēju no cilvēces ve-selīgās miesas. Savukārt tā laikmeta liecinieki ticēja, ka cilvēces ļaunā kaite nu ir izdeldēta uz laiku laikiem. Diemžēl progresīvā cilvēce vilās: fašisms un ar to saistītais militarisms atdzimst, at-dzimst dažnedažādās formās. Un fašisma recidīva briesmas — ge-nocīds pastāvēs tik ilgi, cik ilgi pastāvēs tā materiālais un garīgais nesējs — monopolistiskais kapitālisms, kuru neglābjami saēd ra-sisma, šovinisma, fašisma metastāzes. Imunitāti pret fašismu garantē tikai šķiru cīņā iegūtā sociālistiskā un patiesi demokrātiskā pārlie-cība.

Cilvēces lielākā daļa, īpaši jaunatne, tagad ir bez antifāšistiskās cīņas rūdījuma, tai trūkst pieredzes un zināšanu par fašisma raša-

nās cēloņiem, mērķiem un raksturu. Vai nākotnē tā prātis izprast un novērtēt briesmas, kādas nes fašisma atdzimšana, kurš jau reiz, pirms 40 gadiem, nostādīja tautas šausmu un iznīcības bezdibēna malā! Lūk, paradokss: cilvēcei ir jāatceras un jāatgādina tas, ko uz mūžu mūžiem vajadzētu izdeldēt no cilvēka atmiņas. Lai nepieļautu fašisma drausmu atkārtosanos, ir jārūnā par fašisma izlietajām asins jūrām otrajā pasaules karā, par nomocīto cilvēku miljoniem, sakropļoto un nokauto cilvēku vāliem. Likt skatīt cilvēciskā zemiskuma un zvēriskuma ainas!? Jā, tas ir pretīgi, bet ir nepieciešami! Tāda ir humānisma dialektika. Mēs ejam vēl tālāk un sakām: ir jānorauj maska pašam ļaunuma nesējam, jāatsedz tā pretīgie idejiskie un morālie vaibsti, bez žēlastības jāsatricē noziedzību stimulētājas — fašisma un šovinisma mācības.

Izprotot apstākļus un faktoros, kas nesenajā pagātnē ļāva uzpūst visu nāvējoša kara liesmas un inficēt prātus ar cilvēknīdējām mācībām, kas to visu attaisnoja, jā, pat gloriificēja, cilvēks šodien var pareizi novērtēt pastāvošo situāciju un jauna kara — šoreiz globāla pašiznīcināšanas kara — briesmu realitāti. Uzkrāto kodoltermisko ieroču jauda ir astronomiska un desmitkārt var iznīcināt uz zemeslodes dzīvojošo *homo sapiens* dzimtu. Tas būs karš bez uzvarētiem, bet arī bez uzvarētājiem, jo pēc tāda kara paliks vairs tikai nedzīva, apdegusi planēta! Tas viss var notikt, ja cilvēks nospiedīs apokaliptiskā ieroča sprūdu. Un to var izdarīt patoloģiski slims vai par patoloģiski disponētu kļuvis, bestiālu emociju satracināts cilvēks.

Plašu sabiedrības slāņu kustība pret atomkara briesmām visā pasaulē rāda, ka cilvēces sirdsapziņa ir satraukta. Miera piekritēju masu protesti liecina, ka ASV administrācija, īpaši kopš prezidenta Reigana nākšanas pie varas, ir izrādījusies par atomkara provocētāju un iespējamo izraisītāju. Amerikas monopolistiski militārā kompleksa tīkojumus pēc varas visā pasaulē attiecīgi attaisno un pamato vesela ideologu un politiķu armija. Pasaulē ir laista «ierobežota atomkara», «pirmā trieciēna» koncepcijas, lai iedrošinātu tos, kam jānospiež atomsprūds. Un vai ASV, kur valdošā rasisma un militarisma ideoloģija, genocīda politika un kukluksklana darbība degradē cilvēku līdz asiņaina fašista līmenim, tādu ir mazums? Arī civilizētajā Eiropā vairojas ekstrēmisma kroplīgie fenomeni. Bijušie nacisti un neofašistisko organizāciju trieciēnieki atklāti un izaicinoši pulcējas savos saietos, izkliegdami draudus un lāstus demokrātijai un sociālismam. Progresu spēkus terorizē labējie un kreisie ekstrēmisti. Nepārtraukti sprāgst teroristu bumbas, tiek noļaupīti un noslepkavoti progresīvi demokrātiski darbinieki, taču noziedzniekiem parasti izdodas palikt neatklātiem un nesodītiem.

«Cilvēki, es jūs mīlu,» rakstīja pirms nāves gestapo kazemātos kvēlais čehu komunistu antifāšists Jūlijs Fučiks un brīdināja nākamās paaudzes: «Esiet modri!» Esiet modri, jo fašisms var atdzimt, ja cilvēki neņems vērā vēstures sūro mācību.

Pēckara gados Eiropā ir laists klajā simtiem grāmatu par fašisma noziegumiem un briesmu darbiem pagājušā pasaules kara laikā. Par tiem daudz rakstīja un joprojām raksta progresīvā, īpaši komunistiskā, prese. Bez tam, lai fiksētu vēl neatklātās fašisma zvērības un inkriminētu apsūdzības kara noziedzniekiem, Rietumos darbojas daudz sabiedrisko institūtu, kurus uztur galvenokārt Pretesības kustības cīnītāju un nacisma represēto dibinātās organizācijas.

Taču jau 50. gados, kad angļu-amerikāņu imperiālisms, izvēršot auksto karu pret Padomju Savienību un sociālisma nometni, paņēma savā paspārnē un aizsardzībā fašistisko kara noziedzniekus, līdz ar to faktiski atsakoties no Nirnbergas tribunāla lēmumu gara un burta, Rietumos sāka dominēt citas ievirzes darbi. Tajos tiek noklusētas fašisma zvērības otrajā pasaules karā, reabilitētas un galvanizētas vācu nacionālsociālisma un itāliešu fašisma tumsonības un ļaunuma mācības un rasu teorijas, attaisnota un idealizēta trešā reihe laupīšanas politika. Tiek uzspodrināts caurkritušā vācu militārisma mundieris un heroizēts sakautais vērmahta karakalps. Un tagad jau var teikt, ka fašisma advokātu un neofašistisko revanšistu pseidojūsmas satrauktajā informācijas jūrā nemanītas nogrimst daudzas objektīvas, antifašistiskas ievirzes grāmatas un pētījumi. Neofašisti trokšņaini apjūsmo gan vērmahta operācijas (sakāves, protams, mēģinot noklusēt) un hitlerisko režīmu, gan «fireru» personības un viņu «dziļdomīgās» sentences un šovinistiskos saukļus. Vai tad tāpēc jābrīnās, ka šādā atmosfērā izaugusi pēckara paaudze Rietumos neņem nopietni demokrātijas brīdinājumus par fašisma un militārisma atdzimšanas draudiem. Vēl joprojām ir iedzīvotāju slāņi, kas nevar vai negrib saskatīt fašisma milstošā augoņa ārēji maz redzamo, bet sabiedrības organisma iekšienē postoši graujošo darbību. Pret psihisko patoloģiju var cīnīties ārsti neiropi, atlabšanu no idejiski politiskās patoloģijas var nodrošināt vienīgi kritiski teorētiskas injekcijas, bet letāli slimos var glābt tikai reanimācija antifašisma atmosfērā.

Sociālisma zemēs fašisma atmaskošana notiek uz plašas zinātnisko pētījumu un teorētisko vispārinājumu bāzes. Arī latviešu valodā nākušas klajā daudzas publikācijas, kas atsedz fašistu zvērības hitleriešu okupētajā Latvijā.

Kara laikā un pirmajos pēckara gados republikas presē parādījās ne mazums rakstu, kuros tika atmaskots un šaustīts fašisms un nacionālsociālisms. Tie piederēja LKP un Latvijas PSR vadošo politisko un kultūras darbinieku spalvai. Paliekoša nozīme ir J. Kalnbērziņa, A. Kirhenšteina, V. Lāča, A. Upīša, J. Sudrabkalna apcerēm. Īpaša vieta te ierādāma LKP CK propagandas un agitācijas sekretāra Arvīda Pelšes bagātajai rakstu un runu sērijai¹ un atbrīvotajā Rīgā 1945. gada sākumā izdotajai brošūrai «Latviešu vāciskie nacionālisti — latvju tautas nīknākie ienaidnieki», kurā sakopotī karalaika publikāciju galvenie secinājumi un sniegts lat-

viēšu buržuāziskā nacionālisma un fašisma politisko sentenču kritisks apskats.

Plašāks fašisma atmaskošanas vēriens tika sasniegts 60. gados, kad mūsu metienos bija izdotas vairākas grāmatas par fašisma noziegumiem pret cilvēci, īpaši akcentējot latviešu ekstrēmā buržuāziskā nacionālisma, vietējo hitleriešu līdzatbildību šajos noziegumos. Tādas bija atkārtotās publikācijas par Salaspils nāves notikumiem un Audriņu traģēdiju, A. Raškeviča brošūra «Viņu īstā seja» (1960. gadā, 2., papildināts izdevums 1962. gadā), B. Arklāna, J. Dzirkāja, J. Silabrieža grāmata «Viņi bez maskas» (1966. gadā), tāpat dokumentu krājums «Mēs apsūdzam» (1966. gadā). Plaši materiāli par vācu un latviešu fašistu zvērībām sniegti akadēmiskajā izdevumā «Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā» (1966. gadā). Nozīmīgs šajā ziņā ir M. Birznieka darbs «No SS un SD līdz...» (1979. gadā).

Diemžēl vēsturiskajā literatūrā par Lielo Tēvijas karu iezīmējas arī neattaisnojami liels robs — gandrīz vai neizgaismots palicis tas milzīgi lielais ideoloģiskais darbs, kuru okupētajā Latvijas teritorijā veica Latvijas Komunistiskā partija, tās komitejas un organizācijas. Un pavisam maz ir publikāciju, kurās būtu atklātas un teorētiski analizētas tās mācības un koncepcijas, uz kurām fašistiskie okupanti un to izpalīgi, latviešu buržuāziskie nacionālisti, balstīja savu noziedzīgo, tautai naidīgo politiku un praksi. Taisnība ir vēsturniekam V. Savčenko, rakstot: «Bet vienlaikus atzīmēsim, ka līdz šim vēl maz darbu, kuros ideoloģiskās cīņas jautājumi ienaidnieka okupētajā teritorijā būtu pētīti vispārināti. Parasti šīs tēmas ieceres aprobežojas ar to, ka parāda līdzekļus (radiopārraides, mutisko propagandu un agitāciju, uzsaukumu, avižu izplatīšanu u. c.), ar kuriem tika izvērstas šīs darbs.»² Tātad ir jāatklāj partijas ideoloģiskā darba saturs, jāparāda, kā komunisti šī gadsimta 30. un 40. gados teorētiski analizēja un kritizēja fašisma un buržuāziskā nacionālisma nostādnes un saukļus, nostādot tiem pretī marksisma-lenīnisma mācību, dialektiskā materiālisma pasaules izpratni.

70. gadu vidū pēc starptautisko attiecību sasprindzinājuma ziņāma atslābuma, kas lielā mērā bija mieru mīlošās Padomju Savienības iniciatīvas rezultāts, atsākās kara kūditāju pastiprināta ofensīva. Lai saindētu uzticēšanās un saprašānās atmosfēru, Rietumu militāri monopolistiskās aprindas virzīja savu propagandas un izlūkošanas mašīnu uz jaunu ideoloģisku provokāciju un diversiju organizēšanu pret komunismu, pret sociālisma zemēm. Šai netīrajā darbā pastiprināti tika iesaistīti bijušie nacisti un viņu kādreizējā nacionālistiskā aģentūra, kara noziedznieki no okupētajām Austrumeiropas zemēm, arī no Latvijas, kuri tagad bija stājušies ASV un citu NATO valstu ideoloģiskajā dienestā. Fašisma un ekstrēmā nacionālisma atmaskošana aktuāla kļuva arī padomju historiogrāfijā un presē. Nemot vērā nobriedušo uzdevumu, šī darba autors sagatavoja un publicēja pētījumu sēriju, kurā analizētas latviešu ekstrēmā nacionālisma teorētiskās nostādnes un mācības,³ kas kara gados kalpoja hitleriešu okupācijas tautai naidīgā režīma un

nodevīgās kultūrpolitikas attaisnošanai. Atgriešanās pie šķietami novecojuša temata izrādījās nepieciešama arī tāpēc, ka republikas presē bija parādījušies raksti, kas aplam traktēja, piemēram, demokrātiskās kultūras tradīciju likteni okupētajā Latvijā, par ko jau tika aizrādīts «Cīņā».⁴ Izrādās, ka šis tas no pagātnes notikumiem ir aizmirsts vai nesaprasts, īpaši kultūras un ideoloģiskās dzīves jomā.

Sai grāmatā autors, rezumējot iepriekš padarīto, fiksē un apskata tās latviešu buržuāziskā nacionālisma idejiski politiskās nostādnes, kas vai nu tieši, vai vācu nacionālsociālismam pielāgotā veidā tika izmantotas hitleriskās okupācijas iestāžu plaši izvērstajā propagandas darbā. Galvenā uzmanība koncentrēta uz latviešu nacionālisma ekstrēmā spārna, t. i., latviešu fašisma, uzskatu teorētiskās būtības un no tās izrietošās politiskās prakses atklāšanu un atmaskošanu. Šie uzskati nobrieda buržuāziskās Latvijas apstākļos šā gadsimta 20.—30. gados un beidza savu evolūciju vācu okupācijas laikā. Tas tad arī hronoloģiskā secībā izklāstīts grāmatā.

Ekstrēmā nacionālisma mācībās meklējami iedīgli latviešu nacionālistu politiskajai un tikumiskajai izviršanai, viņu labprātīgajai pārejai iebrucēju pusē, kādreizējo «patriotu» nacionālajai nodevībai. Rasisma sērgas bacīļi inficēja veselo saprātu, atraisīja un satracināja viszemiskākās kaislības un instinktus. Aklinājuši savas acis ar šovinistisko tuvredzību, nacionālisti nespēja un arī negribēja saskatīt, ka hitleriskās Vācijas uzvaras gadījumā viņu nācija lemta bojā ejai.

Grāmatas autors neiedziļināsies 20.—40. gadu Latvijas vēstures sociāli ekonomiskos, administratīvi politiskos un militāri organizatoriskos aspektos — tie plaši apgaismoti bagātajā literatūras klāstā par buržuāziskās varas un kara gadiem Latvijā. Tāpat arī — LKP vēstures jautājumos. Pieminēti un akcentēti būs tikai tie notikumi un fakti, kas nepieciešami latviešu ekstrēmā nacionālisma ideoloģijas būtības un virzības izpratnei.

Tā kā izdevumam ir saasināta, kritiski polemiska ievirze, autors nacionālistisko un fašistisko darboņu odiozo izdarību un saukļu kariķēšanai nereti izmanto satīras literāro formu līdz ar politisko kariķatūru, kas ņemta no attiecīgā laika preses izdevumiem. Te autors seko tradīcijai. P. Stučka un daži citi latviešu komunistu teorētiķi bieži aprobežojās ar to, ka par nacionālistisko demagogu aplamajām prātulām asprātīgi ironizēja, sarkastiski smēja, neuzskatdami tās par nopietnas analīzes cienīgām un vērtām.

**Starp
diviem
pasaules
kariem**

Nacionālisms — lipīga kaite

Pirmā pasaules kara laikā V. I. Ļeņins norūpējies rakstīja par nacionālliberālisma epidēmiju jeb sērgu,¹ kas pārņēmusi Eiropu un Krieviju. P. Stučka publikācijās par Latvijas tā laika notikumiem atkārtoti izmantoja šo V. I. Ļeņina nacionālisma salīdzinājumu ar lipīgu slimību. «Nacionālisms ir slimība, kura, kaut reizi pamatīgi pārdzīvota, bieži atgriežas no jauna, kaut arī vieglākā veidā. Un viņas ļaunākā īpatnība, ka viņa var aptumšot kaut skaidrāko galvu,» konstatē P. Stučka 1918. gada nogalē un piebilst: «Labi internacionālisti komunisti zaudē savu skaidro galvu, tiklīdz tie iekrīt no jauna nacionālisma influencē.»² Teiciens par «nacionālisma influenci» ir ārkārtīgi zīmīgs. Atcerēsimies, ka 1918. gadā Eiropā plosījās — kā toreiz sauca — influences, t. i., gripas, epidēmija. Tā skāra visas kontinenta valstis, un tās infekcijai bija pakļauti gan mantīgie, gan nabadzīgie, nebija pasargāta neviena tauta, un rezultātā daudzi tūkstoši zaudēja dzīvību vai pārcieta smagas komplikācijas kā slimības sekas. Pret ārkārtīgi lipīgo un noturīgo gripas izraisītāju tolaik nebija atrasts pretlīdzeklis. Kā rādīja sekojošās pandēmijas, gripas vīrusa apakštīps spēj modificēties, kļūst noturīgs pret imunitātes faktoriem un var atkal inficēt cilvēkus, kuriem jau izstrādājusies imunitāte pret iepriekšējo variantu. Tāpēc gripas uzliesmojums ir negaidīts un aptver plašu areālu.

Tēlaini runājot, arī nacionālisma «vīruss», izrādās, spēj pēkšņi inficēt pat politiski saprātīgus un veselus cilvēkus, kuri var kļūt par akūtās un lipīgās slimības upuriem un pārnēsātājiem. Tā tas notika pirmā pasaules kara laikā. Eiropas valstu valdošās imperiālistiskās buržuāzijas politiķiem un ideologiem, demagoģiski ekspluatējot dzimtenes aizsardzības un patriotisma saukļus, izdevās apmulsināt, inficēt ar šovinismu un satracināt savas valsts sīkburžuāziskās masas un lielā mērā ietekmēt arī strādniecību. Pie tam Otrās Internacionāles līderi, kas vēl nesen bija deklarējuši, ka piekrīt proletariāta starptautiskajai solidaritātei un nosodījuši jebkuru imperiālistisku karu, šovinisma tvana apreibināti, atbalstīja savu valstu valdības pasaules tautu slaktiņā. Imunitāte pret sociālšovinisma postošo kaiti noturīga izrādījās tikai patiesiem marksistiem internacionālistiem — krievu boļševikiem un atsevišķiem kreisajiem sociālistiem Rietumu valstīs. Sekojot V. I. Ļeņinam, viņi nosodīja izraisīto karu kā netaisnīgu abpusēju laupītājkaru un rādīja visu

zemju proletāriešiem vienīgi pareizo izeju — sacēloties pret savu buržuāziju, pārvērst imperiālistisko karu revolucionārā pilsoņu karā. Bet, līdz Eiropas strādniecība sāpīgi bija izslimojusi smago politisko kaiti, pagāja vēl krietns laiks. Krievijā, kur nacionālās attiecības bija gan vissarežģītākās, masas atlaba ātrāk, un te izšķirošā nozīme bija ļeņinskajai programmai nacionālajā jautājumā un boļševiku konsekventi internacionālajai politiskajai darbībai. Krievijā uzvarēja sociālistiskā revolūcija, kas, risinot sociālos un politiskos jautājumus, reizē radīja priekšnoteikumus nacionālo attiecību nokārtošanai.

Jau kara priekšvakarā, 1913. gadā un 1914. gada sākumā, V. I. Ļeņins plašu studiju rezultātā publicēja teorētisku rakstu sēriju, kurā noskaidroja nācijas, nacionālā jautājuma rašanos un būtību, izstrādāja un pamatoja Krievijas revolucionārās sociāldemokrātijas programmu nacionālajā jautājumā. Zīmīgi, ka šajā pašā laikā ar V. I. Ļeņina ierosmi un atbalstu tapa viņa sekotāju un līdzgaitnieku darbi par šo svarīgo un visai sarežģīto sabiedrības problēmu. Tādi bija J. Staļina «Marksisms un nacionālais jautājums», S. Šaumjana «Par nacionāli kulturālo autonomiju», P. Stučkas «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts» u. c. Tādējādi jau kara priekšvakarā nacionālais jautājums boļševiku literatūrā bija apgaismots dziļi teorētiski, reizē bija arī nesaudzīgi atmaskotas visāda veida nacionālistu un oportunistu dažnedažādās aplamās un kaitīgās teorijas.³ Tieši tāpēc arī boļševiki izrādījās vienīgie sagatavotie sociāldemokrāti, kas spēja stāties pretī kara izraisītajam nacionālisma un šovinisma neprātam.

Nacionālisms ir buržuāzijas un sīkburžuāzijas ideoloģija un politika nacionālajā jautājumā; tā uzplūdi saistīti ar kapitālisma rašanos un attīstību. Buržuāzija izmanto nacionālismu, lai konkurences cīņā ar svešzemju buržuāziju iekarotu vispār nacionālo tirgu, lai, pārvarot feodālisma spēkus, nodibinātu un nostiprinātu savu kundzību valstī un līdz ar to uzkundzētos citām nācijām. Nacionālisms tiek laists darbā, lai panāktu šķirtu mieru pašā nācijā, atrautu proletariātu no tā šķiras uzdevumiem un sētu nacionālu neuzticību starp dažādu nāciju darbaļaudīm. Tiesa, nacionālisma un demokrātijas prasības, kuras cīņā pret feodālismu un nacionālo jūgu izvirza jaunā buržuāzija, ceļ cīņā tautas masas, tāpēc nacionālismam šādā vēsturiskā situācijā var būt zināms progresīvs saturs. Tāpēc var runāt par nacionālās atbrīvošanās kariem, piemēram, Rietumeiropā un ASV iepriekšējos gadsimtos, tāpat par taisnīgiem kariem mūsu gadsimtā, kad imperiālisma apspiestās tautas atbrīvojas no koloniālā un feodālā jūga. «Patiesi nacionālu karu pamatā...» rakstīja V. I. Ļeņins, «bija ilgstošs masu nacionālo kustību process, cīņas process pret absolūtismu un feodālismu, nacionālo spaidu gāšanas un valstu radīšanas process uz nacionāliem pamatiem kā priekšnosacījums kapitālistiskai attīstībai.»⁴ Nacionālisma raksturs šais zemes pilnīgi mainījās, nostiprinoties kapitālistiskajām attiecībām, tad nacionālistiskā ideoloģija kalpoja tikai buržuāzijas savtīgajiem šķiriskajiem mērķiem.

Nacionālisms, tēlaini runājot, izrādās ir arī visai noturīga slimība. Lieta tā, ka nacionālisms nav tikai un tik daudz racionāls pasaules skatījums, nacionālisms ir arī psiholoģija. Reiz radies, tas pārņem savā varā cilvēku emocijas un, tā teikt, grūti reaģē uz teorētiskām injekcijām. Īpaši noturīgs nacionālisms ir sīkburžuāziskā vidē, uz tā recidīviem tad arī parazitē buržuāziskie politiķi.

«Nacionālā ideoloģija, ko radīja šis laikmets,» rakstīja V. I. Leņins par buržuāziski demokrātisko revolūciju laikmetu, «atstājusi dziļas pēdas sīkburžuāzijas masās un daļā proletariāta. To izmanto tagad, pilnīgi citā, imperiālistiskā laikmetā buržuāzijas sofisti un sociālisma nodevēji, kas velkas aiz viņiem, izmanto, lai sašķeltu strādniekus un novirzītu viņus no viņu šķiriskajiem uzdevumiem un no revolucionārās cīņas pret buržuāziju.»⁵

Nacionālisms kā noteikta ideoloģija un sabiedriska psiholoģija Latvijā vēsturiski parādījās 19. gadsimta vidū, kad līdz ar kapitālistisko attiecību tālāko attīstību konsolidējās latviešu nācija. Latviešu buržuāziskā nacionālisma rašanos un evolūciju marksistiskās teorijas skatījumā vispusīgi izpētīja P. Stučka jau minētajā darbā «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts» (1914. gadā), kuru augstu novērtēja V. I. Leņins.⁶ Raksturodams jaunlatviešu kustību 19. gadsimta 60. gados, latviešu lielnieku teorētiķis rakstīja: «Progresīvi bija jauno nacionālistu centieni celt kultūras līmeni un atbrīvot savu tautu no vācu ekonomiskā jūga un politiskām priekšrocībām. Viņu literārā darbība, viņu izdevniecība, neraugoties uz vācu cenzora spaidiem Rīgā, viņu mēģinājums izdot avīzi un grāmatas Pēterburgā (no 1862. līdz 1865. g.), tas viss katrā ziņā deva labumu visiem latviešu iedzīvotājiem.»⁷ Izsekojis latviešu nacionālās buržuāzijas tālākajai evolūcijai, P. Stučka secina: «Tādējādi latviešu nacionālismam zināmā mērā bija progresīvs raksturs, bet šis raksturs mainījās, tiklīdz no sīkburžuāzijas sāka nodalīties sava lielburžuāzija (tagad tai jau ir arī savi miljonāri). Vēlāk nacionālisms kļūst par lētu reklāmu, par etiķeti, ar ko ķert pircēju, klientu, pacientu, t. i., neaptēstu zemnieku vai aizrautīgu nacionālistu. Idejiskās inteligences rindas kļūst arvien retākas, un arī intelligenci nacionālisms kļūst par savas bodītes izkārtni...»⁸ Un galā tika izteikts svarīgs politisks rezumējums par to, kādu sociālu funkciju pilda nacionālistiskā ideoloģija revolūciju laikmetā. «Latviešu buržuājam nacionālisms tagad iegūst jaunu nozīmi, to sāk apzināti izmantot šķiru naida apslēpšanai.»⁹ Tāpēc ārkārtīgi svarīgi ir izsekot, kādiem sociāliem slāņiem un spēkiem, kādiem politiskiem mērķiem tika kalpojis latviešu buržuāziskais nacionālisms jeb tā sauktais tautiskums pēc pagājušā gadsimta 60.—70. gadiem, kad tas zaudēja savu progresīvo ievirzi. Grāmatas apjoms, protams, to ļauj izdarīt visai konspektīvi.

Necilī raduraksti, tukša tautisko ideju tarba

Padomju vara kā tautas absolūta vairākuma gribas izpaudums 1917.—1919. gadā Latvijā krita Rietumu imperiālistu tiesās intervencijas rezultātā. Valsts vara faktiski iekrita rokās latviešu buržuāzijai, kas toreiz to pavisam vēl nebija gaidījusi. Vai te nav vieta runāt par vēstures untumu vai likloci, par īslaicīgu, divdesmitgadīgu novirzi likumsakarīgajā vēstures procesā, kur tāda nejaušība gan ir iespējama, bet nebūt ne obligāta? Buržuāziskās, tā sauktās neatkarīgās Latvijas dibinātāji bija latviešu buržuāzijas ekstrēmā, šovinistiskā spārna izbīdņi, kuri par savu ideoloģiju un politiku bija pieņēmuši un pasludinājuši nacionālismu. Dabiski, ka jau buržuāziskās Latvijas pirmajos pastāvēšanas gados valdošās šķiras ideologi ķērās pie latviešu nacionālisma genealoģijas sastādīšanas, protams, pēc savas metodoloģijas un ar saviem šķiriskajiem kritērijiem. P. Stučkas un citu lielnieku teorētiskie secinājumi, kas pavisam neglaimoja nacionālismam, viņiem, protams, nebija pieņemami. Zinātniski vērtējot, kļuva skaidrs, ka latviešu buržuāziskā nacionālisma vēsturē nekā cildena nav bijis. Pavisam otrādi — tas ar laiku bija kļuvis par tautas politiskās un kultūras dzīves kavētāju, patiesa progresa apkarotāju. Šeit tikai piezīmēsim, ka tieši tas, ka Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas teorētiķi bija pirmie zinātniski izpētījuši nacionālisma ģenēzi, jau atgādināja likteņa ironiju.

Pie nacionālisma genealoģijas caurskatīšanas no ekstrēmā latviešu nacionālisma viedokļa ķērās «pats» Artūrs Kroders — kalpakiešu runasvīrs, ulmaniešu avīzes «Latvijas Sargs» atbildīgais redaktors — tā teikt, galvenais ideologs, kas deva idejiski politisko ievirzi buržuāziskā režīma un nacionālās armijas stutētājiem kritiskajā 1919. un 1920. gadā. Nepaguris viņš centās no vēstures izzvejojot nacionālisma pozitīvo devumu latviešu tautas pagātnes likteņos. Viņa cenšanās sastādīt «solīdus» radurakstus, atrast diženus priekštečus, ar ko mantinieki varētu lepoties, ir saprotama. Citādi taču tie atgādinās kuslus atradeņus, kurus kāds bezvārda klaidonis pametis vēstures ceļa malā. Un pieredze taču bija. Vai tad latviešu dižsaimnieks nebija pratis sastādīt ciltsrakstus savu brūnaļu ganāmpulkam, nebija izsekojis katra jaundzimuša teļa priekštečus līdz piektajam un sestajam augumam? Un vai netika sludināts, ka «teļos mūsu nākotne»?¹⁰ Te nu gan uzreiz piebildīsim, ka A. Krodera izpētītie nacionālisma raduraksti necik tālu vēsturē nespiedzās, tie izrādījās pavisam necilī, un restaurētā pēctēcības līnija nekādu lielo godu nedarīja. A. Kroders bija nepatīkami pārsteigts un 1921. gadā izdotajā grāmatelē «Domas par latvju kultūru» savu sašutumu darīja zināmu visai pasaulei. Vēlāk pats gan šādu pārsteidzību, kuru viņam ne reizi vien pārmeta citi tautieši, A. Kroders nožēloja.

Rezignēti konstatēdams nacionālistu tautisko saukļu nepopularitāti pagātnē, A. Kroders meklē un atrod, kas pie tā vainīgi. Tie, izrādās, bijuši latviešu revolucionāri, marksisti, kas «pārmānījuši» latviešu darba cilvēku savā pusē. Viņš spiests atzīt, ka latviešu

nacionālisma vadoņi — tautībnieki un viņu amorfā ideoloģija — pilnīgu sakāvi cietuši jau 19. gadsimta beigās. «Marksismam pieredēja pirmdzimības tiesības ideoloģiju sacensībā, jo jaunlatviešu darbībai galā nebija pamatotas un izstrādātas ideoloģijas.»¹¹ Te nav ko iebilst: pamatus zinātniskā pasaules uzskata izstrādei un izplatīšanai Latvijā lika jaunstrāvnieki pagājušā gadsimta nogalē, un viņu popularitāte tautā bija neapšaubāma. «Kopš 1893. gadā Jaunā strāva ieveda latviešu presē zinātnisko marksismu un reizē ar to uz stingrāko uzstājās pret birģelisko «tautību švindeli...»¹² apstiprina arī P. Stučka.

A. Kroders jaunlatviešu jēdzienā gan nekorekti saplūdina patiesos pagājušā gadsimta 60.—70. gadu progresīvos buržuāziskos darbiniekus un 80.—90. gadu tautībniekus, kuri pauda zināmu mantisko stāvokli ieguvušās latviešu nacionālistiskās buržuāzijas konservatīvos uzskatus un ar savām pseidotautiskajām izdarībām ne tikai kaitēja tautas atbrīvošanās cīņai, bet kļuva pat smieklīgi un odiozi. Jaunlatvieši bija citas paaudzes un cita laikmeta veidojums, un ar jaunstrāvniekiem tie nesadūrās. Jaunstrāvnieku idejiskais pretinieks bija tautībnieki, un šīs cīņas rezultātā no nacionālistu celtajiem altāriem un dievībām nepalika ne akmens uz akmens. «Tādēļ arī jaunlatvieši [tautībnieki — V. S.] ideoloģiskās cīņās nespēja uzvarēt jaunstrāvniekus: Stučku, Jansonu u. c.,» it kā piekrit A. Kroders, bet viņu uzvaru skaidro pavisam ačģārni: «Jaunstrāvnieki ienesa Latvijā gatavu, Vācijā izstrādātu ideoloģiju — marksismu. Jaunstrāvniecības ievestais marksisms tātad bij pirmā ideoloģija, kura nāca Latvijā. [...] Gan jaunlatvieši sajuta šīs svešās strāvas ļauno [?] iespaidu uz mūsu tautas garu, bet viņiem nebija savas ideoloģijas, ko pretim stādīt jaunstrāvniekiem. [...] Savas pirmtiesības izlietodama, jaunstrāvniecība palika par valdošo ideoloģiju. Jaunstrāvniecība deva savu ideoloģiju, un tauta pieņēma, nevarēdama ne pie vienas citas ideoloģijas pārbaudīt Stučkas—Jansona marksisma stiprumu, pareizību un saskaņu ar tautas dvēseli.»¹³

Tātad pats agresīvākais nacionālisma sludinātājs spiests atzīt, ka pagājušā gadsimta nogalē marksisms kļuva par ietekmīgāko ideoloģiju latviešu sabiedrībā, bet viņa šķiras un ideoloģijas ciltstēvi pārdzīvoja kaunpilnu idejisko sakāvi. Tas ir ārkārtīgi svarīgs konstatējums, kuru vēlāk nacionālisma darboņi un arī pats A. Kroders centīsies apiet vai citādi interpretēt. Marksisma triumfu Latvijā A. Kroders mēģina dezavuēt: sak', citas ideoloģijas nebija pie rokas, tāpēc latvieši pieņēma šo, gatavo. Te var tikai piebilst, ka jebkuras šķiras pārstāvjiem, arī tautībniekiem, ir sava ideoloģija, t. i., zināmu sociālu, ekonomisku, politisku, ētisku un estētisku priekšstatu kopums, pēc kuriem vadās jebkuras šķiras pārstāvis sabiedriskajā un personiskajā dzīvē. Cita lieta, ka šī ideoloģija var būt neizstrādāta, nesistematizēta, zinātniski nepamatota, reakcionāra un tāpēc, īpaši retrospektīvi raugoties, ne visai pievilcīga. Latviešu buržuāzijas retrogrādaais pasaules uzskats, kas kavēja arī patiesi demokrātiskas nacionālas kultūras attīstību, bija tiktāl sa-

kompromitējies, ka tautas masas, jaunstrāvnieku pārliecinātas, no tā novērsās. Apspiestais latviešu darba cilvēks tiecās pretim marksismam, kas birstošās sociālās un nacionālās atbrīvošanās cīņās apstākļos deva skaidru atbildi uz sasāpējušiem jautājumiem. Marksisms kļuva par latviešu darbaļaužu pasaules uzskatu: tas bija tuvs viņu sirdij un prātam vai, runājot A. Krodera stilā, saskanēja ar latviešu «tautas dvēseli», tās dziļākajām ilgām un laika garu.

Tautībnieku nacionālisms, J. Jansona-Brauna, P. Stučkas, Raiņa, F. Roziņa u. c. jaunstrāvnieku publikācijās sātriekts un izsmiets, nozuda no politiskās avanscēnas uz diviem gadu desmitiem. Šeit īpaši gribētos atzīmēt, ka ārkārtīgi svētīgi idejisko atmosfēru Latvijā gadsimtu mijā attīrīja Raiņa satīriskā dzeja, graužot tautiskos elkus un viņu praviešu autoritāti. Šī Raiņa dzeja tagad ir sakopota dzejnieka rakstu akadēmiskā izdevuma 7. sējumā un it kā pārvērtusies jaunā kvalitātē: tā kļuvusi par latviešu buržuāziskā nacionālisma atmaskotāju un grāvēju dokumentu. Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās J. Pliekšāns «Mazajos Dunduros» (kopā ar P. Stučku) un «Apdziedāšanas dziesmās III vispārīgiem latvju dziesmu svētkiem» ar trāpīgu humoru dzēla tautībnieku, alkatību un garīgo tukšumu. 90. gadu publikācijās presē jaunais dzejnieks izsmēja tautībnieku dižvīru atpakaļrāpuli un bailes no jaunstrāvnieku kritiski revolucionārās darbības literatūrā un sabiedrībā. Par šī posma tautībnieku satīriskās izsmiešanas apogeju var uzskatīt Raiņa lugu «Pusideālists». Pēc 1905. gada tautas iecienītais dzejnieks savā daiļradē, īpaši satīriskajā «Virpuļu» kalendāru ciklā, šaustīja latviešu nacionālistisko buržuāziju par tās kontrrevolucionāro darbību, par sadarbošanos ar cariskās patvaldības ierēdņiem un vācu baroniem. Latviešu budzis, izkūpojis par turīgu «pelēko baronu», nu jau baidījās no saviem strādniekiem, šiem «dumpības velniem», un nadzīgi piekalpoja melnajiem baroniem revolucionāru vajāšanā. Šķiras intereses lika viņam padevīgi tuvoties vācu muižniecībai, aizmirst, ka vēl vakar viņš bija klaigājis par «tautas kopību» pret šo muižniecību. Un viņš bija gatavs pazemoties: «Lai melnais barons uz pelēko splauj, Mūs vieno tās jūtas, kas viņam to ļauj».¹⁴

Būdams spiests atzīt savu priekšteču totālo idejisko kapitulāciju, A. Kroders it kā atsakās no viņu atstātā bēdīgā mantojuma, smieklīgi noliedzot, ka agrāk vispār būtu pastāvējusi nacionālistiska ideoloģija: «... latvju nacionālisms palika bez savas ideoloģijas.»¹⁵ Te komentāri lieki!

Tieksme norobežoties no savas šķiras necilās pagātnes, atteikties no caurkritušajiem idejiskajiem priekšgājējiem vērojama arī citu ekstrēmo nacionālistu darbos. Tikai vēlāk, īpaši 30. gadu vidū, kad pieprasījums pēc «savas», nacionālistiskās ideoloģijas izstrādes kļuva īpaši akūts, tas pats A. Kroders un viņa kolēģi korigē iepriekšējo viedokli jautājumā par idejiskajiem priekštečiem. Vai tad kāds nu gribēs izskatīties pēc anonīmiem atradeņiem, kurus vecāki plikus pametuši? Tautībnieku kauna pilno kapitulāciju viņi gan joprojām nevar piedot un pilnībā tos nereaabilitē, kaut gan

to idejas ekspluatē. Tāpēc nacionālisti savus skatienus virza uz 60.—70. gadu jaunlatviešiem, kuru progresīvo lomu vēsturē ir atzinusi sabiedrība, arī marksisti. Tomēr, izņemot Kronvaldu Ati, kura darbības traktējumā tiek akcentēti nacionālo atšķirību meklējumi, neviena cita jaunlatvieša personība nebauda latviešu šovinistu nedalītu uzticību, turklāt nebauda to galvenokārt par viņu centieniem sadarboties un meklēt vēsturisko ceļu kopību ar krievu sabiedrību, Krievzemes tautām. 1932. gadā Brastiņu Ernests ieminas, ka Kronvaldu varētu uzskatīt par «nacionālās domāšanas pamatlicēju», turpretī 80.—90. gadu darboņi gan neesot «šāda vērtējuma cienīgi». «Bēdīgi izbeidzās XIX g. s., dodams vietu vēl bēdīgākam XX gadsimtenim,» — tā E. Brastiņš atkārtoto A. Krodera viedokli. «Intelīgentie tautieši ar maz izņēmumiem veda latviešu tautu šķēršām sev pašai, pulgojot latvietību un tautiskumu.»¹⁶

Ekstrēmālais nacionālisms bija gatavs atzīt jaunlatviešus par «savējiem», kad pats «vadonis» pēc apvērsuma ierakstīja šos latviešu censoņus savos radurakstos — aiz «karaļa» Nameja.

20.—30. gadu šovinistu vēlēšanās piepulcināt sevi populārajiem jaunlatviešu censoņiem ir nelikumīga un vēsturiski nekorekta. Arī jaunlatvieši bija buržuāzijas pārstāvji, taču, cīnīdamies par feodālās kārtības likvidēšanu, tie reizē atspoguļoja plaša tautas slāņa būtiskās intereses, viņu darbība atbilda sabiedrības un tautas kultūras progresa prasībām. Tāpat arī jaunlatviešu sabiedriski filozofiskie uzskati bija pilnīgi pretēji šovinistu uzskatiem. Jaunlatvieši centās izskaidrot dabu materiālistiski, t. i., zinātniski, viņu pieejā bija saskatāmas dialektiskas uztveres dzirkstis. Atzīdami prāta vispēcību un pasaules izziņāšanas iespēju, tie sabiedrības izpratnē gan nespēja pacelties līdz materiālistiskam traktējumam. Taču viņi bija optimisti un apliecināja sabiedrības progresīvo virzību.¹⁷ Turpretī šī gadsimta 20.—30. gadu nacionālisti kalpoja subjektīvajam ideālismam, galējam iracionālismam un mistikai, nicināja intelektu un progresu. Tāpēc ir pamats apgalvot, ka ekstrēmā latviešu nacionālisma ģenealoģiskā līnija aizsākās 19. gs. pēdējā ceturksnī, kad latviešu buržuāzija kļuva par konservatīvu, bet 20. gs. pirmajā ceturksnī izvērtās par kontrrevolucionāru spēku — tātad tautai naidīgu noslāņojumu. Un tas notika laikā, kad darba tauta cīnījās par labāku sabiedrību — sociālismu.

Sos gadu desmitus, kad tautas vairākums sāka sekot revolucionārajai marksisma mācībai, nacionālisti, ja vien varētu, labprāt izsvītrotu no vēstures. Bet, tā kā tas nav iespējams, tad šo spilgtāko tautas dzīves posmu, kad brīnumaini raisījās tās revolucionārā jaunrade un latvieši sevi pieteica cilvēces vēsturē, nacionālistiskie pēlēji cenšas nomelnot kā kļūdu, iztēlot par maldīšanos svešos ceļos. «Četrdesmit gadus latvieši ir maldījušies projām no savām garīgām mājām,» bezspēka nīknumā apsūdz savu tautu nacionālisma galma dzejnieks Eduards Virza. Un vainīgas bijušas «ievestas svešas ideoloģijas dažādu sociālu saimniecisku un politisku mācību veidā».¹⁸ Ar pavisam nedzejisku brutalitāti Virza ņemas apmelot un ķengāt Jauno strāvu, kas no Vācijas esot ienesusi «trulo ma-

I. Zeberīna satīra (1920. g.) par sociālo netaisnību Latvijā: Kurzemes saimnieks, kurš daudz cietis no kara. Cilvēks, kurš nekaunas bez darba apkārt blandīties.

teriālismu, nostādot to reliģijas vietā, un rupjo naturālismu, apmainot viņu pret patieso mākslu».¹⁹ Nacionālistu spēkošanās ar tautas pieņemto marksistisko pasaules uzskatu ir visai primitīva. Viņi necenšas to teorētiski kritizēt vai apgāzt, jo zina, ka nespētu to izdarīt, viņi vienkārši to atmet, jo tas esot «svešs», no citurienes nācis. It kā cilvēces kultūras un zinātnes sasniegumi ar pasaulvēsturisku nozīmi citām tautām būtu nederīgi, «sveši». Te mūsu priekšā atkal ir viens no nacionālās aprobežotības izpauduma paraugiem. Dzejnieks E. Virzā rikojas tikpat zemiski kā A. Kroders 1920. gadā,²⁰ cenždamies sakompromitēt marksismu. Marksisms esot ne tikai sveša, bet latviešiem arī naidīga mācība. To paslepeni izplatot vācu imperiālisma aģenti, lai... sagatavotu ceļu Vācijas kundzībai! Tik zems un primitīvs bija nacionālistu polemikas līmenis. Nacionālisma ideju tarba izrādījās tukša. Tika ķerti vientiesīši: varbūt kāds tautietis, nīzdams germāņu militarismu un prūšu junkurus, sāks neuz-

ticēties arī «vāciskajam» sociālismam un pat «krieviskajam» komunismam.

Marksisms ir internacionāla mācība, un tieši šajā apstākli slēpjas tā spēks. K. Marksa un V. I. Ļeņina atklātajām sabiedrības attīstības likumsakarībām ir vispasaules nozīme. To apgūšana latviešu komunistiem ļāva zinātniski izprast savas tautas vēsturi un izstrādāt pareizu tās tālākās virzības prognozi. Marksisma-ļeņinisma mācība pārliecināja Latvijas darbaļaudis, un viņi pieņēma zinātnisko komunismu par savu pasaules uzskatu. Revolucionārā proletariāta mācība līdzēja atrisināt arī sāpīgo nacionālo jautājumu, ar kuru latviešu nacionālisti nekādi netika galā, proti, nacionālā problēma risināma sociālās atbrīvošanas gaitā, sociālistiskās revolūcijas ceļā.

Varētu likties, ka nacionālisma ideologi bija visu svešzemju mācību pretinieki un nīdēji. Tas nepavisam nav tā! Savus teorētiskos spriedelējumus — kā tālāk redzēsim — tie saslēja no šur tur saklausītām koncepcijām, kas tautai tiešām bija svešas, jo bija paņēmtas no reakcijas spīķeriem.

Nacionālistiskais «švindelis» un «brīvās Latvijas» ideja

Jaunā, t. i., ekstrēmā, latviešu nacionālisma sākotni A. Kroders saskata 1917. gada notikumos — agrāk bijusi bezcerīga cīņa pret sociālisma mācībām: «...marksisms savas pirmdzimtības tiesības prata izmantot un vēlāk nākušām ideoloģijām nebij viegli ar viņu cīnīties».²¹ Šajā apgalvojumā rodams zināms racionāls kodols: latviešu šovinisms visā pilnībā atklājās tieši šajā laikā. Turpat vai gadsimta ceturksni latviešu marksistiem nacionālisms nebija vērā ņemams politisks pretinieks: ikreizējā politiskā konfrontācijā tas cieta sakāvi. Tāpēc nacionālistisko plātīšanos, kas pēc tāda «tautību švindeļa» (P. Stučka) vien izskatījās, marksisti, teiksim atklāti, neņēma visai nopietni. Bet kara laikā un īpaši 1917. gada sarežģītajā revolucionārajā situācijā nacionālisms nopietni atgādina par sevi un šoreiz kā lipīga un visai noturīga politiska kaite.

Toreizējo situāciju palīdz izprast P. Stučkas vēlākās pārdomas par nacionālisma evolūciju Latvijā: «Ja šī šovinisma sērga būtu tikai pilsoniska slimība, mēs to varētu atstāt bez ievēribas. Varētu sacīt, ka mums vienai, ap ko buržuāzija plūcas, — ap peļņu vai ap valodu. Bet šis šovinisms ir tieši zīmēts uz masām, un mēs redzam, cik grūti, piem., Beļģijā, strādniecībai izdzīvot cauri kara radīto šovinismu. Latvijai ir daudz līdzības ar Beļģiju, un tautiskai ienaidībai ir vēl vairāk degoša materiāla nekā tur. Tautiskais jautājums ir vārīgs un sāpīgs jautājums, kurā mums ir jāsastopas i ar naiviem antinacionālistiem, i ar «kaunīgiem» nacionālistiem. Un tātad ikvienam strādniekam jāiegremdējas vēlreiz no jauna nacionālisma jautājumā, lai to priekš Latvijas reiz galīgi kā izšķirtu nodotu arhīvā. Mēs skaitījām to apbedītu 1895. g., kad sakarā ar Jelgavas dziedāšanas svētkiem pirmo reizi Latvijā Roziņš «Dienas

Lapā» pierādīja, ka tautiskais jautājums apsedzot tikai šķiru cīņu. Mēs skaitījām to Latvijā par nokautu, kad 1907. g. Rīgas pilsētā Valsts domes vēlēšanās pret sociāldemokrātu balsoja apvienoti vācieši un latvieši. Tad 1914. gads no jauna sacēla, kā nekur pasaulē, Latvijā šovinisma viļņus, kas ierāva gandrīz visu intelligenci un zināmu daļu arī strādniecības. Tomēr izdevās glābt latviešu strādnieku vairumu, un 1917. g., ja arī mazliet naivi, atskanēja radikālie vārdi, ka tautiskā jautājuma priekš mums, boļševikiem, neesot. Tā bija vilšanās, kā to pierādīja Krievijas revolūcijas gaita un kā to pierādīja arī Latvijas tālākā vēsture. «Patstāvīgā», kā Padomju, tā vislielākā mērā, protams, demokrātiskā Latvija sacēla lielas nacionālistiskas tieksmes, kuras viņu demokrātiskajā izdevumā plosās vēl lielā mērā buržuāzijas tintes kalpu starpā un strādniecībā izdzīvotas ar rūgtām pagīrām.»²²

1917. gads — Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gads — iezīmēja jauna laikmeta sākumu visā cilvēces vēsturē. Vai A. Kroderam u. c. latviešu nacionālistiem bija kāds pamats runāt par septiņpadsmito gadu kā par pavērsiena punktu, kā par jaunā sākumu arī latviešu nacionālisma vēsturē? Paskatīsim! Nacionālistiskajam «švindelim», kuru kara laikā uzpūst palīdzēja latviešu buržuāzija, bija pretvāciskais raksturs. Tā rašanos P. Stučka analizēja divos sociālpsiholoģiskos aspektos: no vienas puses, viņš saistīja to ar masu spontānu psiholoģisku reakciju pret septiņsimt gadu verdzinātājiem, no otras, ar latviešu buržuāzijas skaidru aprēķinu vājināt sava konkurenta, baltvācu muižniecības un buržuāzijas, pozīcijas, bet fantastiskas veiksmes gadījumā — pat ieņemt to vietu. «Atmiņas par pārdzīvotiem verdzības un klausības laikmetiem apvienojās ar fantastiskām tieksmēm pēc vācietības lomas ieņemšanas. Saprotams, tikai buržuāzijas galvās. Tomēr pirmais moments [ret. — V. S.] spēlēja lielu lomu arī strādnieku masās. Vācietis — lielkungs un vācietis — imperiālists! Vai tie nav viens un tas pats vācietis, kas nu reiz galīgi jāsadragā?»²³

Latviešu marksists nacionālistisko sērgu vērtē diferencēti. Buržuāzijas saceltais nacionālistiskais «švindelis» bija pašapmāns un citu muļķošana. Un buržuāziju no šīs kaites nav iespējams izārstēt, jo tā ārstēties neļausies. Darbaļaužu masu «apslimšanu» veicinājuši noteikti objektīvi vēsturiski faktori. Un, kaut arī šī «slimība» viesa kaitīgas ilūzijas, prasīja vēltīgus upurus, tā bija ārstējama. Tas bija pseidopatriotisms — aplam izprasta tēvzemes aizstāvēšana, jo tā nebija darba cilvēku tēvzeme. Pret tādu patriotismu, bet nevis pret patriotismu vispār, uzstājās patiesie revolucionāri. Patriotisms ir nepieciešams savas strādnieku valsts, savas sociālistiskās dzimtenes aizstāvēšanai. Tāda ir patriotisma dialektika, bet sīkāk par to — vēlāk.

Par cariskās patvaldības, savas nacionālistiskās buržuāzijas interesēm nav jāliek uz ežiņas galva — mācīja lielinieki: «Sociāldemokrātija, no pirmā laika sākot, asi uzstājās pret karu. Viņa gaiši un skaidri izteica, ka karš atnesīs revolūciju un uz to jāgatavojas visiem spēkiem.»²⁴ Proti, Latvijas Sociāldemokrātijai bija

skaidra programma, un strādniecība, šo programmu izpratusi, zināja, kurp tā ved. Ne latviešu buržuāzijai kopumā, ne arī atsevišķiem tās grupējumiem nebija izstrādātas programmas nacionālajā jautājumā. Tolaik tai vispār nebija skaidri formulētas savas politiskas programmas — buržuāziskās partijas radās tikai pēc Februāra revolūcijas. Un, ja arī par kādu programmu varam nosacīti runāt, tad tās pamatā bija padevīga izkalpošanās Krievijas patvaldībai, lai uzvaras gadījumā izkaulētu sev lielākas privilēģijas — par uzticību tronim.

1917. gada Februāra revolūcija pavēra jaunas politiskas spekulācijas iespējas latviešu buržuāzijai. Taču izrādās, ka jautājumā par Latvijas nākotni tās vidū pastāvēja visai dažādi, pat pretrunīgi viedokļi — no idejas dibināt ķeizarskajai Vācijai pakļautu Baltijas hercogisti līdz prasībai pēc «brīvas Latvijas brīvā Krievijā». «Mēs paši nezinājām,» pēc pusgadsimta atzīstas viens no redzamajiem Zemnieku savienības līderiem Ādolfs Klīve, «vai mēs gribam palikt pie Krievijas vai pāriet pie Vācijas. [...] Tik neskaidra bija latviešu politiskā pamatstāja I pasaules kara beigās.»²⁵

Neko iepriecinošu šai ziņā nevar pavēstīt arī A. Kroders savos emigrācijas memuāros. «Diemžēl arī mums pašiem, kas faktiski gribējām atrasties no Krievijas, nebija skaidras un noteiktas politiskas rīcības programmas, atskaitot LKNS [Latvju kareivju nacionālo savienību — V. S.] un zināmā mērā tā laika nacionāldemokrātus. Jo visu politisku partiju un grupu, tāpat latviešu preses sauklis bija «Brīva Latvija brīvā Krievijā», kas īstenībā bija nonsenss.»²⁶ Nacionālistu apelācija pie strēlniekiem un iedzīvotājiem 1917. gada vasarā beigusies bēdīgi — tie uzklausījuši tikai lieliniekus, «pret ko mums pašiem, latviešiem, vēl nebija spēka pretoties». Kāda rīcības programma tad bija Latvju kareivju nacionālajai savienībai — ekstrēmā nacionālisma trieciengrupai, kuru 1917. gada 5. augustā nodibināja no strēlnieku pulkiem padzītie virsnieki un nacionālistiskie skribenti ar priekšsēdētāju poručiku A. Plensneru un sekretāru kaprāli A. Kroderu. Pasmelsim informāciju no pirmavota, no priekšsēdētāja A. Plensnera memuāriem. Vēl dzīves nogalē ekstrēmais latviešu nacionālists un militārists nevar aizmirst, kā strēlnieki padzina šovinistus no sava vidus, un sūrojās, ka nebijis «pretdarbības lielinieku agitācijai». «Latviešu pilsoniskās partijas tikko sāka organizēties. Tām nebija ne kadru, ne organizācijas, ne pieredzes, ne arī tās vēl apzinājās, kas īsti draud...» Un ko A. Plensners var vēstīt par LKNS «spilgto nacionālpolitisko ideoloģiju»? Tikpat kā nekā — tā vēl bijusi jāizstrādā: «Bija ne vien jānostājas negācijā pret lielinieku mērķiem un viņu politiku, bet jārada pozitīvi mērķi un uzdevumi, kas galvenokārt saistās ar mūsu zemi, tautu un nākotni.»²⁷

Par to, kādu politisku kredo nacionālajā jautājumā aizstāvēja sociāļšovinisti — latviešu mazinieki, ļausim runāt emigrācijas vēsturniekam A. Ezergailim: «Meņševiki tomēr nepieprasīja neatkarīgu Latviju, jo viņu domāšanas virziens bija pret neatkarību. Tikai federatīvisma alternatīvas neiespējamība pēc boļševiku sacelšanās pie-

spieda viņus pieņemt neatkarību kā autonomijas pretstatu.»²⁸ Te uzsvērtā doma, ka par atdalīšanos no Krievijas, par «neatkarīgu Latviju» latviešu maziņieki, tāpat kā citi latviešu buržuāziskie nacionālisti, iestājās tikai pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras — lai atšķeltos no Padomju Krievijas. To norādīja jau P. Stučka u. c. lielinieku vadītāji. Pat amerikāņu vēsturnieks S. V. Peidžs, kura pētījumiem parasti ir pretpadomju ievirze, spiests pareizi konstatēt, kad un kādēļ latviešu buržuāzija izšķīrās par atdalīšanos no Krievijas: «Boļševiku ietekme Latvijā pieauga no dienas dienā, un Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās 1917. gada novembrī Leņina partija ieguva 72% balsu. Lai kādi arī būtu bijuši agrākie motīvi centieniem pēc Latvijas neatkarības, buržuāzija drīz konstatēja, ka viņas pašas pastāvēšana Latvijā ir atkarīga no tā, vai izdosies atdalīties no Krievijas, kurā dominēja boļševiki.»²⁹ Tāds ir arī padomju vēsturnieku viedoklis.³⁰

Tātad nosacīti var piekrist A. Kroderam, kurš vēl 1921. gadā konstatēja, ka ekstrēmajam latviešu nacionālismam līdz 1917. gadam nav bijis skaidras politiskas pozīcijas, «savas ideoloģijas». Protams, ar šādu kaunpilnu atzišanos nevarēja samierināties buržuāzijas idejiskie darboņi, kas buržuāziskās valsts idejas aizsākumus meklēja 1905. gadā un vēl agrāk, citreiz pavisam fantastiski. Runāt par šiem meklējumiem te nav vietā. Viena no versijām gan saista uzmanību. Nacionālistu liberālās aprindas, maziņieku līderus ieskaitot, min Raini kā buržuāziskās Latvijas valsts idejas sludinātāju un konkrēti runā par viņa dramatisko poēmu «Daugava», kur šī ideja esot izteikta pirmoreiz. (Piezīmēsim, ka ne visi ekstrēmie nacionālisti, arī E. Virza, J. Lapiņš u. c., kas Raini atklāti nicina un nīst kā savu idejisko pretinieku, atzīst šo viedokli.) Rainis šajā dramatiskajā darbā, kas pamatos veidojies 1916. gadā, bet iespiests Rīgā 1919. gada septembrī, spēcīgi akcentē tautas tiesības uz pašnoteikšanos un valsts dibināšanu. Šis viedoklis nebūt nav konfrontējams ar marksismu, kā to dara nacionālisti. Vēl vairāk: savu pārliecību latviešu revolucionārais domātājs bija veidojis, tieši apgūstot marksismu, un pamatos tā sakrita ar P. Stučkas teikto un rakstīto. Rainis saprata, ka nacionālā atbrīvošana nav iespējama bez sociālās atbrīvošanas. Viņš neaicināja aizstāvēt cara Krieviju, kā to darīja latviešu buržuāzija, bet arvien cerēja uz jaunu, brīvu Krieviju. Pat 1923. gadā «Daugavai» sacerētajā prologā «18. novembris» Rainis ne vārda nebilst par buržuāziskās valsts tapšanu, bet uzsver domu, ka viņš gribējis izcīnīt brīvību pamatšķirai: «Panākt gribējām mēs brīvi Apspiestajiem, nabagajiem».³¹ Dzejas vārdiem Rainis izsaka to pašu domu, kas pausta viņa 1918. gada 22. oktobra vēstulē Dorai un Pēterim Stučkām: «Manu pārliecību Jūs zināt un, kā redzu, neņemāt man ļaunā: es gribu Latviju un brīvību [...] Jo brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma vai komunisma, kā Jūs sakāt, jo to nespēj dot pilsoniska (sistēma) valsts jeb kapitālistiska saimniecības iekārta.

Kur izšķiroša cīņa starp kapitālismu un sociālismu, es varu būt tikai sociālisma pusē, kā es vienmēr esmu bijis, arī kad uzsvēris

to, kas tika aizmirsts cīņas karstumā — tautību [...] Tad priekš attīstības tautas vajga socialismēt; tad nebūs viņu starpā karu. Federatīvā Eiropa, Federatīv-pasaule. Uz to Federatīv-Krievija kā pakāpe ir sociālistiska. Formula: brīva Latvija brīvā Krievijā ir sociālistiska Latvija sociālistiskās Krievijas federācijā.»³² Šo savu politisko kredo Rainis deklarēja tad, kad latviešu nacionālistiskās aprindas vācu militāristu paspārnē taisīja jaunu «švindeli» — mēģināja sasliet buržuāzisku valsti, lai atrautu «brīvo Latviju» no Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas. Un, tā kā iedzīvotāji, nu jau skaidri saprazdami, ka tas ir kārtējais nacionālistu «švindelis», 1918. gada 18. novembrī formāli pasludināto valsti neatbalstīja, tad nacionālisti savas vienīgās cerības lika uz to, ka Pagaidu valdības himēru aizstāvēs tie paši vācu militāristi, pret kuriem viņi četrus gadus bija kūdījuši latviešu tautu un strēlniekus.

Citētie Raiņa vārdi un domas pilnīgi sakrīt ar to, ko šajā pašā laikā P. Stučka rakstīja «Strādnieku kalendāram»: «Jo viņi [latviešu komunisti — V. S.] zina, ka, kur viņi arī neaizstāvētu komunisma karogu, viņi aizstāv visas pasaules strādnieku šķiras, t. i., visas cilvēces, nākotni un līdz ar to arī savu «brīvo Latviju brīvajā Krievijā» jeb, kā viņi to izteica: Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku — Krievijas Sociālistiskajā Federatīvā Padomju Republikā kā nelielu daļiņu no Vispasaules Sociālistisko padomju republiku apvienības.»³³

Un, kamēr Latvijā strādnieki sacēlās pret vācu okupantiem un latviešu sarkano strēlnieku pulki iesāka sengaidīto Latvijas atbrīvošanu, Ulmaņa valdība 1918. gada 29. decembrī noslēdza līgumu par Latvijas pilsoņu tiesību piešķiršanu ārzemniekiem, kas četras nedēļas bija cīnījušies pret lieliniekiem, tātad ar šiem pašiem okupantiem pret patiesiem brīvības un neatkarības nesējiem latviešu tautai. «Šis ir pats visneprātīgākais līgums, kas vien līdz šim Latvijā ir ticis slēgts,» rakstīja ulmaniešu konkurents Andrievs Niedra. «Ar šo solījumu Ulmanis bija Latviju nodevis pilnīgi Vācijas rīcībā un atvēris vārtus Kurzemes kolonizētājiem [...] No šī līguma izauga vēlākā dzelzsdīvīzija un Bermonta (Bermond) armija, kā arī visi 1919. gada vasaras un rudens smagie sarežģījumi.»³⁴ Vēlāk līgtie un lūgtie vācu landsknehti, kas prasīja samaksu par padarīto melno un asinaino «darbiņu», bija ar varu jādzen prom no Latvijas. Latvijas darba cilvēkam ar savām asinīm pienācās divreiz samaksāt par nacionālistiskās Pagaidu valdības nodevīgo līgumu. Vispirms strādnieku asinis tika lietas, dzelzsdīvīzijai un landesvēram slepkavojot «atbrīvotās» Latvijas pilsētās un laukos. Pēc tam lija asinis, apturot landesvēru un padzenot bermontiešus. Pat neiztirzājot citus Pagaidu valdības rīcības aspektus, šāda politika kvalificējama kā nacionāla nodevība: sevis glābšanas labad tā pārdevās vēsturiskajam ienaidniekam, kas nākotnē solīja nācijai fizisku iznīcību. Tas pats, bet vēl ciniskākā formā notika pēc diviem gadu desmitiem — hitleriskās okupācijas gados.

Patriotisms un pseidopatriotisms

Pirmā faktiskā Latvijas valdība, kas pauda latviešu tautas gribu³⁵, bija Iskolats 1917. gada beigās un 1918. gada sākumā. Tas bija pirmais nacionālais valstiskums latviešu tautas vēsturē, un to bija devusi padomju vara. Savukārt Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika 1919. gadā pirmo reizi vēsturē apvienoja vienā valstī visus etnogrāfiski izveidojušos Latvijas novadus. Cīņa par Padomju Latviju un tās krišanas apstākļi 1919. gadā sīkāk apskatīti monogrāfijā «Deviņpadsmitais — sarkano partizāņu gads» (1970. gadā), šeit pie tās neapstāsimies. Pakavēsimies pie domas, kuru izteica P. Stučka 1921. gadā un kuru citējām, proti, par «nacionālistiskām tieksmēm», kuras bija uzvilnījusi gan patstāvīgā Padomju, gan īpaši demokrātiskā Latvija un kuras tikušas «izdzīvotas ar rūgtām pagirām». Te runa būs arī par masu patriotismu, tāpēc der atcerēties V. I. Leņina dialektisko pieeju šai parādībai tieši apskatāmajā laikmetā — pilsoņu kara un ārzemju intervencijas gados. Vispirms, svarīgs ir leņiniskais atzinums: «Patriotisms ir vienas no visdziļākajām jūtām, ko savrupās tēvijas nostiprinājušas gadu simtos un tūkstošos.»³⁶ Tēvzemes mīlestības jūtas ir noturīgas, bet reizēm tās var tikt izprovocētas pret revolūciju un tās interesēm, izmantojot pseidopatriotiskus aizspriedumus, īpaši sīkburžuāzijas masās un inteligencē, «kurai visvairāk piemīt sīkburžuāziskās demokrātijas aizspriedumi un kura visvairāk bija pilna ar patriotiskiem aizspriedumiem.»³⁷ 1918. gada pavasarī meņševiku un eseru provocētais pseidopatriotiskums uz laiku apmulsināja sīkburžuāziskās masas: tās protestēja pret Padomju valdības noslēgto Brestas mieru, kas bija piespiesta piekāpšanās vācu militāristiem — revolūcijas interesēs. «Viņas sāka iet pa barikāžu otru pusi, viņas bija nokļuvušas mūsu ienaidnieku pusē [...] Izrādījās, ka mūsu pusē ir proletariāts un trūcīgā zemniecība.»³⁸ Politiskā pieredze, reālā dzīve pārlicināja masas, ka padomju varas politika sakrīt ar viņu patiesajām interesēm un patriotiskajām jūtām: nosargāt tēvzemi pret ārzemju iebrucējiem. «Bet vēsture izdarīja tā,» rakstīja V. I. Leņins, «ka patriotisms tagad griežas uz mūsu pusi. Ir taču skaidrs, ka bolševikus nevar nogāzt citādi kā ar ārzemju durkliem.»³⁹ Un padomju varas galva izdarīja ārkārtīgi svarīgu secinājumu: «Tagad patriotisms virza viņu [sīkburžuāziju — V. S.] pie mums...»⁴⁰ Patiesi patriotisms nav pretrunā ar proletārisko internacionālismu, un to nedrīkst sajaukt ar nacionālismu, kas ir buržuāzijas ideoloģija, ir naidīga sociālismam un nav savienojama ar to. Tiklīdz tiek skartas buržuāzijas šķiras intereses, tā zaudē jebkuru patriotismu, ir gatava nodot tautas nacionālās intereses, lai aizstāvētu savējās, šķiriskās intereses.

Pēc analogijas varam teikt, ka 1918. gada beigās patriotisms Latvijas iedzīvotāju masas novirzīja pie padomju varas: buržuāzijas darboņi bija veltīgi centušies sēt nacionālismu — neuzticību

pret revolucionāro Krieviju. Tātad vācu militāristu padzišana no Latvijas un Rīgas kā sociālisma triumfs reizē sakrita ar masu patriotiskām noskaņām, un tās nebūt nebija tās «nacionālistiskās noskaņas», par kurām runāja P. Stučka. Nacionālistiskās noskaņas sīkburžuāziskajās masās — naids pret padomēm, neuzticība pret Krieviju — tika izprovocēts vēlāk, tad, kad latviešu buržuāzijai vēsture pameta nejausu izdevīgu situāciju, kas paglāba Pagaidu valdību tai ārkārtīgi kritiskā stāvoklī.

1919. gada sākumā nacionālistiskajai Pagaidu valdībai, kas slēpās dzelzsdīvīzijas aizmugurē Liepājā, nebija ne atbalsta masās, ne armijas. Tautas Padomes loceklis rakstnieks J. Akuraters — viens no tiem intelligentiem, kas nespēja atbrīvoties no patriotiskiem aizspriedumiem, — šautīja kā «nodevējus», kas sabotēja mobilizāciju, tā arī pilsoņus (buržuāziju) un maziņiekus, kuri zinot gan kultiēt mēli, bet Latvijas armijā stāties negribot. Pagaidu valdībai esot palicis uzticīgs «tikai neliels pulciņš intelligences un neliels pulciņš kareivju». ⁴¹ Šo patiesību emigrācijā apliecinājis arī viens no bijušajiem maziņieku darboņiem F. Cielēns: «Pats galvenais cēlonis mūsu militārai nevarībai 1919. gada pirmajos mēnešos bija politiskas dabas: toreiz latviešu tautas liela daļa nēticēja Latvijas valstij, ne atbalstīja Tautas padomi un pagaidu valdību. Daļa pilsonības neticēja, ka reāli iespējama Latvijas valsts, un tā izturējās vai nu vienaldzīgi, vai arī šķielēja ar vienu aci uz vācu reakcijas pusi, ar otru uz vecās Krievijas augšāmcelšanās iespējamību. Galvenā nelaime tomēr bija tā, ka daļa latviešu kā pilsētās, tā uz laukiem izpalīdzēja boļševikiem un gaidīja sarkanos strēlniekus kā atbrīvotājus.» ⁴²

Un tad nāk vēstures paradokss, kas prasa skaidrojumu. 1919. gada janvārī Pagaidu valdības ministri un viņu 200 vīru «armija», tautas lāstu pavadīti, visā klusībā aizbēga no Rīgas kā vācu kolonizatoru marionetes. Bet tā paša gada jūnijā angļu karakuģi atveda uz Rīgu «latviešu valdību», kuru rotāja pretģermāņu cīņas oreols. Un, ja 1919. gada janvārī Kalpaka bataljonā bija daži simti, bet maijā — baltās Latvijas karaspēka daļās pāris tūkstoši vīru, tad jūlijā Pagaidu valdības rīcībā bija 20 000, oktobrī — Bermonta uzbrukuma sākumā 38 200 un 1920. gada 5. janvārī — 73 246 karavīri. ⁴³ Izšķiroša nozīme te, protams, bija angļu un amerikāņu imperiālisma politiskajam, diplomātiskajam, saimnieciskajam un militārajam atbalstam. Bet kas bija izmainījis zināmas iedzīvotāju daļas noskaņojumu par labu Pagaidu valdībai? Un, kaut arī tas skan patiesi paradoksalī, taču tieši vācu militāristu un baronu 1919. gada 16. aprīļa apvērsums, Pagaidu valdības gāšana un mācītāja Niedras odiozā marionešu kabineta uzspiešana, kā arī ģenerāļa Golca un Bermonta avantūras nolūkā atkal okupēt Latviju, paglāba ulmaniešus no pilnīgas politiskas izolācijas, veidoja Pagaidu valdības darbībai zināmu sociālpolitisku bāzi. No vāciešiem «cietušie» ulmanieši centās izsist politisko kapitālu, veicīgi uzķerot baronu nejausi pasviesto glābšanas riņķi. Šovīnistiskais «Latvijas Sargs» varēja pilnā balsī taurēt par melnā bruņinieka nodevīgajiem un negē-

līgajiem pēctečiem. Starp citu, tieši tad A. Kroders ar rakstu «Prūšu un baronu savvērestība pret Latvijas valsti» saņēma visai prāvu ilgtermiņa politisku kredītu. Ne ulmanieši atteicās no antipatriotiskās sadarbības ar vācu muižniecību, bet tā viņus atstāja. To pareizi fiksējis bijušais landesvērists un hitleriskās okupācijas ierēdnis H. Marnics: «Muižniecība bija izšķirusies ne par sarunām — visu Latvijas vāciešu labā, bet par zobena izraušanu no maksts.» Un žēlabaini piebilst: «Tā baltvāciešiem un latviešiem nebija lemts atrast kopīgu ceļu.»⁴⁴

Sabangotajā vētrino starptautisko notikumu jūrā vēstures nejaušības vilnis politiskās dzīves virspusē no jauna izmeta pagājisbas dziļumos grimstošo buržuāzisko Pagaidu valdību. Izmantojot imperiālistisko valstu interešu pretišķības Baltijā, politiskajam «slikonim» izdevās izglābties un, cieši turoties pie Antantes diplomātu fraku stērbelēm, noturēties virs ūdens vēl 20 gadus.⁴⁵

Milzīga pārspēka mākti un ielenkti, sarkanie latviešu strēlnieki atkāpās. Un, kad 1919. gada oktobrī Bermonta karaspēks sāka uzbrukumu Rīgai, lai okupētu arī pārējo Latvijas teritoriju, Sarkanajai Armijai nebija tiešas saskares ar uzbrucējiem. Pagaidu valdība, kaut arī pati bija aizbēgusi uz Cēsīm, noraidīja padomju pavēlniecības priekšlikumu kopīgiem spēkiem atvairīt Bermonta iebrukumu.⁴⁶ Kā ziņo «Latvijas Sargs» (1919. gada 12. novembrī), K. Ulmanis, kas Cēsīs jau bija samierinājies ar Rīgas krišanu, bija pārsteigts par «brīnumspēku», kas tomēr paglābis Rīgu. Galvaspilsētas aizstāvēšanā nacionālistiskajai armijas pavēlniecībai nebija nekādu nopelnu — Jorģa Zemitāna štābs panikā aizbēga aiz Juglas. Daugavas krastus pašreizdzīgi nosargāja armijā mobilizētie strādnieki un zemnieki, kas ar šausmām vēroja, ka iespējama vācu baronu atgriešanās. Šī patriotiskā apņemšanās nepieļaut mūžsenā ienaidnieka atgriešanos un ne jau kāds nacionālisma «švindelis», darīja brīnumus! Un Raiņa «Daugava», kas iznāca tieši šai laikā un aicināja stāvēt nomodā un sardzē par latviešu likteņupī, it kā atbalsoja konkrēto vēsturisko situāciju un, likās, bija rakstīta tieši šim notikumam.

Jau 1919. gada 11. septembrī Padomju Krievija piedāvāja mieru Latvijas, Lietuvas un Somijas (Igaunijai tas bija piedāvāts jau agrāk) buržuāziskajām valdībām. Padomju valdība, balstoties uz boļševiku programmu par nāciju tiesībām uz pašnoteikšanos, iepriekš izteica gatavību atzīt mazo Baltijas valstiņu atdalīšanos no Krievijas, t. i., to neatkarību. Tā atkal bija ļeņinskās nacionālās politikas radoša īstenošana konkrētā vēsturiskajā situācijā. V. I. Ļeņina miera priekšlikums izjauca V. Čerčila plānu iesākt jaunu karāgājienu pret Padomju Krieviju, iesaistot tajā Baltijas buržuāziskās valstis. Par spīti Antantes spiedienam, šo valstu valdības, būdamas tai «parādoš līdz ausīm», atturējās no sava karaspēka sūtīšanas uzbrukumā un vēlāk parakstīja miera līgumu. «Lūk, kādi bija spaidi, lai visas šīs mazās valstis cīnītos pret boļševikiem,» teica V. I. Ļeņins. «Un tas neizdevās divas reizes, neizdevās tāpēc,

ka boļševiku miera politika izrādījās nopietna, izrādījās tāda, ka tās ienaidnieki to vērtēja kā vairāk godprātīgu nekā visu pārējo zemju miera politiku, tāpēc ka daudzas zemes sev teica: lai kā mēs nīstam Lielkrieviju, kura mūs žņaudza, tomēr mēs zinām, ka mūs žņaudza Judeņičs, Kolčaks, Denikins un nevis boļševiki.»⁴⁷ Un tālāk: «Kad boļševiki saka, ka atzīst ikkatras tautas neatkarību, ka cara Krievija bija celta uz citu tautu apspiešanas un ka boļševiki šo politiku nekad nav aizstāvējuši, neaizstāv un neaizstāvēs, ka boļševiki nekad apspiešanas nolūkā neuzsāks karu, — kad viņi tā saka, tad viņiem tic. To mēs zinām nevis no latviešu vai poļu boļševikiem, bet no poļu, latviešu, ukraiņu utt. buržuāzijas.»⁴⁸ Ļeņinskajai miera politikai bija liela autoritāte gan pirmajās Padomju valsts pastāvēšanas dienās, gan šodien — tai tic pat daudzi sociālisma pretinieki.

Latviešu buržuāzija bija noturējusies pie varas, ekspluatējot masu patriotismu, naidu pret vācu baroniem un militāristiem, kuram bija skaidri izteikts sociāls satvars. Ekstrēmā nacionālisma ideologi un politiķi, protams, centās ievirzīt šīs sīkburžuāzisko masu patriotiskās noskaņas šovinisma gultnē, pārvērst tās par nacionālistisku neuzticību un naidu arī pret krievu tautu un Krieviju, kur pastāvošajā padomju iekārtā buržuāzija redzēja savu bīstamo pretinieku. Un zināmā mērā nacionālisti to arī panāca. Bet uzkurināta psihoze nav patriotisms, tas bija pseidopatriotisms — šovinisms un nacionālisms. Tā mums, šķiet, ir jāsaprot P. Stučkas vārdi par «lielām nacionālistiskām tieksmēm», kas plosās Latvijā. Arī V. I. Ļeņins fiksēja, «ka kapitālistiem uz laiku izdevies izmantot poļu, latviešu, igauņu, somu zemnieku un sīksaimnieķeļu nacionālo neuzticību pret lielkrieviem, uz šās neuzticības pamata izdevies uz laiku sēt nesaticību starp viņiem un mums».⁴⁹ Izcilais marksisma teorētiķis un politiķis bija pārliecināts, ka šī nacionālā neuzticība tiks pārvarēta tieši tāpēc, ka boļševiki godīgi un konsekventi realizē savu deklarēto politiku nacionālajā jautājumā. «Tieši ar to, ka atzīstam poļu, latviešu, lietuviešu, igauņu un somu valstu neatkarību, mēs lēnām, bet nelokāmi iekarojam pašu atpalikušo, kapitālistu visvairāk krāpto un nomākto darbaļaužu masu uzticību mazajās kaimiņvalstīs. Tieši tādējādi mēs visdrošāk izraujam tās no «viņu» nacionālo kapitālistu ietekmes, visdrošāk vedam tās uz pilnīgu uzticību, uz nākamo vienoto starptautisko Padomju republiku.»⁵⁰ Ļeņina ģeniālais paredzējums piepildījās. Nelīdzēja nacionālisma ideologu un politiķu cīņa par iedzīvotāju prātiem, tautas apziņas gandrēšana un apdullināšana ar nacionālistiskās iedomības un šovinistiska naida narkotiku. Šķiru cīņas pieredze un komunistu internacionālās mācības apguve palīdzēja pārvarēt nacionālistiskos aizspriedumus pret Padomju Savienību. Līdz mielēm izbaudījuši nacionālistisko ideologu viltīgos brūvējumus, nacionālistu līdzskrējēji smagi atžirga no skurbuļa — P. Stučkas vārdiem runājot, pārciedzami «rūgtas pagiras».

Šovinisms kā patoloģijas pazīme

Nacionālisma izpausmes veidi var būt dažādi: nacionālistiskā aprobežotība, nacionālistiskā nošķirtība, nacionālistiskā mietpilsoniskā lielmanība, nacionālistiskā pārākuma sajūta un šovinisms.⁵¹ Ja nacionālisma sākotnējās formas var saukt par slimību, kas padožas ārstēšanai, un cilvēks var atlabt, tad šovinisms būtu pielīdzināms bīstamai patoloģijai, neatgriezeniskām slimīgām izmaiņām, kas nav izārstējamas. Šovinisms ir mākslīgi izprovocēts, bieži vien bestiāls naidis pret citām tautām. Tā ir nacionālisma galēja forma, kas kapitālisma vispārējās krīzes laikā var izdzimt viskropplīgākos fašisma paveidos. Šovinisms, robusts un agresīvs — tāda pamatiezīme bija jaunajam, ekstrēmajam latviešu nacionālismam, kurš, kā redzējām, pretenciozi pieteica sevi 1917. gadā un praksē parādīja savu pretīgo seju represijās pret padomju piekritējiem 1919. un 1920. gadā. Ulmaniešu komandantūru un tā saukto izlūkošanas nodaļu noziedzību saraksts ir bezgala garš. Kas tad bija tie, kas sadistiski mocīja un pašrocīgi bez tiesas lēmuma nogalināja nevainīgus cilvēkus, kas bija tie, kas izvaroja un dedzināja? Tie bija viņi — kalpakiešu, balodiešu, zemitāniešu virsnieki un instruktori, cilvēcisko seju zaudējuši sadisti — šovīnisti. Varam droši teikt, ka tieši viņi iedibināja noziedzīgās «tradīcijas» latviešu fašismam nākotnē. «Tiešām mati kājās ceļas, lasot tās šausmas, kādas turpinās baltajā Latvijā. Mēneša laikā nošauti 50 komunisti gan no nelikumīgi ieceltām lauku kara tiesām, gan «bēgot», gan mierīgi savās mājās sēdot. Par «slaveno» Valmieras 11 cilvēku nošaušanu un iepriekšējo mocīšanu un izvarošanu es jau rakstīju...»⁵² Grāmatā «Deviņpadsmitais — sarkano partizāņu gads» ir fiksētas zvērīgāko ulmaniešu virsnieku briesmīgākās izdarības. Pieminēsim, ka dažu virsnieku noziegumi bija tik kliezdoši un tā atgādināja kriminālu bandītismu, ka pat nacionālistiskā šovinistiskā pavēlniecība bija spiesta nodot tos kara tiesai. Spriedumi, protams, bija formāli un mīksti, nosodītie tika apžēloti; tiesu procesi bija domāti sabiedriskās domas nomierināšanai un maldināšanai. Ar lopiskas uzdzīves un mežonīgām asinsorgijām «izcēlās» Cēsu izlūkošanas nodaļa, kuru vadīja Drustu budža dēls, kādreizējais «zaļais» bandīts Alberts Broders. Par nopelniem partizāņu līdzjutēju apkaušanā viņam piešķīra leitnanta pakāpi un apbalvoja ar Lāčplēša kara ordeni.⁵³ Lejasciema rajonā Broders sadarbojās ar otru sadistu kalpakieti, tāpat jaunizceptu leitnantu Voldemāru Veisu, kurš mokot sakropļoja arestētos, bet kādu aizdomās turēto aplēja ar petroleju un sadedzināja.⁵⁴ Te dzima latviešu šovīnistu mežonīgā «tradīcija» — iznīcināt jebkuru potenciālu pretinieku, iznīcināt ar uguni un zobenu. Šo «tradīciju» turpināja paņš Veiss un citi latviešu fašisti hitleriešu okupācijas laikā, nu jau dzīvus sadedzinot simtiem mierīgu iedzīvotāju Baltkrievijā un Latvijā. Malienas pusē vēl šodien kļīst baismi nostāsti par Alūksnes briesmoņiem — pilsētas komandantu leitnantu V. Deksnī un izlūknodaļas vadītāju Bormani, par Šalginavas ben-

dēm — 7. Siguldas kājnieku pulka virsniekiem K. Ansonu un Šnorīņu, kuri «bēgot» apšāva daudzas aizturētas sievietes — frontes pārgājējas, iepriekš tās aplaupot, izvarojot un sadistiski sakropļojot. No leitnantiem neatpalika arī pulkveži.⁵⁵ Vēlāk buržuāziskajā Latvijā daudzi no tiem kļuva par veikliem uzņēmējiem, respektabliem ierēdņiem vai militāriem darbiniekiem. Taču viņu pierēm bija uzspiesta slepkavas zīme, kas nav nodzēšama un ļauj viņus pazīt visos laikos.

Pēteris Stučka bija pirmais, kas jau 20. gadu sākumā konstatēja un dziļi izprata latviešu buržuāziskās reakcijas politisko un idejisko virzību uz fašismu, norādīja LKP uz konkrētajām antidemokrātisma tendencēm Latvijā, brīdināja tautu no draudošajām fašisma briesmām un aicināja cīnīties pret tām. Izcilais komunisma teorētiķis dziļi un trāpīgi atmaskoja tā sauktā jaunā nacionālisma, resp., šovinisma, teorētiskās tēzes un politiskos lozungus. Sīki un pretīgi izskatījās šovinisma pravieši, kad tiem norāva greznos pseidopatriotiskos tautiskos tērpus.

«..šovinisms, ko buržuāzija un sīkburžuāzija sacēļ pret krieviem (un krievu ebrejiem), ir mākslīgi radīts tanī nolūkā, lai šinīs zooloģiskajās sajūsmās aplāpētu nemantīgo šķiru revolucionāro apziņu,» rakstīja P. Stučka 1921. gadā,⁵⁶ skaidri saskatīdams šī odiozā uzskata šķirisko satvaru un idejisko ievirzi. Viņš pirmais dziļi izprata kraso pagriezienu latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ideoloģijā pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas. Vienīgi bezgalīgs naidis pret revolūciju un tikpat bezgalīgas bailes no revolucionārās strādniecības arī varēja laist pasaulē tik pretīgu uzskatu, kāds ir zooloģiskais šovinisms. Antikomunisms kļuva par buržuāziskās ideoloģijas galveno saturu un dzenuli: tā savu galveno ienaidnieku saskatīja uzvarējušā sociālisma zemē. Un, jo dziļāka kļuva kapitālisma, tā institūtu un ideoloģijas krīze, jo nešpetnāka izvērās šovinistiskā demagoģija. Arī to tālredzīgi paredzēja latviešu lielnieku vadītājs.

«Vispirms tas ir aizmaskotā cīņa pret komunismu. Bet vēl lielākā mērā tas ir līdzeklis sacelt mākslīgu šovinismu, lai ar to apslēptu, aizmaskotu tās šķiru pretišķības, ko saimnieciskā krīze paasina pašā Latvijā,» secināja P. Stučka.⁵⁷

Lai noskaņotu darbaļaudis pret komunismu, ir jākompromitē reālais sociālisms, resp., jāapmelo Padomju Savienība, pie tam loģiski argumenti te, protams, būtu bezspēcīgi, tāpēc jādod vaļa demagoģijai, šausmu histērijai — tāda bija nacionālistiskās ideoloģijas darboņu metodoloģija un gnozeoloģija. Satracināt cilvēkus visvairāk var, izprovocējot viņos aklu nacionālistisku naidu pret šķietamo vaininieku — cittautībnieku. Un, lūk, tāpēc tiek meklēti svētītā privātīpašuma, tā varas un morāles gāzējas — revolūcijas — «vaininieki», un tie, izrādās, ir krievi un ebreji. Tā buržuāziskajā propagandā ieviesās un sāka plaukt nikns antisemitisms un antisisms.

«Nepietiek taču ar to,» turpina P. Stučka, «ka paskaidros darba tautai: redziet, mūsu, t. i., mantīgās šķiras, intereses, privātpašumu apdraud komunisms, kas plūst no Padomju Krievijas [...] Tādēļ mēģina tai iestāstīt sevišķas tautiskas intereses, kopējas kā mantīgam, tā nemantīgam, ko apdraudot krievi un krievu apgērbos tērpušies ebreji.»⁵⁸

Latviešu buržuāziskā nacionālisma antidemokrātiskais, šovīnistiskais spārns, pamazām pāraugdams fašismā, jo sevišķi 20. un 30. gadu mijā, «bagātināja» savu teorētisko šovīnistisko arsenālu ar starptautiskās reakcijas, īpaši vācu nacionālsociālisma, antisemītiskajām un antikomunistiskajām tēzēm. «Un tagad raksti «žīdi un revolucionāri», «žīdi un komunisti» utt. Latvijas baltajā presē (un visa ir tāda) taisni tiek norakstīti no vispasaules un sevišķi krievu antisemītu preses... pret latviešu komunistiem...»⁵⁹

P. Stučka, atklājot latviešu šovīnisma sociālekonomiskās saknes, dziļi izskaidroja antisemītisma straujo pieaugšanu un antirusisma izcelšanos pēckara Latvijā. Īpaši pārsteidza pēdējā parādīšanās, kas pat carisma kundzības laikos latviešu sabiedrībai bija sveša.

«Un tiešām antirusismu agrāk neviens Latvijā kā masu parādību nebūtu gaidījis. Viša attīstība bija gājusi to ceļu, ka krievi bija dažā ziņā bijuši par latvietības «brīvību» lielo hartiju pretim — vācietībai [...] Pēc manām domām, šīs parādības pamats ir tas, ka patlaban vācietību sāk skaitīt par pārdzīvotu, pārvarētu [...] Jāmeklē jauns līdzeklis aizklāt un vājināt šķiru plaisas un pretišķības, kas top jo asākas pašu mājās: pie Austrumu robežām stāv «Krievs» un vēl «Padomju Krievs» ar slavenajiem «žīdu komisāriem». «Puc» viņus, «puc!»⁶⁰

Latviešu komunistu teorētiķis jau toreiz tālredzīgi saskatīja, ka latviešu buržuāzija, kurai revolūcija bija palīdzējusi tikt valā no vācu muižniecības — kādreizējā konkurenta —, turpmāk meklēs savienību ar vācu kontrrevolucionāro buržuāziju, lai apkārotu to pašu revolūciju. «Ar vācu buržuju (un citādu vācu elementu tikpat kā nav) izlīgumu šit krievu, ebreju un — vispār komunistu! Tāds Latvijas demokrātijas nacionālais lozungs.»⁶¹

Ārkārtīgi svarīgi ir P. Stučkas apsvērumi par antisemītisma uzliesmojumu cēloņiem 20. gados un par to, kādēļ šī sērģa skāra sīkburžuāziskās aprindas un saindēja arī zināmus intelīģences slāņus.

«Kas ir vietējās tautiskās ienaidības strīdus āboli, ap ko te parasti grozās šķiru cīņa, ja tā slēpjas aiz tautiskiem centieniem?» viņš jautāja un atbildēja: «... cīņa dažādu tautību buržuāzijas un sīkburžuāzijas starpā ap peļņu, ap tirgu, ap kundēm, klientiem, pačientiem [ret. — V. S.], ap kredīta avotiem, tas ir, ap bankām. Un vienā no pirmajām vietām — cīņa ap ierēdņu vietām.»⁶²

Seit trāpīgi tiek atklāts, kā pilsētu sīkburžuāzija — tirgotāji, amatnieki, namsaimnieķeļi u. tml. —, tāpat daži brīvo profesiju pārstāvji, ārsti, advokāti u. tml. cīņā pēc klientiem, kā arī par

S. Vidberga karikatūra (1922. g.) par A. Berga avīzi «Latvis», kas kāpj fašisma dubļos. Zem attēla paraksts: «Csst! Csst! jaunksungs! Vēl vienu soli, un dimbā iekšā.»

ieredņu vietām, konkurences cīņā saduroties ar cittautībniekiem, aizņēmās no nacionālistiskās preses šovinistiskos saukļus, kurus rupja antisemitisma veidā laikus bija piegādājuši nacionālisma ideologi.

«Galvaspilsēta» ir viens liels siku bodiņu sakopojums (ik uz 10 iedzīv. 1 bodītel), tā sakot, viens vienīgs paplašināts Berga bazārs, pār kura fasādi plivinās karogs: «Smēķējiet (utt.) tikai «Brīvo Latviju»,» ironizēja P. Stučka par smieklīgajām nacionālistisko reklamētāju izdarībām un secināja: «Konkurence ir nāvīga, un tā, raug, rodas jauns nacionālisms — pret to pašu — veco žīdu.»⁶³

Ar «jauno nacionālismu», kura idejiskās koncepcijas grauj un izsmej P. Stučka 20. gadu sākumā, te tiek prognozēta fašisma kā politiska un idejiska virziena veidošanās Latvijā. Jau 1922. gadā tika nodibināta labēji ekstrēmistiska organizācija «Latvijas Nacionālais klubs», kas prasīja saeimas likvidēšanu un atklātas nacionālistiskās diktatūras nodibināšanu; parādījās arī citas līdzīgas grupes. Zīmīgi, ka šo politisko daudzoņu organizācijas savā aizstāvībā ņēma A. Berga vadītās Nacionālās apvienības avīze «Latvis», kas puda vēl samērā nespēcīgās, taču pēc ekonomiskās un politiskās varas alkstošās latviešu pilsētu lielburžuāzijas viedokļus un intereses.

Nacionālais klubs savā propagandā izmantoja jau gatavās latviešu šovinisma, antikomunisma un antisemitisma tēzes hipertrofizētā veidā.

Ikvienam var rasties interese, kā fašistiskās kustības aizsākšanos Latvijā traktē viens no redzamākajiem latviešu fašisma

ideologiem un hitleriskā reiha aizstāvjiem kara gados, caurkritis jurists un politiķis Ādolfs Šilde, kas nule ierindojies emigrācijas vadošo vēsturnieku vidū, uzņemdamies visnepateicīgāko nastu — buržuāziskās Latvijas valsts posma apgaismošanu Latvijas vēstures apcerējumu sērijā. Arī Ā. Šilde apliecina, ka tā saucamā Latviešu tautas apvienība «Pērkonkrusts» «lielā mērā uzskatāma par Latvijas Nacionālā kluba turpinājumu».⁶⁴ Kluba ekstrēmisko antisemitismu viņš izskaidro un attaisno kā reakciju «pret žīdu virskundzības pieaugumu». Un prātā nāk P. Stučkas taisnīgie vārdi, ka šovinizisms bija mākslīgi uzpūsts tautību naidis, lai maldinātais sīkpilsonis aizstāvētu latviešu buržuāzijas šķiriskās intereses arī pret tās iespaidīgajiem konkurentiem, citu tautību buržuāziju.

Ā. Šilde ņemas ar skaitļiem un procentiem pierādīt,⁶⁵ ka «saimnieciskā vara joprojām atradās žīdu un vācu rokās», ka nabaga latviešu kapitālistiem piederējusi mazāk nekā puse no saimnieciskajiem uzņēmumiem un arī ienesīgākajās brīvajās profesijās (advokāti, ārsti) svešautībnieki sastādījuši vairākumu.⁶⁶

Mēs nedomājam apstrīdēt Ā. Šildes «statistiku», kas, starp citu, nav pamatota ar ticamiem avotiem, taču pat viņa argumentācija apstiprina tikai to neapstrīdamo patiesību, ka zvērīgos šovinizistiskos daudzoņus laida pasaulē kontrevolucionārā latviešu buržuāzija savas varas un kundzības stiprināšanai. Pie tam strādniecības un revolucionārās ideoloģijas apkaršanā tā parasti drīz vien atrada kopīgu valodu ar saviem spēcīgajiem konkurentiem — vācu un ebreju buržuāziju. Vērsdamies pret šovinistu demagogisko «žīdu spekulantu apkaršanas» lozungu, P. Stučka jau 20. gados uzsvēra, ka komunistu un strādnieku pozīcija šai necienīgajā reklāmas karā ir skaidra un taisnīga. «Latviešu komunisti, strādnieki un arī laukstrādnieki.. turpretim saka vienkārši: «Mums vienaiņa, vai spekulants ir ebrejs vai latvietis,» — un viņi aiz vienkārša līdzekļu trūkuma diezgan bieži ir spiesti «pa iet garām» kā ebreju, tā latviešu veikaliem.»⁶⁷

Sisifa pūliņi tautiskuma mācības sasniegšanā

Nacionālistiskā buržuāzija, tikusi pie varas, itin labi apzinājās, ka kaujā tā devusies bez nopietna idejiska bruņojuma, tāpat vien, iztikdama ar trafarētiem pseidopatriotiskiem un kultūrpolitiskiem lozungiem, ar šovinizistiskiem antikomunistiskiem saukļiem. Un tomēr, par spīti vājamajam materiālajam un idejiskajam ekipējumam, uzvaras kauss tomēr bija nosvēries uz tās pusi. Un tas nebūt nebija «brīnums»: izšķirīgo pārsvaru nodrošināja Rietumu imperiālistisko valstu pretpadomju intervencijas militārais un ekonomiskais varenums. Bet tagad bija jādama, kā nosargāt klēpi iekritušo varu. Un te nu bija vieta šaubām un nemieram. Pretī stāvēja nopietns spēks — Latvijas revolucionārā strādniecība ar savu organizēto priekšpulku, Latvijas Komunistisko partiju. Tai bija izstrādāts zināt-

nisks pasaules uzskats — marksisms, kas iepriekšējos gadu desmitos bija valdījis iedzīvotāju prātos, un šķiru kaujās pārbaudīta politiska programma — ļēpiniskā sociālistiskās revolūcijas teorija. Toties šķīrai, kas bija nēmusies pārvaldīt valsti un tautu, nebija savas «nacionālas ideoloģijas». Un kas par to, pārvarējis nemiēru un apmulsumu, dižojas A. Kroders, mēs to radīsim: «Un tagad, Latvijas valstij pastāvot, nacionālas ideoloģijas problēmas nedod vairs miera, viņas neatvairāmi prasa atrisinājumu. Nacionālai ideoloģijai jārodas [ret. — V. S.]»⁶⁸ Redz, cik vienkārši, ja nav, tad nēms un saslies no jauna.

«Nacionālās ideoloģijas radīšana,» kā to saprot A. Kroders, «ir tautas dvēseles saprašanas, domas izteikšanas darbs. Un tas ir grūts.»⁶⁹ Pašam un citiem neskaidro «nacionālās ideoloģijas» būtību viņš grib izteikt ar vēl netveramāko «tautas dvēseles» jēdzienu. Kā tālāk redzēsīm, no ideālistiskās filozofijas aizgūtais mistiskais «tautas dvēseles» jēdziens kļūst par centrālo fenomenu nacionālistiskās ideoloģijas «meklētāju» spekulācijās. Tomēr — nākot talkā pat profesionāliem filozofiem — 20 gadu laikā no šiem «dvēseles» dziļumiem neizdodas uzvāndīt augšup kaut ko tveramu un saprātīgu: tā joprojām paliek iracionāli mistiska «lieta sevī». Līdz ar to kļūst skaidrs arī tas, ka A. Krodera nodoms radīt jaunu ideoloģiju balstīsies nevis uz zinātnes, bet gan uz spekulatīvas filozofijas atziņām.

Lai arī paliek neskaidrs, kas un kā būtu dzemdināms un pasaulē laižams, A. Kroderam toties ir padomā iespējamie «nacionālistisma ideoloģijas» meistari, kas varētu dot tai dzīvību. Tie nav inertie, kara laikos pakļīdušie filozofi, nedaudzie profesionāļi un pretenciozie pašdarbnieki, bet paša kolēģi — «Latvijas Sarga» idejiskie līdzdarbņi: A. un R. Kroders, J. un A. Grīns, pulkvežleitnants A. Plensners, šovinistiskās ievirzes dzejotāji E. Virza, J. Veselis, V. Eglītis u. c.; nosaukti tiek arī J. Akuratera un K. Skalbes vārdi. (Tolaik visai darbīgais nacionālistisma filozofs, liberālas ievirzes ideologs, neokantietis P. Zālīte, nebija ekstrēmistu gaumē.) Šī nelielā «fantastu» grupa pretēji vesēlam saprātam esot noticējusi buržuāziskās Latvijas iespējai un kopā ar kalpakiešiem izbridusi vilšanās un sakāves dangas Kurzemē. «Šis laiks radīja veselu inteligences grupu, kura ir tagad diezgan cieši sakausēta nacionālām cīņām, nacionālās ideoloģijas izkopšanai tajā skaidri nacionālā garā, kurš svešs visiem, kas stāvējuši malā no pēdējo gadu nacionālā darba.»⁷⁰ — tā A. Kroders reklamē sevi un savus drauģējus, un daudzi no tiem tiešām arī aizgāja kopā ar viņu, līdz «skaidri nacionālā gara» loģiskajam finālam — fašismam, hitlerismam.

Bet no kādām teorētiskām izejvielām jaunais pasaules uzskats būtu veidojams? Bija taču Latvijā arī agrāk nacionālisti, kas tāpat tika runājuši par «tautas dvēseli». Vai tas tad nu būtu pārmantojamais būvākmens, jauno veidojot? A. Kroders pārcilā pagājušā gadsimta nacionālistiskās buržuāzijas darboņus un viņu sentences, bet tur nekā noderīga neatrod. Izrādās, ka latviešu buržuāziskā nacionālistisma ideju tautiskā tarba bijusi pavisam tukša. Ko tad vairāk, vajadzēs radīt kaut ko pavisam «jaunu». Bet pasarg' dies', ja

Komunistiskā Internacionāle.

Latvijas Komunistiskā Partija.

Ziņas Biedrē

Komunistiskās Internacionāles Latvijas
Iekšlietas Ikdzīvums.

№ 5.—6. (35.—36.)

Maijs—junijs, 1926.

Drukats „Spartaka” drukatavā.

«Cīņas Biedra» numurs, kurā bija iespiests
P. Stučkas raksts «Parlamentārisma krīze».

nālists mūsu politikā idejiski stāv pretim sociālistam. [.] pilsonim — nacionālistam nav idejas, kuru viņš varētu aizstāvēt un par kuru cīnīties.»⁷¹ 1933. gadā dievturu priesteris un latvietības praviētis joprojām žēlojas, ka nacionālisma nometnē nav jaušamas personības, vadoņi, kas varētu vest pa «latviski ētisku gultni», un apraud tautiešu teorētisko impotenci, «jo visi esam diletanti nacionālismā un neprašas latvietībā».⁷² Te nu vairs nav ne ko pielikt, ne ko atņemt.

Buržuāziskā latviešu nacionālisma ideologu gaudulīgajām runām var noticēt vairāk vai mazāk, tomēr jāatzīst, ka viengabalainas, īpaši jau vienviet un sistemātiski izklāstītas mācības tiem nav. Tāpēc arī marksisma kritiķi parasti atmasko atsevišķas, kaitīgākās un izsmej odiozākās tēzes vai arī virza pret atsevišķiem autoriem un publikācijām tēmetu apšaudi. LKP CK centrālorgānā «Cīņa» un Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas izdevumā «Cīņas Biedrs», kā arī literatūras, mākslas un kritikas žurnālā «Celtne» dominē galvenokārt valdošās šķiras un izlīdzēju partijas politiskās un

kāds padomātu, ka tas varētu būt veco tautībnieku pātaru atgremojs! Tad nekāda noticēšana neiznāks un visi pūliņi vējā.

Kā tad veicās A. Kroderam u. c. nacionālistiem ar apņemšanos sameistarot vienotu buržuāziskā nacionālisma koncepciju? Tāds «čiks» vien iznāca! Jo nav iespējams izstrādāt ticamu pamatojumu, zinātnisku apliecinājumu un attaisnojumu vēsturiski atmirstošai šķirai un kārtībai.

20. gadu beigās, kad ekonomiskās krīzes apstākļos saasinājās šķiru cīņa un ideoloģiskās sadursmes, pastiprinājās konfrontācija ar strādniecības internacionālo pasaules uzskatu, nacionālisma trubadūri joprojām stāvēja pie tukšas siles. Nebija, kur pasmelt garīgu stiprinājumu, lai ar panākumiem būtu iespējams piedalīties ideoloģiskajās batālijās. Par nacionālistu nožēlojamo bruņojumu 1927. gadā E. Brastiņš sūkstās: «Nacio-

ekonomiskās platformas un rīcības kritika. Protams, nacionālistu «teorētiku» raksti nebija nopietnas filozofiskas analīzes vērti, vēl jo vairāk tāpēc, ka viņi paši taču bija apraudājuši sistemātiski izstrādātas ideoloģijas trūkumu. Un varbūt tāpēc par latviešu buržuāzisko nacionālismu, kas tomēr bija noteikta pasaules izpratne ar apjaušamu satvaru, ir palicis visai izplūdis priekšstats kā par izgaisušu un vairs netveramu rēgu. Vēstures labākas izpratnes un šīsdienu idejiskās cīņas labad tomēr ir nepieciešams irdeno fragmentāro buržuāziskā nacionālisma pamatkonceptiju retrospektīvi caurgaismot, lai fiksētu tās teorētisko rentgenogrammu. Bet ja nav viengabalaina caurskatāmā objekta? Tad — lai cik paradoksāli tas arī izklausītos! — kritiķim nacionālistiskā pasaules skatījuma kopējais veidols jākonstruē, «salīmējot» to no atsevišķiem fragmentiem, lai iegūto modeli pēc tam izgaisnotu marksistiskās metodoloģijas staros. Un tā nu iznāk, ka savu nepadarīto Sisifa darbu nacionālisti pratuši uzvelt komunistiem!

Pašbrūvētais no svešas iejavas

Tātad ekstrēmā nacionālisma ideologiem 20. gados neizdevās no pašmāju iejavas sabrūvēt teorētisku dziru, kas reibinātu masu prātus. Tāpēc nacionālisma sludinātāji, īpaši no buržuāzijas jaunās paaudzes vidus, sāka mest skatus pāri robežai, uz Eiropu, kur spēkā sāka pieņemties fašisms, strauji auga ekstrēmistiskas organizācijas, rūga fašisma ideoloģija. Un, tā kā gatavās svešās mācības sakrita ar Latvijas valdošās šķiras noskaņām, tās šķita perspektīvas.

Dibināti norādot uz latviešu proletariāta revolucionārajām tradīcijām, var piekrist tam, ka «fašisms nekad nav laidis dziļas saknes latviešu tautā». Var piekrist arī tam, ka fašistiskās idejas tika «20. un 30. gadu mijā aizņemtas no fašisma sārziem Rietumeiropā».⁷³ Šādas atziņas gan var glaimot patriotiskajai pašapziņai, bet maz ko dod, lai izprastu tās masveida terora un asins orgijas, kuras pēc hitleriskās armijas iebrukuma uz savu roku iedrošinājās sarīkot vietējie nacionālisti, to indīgo antikomunistisko un antisemitisko gāzmu, kas nevaldāmi plūda no latviešu šovinistu mutēm un spalvām jau okupācijas pirmajās dienās. Latviešu fašismam bija pašam savas sociālekonomiskās un idejiski politiskās saknes; izsētas svešās sēklas bija atradušas labvēlīgu augsni pašu zemē. Taisnība bija K. Pečakam, kurš polemizējot pasvītvoja, ka «fašisms Latvijā nav importa produkts».⁷⁴ Līdzīgā gaisotnē salapoja līdzīgi stādi.

1929.—1933. gadu pasaules ekonomiskā krīze, kas satricināja kapitālistisko sabiedrību un sašķobīja tās politiskos institūtus un ideoloģiju, dziļi skāra arī buržuāzisko Latviju. Arvien lielāka valdošās šķiras daļa sāka svērties uz atklātas nacionālistiskas diktatūras pusi, saskatīdama tanī vienīgo glābiņu no revolūcijas un visām citām sociālām kaitēm, kuras saasināja un atkailināja ekonomiskā stagnācija. Latvijā par noieta precī kļuva fašistiskās koncepcijas, kas Eiropā bija uzkrājušās idejisko krāmu spīķeros.

Fašistiskās ideoloģijas un politikas principi latviešu buržuāzijas grupējumos iesakņojās visai savdabīgi, kaut arī visiem šiem grupējumiem bija kopīgas idejiskās izejas pozīcijas — šovinisms. Šovinistiskās tēzes vienlīdz labi kalpoja un noderēja gan antikomunisma un antisemitisma, gan antidemokrātisma un autoritārisma sludināšanai. Valdošās šķiras dažādo politisko novirzienu līderi tikai izvēlējās sev pieņemamākās šovinisma un totalitārisma formulas, akcentēja un attīstīja tās, sekojot iecerētajai taktikas linijai. Viņu «teorētiķi» un propagandisti attiecīgā viedokļa argumentācijai izmantoja pieņemamas koncepcijas no visas pasaules reakcijas arsenāla, pat bez jebkādas kautrēšanās pārrakstot no Rietumu preses un literatūras ekscerpētas rindas. Tāpat kā vācu nacionālsociālisms, arī latviešu nacionālisms (un fašisms) teorētiskā ziņā bija eklektisks — dažādu politisku, sociālu, vēsturisku, filozofisku koncepciju šķembu konglomerāts.⁷⁵ No patapināto un uz latviešu rupjā šovinisma uzmontēto koncepciju un teoriju fragmentiem un detaļām arī veidojās dotā virziena kopskats, veidols. Tāpēc var runāt — ja ne par novirzieniem — tad vismaz par niansēm latviešu fašistu ideoloģijā un politikā. Latviešu komunisti jau toreiz runāja par diviem virzieniem latviešu buržuāzijas ceļā uz fašismu.

Pirmā virziena piekritēji atklāti sauca sevi par fašistiem un labprāt ekspluatēja itāliešu fašisma un vācu nacionālsociālisma galēji ekstrēmos saukļus. No šī virziena pazīstamas vairākas sīkas, bet visai skandalozas partijas un grupēles, kuras ne vienmēr tika ņemtas nopietni.

Otro virzienu pārstāvēja vadošā latviešu buržuāzijas partija Zemnieku savienība, kas izdarīja fašistisko apvērsumu. Taktisku apsvērumu dēļ tā mēdza atturēties no galējībām, piemēram, antisemitisma propagandā, un savu virzību uz autoritāro režīmu slēpa aiz «izvirtušās demokrātijas uzlabošanas», satversmes reformas izkārtnes.

«Zemnieku savienība un aiz viņas ejošās buržuāzijas grupas, kas tagad cīnās par hegemoniju fašistiskā kustībā, pretēji atklātiem fašistiem [ret. — V. S.] cenšas pēc iespējas ārēji paturēt un pasargāt parlamentāriskās formas un «partiju sistēmu» fašistiskā diktatūrā.»⁷⁶

Tā kā buržuāziskās Latvijas ekonomika bija atkarīga gan no vācu, gan angļu monopolistiskā kapitāla, tad valdošajai šķirai nācās piesardzīgi manevrēt starp provāciskām un proangliskām orientācijām.⁷⁷ Tas, protams, nevarēja neatspoguļoties dažādo grupējumu ideoloģiskajās koncepcijās. «Nopelni», fašisma ideju ievazāšanā no Rietumiem un fašisma kā idejiski politiska virziena nostiprināšanā Latvijā pieder akadēmiski vai militāri izglītotās buržuāzijas jaunākās paaudzes daļai — korporeļiem, virsniekiem un vispār turīgajai, parasti gan pusizglītotai, «zelta jaunatnei». Kā jau minējām, šovinisma saindētie virsnieki, īpaši kalpakieši, ienesa šais aprindās savu zvērisko naidu pret revolucionāro strādniecību, ar kuru tie bija asiņaini izrēķinājušies 1919. un 1920. gadā. «Arī Vācijā izdotie laikraksti un darbi par nacionālsociālismu un antisemitismu lielā latviešu akadēmiskās jaunatnes daļā un jaunajā vīrs-

nieku paaudzē nebija sveši,»⁷⁸ rakstīja hitleriešu agitators Ā. Šilde 1941. gadā, bet «vēsturnieks» Šilde vēl pēc 35 gadiem dižojās, ka par pirmo fašistiskās ideoloģijas rupu kļuvis viņa redīgētais žurnāls «Universitas», kuru 1930. gada janvārī sāka izdot latviešu korporāciju un filistru apvienība.⁷⁹ Reakcionārās studentu korporācijas tiešām deva fašisma kustībai «teorētiskus» un vadītājus. Gan 30. gadu, gan okupācijas laika «akadēmiski» apbružātie fašistiskie latviešu skribenti, absolūzējot buzuāziskās «zelta jaunatnes» lomu fašistiskajā kustībā, vispār centās iztēlot fašismu kā «idejiskās jaunatnes» sacelšanos pret veco paaudzi. «Šinī cīņā jaunatne tiks noieta dibenā tam plostam, kura vārds ir sagan-dētā demokrātiskā iekārta,» deklarēja rakstnieks un pārkonkrustiešu ideologs Leonīds Breikšs.⁸⁰ Akadēmiskais izdevums «Universitas» kļuva par

savdabīgu fašisma ideju propagandas orgānu. Izsekojot tā saturam, redzams, no kurienes šīs idejas nākušas. Vispirms jau tika tālāk liktas lietā un «bagātinātas» 20. gadu latviešu šovinisma naida mācības. Gan piebīdīsim, ka antisemitisms te vēl pasniegts visai «akadēmiski» ieturētā formā, kā, piemēram, profesora J. Plāka sacerējums par brīvmūrniecību,⁸¹ J. Vītola un dažu citu rakstos. Argumentus demokrātijas apkarošanai un autoritāra režīma nodibināšanai nacionālistiskie ekstrēmisti meklēja aizrobežu fašisma praksē un teorijās. «Latvijā .. vēl tā sauktā, nepareizi sauktā, demokrātija jūtas stipra un negrib piekāpties, .. mācīsimies no citiem, piemēru mūsu acu priekšā diezgan,» mudināja toreizējais docents J. Vītols, par atdarinājuma cienīgiem piemēriem minot Musolini, Piļsudski un Hitleru.⁸²

Zīmīgi, ka sākumā cīņā bija Itālijas fašisma modelis — tas

Karikatūra avīzē «Cīņas Jaunā Gvarde» (1928. g.) par ulmaniešu un sociāldemokrātu līderiem, kas saprotas un uzdzīvo uz beztiesībā nospiebtā strādnieka rēķina. Zem karikatūras sauklis: «Lai dzīvo mūsu dārgā mīļā tēvija!»

likās pieņemamāks. Tika popularizēta idealizētās fašistiskās valsts iekārta.⁸³ No saviem «svētceļojumiem» uz Romu korporeļi atveda dučas gudrību un svētību. «Universitas» slejās deva vārdu itāliešu fašistisko studentu līderiem. Hitlera ekstrēmisms vēl daudzus šokēja, jo asociējās ar vācu militāristu agresiju un šausmu darbiem Latvijā 1919. gadā. «Universitas» redakcijas sastāvā, atspoguļojot tā laika Latvijas Universitātes studentu un mācību spēku politisko uzskatu dažādību, darbojās arī «vecā tipa» latviešu nacionālisti, kas hitleriskajā Vācijā nojauta bīstamu kaimiņu un tāpēc nekādu jūsmu par to neizrādīja. Šai sakarā jāpiemin ortodoksālā rakstnieka A. Grīna asi polemiskais apskats «Hitlers un mēs». Analizēdams Hitlera grāmatas «Mein Kampf» nostādnes, A. Grīns secina: «..hitleriešu valdītai Vācijai jāiet pa krustnešu iestaigāto ceļu uz Eiropas austrumiem, lai gūtu vācu kolonizācijai noderīgu zemi uz poļu un leišu, latviešu, igauņu un, jādomā, arī baltkrievu un ukraiņu lēses..»⁸⁴ Ir apdraudēta ne tikai šo tautu neatkarība, bet arī eksistence, jo hitleriskajiem kolonizētājiem vajadzīga no «iedzimtajiem» attīrīta «zeme un telpa» (*Grund und Boden*). «..Hitlers jau iepriekš atsakās no citu tautību piederīgo pārvācošanas mēģinājumiem, uzsverdams, ka pārvācot esot iespējams tikai zemi, ne cilvēkus.»⁸⁵ Tā pareizi, bet visai abstrakti secināja A. Grīns, nebilstot ne vārda, kas būtu darāms, lai tauta izbēgtu baigajam liktenim. Latviešu buržuāzijas darboņi vārdos mīlēja dziļoties ar savu patriotiskumu, taču neko reālu iespējamās agresijas atvairīšanai neiesāka. Viņi negribēja un nevarēja pacelties līdz antifašistiskās, antihitleriskās tautas frontes lozungam, ko sludināja komunisti un pieņēma progresīvie spēki, jo tas daļēji bija vērstas pret savas buržuāzijas nacionālistisko diktatūru. Šo vācu nacionālsociālisma īsteno mērķu atmakošanas gadījumu latviešu nacionālistiskajā presē der pieminēt tāpēc, ka vēlākie kolaboracionisti neveiklī taisnojās: viņiem, nabadziņiem, neesot bijuši zināmi istie Hitlera nodomi. Murgaino «Mein Kampf» oriģinālu tiešām varbūt bija izlasījuši tikai pāris desmiti politisko darboņu, taču hitlerisma baismās koncepcijas, asiņainie briesmu darbi un agresīvās ieceres nevarēja būt noslēpums nevienam.⁸⁶ Labākā liecība tam ir A. Grīna raksts.

Tā laika prethitlerisko noskaņu ietekmē pret fireru «nogrēkojas» pat Ā. Šilde. Ar sašutumu konstatēdams, ka starp tiem, kas ārzemēs sludina Latvijas «pakļaušanu svešām varām», ir dzirdamas ne tikai Baltijas vāciešu «pastāvīgi neapmierinātās balstiņas, bet arī.. Hitlera (kā «Mein Kampf» autora) balss», viņš patētiski deklarē: «Vai tas neapkauno katru latvieti, ka var vispār kāds uzdrošināties uzņemties par Latvijas likteņu lēmēju no ārpuses. [...] Vai tas galu galā nav briesmu signāls.»⁸⁷ Par asiņainā tirāna glorificēšanu okupācijas laikā Šildem tiešām vajadzētu aiz kauna vai stāvus zemē ielīst, taču viņš dirigēja latviešu šovinistiskos blāvējus, lai demagoģijas auros tauta nesaklausītu savas iznīcības briesmu signālu.

Itāliešu un vācu fašisma koncepcijas par nacionālās elites lomu autoritārās valsts valdīšanā, kas glaimoja un bija pieņemamas dau-

dziem latviešu nacionālistiem, atrada atbalsi jau pieminētā «akadēmiskā laikraksta» «Universitas» slejās. Visā nopietnībā tika atsākta J. Lapiņa un E. Brastiņa neveiksmīgi ekspluatētā aristokrātijas tēma,⁸⁸ tika jūsmots par savas latviešu elites izveidi un tās misiju. «Tautas ir no augšas jārada[!] un jāvada. Galēja demokrātija [...] ir tautas muļķošanai [...] Spējīgākie no tautas izbīdās uz augšu, kā Musolini un Hitlers, un rada jaunu aristokrātiju, kad uz veco saindētu ar maldū idejām... vairs nevarēja paļauties.»⁸⁹

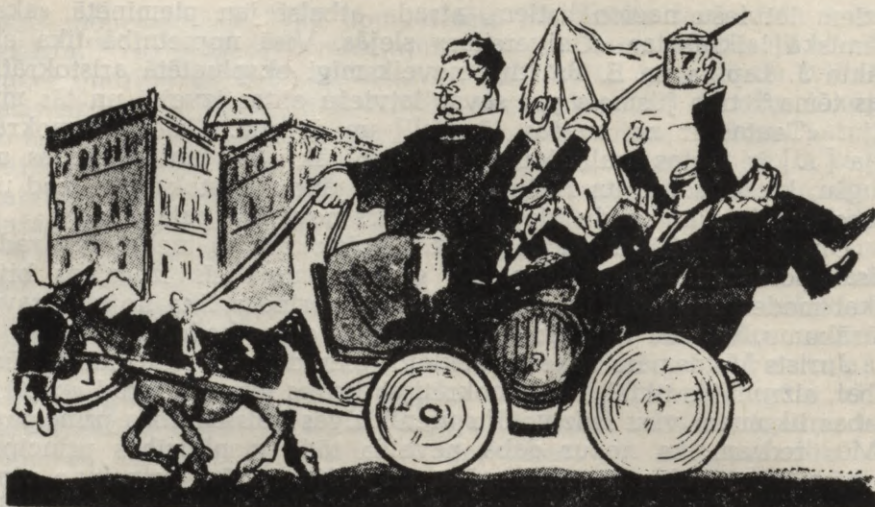
Ulmaņa kundzības gados latviešu aristokrātijas meklējumi rada visai pompozu turpinājumu. 30. gadu sākumā šīs izdarības bija tikai modes lieta, bet jau tad korporeļu aprindas lika nojaust savu pārkāpumu, ka tieši viņi pārstāv nacionālās elites kodolu.

Jurists Voldemārs Beķers, meklējot pierādījumus autoritārai kārtībai, aizrunājās tiktāl, ka demokrātijas krīzes iemeslu atrod «pretēji dabas likumam visu iedzīvotāju vienlīdzīgās balsstiesības principā». «Mēs redzam, ka nekur dabā nevalda tāds vienlīdzības princips, dabā viscaur valda noteikts spēku un spēju samēra princips,» viņš pēc sociāldarvinistu receptes mēģina sociālos likumus pielīdzināt bioloģiskajiem dabas likumiem. Un apelē pie «tautas aristokrātijas», lai taču tā «kaut tikai pat teorijā vienotos un izstrādātu sev vēlamu taisnīgu un stabilu satversmi».⁹⁰

Visas šīs antidemokrātiskās tendences rada pozitīvu atbalsi Zemnieku savienībā un citos buržuāzijas grupējumos, kas bija uzņēmušas kursu uz fašistisko apvērsumu.

«Universitas» pirmais provokatoriskais izlēciens pret parlamentāro iekārtu beidzās visai prozaiski: abus pārkonkrustiešus — redaktoru un raksta «Viņu laiks ir klāt»⁹¹ autoru Leonīdu Breikšu — iesūdzēja tiesā. Bija mazs skandāliņš, bet Latvijas Universitātes vadības vairākums, korporāciju un filistru savienība, izlēcējus pasargāja. «Tagad korporācijas iemantojušas citu aprindu naidu — ko savās krūtīs nes marksisti, dažādi politiski karjeristi un pilsoniskie snauduļi,» izsprucis sveikā, šķendējās Ā. Šilde, taču visai piesardzīgi piebilda: «Cīņa ar *materiālismu* joprojām palika korporāciju svarīga misija...»⁹² Piezīmēsim, ka fašisma ideologi politisko demokrātijai identificēja ar tikpat nīsto materiālisma filozofiju, bet revolūcijas un marksisma apkarošanā varēja nekautrējoties izmantot atklāti fašistisku argumentāciju, — te visi nacionālistiskie grupējumi bija vienis prātis.

Marksisma šķiru cīņas mācībai pretī tika nostādīta rasu teorija, kuru izklāstīja pēc vācu profesoru — rasistu F. Lenca, E. Fišera, V. Šeita u. c. traktātiem, uzdodot tos par zinātnes pēdējo vārdu. Rasistu viedoklis bija galēji primitīvs: revolūcija ir «mazvērtīgo tautas elementu» dumpis. Lai paglābtos no tās, jākopj tīrība, īpaši saglabājot rases «augstvērtīgo» daļu. Sabiedrības revolucionārās pārveidošanas nepieciešamības noliegšanai kalpoja buržuāziskās *eigenikas* tēze, ka sabiedrību iespējams izmainīt bioloģiskā ceļā, uzlabojot iedzimtību, veicinot cilvēku dzimtas izcilo fizisko un garīgo īpašību izlasi. Izveidojās sevišķi reakcionāra mācība «rasu higiēna», kuru «Universitas» slejās popularizēja P. Dardzāns u. c.

Karikatūra par universitātes rektoru A. Tenteli (1930. g.), kas ņēmis savā aizgādībā plēgurojošos korporeļus. Zem karikatūras paraksts: «O jerum, jerum, jerum, Ak Tentel, kas par lērum!»

Karikatūra par «Zemnieku savienības» dižvīriem (1930. g.) un tās ideologu E. Virzu, robusto ulmaniešu slavinātāju savienības oficiozā «Brīvā Zeme». Par moto tai node-rējis J. Lapiņa raksts žurnālā «Daugava» (1929. gada 10. numurā), kurā teikts: «Virza ir Zemgales mežu ērglis, kas no savas augstienes met tālūs skatus, un viņš saredz valdniekus, virsniekus, medniekus un dažu izcilu zemnieku.»

No 1935. gada Latvijas Universitātē sāka lasīt speciālu eigenikas kursu lielākais tās «speciālists» G. Reinhards.⁹³ «Rases higiēnas atziņas iznīdētu visas tās pasaules lāpīšanas kļūmīgās tendences, kas tagad zem cilvēku vienlīdzības dogmas iespaيدا, komunisma, sociālisma un pārspīlētas demokrātijas veidā grauj nacionālās Latvijas pamatus un nākotni,»⁹⁴ rasistam rezonēja P. Dardzāns. Šais pusvientiesīgajās rekomendācijās vēl netika izvērstas Hitlera ekstrēmās tēzes par mazvērtīgām rasēm un to iznīdēšanu. Runa gāja par «mazvērtīgo un dumpīgo elementu» izolēšanu un represēšanu pašiem savā nācijā. «Universitas» rasu «teorētiķa» P. Dardzāna rakstos ieskanas aristokrātijas zvērīgais naids pret «postozo pūli», pasprūk Himlera iemīļotais vārdiņš «zemcilvēks», kurš nodarīšot postu, «no važām palaists».⁹⁵ V. Beķers savukārt jūsmo, ka «Pie šādu mazvērtīgu pilsoņu pāraudzināšanas ir ķērusies Vācija, ievietojot tos koncentrācijas nometnēs».⁹⁶

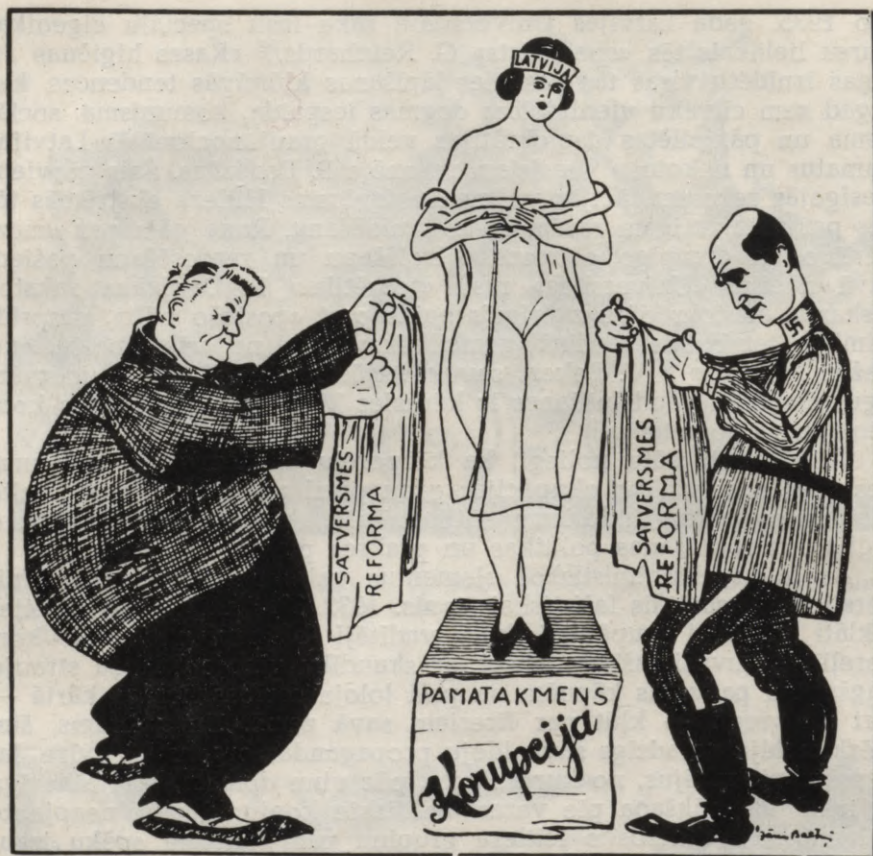
Tātad grūti būtu noliegt, ka korporeļu akadēmiskais izdevums nesasaucās ar vēlāko okupācijas gadu presi un nenoskaņoja «zelta jaunatnes» prātus hitlerisma antihumānās, antidemokrātiskās ideoloģijas, cilvēknīšanas politikas un prakses pieņemšanai.

Ar laiku ekstrēmistiskos elementus vairs neapmierināja «Universitas» klusinātais fašistiskais tonis. 1932./33. gadā sāka formēties atklāti fašistiski grupējumi, kuru vadītāji (bieži vien zināmie korporeļi), apguvuši fašisma ābeci, ar skaudību vēroja Hitlera straujo augšupeju pa varas kāpnēm un paši loloja cerības līdzīgā kārtā — ātri un viegli — kļūt par fīreriem savā zemē. Un, protams, šim mērķim bija vajadzīgs savu ideju propagandas orgāns — avīze, lai vervētu piekritējus, no kuru skaita, pēc viņu domām, bija atkarīga to triumfālā nākšana pie varas. Politiskie konjunktūristi neapjauta galveno: avantūristisko Hitlera grupiņu par politisku spēku izaudzēja vācu monopolistiskā kapitalisma slepeno dotāciju injekcijas, un nacionālsociālisti nāca pie varas šo monopolu vārdā un interesēs. Fašistiskā demagoģija bija vajadzīga sīkpilsoņu satracināšanai un piesaistīšanai, strādniecības dezorganizēšanai. Latviešu buržuāzija fašistisko apvērsumu iecerēja īstenot ar Zemnieku savienības un tās bruņotās aizsargu organizācijas spēkiem, tāpēc atklāto fašistu grupelēm nebija politiskas nākotnes. Kad viņu pretenciozās kaprīzes un izdarības kļuva par traucēkli, tās tika novāktas.

Pēc Hitlera receptes

Pirmais fašisma reibonis dažiem pārgāja, atstājot pretīgas pagiras, citiem turpretim tas pārgāja hroniskā delīrijā. Jo citā vārdā to reiboņa trakumu, kāds sāka plosīties republikas presē, nav iespējams nosaukt.

Aplūkosim zīmīgākās atklāto fašistu grupes. «Politiskas konjunktūras radīta bija J. Štelmahera nodibinātā Latviešu nacionālsociālistu partija, kas gan skaitīja tikai 80 biedrus. Tā atdarināja vācu nacionālsociālistu partiju un tiecās pēc nacionālas diktatūras. Vienīgi šī organizācija uzturēja sakarus ar Hitlera Vāciju.»⁹⁷ Nav

J. Baltiņa karikatūra (1933. g.) par ekstrēmajiem nacionālistiem, kas zem Satversmes reformas plīvura gatavoja fašistisko apvērsumu. Zem zīmējuma teksts: Valsts «tikumības» sargs lielais Kārlis: «Šausmas! Jau 15 gadus šī jaunava nodzīvojusi mūsu vidū pilnīgi neapgērbta». J. Štelmahers: «Pēdējais laiks dot tai pienācīgu apģērbu».

pamata neticēt Ā. Šildem, ka J. Štelmahers bija hitleriešu slepeno dienestu darbonis. Bet vai tikai viņš?

J. Štelmahera izdotā avīze «Nacionālsociālists» (titulā — zils ērglis ar kāškrustu nagos) plaši izklāstīja vai pat tieši ekscerpēja materiālus no vācu nacionālsociālistiskās literatūras, kas bija uzrakstīta galēja antikomunisma un antisemītisma garā, piesātināta ar antidemokrātiskiem un pretpadomju izlēcieniem un izdomājumiem. Tika apjūsmota, pat veselām rindkopām pārdrūkāta Hitlera partijas programma.⁹⁸ Kaut gan latviešu nacionālsociālistu grupēle bija sīka, taču bez jebkādas mēra izjūtas; par to liecina tās iluzorās cerības nākt pie varas. 1933. gada sākumā latviešu «fireriņš» apsveica «Vācijas tautas vadoni», kas bija ticis pie varas, un aicināja viņu «no-

dibināt starptautisku nacionālsociālfašistisku un pretžīdu kustību».⁹⁹ Ar motivāciju par pastāvošās iekārtas graušānu un musināšanu uz diktatoriskas valsts iekārtas ieviešanu Latvijā avīzi slēdza, taču tā turpināja iznākt ar citiem nosaukumiem. Visai primitīvā formā tika glorificēts Hitlers kā pestītājs, kuru «sūtījis pats dievs, lai glābtu Vāciju un vācu tautu»,¹⁰⁰ un «trešā valsts» kā nākamības ideāls.

Lai maskētu savus patiesos nolūkus un iemidzinātu patriotiskos, prehitleriskos noskaņojumus tautā, tika atkārtoti uzsvērts, ka «Vācijas nacionālsociālistiem nav agresīvu nodomu pret neatkarīgo Latviju».¹⁰¹ Atspēkodama dibinātos apvainojumus par štelmaherīšu kalpošanu Hitleram, avīze pūlējās pierādīt latviešu nacionālsociālisma šķietamo patstāvību un būtisko atšķirību no vācu nacionālsociālisma: «Latvju nacionālsociālisms nav hitlerisms, bet ir nacionālsociālisms ar latvju īpatnējo saturu.»¹⁰² Neko īpatnēju avīze, protams, neatklāja, vienīgi kļuva elastīgāka tālākajā hitlerisma propagandā. Pastiprinājās sociāla demagoģija, nacionālsociālismu mēģināja pietuvināt sociālismam, spekulējot ar pēdējā popularitāti. Pēc Gebelsa ieteiktās receptes Štelmahers bezdievīgi mānījās: nacionālsociālisms respektējot «kā pilsoniskās, tā arī sociālistiskās dzīves ieguvumus» un esot «abu līdzšinējo pasaules uzskatu pozitīvu atlikumu [?] sintēze».¹⁰³ Prohitleriskie latviešu nacionālisti atrada aizstāvjus. «Latvis» reklamēja viņu avīzi, bet pēc tās skandalozajiem izlēcieniem centās notikušo iztēlot kā nevainīgu niekošanu («Vai tad kāds nopietni ņems šo Vācijas modes lietas ļoti sliktu latvisku atdarinājumu»), bet pašu Štelmaheru — par vientiesīti («To idejas viņš nemaz nav spējis saprast.»)¹⁰⁴

Pat A. Grīns, atklājis Hitlera agresīvos nolūkus pret Latviju, uzmetās par viņa vietējā aģenta J. Štelmahera aizstāvi: «Bet tos nedaudzos latviešus, kas — garā vai patiesībā — sūtījuši apsveikuma telegrammas uz Berlīni, neuzskatīsim jau tūlīn par tautas un dzimtenes nodevējiem: tie ir cilvēciņi, kas nesajēdz, ko dara.»¹⁰⁵

Kāpēc šāda nesaprotama pietāte? Daļēji tāpēc, ka, vēlāmā pašapmāna iežūzināti, daudzi buržuāziskie darbinieki negribēja ticēt, ka Hitlers nopietni domā realizēt teoretizējošā murgojuma «Mein Kampf» ekstrēmās plānus.

Vēl pēc otrā pasaules kara tiek galvanizēta versija par to, ka Eiropā neesot zinājuši Hitlera bestiālās mācības, bet, ja zinājuši, tad neesot ņēmuši nopietni viņa ekstrēmistiskos saukļus, neticējuši, ka «solīdais» kanclers īstenos savus draudus. «Tikai nedaudzi no Hitlera laikabiedriem, īpaši ārzemnieki, uzņēmās pūles uzmanīgi izlasīt vai vispār lasīt garlaicīgos sējumus, un vēl mazāks bija to skaits, kuri tiešām noticēja, ka caurkritušā politiskā dēkaiņa Hitlera deklarētie ekstrēmistiskie uzskati tiks turpināti un ka pats Hitlers, kļuvis par respektablu valstsvīru, ņems tos nopietni.»¹⁰⁶ Var piekrist tam, ka pirms kara Hitlera sacerējums Eiropā lasīja maz, vēl mazāk bija to, kas vēlējās šos antizinačniskos, neargumentētos murgus pārsprīst vai diskutēt par tiem. Taču Rietumu imperiālisma darboņi Hitlera plātīšanos neņēma nopietni ne tikai savas politiskās bezrūpības un teorētiskās tuvredzības dēļ un tāpēc maldināja

savas tautas. Viņi apzināti izauklēja savā paspārnē šo agresīvo odzi, lai izrēķinātos ar komunistiem Vācijā un Eiropā, lai izprovocētu karagājienu pret Padomju Savienību. Un tikai komunisti, nacionālsociālisma «teorētiskajam» arsenālam īpašu vērību gan nepiegriežot, pareizi izprata vācu imperiālisma agresijas reālos draudus, ne tikai fašistu programmās un foliantos fiksētos, un brīdināja no tiem progresīvo cilvēci, iesakot efektīvu cīņas ieroci — vienotu antifašistisku tautas fronti.

Rietumu historiogrāfijā jāsastopas arī ar visai kurioziem apgalvojumiem, ka paša hitleriskā reiha, SS un fašistu partijas vadošie darbinieki esot vāji zinājuši nacionālsociālisma teoriju, bet daudzus traktātus, īpaši pašu ideologa A. Rozenberga grāmatas, pat neesot lasījuši. Tā, E. Jekels grāmatā «Hitlera pasaules uzskats» šaubās, ka «diez vai kāds starp Hitlera sekotājiem un laikabiedriem būs un, iespējams, ka tiešām neviens (?) nebūs papūlējies pilnīgi izprast šo ideoloģiju».¹⁰⁷ Bet R. Bolmuss, nemaz nešaubīdamies, noticejis Nirnbergas procesā dzirdētajām galveno kara noziedznieku liecībām, ka Rozenberga darbu «20. gadsimta mīts» «neviens pats nebija lasījis».¹⁰⁸ Šai un citām līdzīgām liecībām un baumām par vadošo hitleriešu teorētisko nekompetenci, kas nereti sastopamas Rietumu historiogrāfijā, savā laikā bijuši noteikti juridiski, politiski un idejiski apsvērumi — pie tiem šeit nepakavēsimies. Taču aiz šādām runām saklausāms arī visai reāls skanējums: hitleriskajai «elitei» bija visai zems vispārteorētisko zināšanu un interešu loks — literatūras studijas to nesaistīja. Bez tam vācu nacionālsociālisma teorētiskā produkcija tās pamatlicēju vājās filozofiskās sagatavotības dēļ palika eklektiski savārstītu, pelēcīgu rakstījumu līmenī. Taču starp nacisma teoriju un praksi nepastāvēja nekāda plaša vai neatbilstība. Nebija labas teorijas un sliktas prakses vai *vice versa*, kā to gribētu iztēlot dažs labs Hitlera advokāts Latvijā.

Vācu nacionālsociālisma koncepcijas, protams, nevarēja neskart arī Latvijas baznīcu, neietekmēt dažādo konfesiju garīdznieku uzskatus. Tam pamatā bija vienu un otru sociālo interešu sakritība. Īpaši uzņēmīga izrādījās evaņģēliski luteriskā baznīca. No teologu mutēm nāca ne mazums pozitīvu atsauksmju par nacionālsociālisma mācībām. Piemēram, teoloģijas kandidāts A. Treijs [Treus] sajūsmā apgalvoja, ka «fašisms ir reliģisks pasaules uzskats».¹⁰⁹ Daži mācītie teologi, atklāti nereklamējot savu piekrišanu, cītīgi ekspluatēja A. Rozenberga odiozās sentences par «asins mītu». Vēl 1935. gadā Latvijas Universitātes teoloģijas fakultātes mācību spēks teoloģijas doktors Alberts Freijs «aizņēmās» Rozenberga pamatidejas, lai pamatotu «tautas vienības» reliģiski ētiskos aspektus. To prasīja Ulmaņa apvērsuma ideologi. «Tauta ir ļaužu kopa, kuras vienību noteic piederība pie zināmas rases grupas, izcelšanās no kopējām asinīm [ret. — V. S.] un gadu simteņu ilga kopējā vēsture.»¹¹⁰

Kopēja asinsradniecība nosakot, ka «latviešiem ir savs kopējais pārdzīvojuma veids».¹¹¹ Dvēseles pārdzīvojums, kas radot nacionālu kopības sajūtu, izrādās, ir tikpat mistisks un iracionāls kā reliģiskais pārdzīvojums, un Freijs abus tos satuvina. «Reliģija

savā būtībā ir pārdzīvojums, kurā dvēsele saskaras ar numinozo, kas izraisa dzīvi, kuru nosaka svētā vērtība.»¹¹² Šāda reliģioziskā un nacionālā pārdzīvojuma iracionāla satuvināšana, izrādās, Freijam bijusi vajadzīga, lai kritizētu «latviešu reliģijas» — dievturības — sludinātāja E. Brastiņa un K. Bregža pretenciozos «katķismus».¹¹³ Neesot manāms, «ka dievturība jēl mazāku vērību piegrieztu svētuma pasaulei. Še trūkst katras svētuma un iracionalitātes izpratnes.»¹¹⁴ Tātad nav pietiekami mistikas un noslēpumainības. Dievturiem dievs esot racionāls, nevis iracionāls jēdziens, tikai labs, bet ne svēts. Tādēļ dievturību nevarot uzskatīt par reliģiju, tā esot tikai ētika. Uzbrukums dievturībai notika 1934. gadā, bet 1936. gadā A. Freijs savai kritikai izvēlas A. Rozenberga «20. gadsimta mītu». Šoreiz viņš uzbrūk no objektīvā ideālisma pozīcijām — jo A. Rozenbergs pats ir mistiķis un iracionālists. Latviešu teologs sākumā sīki un uzskatāmi izklāsta Rozenberga grāmatas saturu. Šī plašā objektivistiskā ekspozīcija, var sacīt, bija «asins mīta» savdabīga propagandēšana latviešu auditorijā, jo pašu A. Rozenberga darbu bija redzējis tikai retais. Lūk, piemērs: «Šinī mītā asinis nešķirami saistītas ar raksturu un arī ar rases dvēseli. Un, proti, asinis nosaka raksturu un veido rases dvēseli. Rases dvēsele ir katras dzīves un kultūras parādības uzbūves pamats un princips. Arī reliģija dibinās rases dvēsēlē, tautas asins un rakstura neizārdāmā kopsakarībā. Katrai rases dvēselei atbilst arī kāda pilnīgāka vērtība kā dzīves ideāla augstāka izteiksmē.»¹¹⁵ A. Freijs gari un «gudri» pierāda, ka kristīgo dievu kā transcendentālu būtni A. Rozenbergs noliedzot un ka viņš līdzīgi ateistam L. Feierbaham uzskatot dievu par cilvēka fantāzijas veidojumu. Tādēļ A. Rozenberga «20. gadsimta mīts» neesot reliģija, bet mistika.¹¹⁶

A. Freijs arī šajā gadījumā, tāpat kā apkarojot dievturību, cīnās pret konkurentiem, kas grib aizstāt kristīgo mācību ar nacionālsociālistiskiem mītiem un mistiku. Teologa pātarošana A. Rozenberga grāmatas satura izpratnei un kritikai nedeļa neko būtisku. Gluži otrādi — tā popularizēja šo odiozo izdevumu un zināmās aprindās varēja izraisīt interesi par to.

Retrospektīvi vērtējot buržuāziskās Latvijas legālo presi, jāsaka, ka tās tonis visumā nebija labvēlīgs Hitleram. Taču nopietnas analīzes un atmaskošanas vietā tika dota bezzobaina vai sensacionāla informācija. Grāmatu tirgū parādījās tikai nedaudzi vērā ņemami prehitleriski izdevumi, kā, piemēram, «Brūnā grāmata par reihstaga degšanu un Hitlera teroru»,¹¹⁷ kuras tulkotāju vidū bija progresīvie dzejnieki Mirdza Ķempe un Ēriks Ādamsons. Antifašistiskas ievirzes raksti diezgan bieži parādījās arī laikrakstā «Sociāldemokrāts». Taču Latvijas sociāldemokrāti, presē un publiskās runās nosodīdami atklātos fašistiskos izlēcienus un rakstījumus, neizprata fašisma faktiskos virzītājspēkus ne citās valstīs, ne arī Latvijā. Uzskatīdami fašismu tikai par sīkburžuāziskā ekstrēmisma trakošanu, kas ir viegli apvaldāma, viņi nenovērtēja fašistiskā apvērsuma reālos draudus Latvijā.

Pēc J. Štelmahera «partijas» neveiksmīgās debijas hitleriskais dienests Latvijā orientējās pārsvarā uz savu agentūru — vietējiem vāciešiem atklātajās un slepenajās organizācijās. Likteņa ironija bija tā, ka hitleriskās okupācijas prese pat nepieminēja pirmos Hitlera cildinātājus Latvijā — štelmaheriesus, turpretī pārliecinoši skanēja pārkonkrustiešu balsis.

Ačgārnī sagrieztais kāškrusts

Par «Pērkonkrusta» (sākumā «Ugunskrusta») rašanās apstākļiem rakstījuši paši pārkonkrustieši. «Vērodams, ka ar korporāciju cīņu . . vien nevar apmierināties, ka cīņā jāievelk plašas tautas masas, visa tauta, kā to panācis Ādolfs Hitlers Vācijā un Musolini ar fašismu Itālijā, Gustavs Celmiņš 1932. g. nodibināja «Ugunskrustu», kurā piedalījās kā ļoti daudzi korporāciju locekļi, tā arī lielā skaitā ierēdņi un strādnieki [?], pilsētnieki un laucinieki [ret. — V. S.]»¹¹⁸

Patiess šai apgalvojumā ir tikai konstatējums, ka ekstrēmistiskie elementi, kas bija izmēti pa korporācijām, apvienojās vienā organizācijā, ap kuru bija paredzēts vervēt līdzskrējējus. Tāpat kā Hitlers un Musolini, latviešu pārkonkrustieši meklēja piekritējus ekonomiskās krīzes ruīnētās un satracinātās sīkburžuāzijas vidē. Te der atcerēties P. Stučkas aprīņojami skaidro analīzi un tālejošo prognozi par to, pie kādiem sociāliem slāņiem un nogrupējumiem var apelēt latviešu šovinizms un nākotnē — fašisms.¹¹⁹ Prakse to apstiprināja: «Pērkonkrustā» iestājās tirgotāju, uzņēmēju, namsaimnieku dēliņi un jaunekļi no līdzīga tipa ģimenēm, kuriem ekonomiskās stagnācijas apstākļos, lai noturētos virs ūdens, nācās nikni apkarot konkurentus sveštautiešus.

Ar šovinistisko demagoģiju tāpat varēja cerēt gūt panākumus pie tiem latviešu brīvo profesiju pārstāvjiem, īpaši advokātiem, ārstiem, kuri nesekmīgi mēģināja pārvilināt klientus no veiksmīgākajiem un kvalificētākajiem vācu, krievu, ebreju tautības amata brāļiem. Un tad vēl saērcinātais ierēdnis, kura nestabilais dienesta postenis karājās mata galā, — uz karjeru varēja cerēt tikai ietekmīgu aprindu protežētais. Un kas tad bija fašisma pievilinātie studenti? — Vai nu esošie, vai nākamie neveiksminieki, kam saimnieciskā stagnācija nesolīja ne spožu karjeru, ne pastāvīgus klientus un ienākumus. Diezgan trāpīgs bija A. Grīna redīgētās avīzes «Rīts» konstatējums, ka ļoti daudzi pārkonkrustieši ir bijušie korporeļi no materiāli labi nodrošinātām ģimenēm, kam pieder īpašumi pilsētās un laukos.¹²⁰ Tādi bija G. Celmiņš, Ā. Šilde, E. Andersons, J. Vītols, profesors J. Plāķis ar dēlu Dr. E. Plāķi (kas, starp citu, bija studējis Vācijā) un daudzi citi. Pareizs bija mājiens arī par to, ka nepiepildītā varaskāre — tātad tīri personiska rakstura īpašības — bija viņu ekstrēmistiskās darbības dzenuli. Bet ne tikai tas. Noteicošie bija sociālekonomiskās dabas cēloņi, par kuriem tika ru-

nāts. Fašistiskie vervētāji velti cerēja gūt piekritējus revolucionārās strādniecības vidū. Vienīgais guvums varēja būt deklasētie elementi, kā arī neveiksmju saērcināto sīkpilsoņu dēļiņi — pusskolotie ģimnāzisti Latvijas pilsētās un miestos. Ā. Šilde, stipri pārspīlēdams pārkonkrustiešu popularitāti, apgalvo, ka avīzes «Pērkonkrusts» metiens sasniedzis 15 000 eksemplāru.¹²¹ Arhīvu ziņas apstiprina tikai to, ka «Ugunskrusta» tirāža sasniegusi 4923, bet «Pērkonkrusta» — 5635 eksemplārus.¹²²

Pretēji J. Štelmahera «Nacionālsociālistam» G. Celmiņš izvēlējās elastīgāku fašisma propagandas taktiku. Savos «teorētiskajos» spriedelējumos variēdams Hitlera antikomunistiskās un antisemītiskās tēzes, latviešu pārkonkrustiešu līderis atturējās no tiešas hitlerisma slavinašanas, jo, kā pierādīja J. Štelmahera fiasko, tā sabiedrībā izraisīja krasu opozīciju. Jau pirmajos numuros «Ugunskrusts» (1932, Nr. 3) norobežojās no hitleriešiem: «Hitlers pār Latvijas robežu nav pārnācis un arī nepārnāks: mēs būsīm pirmie, kas viņam aizsprostos ceļu.» Arī tad, kad Hitleris nāca pie varas, G. Celmiņš bija rezervētāks. Nosaucis to par «pasaulvēsturisku notikumu»,¹²³ pārkonkrustiešu priekšnieks it kā norobežojās no hitlerisma. «Hitlera cīņai pret tiem spēkiem, kas līdz šim veda vācu tautu postā, pret marksistiem un žīdiem, pret korupcijas piesātināto parlamentārisko demokrātiju un liberālismu [...] mēs, bez šaubām, varēsīm sekot ar pozitīvu interesi.» — tā tad pārkonkrustieši pilnīgi pieņēma fašistu necilvēcisko ekscesu un atklātā terora politiku un praksi, taču, no otras puses, izlikās par patriotiem: «... par cik hitlerieši ārējā politikā tiecas atdzīvināt vācu daudzīnāto «Drang nach Osten» un meklēt sev nākotnes ieguvumus tur, kur melnais bruņnieks to darija 700 gadus atpakaļ, jaunā Vācija būs mūsu ienaidnieks.»¹²⁴ Pretstatījums ir augstākā mērā aplams — it kā valsts ārpolitiskā agresija nebūtu iekšējas reakcionāras politikas loģisks turpinājums! Naivi bija domāt, ka iespējams abstrahēties un izvairīties no hitleriskās Vācijas ārpolitikas. Atdod velnam pirkstu — tas paņems visu roku. Atzinuši par pareizu nacionālsociālistu rīcību grautiņu rīkošanā valstī, pārkonkrustieši neizbēgami spēra nākamo soli un samierinājās arī ar Hitlera starptautiskās ekspansijas politiku. Bija vajadzīgi tikai daži gadi, lai urāpatrioti nodotu dzimteni tās visniknākajam ienaidniekam, no kura paši citus bija brīdinājuši. Politiskā kursa pagrieziena tā tad notika par 180° — tieši par tik, lai ačgārni sagrieztais ugunskrusts līdzinātos svastikai!

Atdarīnot vācu nacionālsociālismu, latviešu fašisti iezīmēja savus pretiniekus plašā politiskā diapazonā, sākot no pilsoniskā liberālisma līdz marksistiskajam komunismam, pieteica karu jebkurai demokrātijai. Pasludinājis «izkurtējušajam parlamentārisimam» bojāeju, G. Celmiņš solīja pašos pamatos pārveidot līdzšinējās saimnieciskās un sociālās attiecības.¹²⁵ Protams, nekādus konstruktīvus priekšlikumus pretenciozais pravietis nebija spējīgs piedāvāt un aprobežojās ar vispārēju plāpāšanu par gaidāmo «visas latviešu tautas labklājību». No «Ugunskrusta» programmas raksta¹²⁶ dvesa nikns naidis pret demokrātiju, humānismu, progresu, kas esot it kā sveši

un pretīgi latviešu dabai: «Svešu zemju gudrajo mācības par tautu brālību, vienlīdzību konfesiju un rasu starpā, par nepretošanos ļaunumam u. tml. mums nav no svara, lai tās arī desmitreiz būtu «vajadzīgas» kultūras, laika gara, modernisma vārdā un uzdevumā.» Savu ultratautisko pozīciju Celmiņš mēģināja pamatot ar pielāgotās nacionālsociālisma mistiskās «asins balss» koncepciju: «Latviešu asinis ir tas neizsmeļamais avots, no kā tie [ugunskrustieši] savu ticību iegūst.»¹²⁷ Šai ziņā pārkonkrustiešiem jo dārgs atradums bija anekdotiskās latviešu dievturu draudzes dibinātājs Ernests Brastiņš — viņiem vienīgā autoritāte, kas savos sprediķos iztika bez «svešu zemju mācībām». Atšķirībā no kauslīgajiem un cietpaurainajiem pārkonkrustiešiem E. Brastiņš laikus orientējās un prata atrast kopēju valodu ar īstajiem «saimniekiem» — ulmaniešiem — un pēc 1934. gada apvērsuma izvīrījās par vienu no «vadoņa kulta» glorificētājiem. Tas vēlreiz liecina par atklāto un paslepeno jeb «kaunīgo» fašistu idejisko pozīciju tuvību. Pieminēšanas cienīgs ir fakts, ka savas atklāti rasistiskās un šovinistiskās publikācijas, kas parādījās presē 20. gadu beigās un 30. gadu pirmajā pusē, E. Brastiņš 1935. gadā sakopoja un varēja izdot atsevišķā grāmatā «Latviskās Latvijas labad». Tātad nav iespējams nošķirt un nav nekādas vajadzības skaidrot, kuram latviešu fašisma grupējumam Brastiņu Ernests bija tuvāks. Pārkonkrustiešiem viņš bija savējais, jo, reklamēdams «īstu latvisku reliģiju», nekad nepiemirsa izkliegt pa nacionālistiskam sauklim: «Latvisku Latviju!», «Latvietim būt!». 1931. gadā Brastiņš savā smieklīgajā naidā pret demokrātiju un «pūli» aizrunājās tiktāl, ka sāka sludināt nedzirdētas «naciokrātijas» dibināšanas ideju, ar šo komisko vārdu saprazdams visai reālu lietu — nacionālistisku autoritāru režīmu. «Mūsu nākošais nacionālais maksimālisms gaida sava vadoņa.»¹²⁸ Šķietami naivais nacionālā dieva meklētājs skubināja latviešu buržuāzijas politiķus ātrāk izšķirties par fašistisko apvērsumu, un 1933. gadā viņš jau izmisīgi gaudās: «Kur kavējas Raženais Saimnieks!»¹²⁹ Taisnība, vēl pirms ulmaniešu kundzības norieta E. Brastiņš tomēr krita nežēlastībā — svaidīgais pārnīeks savās vakarēšanās bija «brūķējis pārāk lielu muti» pret vadoni.

Pārkonkrustieši trokšņainajās sanāksmēs atzišanu reizēm meklēja arī bēdīgi slavenais teoloģijas doktors Jānis Sanders, kurš bija izpelnījies oficiālās luterāņu baznīcas vadības nelabvēlību, uzbāzīgi uztiēpams reliģiskā kulta nesaprātīgāko formu un dogmu reformu. Arī šo «atkritēju» no jūdu dieva latviešu fašisti savā avīzē minēja pozitīvā skatījumā: tiem imponēja teoloģijas doktora piedalīšanās viņu balagāniskajos disputos par brīvmūrniekiem un cenšanās «no mūsu kulta iztīrīt jūdīskos un katolīskos iespaidus.. un to ietērt tautiskā izteiksmē».¹³⁰

Pārkonkrustiešu saistīšanās ar tik imponantām figūrām — latviska dieva meklētājiem un sludinātājiem — vien jau daudz ko liecina par viņu propagandas līmeni un raksturu. «Mūsu tautas dižais dieva uzliktais uzdevums ir atjaunot āriski latvisko reliģiju, lai nodotu to atpakaļ āriskai Eiropai,»¹³¹ — lūk, tas arī bija viss, ko

P. Kundziņa šaržs (1933. g.) par E. Brastiņa dievturību un tās atribūtiku.

varēja atrast un nosacīti nosaukt par «teorētiskām» un «tautiskām» studijām pārkonkrustiešu avīzē. Pusizglītotais redaktors un viņa nedaudznie korespondenti, lāgā nezinādami «svešās», t. i., pasaules filozofijas, socioloģijas, politiskās ekonomijas, vēstures, ēstētikas, mācības, vispār nebija spējīgi veikt jebkādas teorētiskas studijas. Tā patiesi bija tumsonība un antikultūra!

Latviešu šovinisma virtuozs G. Celmiņš centās spēlēt uz divām vijolēm — gan uz antisemītiskās, gan antivāciskās. Pie tam — vai nu iluzorās popularitātes, vai originalitātes labad — reizumis pēdējā skanēja spalgāk. Katram būtu saprotama ģermāņu militarisma, monopolistiskā kapitāla un muižniecības agresīvās politikas kritika, bet visas vācu tautas, arī Baltijas vāciešu, nediferencēta nosodišana bija kaitīga lieta. Tāpēc vietējo vāciešu sašutums bija milzīgs. Avīze «Pārkonkrusts» (1933, 1. oktobrī) sabiezināja ģermanofobās noskaņas līdz histēriskam draudam: «Laiks izbeigt glēvo vācietību!» un kādā karikatūrā «vācieti dancināja uz karstiem ķieģeļiem». Šāda atklāta provokācija G. Celmiņam negāja secen: tā

tika fiksēta un «iemūžināta» gestapo kartotēkā, un to savam aģentam vajadzīgajā brīdī atgādināja Hitlera Valsts galvenās drošības pārvaldes (RSHA) IV pārvalde (gestapo).¹³²

«Ugunskrusta» (atbildīgais redaktors G. Celmiņš, izdevējs O. Freivalds) pirmā numura ievadrakstā, kurš izklāstīja jaunā izdevuma un organizācijas pamatviedokli, tika deklarēta galēji šovīnistiska politika, kas nepārprotami ietvēra draudus Latvijas iedzīvotājiem cit-tautībniekiem: «Vācieši, žīdi un citas tautības ir svešķermeņi latviešu nācijas miesā.»¹³³ Un, ja vēl ņem vērā ačgārnā kāškrusta nesēju pseidopatriotisko lozungu «Latviju latviešiem», resp., politisko tiesību piešķiršanu tikai latviešu tautības iedzīvotājiem, tad cit-tautībniekiem bija pamats bažīties par savu likteni, jo demokrātiskā valstī sāka atklāti sludināt un mudināt uz genocīdu pret mazākuma tautībām. Tikai maniaks vai politisks niekalbis varēja nesaprast un ignorēt vēsturiski izveidojušos iedzīvotāju daudz nacionālo sastāvu Latvijā. Taču latviešu fašistu lozungi ne vien pauda ģekību un muļķību, tie arī sauca represēt, vajāt līdzilvēku tikai tāpēc, ka tas runā citā valodā un pieder pie citas tautības. Tā jau bija sabiedrības apziņas gandrēšana, cilvēciskās morāles degradēšana. No šīm indīgajām sēklām uzdīga vēlākais atbaidošais latviešu hitlerietis. Tādēļ «cba» Celmiņa un citu «cbb» un «cbp» (tā saīsināti tika apzīmēti vadošie organizācijas locekļi) rakstelus avīzēs «Ugunskrusts» un «Pērkonkrusts», kā arī runas atklātībā nedrīkst uzskatīt tikai par ālēšanos, kaut gan smieklīgāku ģeķošanos grūti būtu izdomāt. Tā sauktā «Ugunskrusta» «latviešu uzņēmumu un ražošanas propagandas komiteja» jau otrajā avīzes numurā publicēja «solījumu kartītes» paraugu, kuras izpildītājam bija svēti jāapsolās, ka savus pasūtījumus un iepirkumus viņš izdarīs vienīgi «tautiskos» uzņēmumos un veikalos. Vēlāk avīze lieliem burtiem sāka iespiest «tikai latviešu» firmu un veikalu sarakstus, kā arī to uzņēmumu sarakstus, kas esot boikotējami kā netautiski. Šāda «popularitātes» celšana, šķiet, nešokēja «tautiskos» bodniekus, bet laikam atnesa visai maz labuma, tā ka ar laiku «tautiskā» reklāma apsīka. Darba cilvēks, kā rakstīja P. Stučka, uz visu šo ālēšanos ar pircēju pār-mānīšanu reaģēja vienaldzīgi, — viņam nebija ar k o pirkt.

Pērkonkrustiešu smieklīgajās izdarībās nevarēja nesamanīt nākamās grautiņu politikas kontūras. Visnesavaldīgākā bija antisemītiskā demagoģija, — šai ziņā G. Celmiņa avīzele ne ar ko neatšķīrās no J. Stelmahera lapeles. Abas tās pārstāstīja no hitleriešu preses aizgūtos izdomājumus un pēc tās parauga gānīja ebrejus kā visu sabiedrisko nelaimju un kaišu vaininiekus. Zīmīgi, ka G. Celmiņa tā laika antisemītiskie ievadraksti sasauca ar vācu okupācijas laika latviešu avīžu redakciju rakstiem. Līdzība ir tik liela, ka tie liekas viena autora rakstīti vienā laikā, kaut gan pēdējie tapuši desmit gadus vēlāk, kad pērkonkrustieši ar Hitlera atvēli varēja īstenot savus antisemītiskos grautiņu saukļus. Salīdzināsim, piemēram, rakstu «Ugunskrusta» 1932. gada 2. numurā («Žīdiem stunda situsi») ar rakstu «Ventas Balss» 1941. gada 4. numurā («Žīdiem nav vietas mūsu zemē») vai «Tēvijas» 1941. gada 10. nu-

murā («Žīds mūsu iznīcinātājs»). Kā pirmajā no minētajiem rakstiem, tā arī nākamajos rakstos galējā antisemitisma tēzes bija tieši ņemtas no Hitlera grāmatas «Mein Kampf». Pērkonkrustieši pārņēma idiotiski primitīvo Hitlera koncepciju par to, ka it kā pastāvēt zemākas rases, kuras — īpaši semīti — to tik vien darot, kā izmantojot citas tautas, ārdot kultūru, naidojot sabiedrību. Līdz ar to viņiem varēja uzvelt visu vainu par kapitālistiskās sabiedrības stagnāciju, par visas Rietumu civilizācijas pagrimumu. Vienpusīgi traktējot starptautisko monopolu uzkundzēšanos pasaulei, tika absolutizēta leģenda par visvarošo brīvmūrniecību, kas diriģējot tā sauktos plutokrātiskos režīmus kapitālistiskajās valstīs. No otras puses, marksisma mācība, proletariāta revolucionārā kustība, sociālisma uzvara Padomju Savienībā tika skaidrota tikpat izkropļoti — kā ebreju uzkūdiņuma rezultāts. Šķiru cīņas mācībai un strādniecības revolucionārajai rīcībai, kas varēja vest pie patiesa sociālisma, nacionālsociālisms demagoģiski izvīrēja pretī rasu teoriju un antisemitisma robusto praksi, apelējot pie kapitālistiskās krīzes satracinātajām sīkburžuāzijas masām un deklasētiem sabiedrības slāņiem, solot sociālo taisnību un nacionālo mieru.

Pērkonkrustiešiem lieti noderēja vairāku sabiedrībā pazīstamu darbinieku piedalīšanās izprovocētajā antisemitiskajā jezgā. Starp tiem būtu minami divi Latvijas Universitātes profesori — valodnieks Juris Plāķis un tēlotājas ģeometrijas speciālists Jēkabs Vītols, abi viņi bija «Pērkonkrusta» goda biedri un nereti bija redzami fašistisko klaigātāju saietos. Latviešu fašistu atzinību izpelnījās arī mēnešraksta «Tautas Vairogs» izdevējs, rupjš antisemīts G. Kalniņš un «tautas audzinātājs» J. Dāvis — daudzu pret ebrejiem vērstu netīru rakstu un brošūru autors. Šos četrus rasistus vēlāk cildināja hitlerisko okupantu prese,¹³⁴ viņu pretīgos smērējumus iespieda no jauna. Minētie «respektābie» darboņi bija tikpat histēriski un ekstrēmi savā naida izpausmē pret ebrejiem kā visprimitīvākie fašisti. Atšķirība bija tikai tā, ka, žonglējami ar pseidozinātnisku argumentāciju, viņi savām publikācijām piešķīra «zinātnisku» izskatu. Protams, masonu un cionistu objektīva kritika, kas atklātu, kādu starptautisku monopolu centieniem pēc pasaules kundzības tie kalpo, būtu bijusi pieņemama. Bet «solidajos» publicējumos mudēja visfantastiskākās insinuācijas un sensacionāli izdomājumi. Un autoru ekstrēmie secinājumi vienlīdz vērsās pret visiem ebreju tautības iedzīvotājiem, prasot tos padzīt vai iznīdēt. Genocīda sludināšana mijās ar lāstiem pret komunismu. Un šodien varam teikt, ka par padomju cilvēku un ebreju masu slepkavībām hitleriešu okupācijas laikā atbildību, bez šaubām, nes arī šie respektābie latviešu buržuāzijas darboņi — jo slepkavas bija viņu sarīdīti. Naivi un melīgi taisnojās J. Dāvis: «Vispār, par kūdišanu manos tīri zinātniskos [?!] darbos nevar būt ne runas.»¹³⁵ Okupācijas gados viņam savām acīm vēl izdevās skatīt, cik zemiskus instinktus bija atrasisijusi viņa antisemitiskā kūdišana. Un papriecāties, ka viņa pirmskara brošūrelēm nu reiz bija pieprasījums: tās visas piedzīvoja jaunus izdevumus.

Spēcīgas demokrātiskās un revolucionārās noskaņas un tradīcijas, kas joprojām valdīja Latvijas darbaļaužu vidū, lielā mērā neitralizēja šovinisma un fašisma indi un izolēja tā sludinātājus. G. Celmiņa organizācija tāpat nesagaidīja laipnu uzņemšanu valdošajā šķirā, kas bija iecerējusi elastīgāku fašistiskā apvērsuma modeli. Pat bijušais pārkonkrustietis Ā. Šilde spiests galu galā atzīt savas organizācijas histērisko saukļu politisko nerealitāti: «Lai gan Pārkonkrusts pauda ekstrēmas prasības, kas klaji sadūrās ar dzīves realitātēm, tas spēja pulcināt ap sevi daļu nacionālistiski noskaņotas jaunatnes.» Un tālāk: «Un, ja tai [Pārkonkrusta vadībai — V. S.] kādreiz būtu bijis lemts kārtot atbildīgu valsts darbu, tā būtu tanī drīz sadrupusi [ret. — V. S.]»¹³⁶ Visai sērīga politiskā bankrota atzīšana dzīves norietā.

«Pārkonkrusta» necilā vēsture pati par sevi nebūtu pelnījusi tik daudz vērības, ja tas nepārstāvētu vienu no posmiem latviešu nacionālisma evolūcijā, kuru «vainagoja» padevīga piekalpošana baismīgajai hitlerisma drošības policijai un nacionālsociālisma propagandai okupācijas gados. Hitleriskās okupācijas laikā buržuāziskais latviešu nacionālisms, antihumānajām tendencēm strauji pieaugot, tuvinājās vācu nacionālsociālismam, pieņemdam Hitlera un Himlera bestiālo «zemcilvēka» koncepciju, kas ļāva jebkuram potenciālam, pat šķietamam politiskajam pretiniekam atņemt... dzīvību.

Buržuāziskās Latvijas politisko partiju vairākums, Zemnieku savienību ieskaitot, uz pārkonkrustiešu antiparlamentārajiem izlēcieniem reaģēja visai trokšņaini, tādējādi demonstrējot šķietamu demokrātismu. Par saeimas gānīšanu avīzi «Ugunskrusts» 1933. gada pavasarī aizliedza; tās turpinātājs «Pārkonkrusts» (atbildīgais redaktors G. Celmiņš, izdevējs Jānis Dumpis) tika slēgts 1934. gada 30. janvārī reizē ar «Latvijas Sargu». 1933. un 1934. gadu mijā iznāca arī avīzes «Rīgas Telegrammas» (atbildīgais redaktors Ernests Blanks) vairāki numuri, kuros tika popularizēti pārkonkrustiešu lozungi un aizstāvēta viņu darbība. Ulmaņa apvērsumu pārkonkrustieši sākumā gribēja atbalstīt, taču, nesāņēmuši amatus, nostājās opozīcijā un sāka izdot pret Ulmani vērstus nelegālus uzsaukumus un biļetenus. 1934. gada vasarā tika apcietināta un vēlāk arī tiesāta «Pārkonkrusta» vadība. Zīmīgi, ka tajā bija 26 ierēdņi, 24 studenti, divi Latvijas Universitātes asistenti un divi ārsti u. c.¹³⁷ Šāds sastāvs atspoguļoja to šauru sociālo noslāņojumu, no kura atklātiem latviešu fašistiem izdevās savervēt sev piekritējus.

Fašistiskās diktatūras nodibināšana Latvijā atkārtoti apliecināja, ka Zemnieku savienības, t. i., apvērsuma vadošo politiķu un ideologu, antidemokrātiskās un šovinistiskās koncepcijas un mērķi būtībā neatšķīrās no pārkonkrustiešu nostādnēm. Profašistiskais «Latvis» žultaini pārsprieda «Ugunskrusta» un zemnieksavienībnieku pozīciju sakritību vēl pirms apvērsuma, kad «demokrātiskā» Ulmaņa valdība pielietoja represijas pret atklāto fašistu izlēcieniem. «Varbūt «nacionālās» valdības nacionālisms ir citāds,» rakstīja A. Bergs

savas avīzes ievadrakstā, «bet nevar liegt, ka teorijā abi nacionālisma veidi iet vienā virzienā, jo arī ministru prezidenta avīze iksvētdienas aicina latvieti celt augstāk savu galvu.»¹³⁸ Tiešām, būtiskas idejiskas atšķirības starp atklātajiem un slēptajiem latviešu fašistiem nevarēja saskatīt.

LKP CK centrālorgāns «Cīņa» un Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas preses izdevums «Cīņas Biedrs» izvērta plašu idejisku darbu pret darbaļaužu saindēšanu ar antikomunisma, antisemitisma un šovinisma ideoloģiju, pret nacionāla naida provocēšanu, uzsverot dažādu tautību darbaļaužu kopību, nepieciešamību izveidot vienotu fronti pret reakcijas un fašisma uzbrukumiem.

Komunistu aicinājums ierindoties pretfašisma frontē

Latvijas komunistu partija cīņu pret fašismu kā reālu idejisku un politisku virzienu uzsāka 20. gadu vidū, kad nacionālistiskās buržuāzijas politiskajā un ideoloģiskajā evolūcijā jau iezīmējās skaidra tendence uz fašismu. Tā izpaudās centienos pēc autoritāra režīma, pēc atklātas nacionālistiskas diktatūras. Tiešs izaicinājums demokrātijai bija Nacionālā kluba daudzoņu atklātie teroristiskie izlēcieni, piemēram, strādnieka Masaka noslepkavošana 1925. gadā. Ar kluba slēgšanu pajuka pirmais latviešu fašistu politiskais centrs. Fašistiskā uzbrukuma briesmas sevišķi saasinājās 20. gadu vidū. 1926. gadā Latvijas kaimiņvalstīs — Polijā un Lietuvā — notika fašistiskie apvērsumi. Par paraugu nacionālistiskajā presē tika uzskatīta Musolini autoritārā valsts Itālijā.

P. Stučka šādi fiksēja pirmos fašisma izlēcienus: «Jau gadu un ilgāk arī Latvijā nacionālisti izcīna savu cīņu pret pilsonisko demokrātiju, konkrētāk, pret parlamentārisumu. Notiekas atklātas legālas sapulces, kas sludina: nost parlamentu! Laikraksti, kā «Latvis», «Latvijas Sargs», sludina to pašu, nerunājot jau par tādām orgāniem kā «Brīvē] Imantas Gars», «Jaunais Sociāldemokrāts» utt., kuros dažādi sabiedrības atraugas (kā Merts-Lapiņš, Kroders u. tml.) izdveš savas politiskās gudrības.»¹³⁹ Piezīmēsim, ka latviešu komunistu vadītājs nacionālistisko ekstrēmistu vēl lielajā pūlītī bija saskatījis vienu no kolorītākām figūrām — A. Kroderu.

Komunistiskās Internacionāles Izpildkomiteja orientēja nacionālās komunistiskās partijas uz strādnieku vienotas frontes izveidošanu pret fašismu. Dabiski, ka līdz ar to izvirzījās jautājums par attieksmi pret pastāvošo buržuāzisko demokrātisko iekārtu. Tā laika LKP preses izdevumi rāda, ka šajā kardinālajā jautājumā kādu laiku tomēr nebija pilnīgas vienprātības. Tika izteikts viedoklis, ka proletariāts nevar palikt vienaldzīgs, ja fašistiskais uzbrukums vērst pret buržuāzisko demokrātiju, jo tā uzvara nesīs līdzīgu visdziļāko reakciju, tāpēc LKP jāaizstāv buržuāziskā demokrātija pret

fašisma draudiem, vienlaicīgi gatavojot masas proletariāta revolūcijai.¹⁴⁰ Bet bija arī komunisti, kas šādus uzskatus kvalificēja kā sekošanu oportūnismam un uzskatīja, ka lozungs par demokrātijas aizstāvēšanu pret fašismu Latvijas Komunistiskajai partijai nav piemēnams.¹⁴¹

Un atkal P. Stučka bija tas, kas ķērās pie spalvas, lai ienestu skaidrību principiālajā polemikā, apbrīnojami skaidri paredzēdams, ka nākamās politiskās un ideoloģiskās cīņas robežšķirtne noteikti iezīmēsies starp demokrātijas spēkiem un uzbrūkošo fašismu un ka Latvijas komunistu uzdevums ir aktīvi cīnīties demokrātijas pusē.

P. Stučka atgādināja, kā V. I. Ļeņins mācīja izturēties pret buržuāzisko demokrātiju: «Mēs labi atminam, cik grūti mūsu pašu biedriem bija saprast b. Ļeņina dialektiku, kad viņi, sludinot jau padomju republiku kā augstāko valsts tipu, reizē pieprasīja satversmes saeimas ātrāku sasaukšanu un pēdējo padzina tikai tad, kad — jau bija galīgi iekarota padomju iekārta. «Pār pilsonisko demokrātiju uz padomju varu.» [...] Jā gan, vajaga gāzt un vajaga ņemt, atbildēsīm ar b. Ļeņina vārdiem no 1917. g. pavasara, «bet to nevar tūliņ nogāzt (un piezīmēsīm, nevar tūliņ paņemt), jo tā turas» utt.», kamēr mums nebūs vairuma darba tautā,» secināja P. Stučka.¹⁴² Viņš pamatojās uz esošo šķiru spēku samēru, kas liecināja, ka Latvijā vēl nav nobrieduši apstākļi, lai uzvarētu sociālistiskā revolūcija un proletariāta diktatūra. Tāpēc strādnieku šķiras interesēs bija saglabāt visai aprobežoto un formālo buržuāzisko demokrātisko iekārtu, kas tomēr deva zināmas iespējas darbaļaudīm darboties, organizēties, nobriest izšķirošām cīņām.

Deklarējot demokrātijas aizstāvēšanas nepieciešamību, P. Stučka secina: «..fašisms nav augstākā pakāpe buržuāziskai demokrātijai, bet gan tieša kontrrevolūcija pret šo demokrātiju tik ilgi, kamēr vēl nav iekarota padomju demokrātija. [...] Tādēļ mēs necentīsimies gāzt šo demokrātiju par labu reakcijai. Un nebūsim vienaldzīgi skatītāji, ja to cits mēģinās darīt. Taisni otrādi, mēs uzstāsimies par tās aizstāvjiem «pret fašismu un pret nacionālismu» (kas patreiz ir kļuvis viens un tas pats).» Taču rakstītājs tūdaļ atgādināja, ka, cīnoties par demokrātiju, vienmēr jāpatur prātā galamērķis — sociālisms: «Bet mēs nekad neslēpsīm, bet, taisni otrādi, — visiem paskaidrosīm, ka darba tautai stāv priekšā jauna demokrātija — proletariāta diktatūra kā pāreja uz bezšķiru un bezvalsts sabiedrību.»¹⁴³ Pastāvošo formālo demokrātiju idealizē un absolutizē sociāldemokrātiskās partijas.

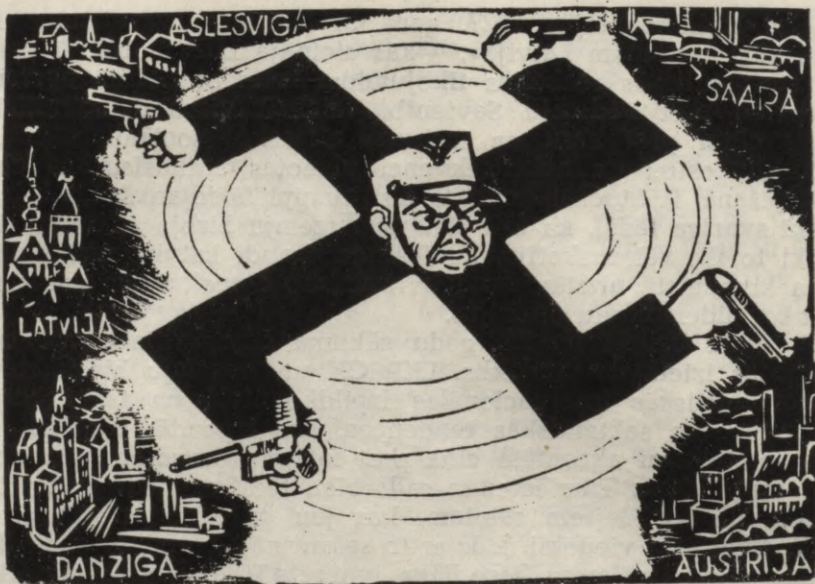
Komunistiskās kustības veterāna vārdam bija svars: viņa raksts ienesa teorētisku skaidrību nozīmīgajā jautājumā par komunistu attieksmi pret buržuāzisko demokrātiju 20. gadu otrajā pusē Latvijā, pavēra Latvijas Komunistiskajai partijai plašas iespējas masu, arī demokrātiskās inteligences, iesaistīšanai mērķtiecīgā politiskā cīņā pret fašismu un karu.

P. Stučkas viedoklis būtībā sakrita ar Komunistiskās Interna-

cionāles Izpildkomitejas 1927. gada 5. februāra uzsaukumu «Par fašistiskām briesmām Latvijā»,¹⁴⁴ kas aicināja LKP mobilizēt masas pret starptautiskās reakcijas tikojumiem izveidot Baltijā agresijas placdarmu pret Padomju Savienību, aicināt visus demokrātiskos spēkus cīņai pret karu un fašismu, atmaskot sociāldemokrātijas līderu divkosību un nekonsekvenci vienotas antifašistiskas cīņas organizēšanā. P. Stučkas noteiktā un principiālā iejaukšanās bija jo sevišķi svarīga tādēļ, ka LKP CK un Ārzemju biroja atsevišķi darbinieki tolaik vēl uzskatīja, ka fašisma draudi Latvijā nav aktuāli un ka komunisti, aizstāvēdami buržuāzisko demokrātiju, varot noslidēt sociāldemokrātu pozīcijās.

20. gadu beigās un 30. gadu sākumā tika kritizēts arī paša P. Stučkas izteiktais viedoklis. LKP CK un Ārzemju birojā, tāpat kā Komunistiskās Internacionāles Izpildkomitejā un tās sekcijās, bija ieviesušās sektantiskas tendences, kas izpaudās tādējādi, ka netika pietiekami akcentēta cīņa pret fašisma draudiem, demokrātijas aizstāvēšana. Tika ieteikta sadarbība tikai ar tiem politiskiem spēkiem un sociālajiem slāņiem, kas jau gatavi aizstāvēt proletariāta diktatūras viedokli. Līdz ar to sašaurinājās komunistu vadītās kustības iespējamā masu bāze. Tika ignorēta V. I. Leņina nostādne, ka komunistiem jāpanāk, lai starpslāņi, kas svārstās starp buržuāziju un proletariātu, nenostātos strādniecības ienaidnieku pusē. Kreisi sektantisku, dogmatisku uzskatu izplatīšanos veicināja J. Staļina 1924. gadā izvirzītā tēze, ka komunistiskajām partijām galvenais trieciens jāvērs nevis pret buržuāziju, bet gan pret starpslāņiem un sīkburžuāziskajām partijām.¹⁴⁵ 1928. gadā J. Staļins pasludināja kreisos sociāldemokrātus par visbīstamākajiem buržuāzijas politikas novadītājiem strādnieku šķirā. Līdzīgas nostādnes, sekmējot sektantisma izplatīšanos, parādījās arī Kominternes VI kongresa tēzēs. Arī LKP XXV konference 1928. gada septembrī nepareizi secināja, ka sociāldemokrāti Latvijā pārgājuši fašisma pusē, kaut gan sociāldemokrātija, tāpat kā liberālā buržuāzija, ir ieinteresēta demokrātijas saglabāšanā. Sektantisms tais gados neļāva LKP sekmīgi īstenot vienotas frontes taktiku: iekarot to sociāldemokrātisko strādnieku daļu, kas revolucionarizējās un arvien vairāk attālinājās no saviem reakcionārajiem līderiem.

Latvijas sociāldemokrātu līderi, sludinādami šķiru mieru un būdami nikni sociālistiskās revolūcijas pretinieki, atteicās no vienotas frontes ar komunistiem. Vārdos un rakstos nosodīdami Vācijas sociāldemokrātu nepretošanos fašismam, viņi gāja to pašu kapitulācijas ceļu. Un atkal gribas atzīmēt P. Stučkas apbrīnojami precīzo paredzējumu: «Es domāju, ka s.-d. vadoņi («Kerenski») tad, kad tiešām nopietna cīņa rasies, — nozudīs no skatuves un komunistiem būs jāiet vienīgajiem cīņas priekšgalā [ret. — V. S.], vienojot ap sevi visu strādniecību, arī bij. s.-demokrātisko.»¹⁴⁶ Tā tas tiešām notika gan pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma, gan pēc 1941. gada traģiskajiem notikumiem, kad hitlerieši uzkundzējās Latvijas tautai. Latvijas komunisti kļuva par vienīgajiem visas tautas atzītiem antifāšistiskās cīņas vadītājiem.

Karikatūra par hitleriešu ekspansijas draudiem (1934. gadā). Zem attēla paraksts: «Ugunskrusts virzās».

Sektantiskās izolēšanās briesmas 20. un 30. gadu mijā pastiprināja ultrakreisais novirziens, kas atspoguļoja LKP ieplūdušās sīkburžuāziskās noskaņas — nesavaldību pret reakcijas provokācijām un reizē nedisciplinētību attiecībā pret partijas prasību veikt pacietīgu politisko un organizatorisko darbu masās. Visai raksturīgs šai sakarā bija A. Strautiņa-Citrona frakcionārās grupas izlēciens pret Amsterdamas starptautiskā pretkara kongresa priekšvakarā (1932. gada 1. jūlijā) publicēto Latvijas progresīvo rakstnieku A. Upīša, J. Sudrabkalna, A. Kurcija, P. Rozīša, J. Jaunsudrabiņa, E. Birznieka-Upīša, A. Čaka u. c. uzsaukumu «Pret karu!». Sektanti pret fašistu kara plāniem vērsto pacifistisko uzsaukumu, kas bija motivēts ar valsts nacionālās neatkarības aizstāvēšanu, kvalificēja par sociālfāšismu. LKP CK asi nosodīja A. Strautiņa un dažu citu partijas darbinieku mēģinājumu vērtēt uzsaukumu no sektantiskām pozīcijām un apšaubīt tā pozitīvo nozīmi.¹⁴⁷

Cīnidamās pret fašistiskā apvērsuma un kara draudiem, LKP izvērsa plašu darbību darbaaužu audzināšanā demokrātisko un revolucionāro tradīciju un proletāriskā internacionālisma garā, izmantojot arī kreisās legālās organizācijas un presi. Šai komunistu vadītajai antifāšistiskai cīņai kalpoja tā latviešu patiesi tautiskās humānās mākslas un literatūras daļa, kas piederēja demokrātiskai un sociālistiskai kultūrai.¹⁴⁸ Un, kaut arī lielais latviešu tautas dzejnieks Jānis Rainis jau bija miris, viņa daiļrade atklāti cīnījās pret antidemokrātiskā, tautai naidīgā režīma nesējiem. Var teikt,

ka Rainis atkal cīnījās vienotā frontē, plecu pie pleca ar Pēteri Stučku un citiem latviešu komunistiem. 1928. gadā pamatšķiras dzejnieks dzejolī «Pēc 10 gadiem» deva savdabīgu pretsparu fašistiem — demokrātijas nīdējiem un nākamajiem kapračiem:

*«Un tagad ko es dzirdu? «Ir par daudz!
Par daudz jau brīva ir tā Latvija!
Un tagad viena tikai vajaga:
Ka brīvai kājai pinekļus lai mauc!
Ka brīvo kaklu sakas drusku žņaudz!» »¹⁴⁹*

Vienlaicīgi šo pašu domu dzejnieks izteicis arī preses publikācijā. Vispirms viņš atzīmēja, ka bijis dziļi vilies, kad pēc atgriešanās Latvijā tuvāk iepazīties ar pastāvošo kārtību. Pēdējos gados Raini bija sevišķi satraukuši nacionālistisko ekstrēmistu izlēcieni, «Ir pie mums personas un grupas, kas, kritizējot parlamenta trūkumus, tai pašā laikā noliedz un apkaro demokrātiju. Viņu nav daudz, bet viņi ir neatlaidīgi. Un, neatlaidīgi atkārtodami, ka «parlaments ir ļaunums», patiesībā viņi domā, ka demokrātija ir ļaunums. . .»¹⁵⁰

Pretkara un līdzīgas kampaņas līdzēja komunistiem paplašināti piesaistīt sev demokrātiskos slāņus, ar vērienu aizsākt masveida kontaktus starp LKP un progresīvo inteligenci, tādējādi iedibinot paliekošas sadarbības tradīcijas un panākot ilgstošu saprašanos ne tikai ar tiem, kas jau stāvēja proletariāta diktatūras pozīcijās.

30. gadu vidū LKP, pārvarējusi kreiso novirzienu sektantismu, kļuva par atzītu antifašistiskās frontes vadītāju. Izšķiroša nozīme plašas antifašistiskās frontes izveidošanai arī Latvijā bija Kominternes VII kongresam 1935. gada jūlijā un augustā. Izskaidrodams kongresa rezolūciju, J. Krūmiņš-Pilāts rakstīja, ka «cīņa par demokrātiskajām brīvībām . . . top par vispārēju, t. i., ⁹/₁₀ tautas cīņu pret lielburžuāzijas saujņas diktatūru. Reizē ar to demokrātisku brīvību iekarošana top par tautas pretfašisma frontes lozungu.»¹⁵¹

Jauns sociāls pasūtījums nacionālisma ideologiem

1929.—1933. gadu pasaules ekonomiskā krīze, kas satricināja kapitālistisko sabiedrību un sašķobīja tās politiskos institūtus un ideoloģiju, dziļi skāra arī buržuāzisko Latviju. Arvien lielāka valdošās šķiras daļa sāka svēties uz atklātas nacionālistiskas diktatūras pusi, saskatot tajā vienīgo glābiņu no revolūcijas un visām citām sociālām kaitēm, ko saasināja un atkailināja ekonomiskā stagnācija. Ekstrēmie nacionālisti, apjaužot valdošās šķiras nestabilās sociālās pozīcijas, saprata, ka idejiski politiskajā konfrontācijā ar sabiedrības demokrātiskajiem un revolucionārajiem spēkiem latviešu šovinisms paliks zaudētājos. Šis atzinums forsēja pagriezīenu uz fašistisko apvērsumu, uz autoritāra režīma sludināšanu un gatavošanu. Sociālie un politiskie oponenti ne tikai dezorientējami ar

bezpēcību, neefektivitāti konfrontācijā ar sociālistisko un demokrātisko uzskatu paudējiem. Materiālistiskā pasaules izpratne plašākā nozīmē (līdz ar dialektiskā materiālisma filozofiju) joprojām valdīja iedzīvotāju prātos Latvijā, un nacionālisma ideālistiskās iracionālās nostādnes izrādījās nespējīgas sašķobīt tās pozīcijas. «Jau piecdesmit gadus mūsu tautas vairums ticēja (un, ja neticēja, tad nespēja vai negribēja šo savu neticību darīt par jaunu ticību) materiālismam [...] Mēs bijām jaunstrāvnieki, bijām sociālistiski marksisti, bijām pozitīvistu, kalpojām vēl citiem dieviem,»¹⁵⁷ joprojām rezignē A. Kroders.

Ko tad ulmaniešu teorētiķi bija sabrūvējuši pirmajos divos diktatūras gados? Lapiņu Jānis bija izrādījies vispraktiskākais. Neapgrūtinādams sevi ar īpašām studijām, viņš visai nemākulīgi bija pielāgojis kādreiz dzirdētās filozofijas un socioloģijas tēzes «vadoņa» runām un rakstiem. Tajos viņš atradis gan «izdarības ideoloģiju», gan «optimistisko pozitīvismu», gan arī «darba un gribas filozofiju» un tamlīdzīgas pašbrūvētas gudrības, kuras, protams, nav sakārtojamas nekādā sistēmā.¹⁵⁸

Dzejradis E. Virza savās paštaisnajās kategoriskajās žurnālistiskajās improvizācijās un aģitācijas runās mēģināja pēc sava prāta uzvest jaunās nacionālās dogmas kontūras. Tika uzburta «latviešu misijas» problēma, no kuras dvesa lauku budža vecie tikumi un aizspriedumi, bet kura, pēc autora domām, «nāk pasaulē kā jaunas enerģijas avots, no kuras sāksies lielā atdzimšana...»¹⁵⁹

Apsviedīgais Brastiņu Ernests savukārt noņēmas ar «latviska» vārda «ieskāšanu» autoritārā režīma un tā fašistiskās ideoloģijas apzīmēšanai. Viņš izlikās aizmirsis agrāk proponēto «naciokrātijas» vārdu, kas kādreiz tika izraisījis smieklus un ironiskus komentārus pašu nacionālistu sabiedrībā, un visā nopietnībā ieteica fašistiskajam uzskatam dot «tautisma» nosaukumu, bet jaundzimušo autoritāro režīmu nokrustīt par «tautvarismu». Ulmaņa kliķes varasvīrs tad nestu pagalam skaisto «tautvarnieka» vārdu.¹⁶⁰

Brastiņš uzraksta arī pirmo monogrāfiju («Tautības mācība»), kurā, visai cītīgi atstāstīdams pavisam nelatvisku Rietumu ideālistisko filozofu un fašistisko darboņu koncepcijas, mēģina rast pamatojumu latviskā ekstrēmā nacionālisma tēzēm un saukļiem. Dievturības sludinātājs ir pārliecināts, ka viņam galu galā izdevies nacionālistiskām sentencēm atrast kopsaucēju un ka līdz ar to viņš brīnumainā kārtā paveicis nepateicīgos priekšdarbus, lai beidzot tiktu izveidota vienota mācība — nacionālisma filozofija, kurai viņš jau izdomājis skanīgu vārdu — naciozofija. «Naciozofijai kā prātnieciskai mācībai par tautu, tautību un tautismu jārodas kaut kurā brīdī, jo atlicis tikai domu sistematizēšanas darbs.»¹⁶¹ Vēlāk, kad elite tā arī nebija uzskatījusi par vajadzīgu nopietni izsvērt E. Brastiņa pusnopietno «naciozofiju» un grāmata palika publikas neievērota, autora pārliko pašpārliecinātību nomainīja galējs pesimisms. Taisnība ir tā, ka nacionālistiskā ideoloģija joprojām savu esību apliecināja dažādo un daudzo darboņu uzrakstītās un presē izmētātās esejās, apcerēs un spriedelējumos, kuru teorētiskais ietērs bija

raibu raibais un neizturēja nopietnu kritiku. Nekas nemainījās, kad šie raksti 1936. gadā tika samontēti vienā grāmatā «Jaunais nacionālisms».

Programmātiskā rakstu krājuma «Jaunais nacionālisms» uzrakstīšanai bija pieaicināti 15 publicisti un kultūras darbinieki, kuriem J. Lapiņa vadībā bija jāsameistaro ekstrēmā latviešu nacionālisma koncepcija fašistiskās kliķes skatījumā. Kārtējo reizi tika konstatēts, ka šādas vienotas koncepcijas joprojām nav: «Šādu noapaļotu latvietības mācību gan vēl mūsu tautā nav neviens darinājis, bet viss, kas līdz šim domāts un darīts tās labad, uzlūkojams par priekšdarbu turpmākai sistematizētai mācībai.»¹⁶² Piezīmēsim jau iepriekš, ka solītā «sistematizēta mācība» tā arī netapa, lai arī «vadoņa» galmā slaistījās liels ideologu bars. Un vispār nevar runāt par kādu noteiktu teorētisku sentenču kopumu, kuru kādreiz kāds latviešu buržuāziskā nacionālisma ideologs vai politiķis būtu proponējis un pārējie būtu atzinuši par visiem pieņemamu pamatkonceptiju, tā teikt, par latviešu nacionālisma ticības apliecinājumu. Atsevišķās nostājas tika galvenokārt sludinātas empīrisku tēžu un saukļu veidā, un ar to nodarbojās nacionālistiskā propaganda, resp., demagoģija. Krājuma «Jaunais nacionālisms» autori sviedriem vaigā noņēmās, zilēdami, kādas varētu būt jaunās «latvietības mācības» iezīmes. Nereti viena rakstītāja minējumi runāja pretī cita «dziļdomīgajiem» pareģojumiem. Un tiešām, sludināts un solīts tika bez gala, bet lasītājam no bezatbildīgās pačalošanas un apgalvojumu raibuma atmiņā maz kas palika. Ilustrācijai minēsim dažus atzinumus un novēlējumus, kuros nojaušams «jaunā nacionālisma» idejiskais kodols. Pats virsideologs J. Lapiņš ievadā skaidri lika saprast, ka «izstrādājamā nacionālisma filozofija, bez šaubām, ir nevienlīdzības filozofija».¹⁶³ Jo, redz, «Rases zinātne ir atzinusi cilvēku lielo nevienlīdzību kā savu asiņu, apdāvinātības un spraiguma [?] ziņā».¹⁶⁴ Un beidzot: «Kultūras pārsmalcinātā cilvēcē jaunais nacionālisms, bez šaubām, ir reakcija pret racionālām [ret. — V. S.] konstrukcijām».¹⁶⁵ Dievturis E. Brastiņš savos minējumos vilka uz reliģijas pusi: «Ir jāpieņem kāda [?] latviska aksioma, kāda [?] neapstrīdama pamatdogma, uz kuras viss pārējais varētu atnesties. Šos pamatus parasti dod reliģija, un uz viņas pirmpatiesībām var nostāties prātniecība, tikumība, māksla un zinātne.»¹⁶⁶ Tikai nezināja vai neiedrošinājās bilst kaut ko vairāk par to, kāda šī aksioma vai pamatdogma varējusi būt. A. Kroders šai laikā bija sācis jāt savu iemīļoto zirdziņu — «solidārisma ideju», protams, šo miglaino fenomenu tūdaļ tuvinādams «tautas vienības idejai»¹⁶⁷ utt., u. tml. Tuvāk par minēto tēžu teorētisko svaru runāsim īpašā nodaļā. Te konstatēsim tikai to faktu, ka nacionālistisko skribentu barām tomēr tika dots konkrēts mājiens, kādā skatījumā būtu apgaismojams un iztirzājams «jaunais nacionālisms». To sevišķi uzcītīgi darīja «teorētiskie» izdevumi. Tā, 1936. gadā sāka iznākt žurnāls «Sējējs», kura redaktors J. Lapiņš pulcināja redzamākos autoritārā režīma piekritējus un demokrātijas nīdējus, izveidodams mēnešrakstu par latviešu fašisma idejiski politisko tribīni. Tanī savus rakstus

publicēja Alfr. Bērziņš, L. Breikšs, V. Eglītis, P. Kovaļevskis (vēlākais «Tēvijas» redaktors), J. Auškāps u. c., no kuriem vairāki pēc savas iekšējās pārliecības bija un palika pērkonkrustieši, taču labi sapratās un lieti iederējās ulmaniešu ideoloģijas kursā. Literāri teorētiskais žurnāls «Daugava» (līdz 1938. gadam to rediģēja J. Grīns, pēc tam — J. Kadilis) tagad ar prieku iespieda E. Virzas, J. Veseļa u. c. literāros darbus, kas bija nacionālisma un mistikas piesātināti, kā arī teorētiski kritiskas ideālistisko filozofu P. Jureviča, T. Celma, Z. Mauriņas, Ž. Unama u. c. publikācijas, ar kuru vārdiem un rakstiem no jauna iznāks sastapties hitleriskās okupācijas presē. Saņēmis atbalstu no valdošās kliķes, ievērojami paplašināja apjomu E. Brastiņa vadītais «dievturīgais žurnāls» «Labietis» (dibināts 1932. gadā, atbildīgais redaktors A. Goba; kopš 1955. gada «dievturu sadraudze» to izdod Čikāgā). Tā publikācijām, kas misticēja un idealizēja «ārisko» senlatviešu dzīvi, bija jādod «latvietībai» reliģiski ētiskais pamatojums. Pagāniskie dievturi sev pietuvināja pat «latvietiskās kristietības» neatzīto pravieti J. Sanderu. Te «āriskā garā» vingrināja savu spalvu R. Čaks, V. Steinbergs un daži citi žurnālisti, kas vācu fašistu okupācijas gadu presē kļuva par ekstrēmā antisemitisma un šovinisma kurbulētājiem.

Viengabalainu, «noapaļotu» «jaunā nacionālisma» mācību tā arī neizdevās sameistarot, kaut tam bija ideāli apstākļi: par monopolistiem nacionālistiskās ideoloģijas druvā bija kļuvuši zemnieksavienībnieki (pat pērkonkrustieši bija padzīti pagrīdē), un ar autoritārā režīma diktātu būtu iespējams pasludināt un uzspiest visiem negrozāmu un neapšaubāmu nacionālisma katķismu. Fašistiskajā Vācijā par nācijas svētumu taču bija pasludināta Ādolfā Hitlera «Mein Kampf», un lai dievs zēlīgs tam, kas to gribētu ignorēt! E. Brastiņš 1938. gadā atzīst savu un kolēģu neveiksmi, kādu tie piedzīvojuši, gatavodami pasūtīto «tautvarisma» ticības apliecinājumu: «Mūsu tautas ideja un viņas nākotnes mērķi ir problēmas, kas uzstādītas, bet vēl nav pienācīgi iztirzātas [?]. Daudz biežāk jau dzirdēti vārdi «mūsu misija», «latviešu aicinājums». [...] Bet neviens nav mēģinājis kaut cik noteiktāk pasacīt, kas varētu būt mūsu misija cilvēcē.»¹⁶⁸

Pašu spēcīgi izrādījušies par vājiem, tāpēc nu jāapelē pie profesionāliem filozofiem: «Tikai filozofija un nekas cits var noteikt, kādi īpaši uzdevumi veicami savā tautā, un pasaulē katrai tautai. Tautas prātniekiem tas jāzin pirmiem.»¹⁶⁹ Jazīna — un cauri! Ir, kam uzvelt atbildību un nepateicīgo Sisifa darbu. Visai lielas cerības uz augstskolu profesoriem E. Brastiņš gan neliek — līdz šim tie izrādījušies varen kūtri nacionālisma koncepciju cilāšanā: «Bet tieši prātniecība ir mūsu kultūras visvājākā vieta. Filozofiskā domāšana latviešos ir tik nepopulāra, ka vēl daudz būs jānopūlas, kamēr izdosies to pacelt pieklājīgā augstumā.»¹⁷⁰ Jautājums par buržuāziskās Latvijas filozofu devumu valdošās šķiras ideoloģijas izstrādē ir īpaši izskatāms. Šeit piebīdīsim, ka tie tāpat nebija spējīgi dot kaut ko jaunu, jo ar aizgūtajām eklektiskajām filozofiskajām koncepcijām varēja tikai atbalsot dzirdētās gudrības. E. Brastiņš tomēr nedod

atlaidi akadēmiskajiem mācību spēkiem. «Latvietības filozofijai ir jānāk un jāatrisina (!) kā latviešu idejas, tā arī latviešu misijas problēmas.» Tad atrastās un apjēgtās gudrības kļūtu par pamatu mērķtiecīgai un iedarbīgai nacionālistiskai demagoģijai: «Latviešu rakstniecībai un publicistikai ir jaunatrstie mērķi, uzdevumi un ideāli [tātad vēl jāatrod! — V. S.] jāietērpj tik valdzošā mirdzumā, lai neviens latvietis ne brīdi nekavētos pēc tiem centies.»¹⁷¹

E. Brastiņš, E. Virza un citi kā apsēsti turpina kļūgāt par «latviešu misijas» apjēgšanu — domājot, protams, ar to paši savu, t. i., nacionālisma, «sūtību». «Misijas» esības apziņa nacionālisma ļodzīgajām mācībām veidotu daudz maz stabilu karkasu un reizē paceltu saucēju karogu. Par nacionālisma «sūtību» šaubu tā kā nebūtu — tas bija tas tautas kaklu varmācīgi žņaudzošais garīgās un saimnieciskās apspiestības jūgs, par kuru ironizēja Rainis. Spriedelēšana par tautas «misiju», tāpat kā par «mesiju», bija tikai mistifikācija, zinātnes necienīga spekulācija, proti, kārtējie mesli ideālistiskajai filozofijai, teoloģijai. E. Virza pat runā par «latviešu nākotnes vīziju»,¹⁷² kas vispār ir kaut kāda bezpriekšmetiska halucinācija, taču raksturīga visu fašistisko mistiķu (J. Veseļa, L. Breikša u. c.) esejām. Ja vajadzētu izteikties tēlaini, tad nosacītā termina «latviešu misija» reālais saturs varētu būt — latviešu strādniecības un sarkano strēlnieku pasaulvēsturiskā lomā Oktobra sociālistiskās revolūcijas izcīnīšanā un tās iekarojumu aizstāvēšanā. Tieši ar viņu veikumiem latviešu tauta pieteica sevi cilvēcei, tika uz laiku laikiem ierakstīta pasaules vēsturē. Latviešu buržuāziskie nacionālisti taču visiem spēkiem varmācīgi centās nepieļaut latviešu tautai pildīt savu misiju — šo pasaulvēsturisko uzdevumu. Un veltas bija cerības, ka ekspluatatoru garīgie vagari spētu kaut vai izfantazēt tautai kādu cildenāku misiju.

Ulmaņa kliķes galvenie ideologi, bez šaubām, bija Jānis Lapiņš un Edvards Virza.¹⁷³ P. Stučka 1926. gadā, runādams par rūgstošā fašisma brūvētājiem Latvijā, minēja arī Artura Krodera vārdu.¹⁷⁴ J. Lapiņš, E. Virza un A. Kroders veselu ceturtdaļgadsimtu atradušies šovīnistiskā un antidemokrātiskā latviešu nacionālisma ideoloģijas pašā priekšgalā, «noteikuši toni» un bez sirdsapziņas pārmetumiem miglojuši un indējuši tautas prātus. Pirmā pasaules kara un revolūciju laikā tie bija skaļākie šovīnisma provocētāji. No viņu ekstrēmā šovīnisma līdz fašismam, izrādījās, bija tikai viens solis, kuru viņi nešaubīdamies arī spēra buržuāziskās Latvijas gados, idejiski (bet A. Kroders pat organizatoriski) satuvinādami ar pērkonkrustiešiem. Viņi ir fašistiskā apvērsuma suminātāji. Piezīmēsim gan, ka, palicis bez gaidītajiem amatiem, A. Kroders uzmetās par kalpakiešu idejisko vadītāju, kuri gribējuši panākt to Ulmaņa ministru demisiju,¹⁷⁵ kas, pēc viņu domām, nebijuši pietiekami agresīvi pret Padomju Savienību. Mūža nogalē A. Kroders un J. Lapiņš — komunistu un slāvu galējie nīdēji — kļuva par visu nicinātiem tautas nodevējiem, pieņemdami un «Tēvijas» slejās glorificēdami hitlerismu. Liels skaits ulmanisko žurnālistu un darboņu tika vingrinājuši spalvu «jauna nacionālisma» konstruēšanā un sava

modeļa iztīrīšanā un apjūsmošanā. Visu viņu atcerēšanās būtu pagalam garlaidīga un pavism nevajadzīga. Šajā apcerējumā sīkāk pakavēsimies tikai pie četriem latviešu buržuāzisko darbinieku — Artūra Krodera, Jāņa Lapiņa, Edvarda Virzas un Ernesta Brastiņa — teorētiskiem prātojumiem, kas, kopumā ņemot, pēc mūsu domām, visspilgtāk akumulē nacionālistiskās ideoloģijas satvaru un reizē raksturo tajā esošās novirzes un atšķirīgās nianses. Apskatāmo uzskatu diapazonā variējas daudzo un dažnedažādo nacionālistisko darboņu viedokļi, kas tika izteikti presē, literatūrā un publiskajās runās. Pieminētie četri publicisti nebija profesionāli filozofi, bet rakstu aroda pratēji un apsviedīgi savu uzskatu sludinātāji. Rakstīja viņi ar lielu skubu un nacionālistiskajā sabiedrībā bija visai populāri, tā ka tos vēl šodien nereti daudzina reakcionārās emigrācijas aprindas.

Var, protams, rasties jautājums: vai būtu cilājamas vēstures un tautas noraidītās, pat lielā mērā aizmirstās reakcionārās mācības? Un tomēr — vēl ir cilājamas. Ekstrēmās emigrantu aprindas — lai arī vecuma nevarības un šķiriska neprāta apzīmogotas — nekautrējas reizi pa reizei izvilkt no vecās ideoloģijas lūzņu kaudzes savas prettautiskās politikas argumentēšanai kādu kauslīgu tēzi. Ar vajadzību zināt šīs mācības saduras arī vēsturnieki — pagātnes sociālo un ideoloģisko cīņu pētnieki. Un, kā parādīja dispuits par 20.—30. gadu kultūras mantojumu,¹⁷⁶ buržuāziskās Latvijas gadu pātiesi demokrātiskais, paliekošais devums mākslas un literatūras jomā ir izdalāms kā idejiski estētiskais pretstats ekstrēmi nacionālistiskās ievirzes kultūrai, kas kalpoja fašismam un savu apogeju sasniedza Ulmaņa autoritārā režīma laikā. E. Virza, J. Lapiņš, E. Brastiņš un A. Kroders bija ne tikai ietekmīgi šā virziena ideologi, bet arī toņa noteicēji oficiālajā literatūrā un mākslā, «latviskā stila», «latviskā žanra» koncepciju meistarotāji.

Tautisms — pretrāta filozofija

Kāda pasaules izpratne tad īsti valda latviešu buržuāziskā nacionālisma nometnē? Nepārprotami, ideālisms: «...domu virziens, kas no sāka gala bijis pa ceļam nacionālismam, ir ideālisms.»¹⁷⁷ Pie tam dominē ideālisma vissubjektīvākais novirziens — iracionālisms, kuram parasti ir visai mistiska ievirze. E. Brastiņš to svarīgi deklarē: «Nacionālisms ir iracionāls, viņš ir pat mistisks. Viņš tic, ka tikai no intuīcijas, ilgām un dziņām var rasties cilvēcē jaunais, nebijušais un lieliskais.»¹⁷⁸ Protams, nekā «sava», īpatnēji latviska, ja neskaita ilustrējamā materiāla vietējo savdabību, «tautisma» filozofijā jeb «nacionozofijā» nav. Ir tikai pašu sacerētie jaunie nosaukumi: visa teorētiskā bagāža un skaidrojumi ir ņemti no vairāk vai mazāk pazīstamu buržuāzisko Rietumu filozofu, sociologu, psihologu, fiziologu u. tml. darbiem. Tātad — tautisks brūvējums no svešas iejaves.

Visai atklāti E. Brastiņš izrunājas par to, kāpēc nacionālistus tā

saista aizrobežu filozofijas vismelnākās koncepcijas: «Aizstāvieties pret saviem apkarotājiem, tautiskā ideja vienmēr tur sev priekšā kā bruņas iracionālismu, relativismu, determinismu [?] un pragmatismu, kurus apvieno senais ideālisms un mūslaiku antiintelektuālisms.»¹⁷⁹ Drošs paliek drošs: paša teorētisko kailumu ņems un aizsegs ar svešzemju ideālisma vairogu. E. Brastiņš te neapdomīgi atklājis garīgos biktstēvus, kam latviešu iracionālisti uztic savus grēkus un no kuriem saņem arī grēku atlaidi. Tie nu latviešu tautai, tās «dvēselei» ir pavisam sveši un naidīgi.

Sākumā precizēsim «tautisma» gnozeoloģiskās pozīcijas. «..to prātniecību, kas risinājusi tautisko problēmu.. var visumā dēvēt par mūslaiku antiintelektuālistu jeb pretprāta virzienu [ret. — V. S.], kas vadošā vietā dzīvē liek vairāk dziņas un instinktus nekā prātu.»¹⁸⁰ Tā nav tikai frāze, bet baismīga patiesība. Ne tikai filozofijā, bet arī praktiskā dzīvē un politikā latviešu buržuāzija bieži ir rīkojusies pret veselīgā saprāta diktātu, gan bez apdoma sekojot pašas izfantazētajām ilūzijām vai mistiskām himērām, gan arī, postošo šķiras emociju un primitīvo instinktu satracināta, krītot politiskā delīrijā. Tā tiešām bija bezprāta filozofija.¹⁸¹ Un tā vienmēr novedusi pie traģiskām sekām, kas bija jāpārdzīvo gan tautai, gan arī pašai buržuāzijai.

Tātad latviešu nacionālisma ideologi paši sevi ierindojuši iracionālisma piekritējos. Iracionālisms filozofijā ir zinātniskas bezspēcības un neticības, šķiriskas apmātības un nolemtības apliecinājums. Filozofiskais iracionālisms, lai kādā teorētiskā tērpā tas arī greznotos, noliedz, ka esamība, pasaule būtu prātam pieejama, tā esot tverama tikai tiešā pārdzīvojumā, t. i., iracionāli, jo pati esamība arī esot alogiska, iracionāla. Iracionālismu cilvēce pazīst sen; visas reliģijas un reliģiski ētiskās mācības ir iracionālas pēc satura: dieva atklāsme tiek traktēta kā iracionāls pārdzīvojums, kaut arī, pašu reliģiju skaidrojot, tiek izmantotas pavisam racionālas formas.¹⁸²

Mūsdienu iracionālisms ar savām daudzajām niansēm un virzieniem ir vēsturiski izveidojies kā buržuāzijas filozofijas savdabīga reakcija uz kapitālistiskās iekārtas un buržuāziskās kultūras krīzi imperiālisma periodā (19. gs. beigās — 20. gs.). Tātad jābūt īpašiem motīviem, lai buržuāzija, kuras uznākšana uz vēstures skatuves un darbošanās ir, tā teikt, visīstākais racionālisma pierādījums, filozofijā no tā atteiktos. Kā jebkura filozofija, iracionālisms izaug un barojas no divējām saknēm: gnozeoloģiskām un sociālām. Iracionālisms uzdīga un nostiprinājās, parazitējot uz dzīvā atziņas koka — tas izmantoja racionālisma filozofijas vājās puses. Agrākais racionālisms, arī šīs filozofijas objektīvā ideālisma paveids, neizprotot racionālā, saprātīgā dialektisko pretrunību, metafiziski absolutizēja, universalizēja racionālo, ignorējot vai noliedzot pārējo cilvēka psihiskās darbības jomu nozīmi un vietu izzīņas un jaunrades procesā, galēji vienkāršoti traktējot, piemēram, cilvēka radošo darbību. Bet racionālais, tāpat kā visa cilvēka izzīņas darbība, ir relatīvi pretrunīgs. Tās racionālās formas, kas neatbilst jaunajiem vēsturiskajiem

apstākļiem un tātad kļūst neracionālas, laika gaitā tiek noliegtas, t. i., turpmākajā attīstībā pārvarētas.

Taču saprātīgā, racionālā dialektikas tāda izpratne nav pieņemama zināmiem sociāliem spēkiem: ne pagājušā piekritējiem, kas kļuvuši tagadējā pretinieki, ne tiem, kas, baidoties no nākotnes, kļuvuši konservatīvi. Attiecīgo sociālo šķiru un grupu ideologi apzināti vai neapzināti pauž šos noskaņojumus. Imperiālisma laikmetā tie parasti ir kapitālisma un tā ruīnētās inteligences pārstāvji.

Proti, īstenībā pastāv ne tikai racionālais, bet arī *n e r a c i o n ā l a i s*, un to abu pretstatījums ir iespējams un nepieciešams gnozeoloģiskā skatījumā. Bet aplam būtu absolutizēt šos pretstatus, tie ir relatīvi, tāpat kā zināšana un nezināšana. *R a c i o n ā l ā* dialektikas reakcionāra, metafiziska interpretācija noved pie filozofiskā iracionālisma. Iracionālā filozofija, pareizi fiksēdama atšķirību starp racionālo un neracionālo, traktē šo atšķirību kā absolūtu pretstatu. Racionālā konkrētas formas vēsturiski pārejošais raksturs tiek traktēts kā visas esības pamatos pastāvošās neracionalitātes apliecinājums, kā saprātīgā tikai iluzora, šķietama pastāvēšana. Proti, *n e r a c i o n ā l a i s*, kas tiek pārvērsts par absolūtu, jau tiek raksturots kā iracionālais, kaut arī iracionālais nepavisam nepastāv tādā veidā, kā to saprot iracionālisti.

Iracionālisma filozofija iracionālo uzskata par primāro, par visa esošā substancālu stihiju. Zinātnes atklātos likumus iracionālisms traktē kā cilvēka intelekta mākslīgas konstrukcijas — tiem esot tikai programmātiska nozīme, jo, kā jau sacīts, esamība atklājoties tiešā pārdzīvojumā. Tāpēc no jēdzieniem, sistemātiskas analīzes iracionālisti vairās, apmierinādamies ar metaforām, subjektīvu interpretāciju, fantastiskiem pieļāvumiem. Jebkuram prātniekam un rakstītājam tātad rokas brīvas. Tāpēc arī teorētiski pusapbružātā buržuāziskā «zelta jaunatne», kā rāda vēsture, labprāt metas iracionālā «studijās», neganti ekspluatējama esejas hiperelastīgo formu, kas tāpēc īpaši parocīga iracionālistiem. Par iracionālu tiek pasludināta arī jutekliskā, emocionālā cilvēka dzīve, jo tā tieši nav atkarīga no prāta spriedumiem. Savu uzskatu argumentēšanai pretstatā dialektiskajam materiālismam — savam galvenajam ienaidniekam — iracionālisti parasti izmanto *j a u n r a d e s* procesa skaidrošanu, jo to izprast neesot pa spēkam materiālismam, īpaši pēdējā racionālistiskās ievirzes dēļ. Šo trumpi metuši galdā visi ekstrēmā latviešu nacionālisma ideologi un rakstnieki, īpaši E. Virza, J. Velselis, L. Breikšs u. c.

Tiešām, bez intuīcijas līdzdalības parasti nerodas radoši devumi, jaunā atklājumi ne mākslā, ne zinātnē. Taču intuīcija nav kaut kas nesaprātīgs, tā nav arī īpašs, patstāvīgs izziņas ceļš, kā to uzskata iracionālisti, pārspilējot intuīcijas lomu un jēgu. Intuīcijas procesā gan apziņa neizgaismo visas pazīmes, no kurām tiek izdarīts secinājums, bet, lai arī atsevišķi posmi paliek neapzināti, gala rezultāts tiek skaidri fiksēts. Šai gadījumā jārunā par psihiski neapzinātā un apziņas savstarpējām attiecībām, bet nevis tās jānoliedz. Pie tam — un tas ir svarīgs pretarguments iracionālisma

monopolpretenzijām uz radošo procesu — ar intuīciju var tvert patiesību, bet nepietiek, lai par šo patiesību pārliecinātu sevi un citus: nepieciešams ir pierādījums.

Iracionālisma filozofijai ir daudz dažādu nianšu un novirzienu, un ikvienu variāciju nosaka tas, kādu neracionālās garīgās dzīves aspektu — gribu, intuīciju, instinktus vai tml. — filozofs atrauj no psihiskās kopsakarības un absolutizē. Gadsimtu mijā dažādus buržuāziskās sabiedrības virzienus — no buržuāziskā liberālisma līdz konservatīvismam — ieintrīgēja iracionālistiskās filozofijas virziens, kam tika dots nosaukums «dzīves filozofija» un kas tika «piedāvāts» dažādos variantos. «Dzīves filozofija» guva piekritējus arī Latvijā, īpaši kapitālisma sistēmas un kultūras krīzes klieidošo nejēdzību šokētās sīkburžuāziskās inteligēnces vidū (J. Poruks u. c.).¹⁸³

20. gadsimta pirmajā ceturksnī spēcīgā konfrontācijā ar dialektisko materiālismu — to īpaši bija saasinājusi Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvara — buržuāziskie filozofi bija spiesti meklēt agresīvākās un reizē arī rafinētākās iracionālisma formas. Tā, «dzīves filozofijas» bioloģiski naturālistiskais novirziens, kura aizsācējs bija F. Niče, savā galējā variantā spēcīgi ietekmēja nacionālsociālisma ideoloģijas veidošanos Vācijā.

Glābiņu no dialektiskā materiālisma iracionālismā saskatīja arī rūgstošā, bet politiski un idejiski nenoformētā latviešu buržuāziskā nacionālistiska ideoloģija. Revolūcija un tās deklarētās dziļās sociālekonomiskās pārmaiņas, kas pauda racionāli izprastas sabiedrības objektīvās likumsakarības, latviešu buržuāzijai, tāpat kā citiem ekspluatatoriem, nebija pieņemamas, jo šķita nesaprātīgas. Vai tad tāpēc jābrīnās, ka savu nesapratni tā vispārināja un attiecināja uz esamību vispār — palūk, pasaule, kas vēl nesen šķita tik stabila un saprotama, sākusi grīloties, notiekošais nav izprotams, un šī nesaprotamība sevišķi biedē, dara bezspēcīgu, taču reizē arī sanikno. Estetizējošam individuam šķita, ka viņš nokļuvis tumšu, naidīgu un haotisku spēku ielenkumā. Un šādas nesaprotamas «iracionālas» esamības apjautai varēja noderēt tikai iracionāla atziņas teorija, filozofija. 1919. gadā, izveidojoties īpatnējai vēstures situācijai, latviešu buržuāzija tāpat neizprata dziļākos procesus, kas negaidot, it kā pretēji loģiskam saprātam, to bija noveduši pie varas. Tas bija pēdējais grūdiens, lai nacionālistiskie ideoloģi neglābjami sapītos iracionālisma tiklos un paliktu pretprāta valgos līdz savas dzīves norietam.

Racionālisma nīdējs allaž bija ulmaniešu ideologs un galma trubadūrs E. Virza: «Visas mūsu sociālā laikmeta slimības ceļas no šī skaidrā, bet greizu ideju pilnā prāta. Nekas cilvēcei nav nodarījis tik lielu postu kā šis tīrais prāts, kas pārtiek no savām spekulācijām, nerēķinoties ar tautas tradīcijām.»¹⁸⁴ Te atkal Virza apzināti dezorientē lasītāju, absolutizēdams dažu racionālistu, īpaši metafiziskā materiālisma pārstāvju, tieksmi shematizēt un vienkāršot sarežģītas dzīves parādības, bet noklusē dialektiskā materiālisma prasību izprast lietas to kopsakarā; dialektiskā vienībā skaidrojams, piemēram, arī nacionālais un internacionālais. A. Krodera gnozeo-

loģija tāpat sakņojas ideālismā un iracionālismā, tomēr viņš atzīst saprāta lomu praktiskajās lietās, izvairās no obskuranta neslavas, bet zinātnei ierāda visai pieticīgu vietu, proti, praktiskā pielietojuma sfērā. A. Krodera piesardzīgā pozīcija zināmā mērā pieklusina viņa pārējo kolēģu nesaprātīgās iracionālās pārmērības, kaut vai J. Lapīņa aicinājumu atgriezties pie pirmatnējās cilvēka dabas ar tās veselīgajiem instinktiem, arī zvēriskajiem: «Kultūra cilvēku padara par siltumnīcas stādu, tāds cilvēka stāvoklis ir pretdabīgs un ved cilvēku cilti pretim nāvei.»¹⁸⁵ Tādu saukli varēja raidīt Hitlers saviem «āriskajiem bestijām», satracinot tos uz patieso kultūras vērtību grautiņiem.

A. Kroders savos pēdējos pirmskara darbos vairās no klaja iracionālisma galējībām — laikam jau citzemju fašisma uzpūstā masu psihoze lika būt piesardzīgam un apsvērt, vai kādā jaukā dienā satracinātais vērmahta zaldāts, loģiku ignorēdams, «Drang nach Osten» balss aicināts, nemetīsies uz austrumiem.

Instinktīvā daba un cilvēka prāts atrodoties pastāvīgā cīņā, skaidro A. Kroders: «Saprāta spēju ietekmē cilvēka instinkti diferencējas un modificējas vislielākā dažādībā, un saprāta spēju nomācēja un pārveidotāja nozīme kļūst arvien lielāka.»¹⁸⁶ Vai tas nav netiešs mājiens tam, ka hitleriešiem būtu jāiegrožo un nevis jāuzpūš dzīvniecisko instinktu kults, lai ģermāņus nepieskaitītu barbariem, bet kultūras tautām: «Jo zemāks kāds cilvēka vai tautas kultūras stāvoklis, jo instinkts ir spēcīgāks un varenāks ir viņa darbības imperatīvs. Pastāvīga kultūras ietekme ir nepieciešama cilvēku attīstībai tālāk no dzīvnieciskas dabas.»¹⁸⁷ Patiesi vārdi: arī latviešu fašisti, šovinisma satracināti, rādīja savu zvērisku, dzīvniecisko seju, kad alka atriebties revolucionārajai strādniecībai.

E. Brašņiņš, primitīvi paužot galējo iracionālismu, liek cilvēka garīgo darbību, arī domāšanu, determinēt ar iedzimtiem, zemapziņā sakņotiem refleksiem: «Nav nekāda brīvi lidojoša prāta. It viss, ko mēs domājam, jūtam vai gribam, tiek noteikts ar refleksiem un reaktoloģiskām sakarībām, kurās līdzdarbojas senas iedzimitas sliecības.»¹⁸⁸ «Mūsaiķu antiintelektuālismu var dēvēt par dzīvekļa filozofiju visplašākā nozīmē.»¹⁸⁹ «Tautas dvēseles» «dzīvekli» E. Brašņiņš tieši atvasina no A. Bergsona intuitīvisma nostādnes par dzīvo kā «spontānu brāzmojumu» vai «dzīvības izvirdumu». Autoritārā režīma sludinātājus saista F. Ničes naidis pret intelektuālismu, cilvēka tieksmes pēc varas hipertrofēšana un gloricēšana. Pragmatisms imponē latviešu nacionālistiskajiem demagogiem ar tēzi, ka patiesības izziņāšana nenotiekot zinātnes likumu atklāšanas ceļā, bet tās kritērijs esot derīgums. Tātad, paties ir viss, kas noder bezprāta «nacionāļiem», kaut arī tas būtu visaplamākais murgojums. E. Brašņiņš tā arī raksta: «Pragmatisms var attaisnot katras tautas īpatnējās tendences, dzīvi un darbu. Nacionālisms ir viens no pragmatisma lietišķiem veidiem.»¹⁹⁰

Izrādās, ka «tautisma» reibinošais pašbrūvētais ir tecināts no tikpat toksiskas svešzemju iejaves kā uz vācu nacionālsociālisma mielēm norūgušās «Pērkonkrusta» koncepcijas.

Tautiskā šķīstīšanās jeb idejisko pretinieku izdeldēšana

Nacionālisma ideologu karagājiens pret intelektu neaprobežojas tikai ar šauri gnozeoloģisku mērķi — prāta pazemošanu, iracionālā absolutizēšanu cilvēka atziņas procesā. Tam ir noteikta sociāla ievirze. Antiintelektuālists ļauj apšaubīt visu, ko atklājusi zinātne, īpaši sabiedrības izpratnes jomā, tātad arī zinātniskā sociālisma mācības. Ar neuzticību un naidu latviešu bezprāta darboņi izturas pret pilsētas intelektuālajām aprindām, demokrātisko inteligenci, kas savā brīvdomībā uzdrīkstas pakļaut prāta kritikai tautisko pretpurva mistiku, antidemokrātiskās sentences. Ne tikai sociālisti un komunisti, bet visi brīvdomātāji intelektuāļi tiek turēti par bīstamiem, vismaz potenciāliem pretiniekiem. Demokrātiskas, antifāšistiskas ievirzes mākslinieku un rakstnieku kritiskā attieksme pret alogisko un netaisno kapitālistisko īstenību tiek kvalificēta kā neauglīgs nihilisms u. tml. Patiesi tautiskās demokrātiskās mākslas pārstāvjus, kas vadās pēc kritiskā reālisma estētikas, E. Virza nicīgi dēvē par «neauglīgo inteligenci». Dzejdaris dižojas, ka viņš ienīst industriālo pilsētas inteligenci «kā nepareizu un izvirtušu politisku ideju paudēju».¹⁹¹ Un visā pasaulē tā esot vienāda. Šai sakarā der piezīmēt, ka latviešu nacionālists visā pilnībā solidarizējas ar vācu nacionālsociālisma naidu pret intelektuālajām aprindām: «. . . Latvijai ir vairāk no svara viens saimnieks, kas kārtīgi apstrādā savas mājas un rāda augstu morālisku un patriotisku piemēru visai apkārtnē, nekā visa demokrātiskā intelligēnce [ret. — V. S.], kas Rīgā staigā pa kafējnīcām. . .»¹⁹² Latviešu budzisma ideologs «tautas garīgā vadītāja» lomu viszēlīgi ierāda «zemnieku inteligencei»,¹⁹³ domādams ar to paskolotās lielsaimnieku atvases, kuru skaitā ietilpina sevi un citus nacionālisma sludinātājus. Ja «tautisma» gnozeoloģiskā negācija — antiintelektuālists — sadzīvē ved pie progresīvās inteligences nolieguma, tad tās «pozitīvā» daļa — iracionālists — rada platformu nacionālistiskās inteligences darbībai garīgajā jomā, māca tai politikas un propagandas kazuistiku. Proti, cilvēku rīcības motīvi jāmeklē iracionālos dziļumos: «Prāts dod gan slēdzienus, bet slēdzienus motīvus izvēlas, jūtu, neapzinīgā un citu dvēseles stāvokļu vadīts. Mūsos slēpti veseli bezdibeņi, . . . kur ir instinkti, asiņi, rases iespaidi.»¹⁹⁴ Nacionālisma propaganda iedarbošoties nevis ar loģisku argumentāciju, bet apelējot pie zemapziņas, instinktiem, emocijām. Tautisma zeltamutes pievilina aizrobežu moderno psihologu ideālistu (G. Lebona, Z. Freida) atziņas par masu («pūļa») iracionālas ietekmes spējām. «Pūlis padodas mentālai infekcijai, sugestijai bez apelācijas. [. . .] Racionālistam pūlis gandrīz nemaz nav pieejams. Uz viņu vairāk reaģē glaimi, irēalais, jūtas, ilūzijas un tēli, kas saņem brīnumu sajūtu. Šie ir līdzekļi, ar kuriem valda pūli, un tos sauc par demagoģiskiem.»¹⁹⁵ Iznāk, ka par masu idejiskajiem vadoniem nekļūst zinātniski izglītoti cilvēki, bet, vienkārši izsakoties, demagoģi. Paši «na-

ciozofi» demagogu lomu uzņemas labprāt, tā viņus nepavisam nešokē. Varbūt tāpēc, ka iracionālisma «pareizību», šķiet, apstiprina Eiropas pieredze — fašistisko demagogu veiksmes? Tā kā subjektīvais ideālisms nevar izskaidrot paša dzemdēto iracionālo brīnumu un aplamību — suģestējošā demagoga, masu vadoņa — rašanos, tad palīgā tiek ņemts objektīvais ideālisms: «Par vadoni ir jāpieņemst no Dieva žēlastības...»¹⁹⁶ Galu galā pats dieviņš vainīgs, ka latviešiem par garīgajiem vadoņiem uzmetušies klaji neļēgas.

Plašs ir Ulmaņa autoritārā režīma idejisko pretinieku un ekstrēmā nacionālisma oponentu loks. Tas aptver apmēram visus tos pašus sociālpolitiskos un ideoloģiskos virzienus, kurus savā pusē apkaro itāliešu fašisms un vācu nacionālsociālisms un pret kuriem, starp citu, tāpat tika vērsies pagrīdē pašu iedzītais «Pērkonkrusts». Ārkārtīgi svarīgi ir fiksēt šo patiesību, lai pārliecinātos, ka visi ekstrēmā latviešu nacionālisma, resp., fašisma, novirzieni savā galvenā sociālidejiskajā ievirzē ir vienoti. Laikam jau tāpēc «Pērkonkrusts» kā nacionālā ekstrēmisma galēji labais spārns palika ārpus ulmaniešu «teorētiskās» kritikas loka; pērkonkrustiešiem vienkārši aizbāza muti, pie tam atklāto fašistu pretdarbībā kā galveno noziegumu inkriminējot karjerismu, tiekšanos pēc posteņiem un varas,¹⁹⁷ — un arī tas nav tālu no patiesības.

Nesodīta izrēķināšanās gan uz papīra, gan dzīvē ar idejisko pretinieku notiek plašā diapazonā — no liberālās pilsonības ar tās individuālismu, kosmopolitismu, ar brīvas konkurences un parlamentārisma idejām līdz revolucionārajam proletariātam ar zinātniskā sociālisma un komunisma internacionālajām mācībām.

Bīstamo naidnieku loks tika apzināts jau tad, kad Zemnieku savienība uzņēma kursu uz fašistisko apvērsumu. E. Virza šausmināja tautiešus ar diviem «apokaliptiskiem zvēriem» — «starptautisko baņķieri un starptautisko proletariātu»¹⁹⁸ —, kas esot tautu bojāejas vēstneši. Tie paši naidnieki tādā pašā šausmu interpretācijā figurēja Hitlera darbā «Mein Kampf», kas iznāca krietni agrāk. Vai tas nav neapzināts plagiāts, kas radies, saskatot autoru sociālajām interesēm? Līdz tam melnā prese un baznīca šausmināja pasauli ar «komunistiskajiem bezdievjiem». Hitlers un viņam pakal arī latviešu ekstrēmisti pievienoja tiem vēl monopolistiskā kapitālisma «briesmoņus». Tam visam, protams, pamatā bija demagoģiska spēle nolūkā gūt popularitāti — bez imperiālisma kļiedzošo neļēdzību kritikas neviena mācība nevarēja apelēt pie masām. Bet klāt nāca arī kapitālistiskā konkurences cīņa. Vācijas monopolistiskajam kapitālam pineklus bija uzmetuši starptautiskie anglosakšu konkurni — tāpēc Hitlers, kurš bija sava monopolkapitālisma rupors, gānīt gānīja Rietumu «plutokrātiskos» režīmus. Pasaules ekonomiskās krīzes laikā starptautiskie monopoli savu grūtumu nastu uzvēla arī uz mazajām limitrofu valstiņām. Vai tad brīnums, ka ar E. Virzas muti Latvijas lauku buržuāzija šķendējās par saviem visuvarenajiem konkurentiem, par mežu, sviesta un bekona uzpircējiem, kas visu paņēma par pusvelti! Kā redzēsim, šāda mutvārdu opozīcija pret «vecu kapitālismu» nebūt nebija nejauša improvizācija, bet

ekstrēmā nacionālisma koncepcijas līnija. «No jaunās nacionālās dogmas,» E. Virza skaidro 1935. gadā, «. . . izaug saimnieciskais nacionālisms, gluži naidīgs vecā kapitālisma vispasaules rakstam.»¹⁹⁹ Te viņš sagrauj arī vecā kapitālisma stūrakmeni — brīvas konkurences principu, kā arī tā ideoloģiju — liberālismu. A. Kroders viņam piebalso: «. . . ekonomiskā varenība pamazām pārgāja finansistu rokās. Saimnieciskās dzīves pretrīkības kļuva vienmēr asākas. [..] Sakarā ar to jēgu zaudēja arī demokrātiskā pārvaldes sistēma, kas bija vajadzīga tad, kad pastāvēja brīvā konkurence. . . »²⁰⁰ Tātad vecais kapitālisms ir sevi izdzīvojis. Ne jau tāpēc — kā mācīja marksisms —, ka kapitālistiskās ražošanas attiecības, kam ir privātas piesavināšanās raksturs, kļūst par sabiedriskās ražošanas žņaugu. Bet tas viss tiek teikts tāpēc, ka budzīm ekonomiskās krīzes situācijā tālākās labklājības ceļu pavēra vienīgi totalitāras valsts protekcija. Lauku buržuāzijas saaugšana ar valsts aparātu — tāds bija politiski ekonomiskais risinājums. Lūk, kā latviešu marksisti formulēja Ulmaņa režīma būtību: «Fašistiskais bloks izpauž visreakcionārāko, visšovīnistiskāko un imperiālistiskā finansu kapitāla elementu intereses, bet ar šo elementu agrārburžuāzijas diezgan ievērojamu specifisku svaru.»²⁰¹

«. . . liberāli individuālistiskā dogma nav spējīga izvest Latvijas garīgo aizsardzību. . . »²⁰² secina E. Virza pēc sava ekonomiski politiskā ekskursa un ir spiests konstatēt, ka kapitālistiskā sistēma, buržuāziskā ideoloģija un kultūra pārdzīvo krīzi, un demagoģiski izmanto šo patiesību autoritāra nacionālisma koncepcijas apliecinājumam, pie tam apgriež visu otrādi: ideoloģijas krīze esot sistēmas krīzes cēlonis. Tāpat to darīja O. Špenglers un Hitlers, runādami par Rietumu civilizācijas pagrimumu. «Ekonomiskā krīze ir tikai šīs garīgās krīzes sekas [..] pasaule vairs netic individuālās savvalības dogmai. . . »²⁰³ Tāpēc nīdējamas visas demokrātijas izpausmes. Autoritārā režīma slavinātājs neslēpj savu galējo antidemokrātismu, jo demokrātija kļuvusi par šķērslī buržuāzijas visaptverošas kundzības nodrošināšanai: «Demokrātija ir abstrakts jēdziens, bet demokrāts ir pretrelīģisks, pretnacionāls, viņš ir pret katru autoritāti. [..] viņš tic lielākai moderno laiku muļķībai [ret. — V. S.] — cilvēku vienlīdzībai.»²⁰⁴

Līdzīgi demokrātijū pulgo E. Brastiņš, J. Lapiņš u. c., šantažējot ikkatru demokrātijas piekritēju. Vislielākie parlamentāriskā režīma aizstāvji Latvijā esot liberālā pilsonība un sociālistiski demokrātiskā inteliģence, un pret tiem jaunā režīma vadītājiem nākoties visvairāk cinīties. Šai aspektā netiek minēti konsekvēntākie demokrātijas aizstāvji — kreisie arodnieki, strādniecība un darba inteliģence, komunisti, kas veda tautu uz fašistu samīdītās demokrātijas atjaunošanu Latvijā 1940. gadā. Mēs nedomājam citēt šovīnistiskās sentences, kas tolaik tika vērstas pret komunismu, pret proletariāta diktatūru, pret uzvarējušā sociālisma zemi, — tā bija neķītra lamāšanās. Laikam jau tāpēc, ka marksisma-lenīnisma sociālistiskajā mācībā, dialektiskā materiālisma filozofijā un revolucionārajā strādniecībā autoritārā režīma piekritēji skaidri saskatīja savas šķiras

galveno pretinieku, bet teorētiskajā konfrontācijā trūka argumentācijas. Piezīmēsim, ka pašu ulmaniešu iezīmētais prāvais autoritāra režīma pretinieku loks netieši norādīja arī to, cik plaša ir tā sociālā bāze, uz kuras komunisti var izvērst masveida antifašistisko cīņu.

Savu idejisko pretinieku apspiešanā totalitārisma ideologi augstirdību nepazīna. «Vēl arvienu nācijās šķīstīšanas darbs ir nepieciešamāks par apvienošanās darbu, kas varēs notikties tikai tad, ja būs izgriezti pilnīgi nederīgie zari [ret. — V. S.]. Tāpēc mums ir jāapbruņojas no galvas līdz kājām ar neuzticību un pat ar cietsirdību.»²⁰⁵ Ar ko gan šī fašistiskā režīma ideologa E. Virzas draudi atšķiras no Hitlera saukļiem izrēķināties ar visiem nacionālsociālisma pretiniekiem un oponentiem, pat potenciāliem?

Autoritārisma sludinātāji neslēpj, ka viņu uzskati ir antihumāni, ka viņi nepieņem daudzas cilvēces progresa gaitā sasniegtās un akceptētās humānisma vērtības. J. Lapiņš velta ne mazumu pūļu, lai «pārsvērtu», t. i., pārvērtētu, vispāratzītos cilvēces iekarojumus. Viņš sastāda veselu apsūdzību, kuras astoņos punktos²⁰⁶ pārskatīti humānisma vēsturiskie «grēki», sākot no apgaismības (renesanses) laikmeta. Humānisms, resp., brīvdomāšana, esot novedusi pie tā, ka radušies tādi «ļauņumi» kā racionālisms, ateisms, liberālisms, demokrātija, sociālisms, internacionālisms u. tml. Tas nav tikai J. Lapiņa, bet visa ekstrēmā latviešu nacionālisma viedoklis — arī pārkonkrustieši tam pievienotos. Lapiņš fašisma tumsonības kvintesenci tikai koncentrēti izlicis uz papīra.

Valdošās ulmaniešu nacionālistiskās ideoloģijas iedarbības sfēra bija plaša; iedzīvotāju, īpaši jaunatnes, prāti sistemātiski un masveidīgi tika migloti un indēti ar nacionālistisko narkozi, pseidozinātnisko demagoģiju. Ar to bija piesātināta skola, jaunatnes organizācijas, prese, radio, valdošās buržuāziskās kultūras un mākslas dzīve, arī ikdienas sadzīve. Ja arī pilsoni nesatricināja līdz šovīnistiskam skurbulim, tad nacionālā «pārākuma», resp., nacionālās šaurības, liksta tomēr varēja piemesties. Un nacionāli aprobežots cilvēks bija visai pateicīgs objekts demagoģijas iedarbībai.

Šai apcerējumā nav paredzēts iedziļināties nacionālistiskās ideoloģijas raibu raibajās formās un izpausmes veidos. Akcentējam tikai tās galvenās ekstrēmās antidemokrātiskās, antihumānās koncepcijas, līdz kurām nonāca latviešu šovinisms un kuras atrada pieprasījumu un noietu hitleriskās okupācijas laikā.

Īpaša nodaļa grāmatā veltīta buržuāziskās Latvijas kultūras dzīves parādību izvērtēšanai. Līdz šim nebija īstas skaidrības, kas būtu ietverams 20.—30. gadu demokrātiskās literatūras un mākslas daļā, kuru sociālistiskā sabiedrība pārmanto no aizgājušās sabiedrības, kāds satvars īsti bija 20.—30. gadu patiesi demokrātiskajai kultūrai. Zinātņu akadēmijā notikušajā disputā tika proponēts un diskusijas gaitā visumā pieņemts vienots objektīvs kritērijs divu kultūru šķiršanai buržuāziskajā Latvijā, kas ļauj novilkt striktu robežšķirtni starp demokrātijas un fašisma kultūrām. Proti, daiļdarba piederību pie demokrātiskās kultūras nosaka

mākslinieka vai rakstnieka idejiski estētiskās pozīcijas, viņa daiļrades antifašistiskā ievirze buržuāziskās varas gados Latvijā.²⁰⁷ Šādu metodoloģisku secinājumu pareizību apliecina arī šīs grāmatas materiāli.

Antifašisms — demokrātiskas kultūras dominante

Cilvēku garīgās kultūras sfēra ir visaptveroša un ārkārtīgi sarežģīta. Tajā ietilpst izglītība un izzīņa, audzināšana un morāle, zinātne, māksla, literatūra u. c. cilvēka garīgās darbības jomas. Vai tādā kultūras parādību kvalitatīvā daudzveidībā iespējams rast kādu viennozīmīgu, vienotu mēraukļu vērtību izsvēršanai? Un tomēr patiesai zinātnei par vēsturi un sabiedrību tas izrādījies pa spēkam: marksisms-ļeņinisms dod metodoloģisku kritēriju kultūras parādību izvērtēšanai.

Metodoloģiskais izejas punkts kultūras mantojuma pētniekiem ir V. I. Ļeņina principiālā nostādne par divām kultūrām buržuāziskajā sabiedrībā — par valdošo buržuāzisko kultūru un demokrātisko kultūru, kas ietver sociālistiskās kultūras elementus. Mēs — komunisti, tauta — esam pēdējās radošie mantinieki. Zinātniskā komunisma izcilais teorētiķis nepārprotami aprādīja, kā atdalāma tā pagātnes garīgo vērtību daļa, kuru pārmentos cilvēces internacionālā kultūra. «Mēs no katras nacionālās kultūras ņemam tikai tos demokrātiskos un sociālistiskos elementus, ņemam tos tikai un noteikti pretvarā katras nācijas buržuāziskajai kultūrai, buržuāziskajam nacionālismam.»²⁰⁸ Divu kultūru pretstatīšanai pamatā ir dziļa metodoloģiska doma: demokrātiskās kultūras satvars un dziļākā jēga izprotama, tikai pretstatot to valdošajai ekspluatatoru šķiras kultūrai, konfrontējot ar buržuāzisko nacionālismu. Ļeņiniskā tēze par divām kultūrām ir zināma ikkatram marksistam. Grūtības rodas tad, kad jānovelk reāla robeža starp abām kultūrām, jānosaka dotās sabiedrības demokrātiskās kultūras satvars vai jāatlasa mantojumam konkrēti daiļdarbi. Atbildi var rast, tikai stingri sekojot marksistiski ļeņiniskajam vēsturisma principam. Katrai sabiedriski ekonomiskajai formācijai ir savs, atbilstošs kultūras tips kā vēsturiski nosacītu pretmetu vienība.

Latviešu sabiedrība, veidojot savu garīgās kultūras dzīvi 20. un 30. gados, no iepriekšējā posma saņēma mantojumā sazarotu daiļliteratūru un profesionālo nacionālo mākslu, kas pamatos balstījās uz stingri iedibinātām demokrātiskām un reālistiskām tradīcijām. Jāņa Raiņa un Andreja Upīša, Vilhelma Purviša un Jāzepa Vītola daiļradei un viņu skolām un tradīcijām bija noteicoša ietekme latviešu mākslā un literatūrā.

Kāds tad bija visu sabiedrisko, arī kultūras vērtību mērs šajā laikā? Paturot prātā citēto V. I. Ļeņina tēzi, varētu sacīt, ka 20. gadu otrajā pusē un 30. gados visi sabiedriskie jautājumi Lat-

vijā saistījās ar cīņu pret uzbrūkošo fašismu un tā ietekmi un izpausmi politikā, ideoloģijā, kultūrā, par demokrātijas (plašākā izpratnē) aizstāvēšanu.

Kā jau atzīmējām, 20. gadu otrajā pusē Latvijas sociālpolitiskajā, ideoloģiskajā un kultūras dzīvē notika visai būtisks pavērsiens. Bija izplēnējušas 20. gadu sākumā uzpūstās sīkburžuāziskās ilūzijas par «brīvo Latviju» un «pašu valsti» kā tautas saimniecības un nacionālās kultūras uzplaukuma garantu. Plaši iedzīvotāju slāņi, arī inteliģence, bija vīlušies: kapitālistiskā kārtība atsedzās visā savā pretīgajā kailumā un cinismā. Ekstrēmajās aprindās rodas bažas, īpaši pēc proletariāta šķiru cīņas aktivizēšanās un pirmajiem panākumiem: nez vai ar parlamentārās demokrātijas pārvaldes formu arī turpmāk izdosies nodrošināt savu kundzību? P. Stučka jau 1926. gadā praviētiski paredzēja, ka nākamo politisko un ideoloģisko cīņu robežšķirtne Latvijā iezīmēsies starp demokrātijas spēkiem un uzbrūkošo fašismu un ka Latvijas komunistu uzdevums ir aktīvi cīnīties demokrātijas pusē.²⁰⁹ Šī nostādne deva skaidru orientieri, kā atdalāma un piesaistāma radošās inteliģences daļa, kas rada patiesi demokrātiskas, humānas kultūras vērtības, kuras nekonfrontējas ar revolucionāras, sociālistiskas ievirzes daiļradi un tās nesējiem, bet saplūst ar to. Latvijas Komunistiskajai partijai, pēc VII Kominternes kongresa (1935. gadā) konsekventi realizējot vienotas antifašistiskas frontes lozungu, izdevās kļūt par patiesu tautas masu vadoni un aizvadīt darbaļaudis līdz uzvarai 1940. gadā. Atjaunotā padomju vara piesaistīja sev latviešu radošās inteliģences lielumlielo vairākumu, kas ar dedzīgu aizrautību iekļāvās kultūras jauncelsmes darbā. Tā nebija nejaušība. Ar savas daiļrades demokrātiskajām vērtībām, ar savu antifāšistisko pārliecību vai pat darbību šie rakstnieki un mākslinieki bija nošķīrušies no valdošās antikultūras.

Demokrātijas aizstāvēšana, antifašistiskā cīņa, tautas mobilizēšana pret karu un hitleriskās Vācijas agresiju bija ne tikai komunistu taktika. Tāda bija arī ar tautas kultūras vitālām interesēm saistītā sabiedrības attīstības objektīvā nepieciešamība. Pretējās tendences aizstāvēšana gala rezultātā novestu pie nācīgas un tās kultūras pazudināšanas, kā to daļēji paspēja demonstrēt hitleriskās okupācijas laiks. Pieminēsim, ka antifašistiskā cīņa. 30. un 40. gados Eiropā kļuva par mērauklu partiju un indivīdu, sociālo grupu un valdību demokrātisma izsvēršanai. Tikai tādu demokrātismu, kas izturēja šo pārbaudi, varēja saukt par konsekventu demokrātismu. Bet tikai konsekvents demokrātisms, kā uzsvēra V. I. Ļeņins, varēja radīt labvēlīgus apstākļus nacionālā jautājuma risinājumam, tātad arī nacionālās kultūras attīstībai vecajā sabiedrībā. «... ir tikai viens nacionālā jautājuma atrisinājums (ciktāl to vispār var atrisināt kapitālisma pasaulē, iedzīvošanās, plēšanās un ekspluatācijas pasaulē), un šis atrisinājums ir konsekvents demokrātisms.»²¹⁰ Konsekvents demokrātisms tātad bija pārbaudes akmens visiem tiem sabiedriskajiem darbiniekiem, kuriem rūpēja nacionālās kultūras attīstība. Šādi pieejot, jau sākumā iezīmējas divas tendences Latvijas

kultūras dzīvē, kas izvēršoties un diferencējoties 30. gadu vidū konfrontējās kā divas diametrāli pretējas kultūras — valdošā reakcionārā, antidemokrātiskā, ekstrēmi nacionālistiskā, fašisma izvirtusi kultūra un demokrātiski antifašistiskā, patiesi humānā un tautiskā kultūra.

Šī gadsimta otrajā ceturksnī fašisms kļuva par sabiedrības ļaunumu iemiesojumu, par galveno idejisko pretinieku demokrātijai, arī komunistiem. Varētu piebilst, ka V. I. Ļeņins pirmā pasaules kara priekšvakarā, ar bažām vērodams rūgstošā buržuāziskā nacionālisma uzplūdus, saskatīja tajā nopietnus draudus revolūcijai: «Karojošais buržuāziskais nacionālisms, kas notruļina, apmuļķo, saskalda strādniekus, lai vestu tos buržuāzijas pavadā — lūk, mūsaiķu pamatfakts [ret. — V. S.]»²¹¹ 20.—30. gados, sociālistiskās revolūcijas uzvaras satracināts, karojošais buržuāziskais nacionālisms izdzima par zooloģisku šovinismu, fašismu, kas kļuva par jebkuras demokrātijas negāciju, demokrātiskās kultūras noliegumu.

Bez konsekvantas demokrātijas nevar būt patiesas nacionālas kultūras. Kā jau konstatējam, latviešu buržuāzijas ideoloģija, pārsātināta ar zooloģisko šovinismu, izvirta par fašismu. Antikomunisms, savienojoties ar antirusismu un antisemītismu, kļuva par šīs cilvēknoliedzējas ideoloģijas satvaru. Par savas filozofijas un estētikas pamatu ekstrēmais nacionālisms izvēlējās galējo iracionālistu un mistiku; «teorētiskai» argumentēšanai parasti tika izmantotas no imperiālisma ideoloģiskā arsenāla aizgūtās reakcionārās ideālistiskās koncepcijas, īpaši modē nākušās fašisma tēzes. Nacionālās mākslas un kultūras būtība un jēga tika meklēta netveramā mistiskā «latviešu dvēselē», kuras dziļēs cilvēka prāts nav spējīgs ielūkoties. Vai šāda reakcionāra šķira un ideoloģija varēja dot auglīgas idejas latviešu nacionālās kultūras tālākam progresam? Nē! To īpaši applicina notikumi laikā no 1934. līdz 1940. gadam, kad ekstrēmais nacionālisms kļuva par kultūras dzīves pilnīgu diktētāju. Jānis Lapiņš, Eduards Virza, Ernests Brastiņš — ekstrēmā nacionālisma ideju mazpopulārie propagandētāji 20. gados — kļuva arī par Ulmaņa autoritārā režīma ideoloģiem un noteicējiem kultūras dzīvē.

Šīs domas pastiprināšanai gribētos atcerēties, ka viens no mūsu gadsimta lielās prozas meistariem un dižajiem antifāšistiem demokrātiem Ernests Hemingvejs vēl 1937. gadā, runājot amerikāņu rakstnieku otrajā kongresā, nodalīja fašistisko un profašistisko anti-literatūru no patiesas humānistiskas demokrātiskas daiļrades. «Ir tikai viena politiska sistēma,» viņš teica, «kurā nevar būt labi rakstnieki, un tas ir fašisms. Jo fašisms ir meli, ko sludina bandīti. Rakstnieks, kurš negrib melot, nespēj dzīvot un strādāt fašisma apstākļos. Fašisms ir meli un tādēļ lemts literārai neauglībai. Un, kad tas aizies, tam nebūs vēstures [ret. — V. S.] — aiz tā paliks tikai asiņainas slepkavības.»²¹²

Jebkurš marksists šodien pieņems bezpartejiskā amerikāņa toreiz teikto patiesību, ka no demokrātiskās kultūras mantojuma atīrāmi un iztīrāmi jebkuras fašistiskas, resp., šovinistiskas, ievirzes

rakstījumi, smērējumi un skandējumi, kuriem «nebūs vēstures», tā-
tad nebūs nākotnes, un kuri netiks iekļauti cilvēces kultūras man-
tojumā. Fašistiskā antikultūra bija kapitālistiskās sistēmas un bur-
žuāziskās kultūras krīzes galēja izpausme.

Ar šovinismu, antihumānismu bija piesātināta Ulmaņa galma
dzejnieka un «vadoņa kulta» ideologa Edvarda Virzas poēzija un
publicistika. Viņš augstmanīgi nicināja «pūli», t. i., darba tautu,
demokrātisko kārtību, slavināja aristokrātiju. Tā kā reālas aristo-
krātijas latviešiem nebija, tad tika celti godā, idealizēti un izdo-
māti senlatviešu virsaiši, karaļi. «Ne demokrātijai, ne lai-
kam šim — Šo dziesmu dziedāt tik man tevīm — karalim,»²¹³ — tā
E. Virza atklāti meta izaicinājumu demokrātijai, halucionēdams ka-
raļa Nameja godību. Dzejolī «Tautas uzdevums», atgriezies no ilu-
zorās pagājības, viņš nepārprotami alka pēc fašistiskās kārtības,
vienpersoniskas diktatūras: «Šo zemi latvisko, kas mums par daļu
krit, Mums vajag ārisku un skaistu padarīt.. Bet krāšņu dzīvi
mēs un krāšņu garu gūtu Tik tad, ja saimnieks īsts mūsu zemē
būtu.. Kas būtu vadons īsts, kam dieva gara ziba. Kas tautas
griba ir? Tā liela vīra griba»²¹⁴ [ret. — V. S.].

Savukārt J. Lapiņš meklēja cilvēka rīcības un garīgās darbības
pamatus rasē, tautas asinīs. Augstākās atziņas neesot sasniedzamas
pūlim — tā elitārisma un latviešu «dižciltības» pravietis nievājoši
nosauc tautas masas. «Bet mums ir iespējams tautas asinīs audzēt
garīgu dižciltīgumu [...] No mūsu rases asinīm jāceļ augšā tas, ko
liktenis un velns [?] ir apbūris.»²¹⁵ Pūlis, lūk, tāpēc esot valdāms un
vadāms, bet demokrātija atmetama. Vadonība ir dieva nolikta pa-
saules kārtība. Ulmanis kā tautas «virsvadonis» pildot augstāko
gribu. So antihumāno, antidemokrātisko pasaules uzskatu J. Lapiņš
nosauca par «latviešu humānismu», — tātad pēc vispārcilvēciskā
«humānisma pārsvēršanas» tāds surogāts vien tikai palicis pāri.²¹⁶
J. Lapiņa u. c. «vadoņa kulta» glorificētāju sludinātā kultūras iz-
pratne bija naidīga patiesi demokrātiskajai latviešu kultūrai, kuru
aizstāvēja un savā jaunradē bagātināja progresīvā intelīgences un
darba tauta. Latviešu ekstrēmo nacionālistu, fašistu attieksme pret
latviešu nacionālās kultūras patiesi demokrātisko mantojumu, tās
lepnumu — kritiskā reālisma literatūru un mākslu — bija nolie-
dzoša vai visai rezervēta. Vēl pirms fašistiskā apvērsuma E. Virza
aicināja svītrot no latviešu literatūras vēstures visu kritiskā reā-
lisma prozu, sākot ar brāļu Kaudzišu «Mērnieku laikiem» līdz An-
dreja Upīša un Linarda Laicena romāniem. Brāļu Kaudzišu pievēr-
šanos reālisma metodei Virza iedrošinājās nozāķāt kā «garīgās ko-
rupcijas sākumu».²¹⁷ Un tālāk: «Šis Kaudzišu šaubu un criticisma
gars nerīma līdz ar viņiem. Viņš ir paplašinājies, un Upīša naturā-
listiskos un Laicēna aģitatoriskos romānos mēs redzam atdzimstam
Kaudzišu garu.»²¹⁸ Acīmredzamo aplamību un ļaunuma izviridums ne-
prasa īpašu komentēšanu. Svarīgi ir tas, ka latviešu fašisma vado-
šais ideologs pats atšķēl buržuāzisko nacionālistu no demokrātiskās
kultūras, un, piebildīsim, par tās mantiniekiem visai trāpīgi min
komunistus. Un te mēs neiebildīsim.

E. Virza izkļiedza klaju un žultainu naidu arī pret dzižāko latviešu dzejnieku Jāni Raini, faktiski atteicās no pamatšķiras dziedāja mantojuma, un ekstrēmāis nacionālisms, zemnieksavienībniekus ieskaitot, šādu pozīciju pieņēma.²¹⁹ Latviešu sociālists, patriots un internacionālists tai šķita bīstams pat miris. E. Virza nekautrējas ķengāt Raini ne tikai savā demagoģiskajā publicistikā, bet arī dzejā. «Raina dzejas ir tādas skaidra prāta spekulācijas. [...] Viņš ir anarķistisks, bet ne būvējošs gars [...] kas iedomāties sekot [...] kļūs vai nu par Antiņiem, vai lieliem ļaundariem,»²²⁰ insinēja E. Virza kārtējā raksteli. To pašu «vadoņa kulta» trubadūrs «ritmizēja» dzejā:

*«Šis dzejnieks sauss un grūts, kam mūza ir bez smaida,
Viņš pantus kailus iet pa latvju zemi laida.
Un dzejai, kurai ir uz visu jāvērs skats,
Viņš, nīstot tirānus, par tirānu top pats.
Tas viņu, negribot pie cita apgrēkoties,
Liek skaļai himērai bez stājas pakaldoties.»²²¹*

Tādu Rainim un sociālisma mākslai tēmētu žultainu straumi vēlīgi meklēt latviešu literatūrā. Kā spalva un mēle spēja kaut ko līdzīgu rakstīt un izrunāt par dzižāko humānistu, optimistu, kas nesatricināmi ticēja labā uzvarai pasaulē un pašā cilvēkā! Apjautuši ulmaniešu «galma» nelabvēlību pret pamatšķiras dzejnieku, Raini sāka apriet arī sīkāki fašistiskie takšeļi. Savu balsi pacēla pat «žīdu Dāvis» (tā paši nacionālisti saukāja antisemītu J. Dāvi), apzvērēdams, ka personiski pazinis Raini kā... «uzdzīvotāju».²²² Histēriskās nesavaldības iemesls bija pavisam prozaisks, tas bija apspiedēju šķiras dzīvnieciskais niknums, bailes par savas kundzības galu, nolemtības nojausma. Reakcionārajai latviešu buržuāzijai Raina dzejas humānais un demokrātiskais saturs, tās idejiskā, sociālistiskā ievirze ir naidīga un nepieņemama. Vai tad brīnums, ka latviešu emigrācijas ekstrēmās aprindās, kas savā laikā ticējušas un zvērējušas te Ulmanim, te atkal Hitleram, šodien noplēs dzejnieka portretus, boikotē viņa darbu izplatīšanu. Tikai neliela saujiņa — pāris simti ir parakstījušies uz ārzemēs izdotajiem Raina rakstiem.²²³ Tas arī saprotams, jo dzimto krastu kara beigās pameta tie, kas bija sakompromitējušies, tā vai citādi sadarbodamies ar Raina un Lāčplēša nīstā Melnā bruņnieka pēctečiem — hitleriešiem.

Iepriekš citētās E. Virzas dzejas rindas ir ņemtas no pretenciozas «didaktiskās poēmas» «Dzejas māksla», kurai esot jāizvērtē visa latviešu poēzija. Poēmā sekā apjūsmotājs, apmetis antīka dziesmnieka togu, skandina slavas līru un kvēpina glaimu vīraku saviem idejiskajiem un estētiskajiem domubiedriem. Turpretī demokrātiskie dzejnieki, sākot ar Raini un Aspaziju, tiek noniecināti un pat diskreditēti kā mākslinieki. Nav grūti saskatīt, ka Virza dzejā novelk robežšķirtni starp demokrātiju un ekstrēmo nacionālismu.

Varētu pieminēt ne mazumu līdzīgu piemēru par buržuāzisko nacionālistu noliedzošo, nihilistisko attieksmi pret demokrātiskās nacionālās kultūras mantojumu un ekstrēmi nacionālistiskās kultū-

ras slavināšanu. Ekstrēmā nacionālisma ideologi taču apjauta un saprata, ka veidojas reāla robežšķirtne, kas nodalīja demokrātisko kultūru un tās pārstāvjus no šovinistiskās, fašistiskās, un skaidroja to kā komunisma un Maskavas «intrigu». 1932. gadā savas šķiras uzdevumā milzīgu troksni sacēla ekstrēmā nacionālisma publicists un ideologs Žanis Unams. Pret ko tad vērsās viņa nekārtā brošūrele «Latviešu literatūras 4 D»? Ž. Unams, saceldams trauksmi, vērsa savu uzbrukumu ne tikai pret marksistisko estētiku un revolucionārās ievirzes literatūras un mākslas nesējiem, bet galvenokārt pret «komunistu uzpirktajiem» demokrātiskajiem rakstniekiem un māksliniekiem. Tiešais viņa ķēngu mērķis bija diskreditēt PSRS un Latvijas kultūras tuvināšanās biedrību, kurā sastāvēja daudzi buržuāziskās Latvijas rakstnieki, mākslinieki un zinātnieki. Viņš šantāžē biedrības priekšsēdētāju Pāvilu Rozīti, biedē vai pulgo pārējos. Atcerēsimies, ka biedrības valdē un revīzijas komisijā bija ievēlēti Ed. Smilģis, J. Jaunsudrabiņš, K. Skalbe, J. Akuraters, O. Skulme, R. Suta, N. Strunke, P. Ķikuts, E. Zālite u. c.

Ž. Unams skaidro, ka intelektuālisms vedot mākslinieku pie radošās krīzes, pie kam liek saprast, ka valdošā šķira neatbalstīšot «tautas garam» svešus centienus. Rakstnieki, kas tādus sludinot, «psiholoģiski [?] ruinējas [!], viņi kļūst par pilsoniskās dzīves negatīvistiem un nevar vairs atrast sevī dzīves pozitīvisma izjūtu. Viņi latviešu tautai var sākt zūst kā rakstnieki...»²²⁴ Pats būdams pērkams spalvas dīdītājs, viņš mēģina pasākt svētīgo kultūras tuvināšanas darbu diskreditēt ar mākslinieku kāri... piepelnīties, jo viņu darbus publicējot arī Padomju Savienībā.²²⁵ Kas tad īpaši satrauc ekstrēmos nacionālistus? Tas, ka kopš šīs tuvināšanās biedrības nodibināšanas «daži mūsu rakstnieki savos darbos ļoti negatīvi sākuši tēlot Latvijas dzīvi...»²²⁶ Protams, demokrātiski noskaņotie rakstnieki, reālistiski tverot īstenību, nevarēja nešaustīt buržuāziskās sabiedrības un kultūras pagrimumu.

Tātad ekstrēmajiem nacionālistiem bija pamats uztraukties. Tiem nebija pieņemams tieši rakstnieku daiļrades demokrātiskums un tautiskums, tāpēc pat viņu melnajā sarakstā iekļuva vairāki «nacionāli domājoši» rakstnieki. Protams, Ž. Unama insinuācijas nevar ņemt par pilnu, taču tās var noderēt kā netieša norāde par rakstnieka īsto pozīciju. Piemēram, kā velkama robežšķirtne cauri J. Akuratera daiļradei? Tā atklāsies tikai tad, kad izpētīsim rakstnieka daiļradē pausto attieksmi pret antidemokrātisko, fašistiski diktatorisko tendenci sabiedrības dzīvē un kultūrā. Un šī robežšķirtne var objektīvi pastāvēt tikai tāpēc, ka pašam rakstniekam vai nu atsevišķos dzīves periodos, vai par atsevišķiem notikumiem bijuši pretrunīgi idejiski estētiskie uzskati. Pretrunīgi uzskati atbilstoši izpaužas kā pretrunas rakstnieka daiļradē. Tāpēc, velkot robežšķirtni, atsevišķu rakstnieku daiļradē reizēm nākas atšķelt no tās nepatieso, deformēto, izkropļoto, kas nav mantojuma daļa.²²⁷ Tā, J. Akuratera romāna «Ugunīgie ziedi» varonis (un arī pats rakstnieks) izmisisī svaidās starp divām galējībām — demokrātiju un šovinismu. Zīmīgi, ka pēc Hitlera nākšanas pie varas Vācijā J. Akuraters

uzrakstīja asu polemisku rakstu «Diktatūras gaidītāji».²²⁸ Rakstnieks kaismīgi aizstāv demokrātiju pret diktatūras draudiem arī Latvijā. Taču idejiskās neskaidrības un nekoncekvences dēļ ieskanas arī pa antikomunistiskai frāzei. Un, tikai saprotot J. Akuratera idejiski estētiskās koncepcijas pretrunību, var apjēgt viņa daiļrades sarežģīto ceļu, nodalīt no viņa atstātā mantojuma tā demokrātisko daļu.

Latvijas komunisti pamatojuši ne tikai demokrātiskās kultūras aizstāvēšanas nepieciešamību, bet arī veicinājuši marksistiskās estētikas izplatīšanos Latvijā, sekmīgi piemērojuši to konkrētu literāru parādību vērtēšanā.²²⁹ Mēs bieži atceramies, citējam J. Jansona-Brauna, V. Knoriņa, J. Bērziņa (Ziemeļa), A. Upīša u. c. marksistu estētiskās atziņas. Bet aizmirstam Pēteri Stučku! P. Stučkas raksts «Tomēr proletariāta dzejnieks»,²³⁰ kas publicēts 1920. gada janvārī, tādā sasprindzinātos pilsoņkara apstākļos, ir ne tikai lielā trimdnieka Raiņa drosmīga, principiāla aizstāvēšana. Liels metodoloģisks svars ir P. Stučkas atziņām par mākslas specifiku. Te tiek skaidrota partijas attiecība pret mākslu un, starp citu, pret dzeju un literatūru. Latviešu bolševiku teorētiķis krasi vērsās pret vienkāršotu mākslas izpratni, kas dzejnieku mēro ar to pašu mērauklu kā politiķi: par mākslinieku jāspriež pēc viņa daiļrades. Te P. Stučka kā paraugu min Marksa attieksmi pret Heines dzejnieka talantu un viņa politisko nevarību. Mēs varētu piebilst: iejutīga un saprotoša bija arī V. I. Leņina attieksme pret Gorkiju, P. Stučkas — pret Raini. Runādams par sociālo determinētību, kura nevar neietekmēt mākslinieku, aizstāvēdams literatūras partejiskumu un vērsdamies pret «tīrās mākslas» sludinātājiem, P. Stučka reizē uzsvēra, ka mākslas darbs rodas, dzejniekam tverot pasauli savu individuālo (tāpat zināmā mērā arī subjektīvo!) emocionālo pārdzīvojumu skatījumā. «Dzejnieks ir sava laikmeta saimniecisko apstākļu un to attīstības produkts; taisni viņš visu pārdzīvo spilgtāk nekā pārējā pasaule. Un saprotams, ka visus lielos notikumus, visas lielās bēdas, visus lielos priekus viņš pārdzīvo iekšēji daudzkārt asāk nekā pārējie cilvēki. Tas nav dzejnieks, kas neaizraujas uz vienu vai otru pusi, bet paliek «špīseriskā» vai «olimpiskā» vienaldzībā.»²³¹

Vai nav zīmīga sakritība! 20. gados un 30. gadu sākumā P. Stučkam pienācās dot pretrīcieni sektantiskajam virzienam LKP rindās, uzsverot demokrātijas aizstāvēšanas nepieciešamību, un atvairīt nihilistiskos proletkultiešu uzbrukumus Rainim un reizē demokrātiskās kultūras mantojumam vispār. Vēsture apstiprinājusi principiālā marksista-leņinieša nostājas pareizību, jo tā bija radoši dialektiska.

Izvērstu metodoloģisko nostādni sarežģītās kultūras dzīves izvērtēšanā pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā deva Jānis Krūmiņš (Pilāts). Turpinot P. Stučkas līniju attieksmē pret demokrātiju, viņš 1935. gadā rakstīja: «Tāpat kā politisko cīņu laukā, arī mākslā un rakstniecībā mūsu partijai ir jābūt patiesam kustības avangardam, jāapvieno zem sava karoga visi tie spēki, kuri ir spējīgi iet uz priekšu, kurus nespēj nomākt fašistiskais purvs. [...] Kas attiecas uz mūsu attiecībām pret plašām rakstnieku aprindām, kā arī attiecībām uz jautājumu par literāriskā mantojuma piesavināšanu, tad šai ziņā

mēs varam atkārtot to, ko esam vienmēr sacījuši: visi tie rakstnieki, kuri patiesi (bez fašistiskās idealizācijas un meliem) notēlos Latvijas īstenību, kuri ar simpātijām, patiesi tēlos Latvijas strādnieku, darba zemnieku, inteliģentu dzīvi un cīņu, kuri savos darbos rādīs fašistiskās diktatūras patieso lielburžujski ekspluatatorisko seju, visi tie rakstnieki un mākslinieki nebūs mūsu ienaidnieki, bet sabiedrotie un draugi. Labākos viņu darbus Latvijas proletariāts ieslēgs savā mantojumā, atverot tiem ceļu pie visplašākajiem apspiestās tautas slāņiem.»²³² Veicināt un atbalstīt plašas anti-fašistiskās frontes izveidi, vērsties pret fašisma aktīviem kalpiem mākslā — tāds ir visu progresīvo spēku pamatuzdevums uzbrūkošā fašisma laikā.

Grūtības parasti rada oportunistiskās LSDSP ietekmē strādājošo mazinieciski orientēto kultūras darbinieku rīcības izvērtējums, viņu ieguldījums kultūras jomā. Sociāldemokrāti, kurus kādreiz nediferencēti saukāja par sociālfāšistiem, tomēr bija par buržuāziskās demokrātijas saglabāšanu. To nedrīkst aizmirst! Tiesa, oportunistu līderiem demokrācija nodrošināja politisko veikalošanu. Pie tam daži no līderiem nereti bija sakompromitējušies, sadarbojoties ar ekstrēmajiem nacionālistiem, ar kuriem viņus saistīja šovinisms, kopīgais naidis pret komunistiem, Padomju Krieviju un ... bailes no revolūcijas. Un tā iznāca, ka viņiem ar ekstrēmajiem nacionālistiem bija vairāk kopēja nekā atšķirīga. Nozīmīgi mākslas darbi no sociāldemokrātiskās izlīgšanas idejām netapa. Fašisma vārdiskā «apkarošana» tikai iemidzināja, demobilizēja cilvēku modrību fašisma apvērsuma priekšvakarā. Tāpēc arī fašisma nākšana pie varas Latvijā daudziem inteliģentiem izrādījās negaidīta. Hitleriskās okupācijas laiks un dzīve emigrācijā pēc kara pavēra vēl citus sociālizlīdzēju antidemokrātiskās darbības aspektus. Aizrobežu publikācijās bijušie labējo sociāldemokrātu darboņi gan kritizē Ulmani par apvērsumu, gaužas par pārinodarījumiem, bet nevienā viņu rakstā vai memuāros neatradīsies ne vārds, ka viņi būtu iesaistījušies anti-fašistiskajā kustībā, cīnījušies pret šo režīmu.²³³ Vairums ierindas sociāldemokrātu un inteliģences aktīvas antifāšistiskas cīņas gaitā pameta labējos līderus un līdz ar to guva iespēju dot savu artavu demokrātiskās kultūras mantojumam.

Teorijas ilūzija

Šķiet, nevarētu būt šaubu par to, ka nacionālistiem savas ideoloģijas būtības, t. i., nacionālisma satvara, izpratnes noskaidrošana būtu jāiesāk ar nācijas jēdziena iztirzāšanu. Lai cik paradoksāli tas arī liktos, latviešu «tautisma» teorētiski konsekventi vairās noskaidrot tieši nācijas jēdzienu, tātad galveno, kas būtu noskaidrojams. Un nav jābūt gaišrēģim, lai saprastu šādas «kautrīgas» izvairšanās nolūku. Nācijas taču nav mūžīgas, bet gan vēsturiskas parādības. Tās ir tapušas zināmos sabiedrības attīstības apstākļos, un, tiem zūdot, atmirst arī nācijas. Tātad, vēsturiski pārejošs raksturs ir

katram nacionālismam, kuru dzīvē izsaukusi attiecīgās nācijas rašanās. Kā attiecīgās nācijas valdošās šķiras pašapziņa tas izzudīs, zaudējis savu materiālo nesēju. Marksisms-ļeņinisms, atspēkojot dažnedažādus ideālistiskus sadomājumus, deva nācijas zinātnisku izpratni.²³⁴ Un 20.—30. gados Latvijā bija ne mazums cilvēku, kas to zināja vai bija par to dzirdējuši, bet «tautisma» ideologi apzināti vairās no jebkādas polemikas un klusē, lai tikai nebūtu jācīlā bīstamais jautājums par nācijas un līdz ar to arī par jebkura nacionālisma vēsturiski pārejošo raksturu.

Cilvēki ar kopīgām valodas un nacionālā rakstura pazīmēm konsolidējās nācijā un apzinājās šo jaunradušos kopību, kad sabiedrības locekļus vienoja visciešākās, t. i., ekonomiskās, saites. Šī ekonomiskā kopība, kam bija izšķiroša nozīme jaunā fenomena — nācijas — tapšanā, vēsturiski veidojās visur pasaulē, kad feodālisma vietā ar tā ekonomisko un arī visas pārējās dzīves sadrumstatību stājās sabiedriskots, kapitālistiskais ražošanas veids. Vai tad jābrīnās, ka nacionālisma ideologi atsakās arī no vēstures parādību sistemātiskas un loģiskas analīzes, to racionālas izpratnes, meklē glābību iracionālismā, mistiskās vizijās, lai apietu liktenīgo jautājumu par savu drīzo galu.

Tātad «tautisma» ideologi apzināti vairās no nācijas jēdziena noskaidrošanas — vai nu to vispār ignorē, vai arī bez jebkādas argumentācijas identificē ar tautības jēdzienu, lai tādējādi noslēptu atšķirību starp abiem. Un nav nekāda nejaušība, ka «tautisma» vārds, kas tiek lietots latviešu ekstrēmā nacionālisma, resp., fašisma, apzīmēšanai, ir atvasināts no jēdziena «tautība», bet nevis «nācija». Kā nācija, tā tautība ir sociāli etniskas kopības, taču tās atšķiras ar būtiskām iezīmēm. Tautība ir uz teritoriālas kopības radies tāls vēstures veidojums, un to raksturo tieši etniskās saites starp cilvēkiem: valodas, kultūras, savdabīgu sadzīves īpatnību un tradīciju kopība. Nāciju rašanos pēdējos gadsimtos noteica un nacionālās kopības pamatus veidoja savukārt ekonomiski un sociāli faktori: jauns ražošanas spēku un attiecību līmenis, kad ražošana ieguvusi sabiedrisku raksturu un izveidojies vienots ekonomisks veselums nacionāla tirgus veidā. Kapitālisms, kas laida pasaulē jaunu sociāletnisku veidojumu — nāciju, dabiski, deva tai līdz purā sev piemītošās pretrunas. Etniskais faktors vieno nācijas locekļus, turpretī sociālais tos šķir: privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem nostāda citu citam pretim etniski radniecīgus cilvēkus, sadalot tos naidīgās šķirās. Kapitālismam attīstoties, šis antagonisms nācijas iekšienē ārkārtīgi saasinās, tāpēc V. I. Ļeņinam bija pamats teikt, ka katrā mūslaiku nācijā ir divas nācijas — tik krasa ir tās sastāvdaļu (šķiru) stāvokļa un interešu atšķirība. Tieši tāpēc «tautisma» stūrētāju pūles tiek veltītas nācijas sociālās determinētības noslēpšanai vai noliegšanai. Viņu koncepcijām noder tikai etniskas kopības konstatējums. Laikam jau būs licies, ka, aizstājot vienu (nācija) jēdzienu ar otru (tauta), izdosies atkrieties no faktiskajām pretrunām, kas sašķēļ nāciju un tautu buržuāziskajā sabiedrībā. Sauti un prasības par «tautas vienotību» un «vienotu tautu», kas

ir buržuāziskā nacionālisma ideoloģijas stūrakmens, bija gan politiski kaitīgi, gan teorētiski aplami, jo, absolutizējot etnisko momentu, tiek ignorēta, noliegta sociālā faktora dominējošā loma buržuāziskās nācijas dzīvē.

Nācijas jēdziens tiek aizstāts ar tautības visai parocīgu traktējumu. Tautība saskaņā ar to «ir kaut kas iracionāls, kas neļaujas aprakstīties un jēdzienos ietverties», tā ir «dzīvošana, klausot tos instinktus un dziņas, kas asinīs virmo».²³⁵ Tātad tautības jēdziens, kuram ir rodams zinātnisks skaidrojums, tiek aizplūvurots ar iracionālisma miglu, kurā zūd jebkādas reālas tautības kontūras. Paliek netverama «asins mistika», kurai nav nekādu nosakāmu parametru; izplūst arī paša nacionālisma reālie apveidi — «to pirmtēli ir asinīs iedabāti un iegūti no senčiem».²³⁶ «Tautisms» savu ģeoloģiju «tālredzīgi» nesaista ar nacionālās buržuāzijas un tās nacionālistiskās ideoloģijas izveidošanos Latvijā, kas vēsturiski sakrīt ar kapitālistisko attiecību izveidošanos pagājušajā gadsimtā, bet iesakņo to netveramā senatnē. Proti, nacionālisms neesot pārejoša parādība: tam viņi pieraksta mūžības ilgumu pagātnē un tātad paredz tādu arī nākotnē. «Naciozofijas» dibinātāji atklāti dižojas, ka «nekaunas no iracionālā un mistiskā, [...] visiem garīgiem izpaudumiem pamatā ir īpaši augstākas varas ielikti dēkļi».²³⁷ Tātad nacionālistiskais nesot ne tikai mūžīgā, bet arī dievišķīgā zīmogu. Šāda konsekvence neizraisa izbrīnu: kristīgais kreacionisms tāpat ir iracionālisma koncepcija.

Dievišķo «dēkļu» ieņemšanai, protams, ir vajadzīgs nesējs, un tas tiek atrasts tikpat mistiskā «tautas dvēselē», kas esot sabiedriskās esības noteicēja. «Tautas dvēsele ir tas ideju, jūtu un dziņu krājums, ko atnes piedzimdami un veido tālāk dzīvodami visi vienas un tās pašas tautas savrupņi.»²³⁸ Iznāk, ka arī tādas «jūtas» kā nacionālie aizspriedumi un naidis ir iedzimti, tāpēc šovīnistiskie vadītāji nepavisam neesot atbildīgi par šo zvērīgo emociju rašanos.

«Naciozofi» paši nebūt nesteidzās atklāt latviešu tautas dvēseles «parametrus» un dalīties jaunatklājēju priekā ar pārējiem. Risks izplāt kārtējo muļķību bija pārāk liels, tāpēc tika liktas cerības uz profesionālajiem filozofiem, kas stāvēja ekstrēmā nacionālisma pozīcijās. Liberālās ievirzes prātnieka Dr. phil. P. Zālītes studijas par latviešu tautas dvēseli neapmierināja pēc varas alkstošo fašismu. Neokantietis P. Zālīte, atsaukdamies uz Kanta «Tīrā prāta kritiku», pieturējās pie sava skolotāja agnosticiskā viedokļa, ka «dvēseles jēdziens atrodas viņpus mūsu atziņas spēju robežām» un pieņemams vienīgi kā hipotēze: «Parādības jau gan aizrāda, ka aiz viņām kas slēpjas kā viņu cēlonis, bet kas šis cēlonis, kas šo parādību nesējs, kas šis neatrisināmais x tāds ir, tā mēs nezinām un nevaram zināt. Mēs viņu apzīmējam ar vārdu dvēsele un pieņemam kā hipotēzi.»²³⁹ Tomēr ar Kanta racionālismu vien nekādi nespēdams piekļūt «tautas dvēselei», P. Zālīte bija spiests izlīdzēties ar iracionālistiskiem aizguvumiem no toreiz populārā franču psihologa G. Lebona darbiem. No duālistiskām pozīcijām caurskatot Latvijas vēsturi, latviešu folkloru, P. Zālīte pie «latviešu tautas

dvēseles» izpausmes parādībām, fenomeniem pieskaitīja visu to, kas varētu attiekties uz tautas nacionālo raksturu, psiholoģiju.

«Naciozofiem» nav pieņemams nekāds kompromiss ar racionālismu. Tautas dvēseles spēki «nāk no kādas metafiziskas būtības» un izpaužoties «spontāni, gandrīz teorētiski netverami un neapreķināmi». «Naciozofu» gaidas nepievīla tie akadēmiski izglītotie profesionālie filozofi, kas pārstāvēja iracionālistisko virzienu. 30. gados sāktās «tautas dvēseles» sholastiskās studijas un spiritiskās meditācijas viņi nepārtrauca pat hitleriskās okupācijas laikā (Z. Mauriņa, K. Raudive, P. Jurevičs u. c.). Visus agrākos «meklējumus» vienviet savilcis P. Jurevičs, filozofiskā traktātā izdalot īpašu nodaļu «Latviskā dvēsele».²⁴⁰

Latviešu nacionālistiem kā savas mācības sludināšanas forma liekas pieņemams mīts, un šai ziņā viņi par sniegto iedvesmu varēja pateikties vācu nacionālsociālisma ideologam baltvācietim A. Rozenbergam kā redzamākajam mīta popularizētājam. Nacionālisma idejas bieži vien parādoties kā nācijas mīts vai tautas teiksma. «To rada tautas gara tulki, tautas nākotnes zīlētāji un sapņotāji [ret. — V. S.]»²⁴¹ Tātad «tautas dvēseles» izpausmes veidus var atklāt un iztulkot tikai nacionālistiskie priesteri, un, ja vajadzīgs, viņi var saskatīt «dvēseles» būtiskas iezīmes jebkurā tautas dzīves fenomenā, piedēvēt tai jebkuru atribūtiķu. Un, ja nacionālistiskais pastāv kā mīts un nevis kā zinātniska mācība, tad tos sacerēt var — zintnieki.

Citējam E. Brastiņa sentences, tāpēc, ka tās izklāstītas sistemātiskāk, taču līdzīgas nostādnes ir atrodamas arī pārējo «naciozofu» darbos. E. Brastiņš skaidro arī otru «tautas dvēselei» paralēlo terminu «tautas gars». Ulmaņa diktatūras laikā viņš pats un arī citi tam deva priekšroku.

«Par tautas dvēseli mēdz saprast vienas tautas piederīgo vienādo un iezīmīgo īpašību kopību, kas izpaužas kā tautas raksturs, kamēr tautas gars [ret. — V. S.] ir vairāk prātniecisks termins, ar kuru visbiežāk mēdz apzīmēt to mūžīgo, kas paliek tāds tekošajā notikumu straumē, to pastāvīgo, kas tautām paliek pāri pēc visu individuālo dažādību atsaitīšanas [?].»²⁴² Arī no šāda skaidrojuma nekādu lielo skaidrību negūstam: abu terminu saturs ir nenoteikti miglains. Tam arī nav lielas nozīmes, jēdzieniem vajadzīgo saturu un atribūtiķu ikreiz sacerēja «tautas gara tulki».

Protams, kritiski domājošajā inteligencē un revolucionārajā strādniecībā ar tik izplūdušām mistiskām kategorijām un koncepcijām bija maz cerību gūt panākumus. Bija jārada kaut kāda zinātniskuma ilūzija. Un atkal iracionālisma paradokss: lai savas patiesības pamatotu, tas apelē pie loģikas, prāta, sauc palīgā, sev iepriekš pielāgojis, zinātnes atziņas, lielākoties gan parazitējot uz atklājumu pseidozinātniskiem skaidrojumiem, kādus pārpilnām sola modernā, ideālistiski ievirzītā pētniecība kapitālistiskajos rietumos.

Nepietiek tikai skaidrot vien, ka «tautiskā ideja», resp., nacionālistiskā ideoloģija, ir «tautas dvēseles» spontāns izvirdums. Ira-

cionālisma pretrunu tirdīts, visādi izlokās E. Brastiņš: «Īsteni pati tautiskā ideja un viņas radītās parādības nemaz negrib būt zinātniskas un arī nav tādas.»²⁴³ Taču, nevarēdams pieļaut, ka to varētu uzskatīt par «religisku dogmatu», kam jāpiespiež ticēt, autors mēģina apgalvot, ka «naciozofija» esot «arī zinātniski iespējama mācība».²⁴⁴

Sai ziņā visi tautisma ideologi ir vienisprātis un, izņemot pašpārliecināto orākulu E. Virzu, meklē «tautas dvēselei» teorētisku skaidrojumu. Tā kā pašu «naciozofija» bezspēcīga, tad «jāpielāgo sev jau pastāvošie domu krājumi». Liels pievilksanas spēks, izrādījās, ir tām rietumu sociologu, biologu, antropologu un psihologu mācībām, kuras sabiedrisko, tātad arī nacionālo, attiecību izpratni meklē ne pašā sabiedrībā, bet bioloģiskajā cilvēkā, viņa fizioloģijā. «Viss meklējams cilvēka dabā» — tāds bija intriģējošs daudzu agrāko subjektīvi ideālistisko un metafiziski materiālistisko filozofisko mācību izejas punkts, kas varēja dot tikai ideālistisku, t. i., nezinātnisku, sabiedrības izpratni, samainot sabiedrības likumsakarības ar bioloģiskajām. Latviešu «naciozofus» tas tieši apmierina. E. Brastiņa un J. Lapiņa «vislielāko ievēribu pelna» mācības par «psihisko īpašību iedzimšanu».²⁴⁵ Rietumu autoritātes, uz kurām abi atsauca, ir Ž. Gobino, G. Lebons un H. S. Čemberlens, viņu darbos likti pamati tumsonīgajai mācībai par rasēm un to nevienlīdzību.²⁴⁶

«Ja gars ar savām saknēm saistīts ar bioloģiskām parādībām, tad nekad nevar aizmirst asiņu balsi, rasi, kas apvieno ļaudis ar vienādu uzvešanos, ķermeni un psihi,»²⁴⁷ — tā J. Lapiņš, absolutizējot bioloģiskā lomu, patvarīgi no tā atvasina mistisko asiņu balsi, kas ir «tautas dvēseles» darbības iekšējais dzenulis. E. Brastiņš, neatpaliekot no J. Lapiņa, visā nopietnībā noticējis rasisma ideologiem, sludina filozofisko primitīvismu, ka asins dažādība radot uzskatu dažādību, ka tāpēc «pastāv dažādība dvēseļu reaģēšanā uz vieniem un tiem pašiem iekšējiem un ārējiem kairinājumiem».²⁴⁸ E. Virza sev pieņemamo rasistu atzinumu izsaka tēlaini: tauta «ar asinīm ciešāk kā ar dzelzu ķēdēm ir saistīta savā starpā».²⁴⁹

Pieņemot H. Čemberlena un tā epigoņu Hitlera un A. Rozenberga koncepciju par āriešu rasi kā visas cilvēces kultūras vērtību radītāju, latviešu nacionālisti labprātīgi piepulcina sevi un savus tautiešus šai «labākajai sabiedrībai». Bezgalīgi daudzās pagātnes vēstures improvizācijās un pseidostudijās J. Lapiņš un E. Brastiņš «atklāj» latviešu piederību pie āriešu pirmtautas un nemitas piedēvēt tai visdažādākās iedzimtās vērtības.²⁵⁰ E. Virza savu ārisko izcelsmi gan apdzied dzejā, gan aplicina publicistikā: «Mēs esam daļa no vecās eiropiešu rases, un mūsu galvenā pazīme ir dabīga aktivitāte un praktisks un reāls aprēķins. Tie ir savaldošī iemaukti tam temperamentam, kas lejas pa mūsu asinīm.»²⁵¹ Vai te ārisma «iegrožošanas» vēlmē nepavīd arī tieksme distancēties, norobežoties no hitleriskās rasu politikas galējībām? Tāpat J. Lapiņš brīdina: «Asins balss runā patiesības valodu, tikai klausīšana viņai nav jāpārspīlē.»²⁵² Viņš, tāpat kā E. Brastiņš pēdējos pirmskara darbos,

cenšas klusināt āriešu rasei piedēvēto visu vareno nozīmi mūsdienās, turklāt ar ticamu atsauci, ka «gandrīz nekur vairs nav tīras rases» un ka «Ikviens eiropietis varēs atrast savā ciltskokā visdāzādāko rasu pārstāvjus». ²⁵³ Nosodot «veco Eiropu», kas esot kosmopolītiska, un cildinot jauno, nacionālistisko, E. Braštinš skaidro «eiropesismu» kā «laikmetīgā», «izglītotā», «cilvēcīgā» sinonīmu un šādi izprastai Eiropai pietuvina savus tautiešus. Turpretī viņš kritizē «paņģermānistus» (ar to saprotot hitleriešus), kas uzskatot, ka «vācu augstkultūra tiem dodot tiesības ne vien valdīt par ģermāņu tautām, bet arī par citām tautām pasaulē». ²⁵⁴ 1940. gadā A. Kroders atklāti nosoda hitlerisko Vāciju, kas «ir ļāvusies imperiālisma idejai». Reaģēdams uz tautas masu satraukumu par savu tālāko likteni, viņš visgudri prāto, ka ikvienai nācijai «ir tiesība uz dzīvi un uz attīstību un nevienam nav dota priekšrocība šīs dzīvības iznīcināt savā labā». ²⁵⁵ Paņģermānistus savā tenku lapelē kaubināja pat rasists un ultraārietis G. Kalniņš: «Mums Hitlers nav simpātisks ar savām paņģermānista tieksmēm, kas ir naidīgas katrai mazākai patstāvīgai tautai un valstij, it sevišķi mums, Baltijas valstīnām; bet viņa uzvaras gājiens cīņā ar sarkano pūķi dod zināmas cerības Eiropas tautām nākotnē». ²⁵⁶

Tāpat latviešu buržuāzijas pozīcija attiecībā pret rasu teoriju, tāpat arī pret nacionālsociālisma politiku Vācijā, ir pretrunīga. Āriešu rases cildinājums, ja tas kalpo hitleriešiem šķiras pretinieka apspiešanai iekšpolitikā, «svešu elementu» iznīdēšanai pašā Vācijā, latviešu nacionālistiem ir pieņemams. Bet, tiklīdz «kungu rases» koncepcija sāk kalpot ģermāņu imperiālisma ekspansionistisko plānu attaisnošanai ārpolitikā, — latviešu nacionālists atkāpjas un atsakās no rasisma konsekvencēm, jo tās vērsas arī pret latviešu buržuāzijas valdošām pozīcijām savā zemē.

Mazliet citādi A. Kroders skaidro «nacionālās un tautas vienības idejas», kas esot tautas gara, tautas dvēseles izpausme. Savā pēdējā priekš kara teorētiskajā traktātā viņš sakās esam atklājis, ka «valsts un cilvēku attiecību pamatā» esot tā pati «konkrētā cilvēka daba». Argumenti tiek aizņemti no buržuāziskās empīriskās socioloģijas (Levi-Brīls, Zimmels, Dirkeims u. c.), kas, kā zināms, pārspilē fizioloģiskā un psiholoģiskā faktora lomu. «Kā ētiskās, tā daiļuma jūtas cilvēka dabā iemīt [ret. — V. S.], un tā ir vienīgā atbilde». ²⁵⁷ Tātad emocijas, kas cilvēkam veidojas sociālas darbības pieredzē, esot iedzimtas, un domājams, ka šos «dēkļus» cilvēkā ielikusi augstākā vara. A. Kroderam cilvēka sociālā darbība ir «sociālās taisnības» meklēšana saskaņā ar iedzimtiem ideāliem tīkumiem: «Mūžīgā tieksme, cenšanās pēc ideāla, kas piemīt cilvēka apziņai, ir ētiskā principa realizēšana». ²⁵⁸ Runājot par cilvēka ētisko dzenuli, viņš velk paralēles ar Kanta «kategorisko imperatīvu». A. Krodera neokantiskie ekskursi ir savdabīgs «rudiments» ekstrēmā nacionālisma mācībā, nostalgija pēc «zelta jaunības», kad viņš, tāpat kā P. Zālīte, ekspluatēja neokantismu. Liberālais nacionālists P. Zālīte spēra soli uz iracionālisma pusi, ekstrēmisti tajā iestīga līdz ausīm. «Šai evolūcijā uz cilvēka dabas bioloģiski psi-

hisko spēju pamata veidojas cilvēka sociālā un kulturālā daba,»²⁵⁹ raksta A. Kroders. Kultūras attīstība it kā mazinot pretrunas sabiedrībā; šīs pretrunas nav domātas kā sociālas šķiru pretrunas, bet cilvēka spontāno instinktu un prāta kolīzijas. «Jo augstāka ir cilvēka kultūra un paceļas cilvēku sevis apziņa, jo uzvarošāki kļūst ētiskie noteikumi viņu ideālākā formā — kā brīvu cilvēku atsevišķo gribu sadarbība.»²⁶⁰ Sociālo sistēmu, kas it kā vislabāk spējot saskaņot cilvēku intereses, A. Kroders nosauc par solidārisismu, aizņemoties šo terminu no Sorbonas profesora Š. Žida. «Solidārisms ir viens posms cilvēku sabiedrības progresīvā attīstībā, ņemot vērā, ka cilvēka psihika kļūst arvien vairāk sociāla.»²⁶¹ Viss apgriezts ačgārnī, jo taču ražošanas attiecības, iegūstot arvien vairāk sabiedrisku raksturu, ienes pārmaiņas arī cilvēku sabiedriskajā apziņā, un nevis otrādi. Izšķiroša vieta solidārisma sistēmā esot valstij, jo — pēc A. Krodera — «Valsts nav organizēta varmācība, kā mācīja absolūtie individuālisti un sociālisti», bet ir «Dažādo interešu izkārtotāja un izlīdzinātāja...»²⁶² A. Kroders visai abstrakti spriedelē, ka līdzšinējā parlamentāriskā demokrātija sevi izdzīvojusi, jo kalpojusi «tikai labi organizētu grupu interesēm». «Tādos apstākļos kļuva arvien nepieciešama valsts iejaukšanās, kas kārtotu grupu attiecības, izlīdzinātu privātās un sabiedriskās intereses.»²⁶³ Jaunā laikmeta «vadošā ideja» — solidārisms — lasi un brīnies! — esot atradusi savu piepildījumu Eiropas «jaunajās valstīs», tātad fašistiskajā iekārtā un arī autoritārajā Ulmaņa režīmā. «Jaunā Latvijas valsts top veidota un organizēta uz solidārisma idejas pamata, kuru mēs pazīstam kā tautas vienības ideju.»²⁶⁴ Tiešām, vienīgi iracionālistisks bezprātis varēja izfantazēt tik alogisku secinājumu un tautai vardarbīgi uzspiesto diktatūru traktēt kā tādu, kas radīta ar iedzīvotāju piekrišanu, kā solidaritātes izpausmi. «Solidaritāte, savstarpīgā pabalstīšanās, vienprātība un vispārības labums ir sabiedriskās iekārtas nolūks. [...] Šādā satversmē valda autoritāte, kārtība, taisnība.»²⁶⁵ — tā E. Brastiņš palīdz A. Kroderam slavēt totalitāro iekārtu, kurai dod vārdu «naciokrātija».

«Tautisma sludinātāji meklē demagoģiskus argumentus, lai attaisnotu buržuāzijas visreakcionārāko slāņu atklāto diktatūru, kas izmanto valsts varu sociālo, politisko un idejisko pretinieku varmācīgai apspiešanai: «Ne vienlīdzību, bet vienību cenšas panākt naciokrātija tautā.»²⁶⁶ Un piebildīsim, ka šķietamo vienību, vienotību autoritārais režīms panāk, neļaudams tautai bilst ne vārda. Kaut arī «naciozofi» ik teikumā piemin tautu, apdzied tās dvēseli, garu, patiesībā tauta tiem ir tikai pūlis, kas nav spējīgs radoši darboties, kur nu vēl vadīt valsti. «Liktenus saprātīgi nevar vadīt pūlis, bet ražena, spējīga personība. [...] Valsts vara naciokrātijā pieder krietnākam dižtautietim, kas apzinās tautas mērķus [...] Viņam pieder vadība, ierosme, griba. Tas ir savas tautas gara pilnvarnieks [ret. — V. S.], viņa iemiesojums.»²⁶⁷ Tātad pašai tautai savas pašas gars nav pieejams, bet saklausāms tikai ar starpnieka, «dižtautieša» palīdzību. «Tautas gara» tulki E. Brastiņš, E. Virza, J. Lapiņš kļūst par galvenajiem vadoņa kulta «izkopējiem»

Latvijā. Cik pacilātu aplamību gan netiek sarunāts par «dižtauti» — patiesībā pelēku cilvēciņu, kas ne ar ko īpaši neizdalījās pārējo Latvijas budžu pulkā. Bet prāta pelēcība nav šķērslis: saskaņā ar iracionālisma viedokli vadonim nav jābūt zinošai, radošai personībai, pietiek, ja viņš ir veikls demagogs, kas prot izraisīt masu psihozi. «Par vadoni ir jāpiedzimst no Dieva žēlastības.. tie neko nepierāda, viņi hipnotizē.»²⁶⁸

Tiešām, tāds dieva dots vien izrādījās latviešu fašistu virsvadonis: viņam nepadevās pat tā eksaltētā histērija, kuru bez gala laida darbā Hitlers, lai satracinātu savus «gaišmatainos bestijas».

E. Virza, kas pieradis bez jebkādas apelācijas kategoriski uztiept savu domu, nešauboties izšķir, kur konkrēti jāmeklē Latvijas «gars». Un atbilde ir brīnumaini vienkārša: tas ir vecais latviešu lauku mājas gars.²⁶⁹ Sabiezinot mistiku, E. Virza savā poēmā «Straumēni» visai krāsaini tēlo Zemgales budža saimniecībā «gadu gaitā» valdošos patriarhālos likumus un tikumus un nacionālas šaurības garu, un tas īpašus komentārus neprasa. E. Virza apelēja pie liel-saimniekiem vēl pirms fašistiskā apvērsuma, glaimodams, ka tie esot Latvijas dižciltīgo šķira. Viņš mudināja un drošināja ņemt valsts varu savās rokās, nodibināt atklātu šķiras diktatūru, tāpat viņš deklarēja arī apvērsuma mērķi, proti, «Latvijas reorganizācija pēc vecās latviešu zemnieku sētas principiem».²⁷⁰

Atšķirībā no A. Krodera un E. Brastiņa E. Virza nešķiež tukšus vārdus par solidarismu, bet akcentē Ulmaņa autoritārā režīma represīvo raksturu: «.. jaunais režīms ceļ godā nozākātu un nolamātu vārdu, kuru sauc par subjektīvismu, kas nozīmē stingru vienpusību, viena uzskata izvešanu arvienu un visur. [...] Šī subjektīvisma priekšā viss ir kaitīgs, kas pat vismazākā pretrunā ar režīma vajadzībām. Viņš [jaunais režīms — V. S.] neatzīst ne objektīvas zinātnes, ne objektīvas mākslas.»²⁷¹ Vai tas nenozīmē to, ka nacionālistu cēlie vārdi un saukļi ir tikai viēģes lapa buržuāziskās diktatūras kauna un reizē arī jaunuma aizsegšanai?

A. Kroders deklarē pacilātas sentences par fašistisko režīmu kā... par sabiedrības progresu: «Gājiens no liberālisma un sociālisma uz solidarismu nozīmēs jaunus sociālā progresa panākumus.»²⁷² Turpretī E. Virza budziskajā nīknumā izverd atklātībā nacionālisma kontrrevolucionāro būtību. «Latvieši, savā gara dzīvē no revolūcijas un individuālisma nākdami, ir nonākuši pie klasiskiem [?] principiem un kontrrevolūcijas..»²⁷³ E. Virza, tāpat kā vācu nacionālsociālisti, sabiedrības ideālu meklējot un mistificējot, met acis... uz viduslaikiem — viņam ir pa prātam lauku reliģiozitāte: «Kā lielo un monumentālo viduslaiku civilizāciju radīja ar lauku garu apvienojies dieva gars, tā tagadējā pasaule nemanāmi, bet neatlaidīgi atgriežas atpakaļ pie evaņģēliskajiem laukiem.»²⁷⁴ Nīzdams industriālo pilsētu un tās proletariātu, revolūcijas nesēju, E. Virza labprāt pagrieztu atpakaļ laika ratu, lai saglabātu lauku patriarhālo neskartību. Veltīgi un retrogradi pūliņi — kapitālisms arī laukos ir paspējis sašķelt sabiedrību pretējās nometnēs, un

«Straumēnu» melīgā idille iespējama tikai uz papīra. Tāpat atpakaļrāpuli un nesekmīgi ir E. Virzas pūliņi atgriezt pie dieva Latviju, kuras iedzīvotāju vairākuma vidū jau gadsimta sākumā valdīja reliģisks indeferentisms, vienaldzība. «Ja vecā kārtība visnotaļ uz skepticisma bij dibināta, tad tagadējā ceļ godā reliģisko ticēšanu. [...] Tā būs pa daļai vecās dievticības atdzimšana, tikai papildināta ar kaut ko jaunu, ko nes sev līdž modernais laiks.»²⁷⁵ Esošajai kristīgajai baznīcai E. Virza pārmet «tautiskuma» trūkumu, pieprasa, lai visi dievkalpošanas elementi būtu latviski. Visai lišķīgi viņš atsaucas par Brastiņu Ernesta dievturību un dievturiem, kuru vidū sastopami vairāki rakstnieki un dzejnieki (V. Eglītis, J. Veselis, V. Dambergs, J. Medenis u. c.), kā arī mākslinieki (J. Bīne, H. Vīka u. c.).

Nacionālā dieva meklētāja E. Brastiņa izejas punkts ir sekojošs — «Nācijas garīgais centrs ir reliģisks».²⁷⁶ Kristīgā baznīca ir sakompromitējusies, un nav cerību atjaunot tās ietekmi, tāpēc jārada jauna reliģija, turklāt nacionālismam atbilstīga reliģija, jo kristīgā ticība, kas balstās uz jūdu Veco derību, pēc ievirzes ir kosmopolitiska. E. Brastiņš jūsmo, ka Eiropas valstīs, kur pie varas nākušas fašistiskās kliķes, vērojama tautu seno reliģiju atjaunošana un atsacīšanās no svešās kristietības.²⁷⁷ Viņš ir pārliecināts, ka šāda tautiska reliģija veicinātu nacionālisma izplatīšanos, ka tā «tautiskam var dot savdabīgu pacilātību».²⁷⁸ «Tikai dievturībā ir glābiņš no nelatviskas domāšanas un gribēšanas.»²⁷⁹ Tātad senlatviešu elki, pagāniskie ieradumi, upurakmeņi un svētnīcas ir pēdējā stiprā pils, kurā ekstrēmāis nacionālists cer atrast glābiņu no marksistiskās bezdievības un sociālistiskās revolūcijas. Īsti latvisko dievību un tikumu meklēšanai un tiem atbilstoša «tautiska» dzīves veida propagandēšanai tika dibināts īpašs «dievturīgs» mēnešraksts «Labietis». E. Brastiņš, atsaukdamiem uz latvju folkloru, laida darbā visu savu fantāziju, lai restaurētu senlatviešu ticējumus un morāli. Lai senču pagāniskajai reliģijai «piedotu» svaru, viņš eksponēja to kā «indoeiropiešu senreliģijas sastāvdaļu».²⁸⁰ Tieši āriskās dižošanās dēļ E. Brastiņš ieguva piekritējus un aizstāvjus fašistiskajā «Pērkonkrustā». Autoritārajam režīmam nodibinoties, saņēmis «vadona galma» atsaucību, mēnešraksts varēja pieaugt apjomā, taču tā publikāciju sabiedriskā rezonanse palika niecīga. Oficiālā baznīca un teoloģijas profesori apkaroja šos eksotiskos atkritējus no kristīgo dieva. Buržuāzijas vairākums, īpaši laukos, deva priekšroku vecajai, gadsimtos pārbaudītajai kristīgajai baznīcai: to varēja tikpat labi pielāgot arī jaunā režīma garīgai apkalpošanai. Inteligenci šokēja ākstīgās izdarības senču «stilā»; visai izplūdis un naivs bija dievturu mācības filozofiski ētiskais pamatojums. Mēģinādams atrast dievturībai atbalstu pasaules filozofijā, E. Brastiņš kā vienmēr pārcenšas, un zūd jebkuras cerības, ka kāds viņu varētu ņemt nopietni. «Dievturībai pa ceļam tie domu kūļi [?], kas apzīmēti ar vārdiem: iluzionisms, fikcionālisms, fainomenālisms».²⁸¹ Tālāk E. Brastiņš saskata sava «gara bērna» «radniecību» ar duālismu, neovitālismu, ortismu, relatīvismu, eidemonismu utt.,

u. tml. — uzskaitot droši vien visus pašam zināmos modernos strāvojumus ideālistiskajā filozofijā. «Kas par daudz, tas par skādi,» varētu atgādināt dievturim senču gudrību, jo dievtura pārsālitā filozofiskā vira kļuva galīgi nebaudāma.

Ilūziju politika

Katrai šķirai ir tādi idejiskie vadītāji, kādus tā ir pelnījusi. Latvijas budzīm bija jāiztiek ar «tautisma» mācībām. Latviešu nacionālistiskā buržuāzija savas īslaicīgās varas kritiskajā brīdī izvēlējās fašistiskās diktatūras ceļu. Necilie «tautisma» ideologi, kas bija aicināti idejiski pamatot un aizstāvēt autoritāro režīmu, darija, ko varēja. Nez vai citi šo nepateicīgo darbiņu būtu veikuši ar lielāku centību. Var sacīt, ka vadošais četrinieks un pārējie, kas noņēmas ar «tautisma» propagandu, savos teorētiskajos meklējumos tomēr sagrābstīja kaut ko savai šķirai vajadzīgu. Tas bija nacionālisma mistiski iracionālistisks skaidrojums. Latviešu buržuāzijai, kurai ik brīdī draudēja nobīde no vēstures skatuves, derēja tikai šāds iracionāls tagadnes un nākotnes apgaismojums. Tas ļāva aplāpēt veselā saprāta balsi, ignorēt objektīvo realitāti, kas liecināja par kapitālistiskās iekārtas strupceļu un drīzu galu. Aizbēgt no tā visa ireālā ilūziju pasaulē palīdzēja «tautisma» iracionālisms, kas vēlamo uzdeva par īsteno, par patiesīgo. Visas pacilātās tautiskās tēzes kalpoja tam, lai noslēptu buržuāzijas un tās ideologu bailes no nākotnes, no tās pašas tautas, kuras «dvēseli» tā apjūmoja pašmāju trubadūri. Vēl vairāk. Savas šķiras nolemtības apjautā buržuāziskie darboņi, grimdami nepielūdzamās vēsturiskās neizbēgamības bezdibenī, kā slīcēji ķērās pie «nacionozofu» pasviestā salmiņa — iracionālās «tautisma» mācības — un sāka tai visā nopietnībā ticēt. Jo antiintelektuālā pretrāta filozofija neprasiņa loģiskus pierādījumus, pietika noticēt savām pašu ilūzijām. Tā izveidojās aplamā un kaitīgā ilūziju politika, pēc kuras vadīdamās latviešu buržuāzija pretrunā ar veselo saprātu, izšķīrās par glābiņa meklēšanu pie hitleriskās Vācijas, nodeva savu tautu tās niknākajam ienaidniekam, pameta zem svešzemju iebrucēju kājām savas tautas brīvību un dzīvību, tās dvēseli. Pati tā pārdzīvoja dziļāko vilšanās tragēdiju, nacionālisma totālu, idejiski politisku sagrāvi, pēc kuras nav atdzimšanas un atgriešanās.

Var sacīt, ka pretrāta vai bezprāta gnozeoloģija latviešu «jaunajam nacionālismam» bija ielikta šūpulī. Šai sakarā vēra ņemami J. Lapiņa agrīnie raksti buržuāziskā nacionālisma sērgas uzliesmojuma posmā pirmā pasaules kara laikā, kad aizsākās nacionālistu vārgie pūliņi sanaglot kaut jēl kādu idejisku konstrukciju. Jau 1915. gadā budziskajā avīzē «Līdums» rakstā «Ilūzijas un viņu nozīme sabiedriskajā dzīvē», viņš deklarēja savu agnosticisko viedokli. Neviens cilvēks nezinot, kas patiesībā ir pasaule un tās parādības, un tāpēc «viņa pasaules atziņa ir stiprā mērā celta uz ilūzijas pamatiem».²⁸² Ilūzijas varot būt ne tikai maldi,

bet arī «spēcīgs dzīves dzinēj spēks». «Dodiet sabiedrības vairumam ilūziju, ka viņas ideāls ir viegli sasniedzams, un katrs brīnīsies, cik aktīva un neuzvarama tikusi sabiedrība.»²⁸³

Sai acīmredzamai gnozeoloģiskai aplamībai ir skaidri jaušami praktiski politiski mērķi. Nespēdams loģiski atspēkot sabiedrības prātos valdošo marksistiski ļeņinisko dialektiski materiālistisko pasaules uzskatu, nacionālists ņem savā apbruņojumā ideālistisko iracionālismu. Tas neprasa loģisku argumentēšanu, teorētisku pamatojumu un pierādījumus. Pietiks, ja nejausi izdotos uzburt jauku ilūziju, kas vairumam liktos vilinoša. Tad nacionālisti, to sludinot, pārvilkta savā pusē Latvijas iedzīvotājus. Varbūt tieši hitleriskās demagoģijas panākumu piemērs, sacelot vāciešu galvās ilūziju reiboni, netieši veicināja iracionālisma nostiprināšanos arī latviešu nacionālistu pasaules izpratnē 30. gados, jo iracionālisms kļuva par valdošo virzienu ekstrēmistiskajās mācībās. Atkal pilnīga sakritība ar vācu nacionālsociālismu. Aplamas un pat kaitīgas koncepcijas, demagoģiski inspirētas masu psihozes, ja tām laikus netiek dots pienācīgs idejisks un politisks pretspars, var apstulbināt politiski neizglītotus vai inertus iedzīvotāju slāņus. Tā fašistiem Eiropā 20.—30. gados izdevās uz laiku piesaistīt zināmus sociālus slāņus. Antiintelektuālisma gnozeoloģija noderēja par balstu nacionālistiskajai demagoģijai, tā bija aicināta paskubināt savu propagandas aparātu, iedvest, ka arī bezcerīgā stāvoklī var paglābt kāda nejausi inspirēta ilūzija. Tikai šī ilūzija ir jāmeklē un dedzīgi jāsludina. Pat «Māņu ticība uz ideāliem.. tautas psihikā nepazūd bez pēdām, bet, kā redzējām, veido to.»²⁸⁴ Taču sabiedrības attīstības objektīvās likumsakarības paliek spēkā, saskare ar reālo dzīvi ar laiku atskurbina no iluzorajiem murgiem, un veselīgais saprāts atgriež dzīves realitātē.

«Mums vajag iededzināt ilūzijas par savas tautas spēku, drosmi, labu vārdu, par spēju sasniegt, ko mēs gribam.»²⁸⁵ Kara laiks pastiprināti veicinot šo ilūziju rašanos. Šo «ko mēs gribam», kā redzējām, nacionālisti savas divdesmit gadu kundzības laikā nespēja pamatot. Īslaicīgās veiksmes iekrita klēpī ne jau veikli uzkurināto ilūziju, bet labvēlīgu vēsturisko apstākļu sagādīšanās rezultātā. Latviešu buržuāzijas divu gadu desmitu kundzība bija tikai vēstures līklocis, īslaicīgā novirze sabiedrības augšupejošajā attīstībā. Kad vēstures anomāliju nācās labot, nacionālistiskais skurbulis prasīja liekus upurus.

Daži nacionālistiskās emigrācijas darboņi, kam bezprāta eksistences gadi nav pavisam atņēmuši spēju reāli spriest un izgaismot pagājušo, paši liecina, ka latviešu buržuāziskie nacionālisti otrā pasaules kara laikā darbojušies, «ilūziju politikas» vadīti. «No mūsu ilūziju politikas Barbarosas sākuma periodā Potsdamas laikā [t. i., 1945. gada februārī] bija palikusi tikai drupu kaudze. Uz šīs drupu kaudzes iedzīvināt Himlera—Ribentropa vēlēšanos [t. i., dibināt iluzoru Latvijas «valdību»] bija kļūda. Vēl vairāk — tā bija politiska negudrība [ret. un paskaidrojums — V. S.]»²⁸⁶

Derēja tikai piebilst, ka nacionālisma ilūziju politika un politiskā negudrība padziļināja tautas postu, prasīja milzīgus nevajadzīgus upurus. Tas nu tā. Bet Žanis Unams — viens no redzamākajiem K. Ulmaņa autoritārā režīma trubadūriem un vācu okupācijas laika Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktors — nepasaka, kā nacionālistu galvās varēja dzimt tādas tautai — un gala rezultātā arī pašiem — tik bīstamas un naidīgas politiskas negudrības. Vai tad viņš un pārējie nacionālisma ideologi neskauda skaidrā prāta reālistisko skatījumu, vai nepūlējās savas šķiras bezprāta vēlmes un instinktus uzdot par augstāko patiesību, vai nedarīja visu, lai tai noticētu? «Tautisma» sludinātāji cerēja, ka ar tādējādi safabricētām ilūzijām izdosies «mentāli inficēt pūli», t. i., apmānīt tautu. Islaicīgu dezorientāciju šīs viltus mācības ienesa galvenokārt sīkburžuāzijas slāņos, taču dzīves realitāte apmulsušos ar laiku «veda pie prāta». Likteņa ironijas dēļ paši buržuāzijas darboņi noticēja savām pašiedvestām ilūzijām, un daudzi no viņiem ārzemēs turpina ticēt tām vēl šodien.

Uldis Ģermanis tā arī atzīmē, ka nacionālistisko emigrantu vairākums dzīvo «ilūzijas un vēlmju domāšanas ietekmē», un visus tos, kas «mēģina skatīties reāli» t. i., spriest ar prātu, apveltī ar nicīgiem epitetiem.²⁸⁷ Gandrīz vai būtu jānotic, ka šķiras naidis dziļi iezīdies nacionālista ļaunajā dvēselē un asinīs. Taču sociāldemokrātisko oportūnistu skolotajam vēsturniekam no solītā «reālā skatījuma» uz tautas pagātni un tagadni nekas prātīgs neiznāk. Viņš pats tāpat ir antizinaāniskās iracionālisma metodoloģijas ilūziju varā. Pagātnes notikumus U. Ģermanis nedomā skaidrot ar šķiru cīņas norisēm, bet atbildību par latviešu buržuāzijas tautai naidīgo politiku uzvel tiešām pašiem — iracionāliem faktoriem: «Politiski vēsturiskā attīstība mums nu reiz ir bijusi tik nelaimīga, dažādi iracionāli faktori [ret. — V. S.] uz latviešiem iedarbojušies tik spēcīgi, ka tādā situācijā esam nonākuši.»²⁸⁸

Tiesām, iracionālās bezprāta koncepcijas ir tiktāl inficējušās latviešu ekstrēmo nacionālistisko aprindu apziņu, ka nav cerību sagaidīt no tiem skaidra prāta atmirdzumu. Nav gaidāms, ka tā atzīrģs no bezprāta ilūziju murgiem, izkārpīsies no maldu un naida slīkšņas, kurā tā iestīgusi līdz ausīm.

**Hitleriešu
okupācijas
gados**

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

1891
1892
1893

Faint, illegible text in the middle section of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page.

Nacistu idejiskajā klausībā

LKP prehitleriskās cīņas tradīcijas

Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš pret hitlerisko Vāciju bija divu karojošu lielvalstu armiju sadursme vēl vēsturē nepieredzētā vērienā un spraigumā. Bezkompromisa cīņā iestājās divas pretējas ekonomiskas un sociāli politiskas sistēmas, divkaujā uz dzīvību un nāvi viena otrai pretī stāvēja pasaulē pirmā uzvarējuša sociālisma valsts un pasaules imperiālisma triecienspēks — hitleriskā Vācija. Ģermāņu agresīvā militarisma laupīšanas kara politikas uzskūdtiem un vācu nacionālsociālisma tumsonības un cilvēknīdēju koncepcijas satracinātiem hitleriešu karapūļiem droši pretim stājās padomju cilvēki ar zinātnisku un humanistisku pasaules izpratni, kurus iedvesmoja padomju dzimtenes mīlestība, vienoja nesaraujamas tautu draudzības jūtas, sava taisnīgā atbrīvošanas kara mērķu sapratne. Vēsturiskajā kaujā padomju tautas organizēja un veda V. I. Ļeņina izkaldinātā Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija.

Par latviešu tautas cīņā saucēju un vadītāju pret hitleriešiem no pirmās kara stundas līdz Uzvaras dienai kļuva Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija.¹ Un izrādījās, ka visā hitleriskās okupācijas laikā neatradās cita politiska spēka, visus agrāko bužuāzisko un sīkburžuāzisko partiju līderus ieskaitot, kas būtu uzdrošinājušies paši iesaistīties aktīvā cīņā pret latviešu tautas gadsimtu ienaidnieku — ģermāņu militarismu — un aicināt citus uz šo cīņu, pildīt svēto patriotisko Dzimtenes aizstāvēšanas pienākumu, par kuru tie agrāk tik daudz bija klaigājuši savās runās un rakstos.

Komunistiskās partijas teorētiskais bruņojums bija marksisms-ļeņinisms. No kara pirmās stundas LK(b)P prata pareizi orientēties sarežģītajā situācijā, jo tās rīcībā bija precīzs idejiski politiskais kompass — VK(b)P un Kominternes bagātā pieredze un idejiskais mantojums, kas bija krājis 30. gados konfrontācijā ar fašistiskās agresijas un kara briesmām. Arī LKP pašai bija izveidojušās vērā ņemamas pretfašistiskās cīņas tradīcijas. Jau 30. gados Latvijas komunisti brīdināja tautu, ka agri vai vēl hitleriskā Vācija turpinās «suņu bruņinieku» sāktu agresijas ceļu uz austrumiem un ka teitoņu sauklis — «Drang nach Osten», galvanizēts ar Hitlera histērisko un

demagoģisko prasību pēc «zemes un dzīves telpas», tiks risināts arī uz latviešu tautas rēķina.

Komunistiskās Internacionāles VII kongress 1935. gadā atzina, ka hitleriskā Vācija ir kļuvusi par galveno kara draudu Eiropā, un orientēja komunistus uz nesamierināmu cīņu pret to. J. Krūmiņš-Pilāts, kas kongresā uzstājās Baltijas valstu komunistisko partiju vārdā, savā runā uzsvēra, ka Kominternes VII kongress «iezīmēja marksistiski ļeņinisko cīņas līniju pret fašismu un karu, nesaudzīgi koncentrējot uguni pret galveno kara kūrēju — hitlerisko Vāciju, un deva mums centrālo pretkara lozungu — miera lozungu, Padomju Savienības aizstāvēšanas lozungu».² J. Krūmiņa-Pilāta — LKP Ārzemju biroja sekretāra — runas tēzēm Kominternes VII kongresā un viņa 1936. gadā publicētajam rakstam «Fašisms, demokrātija un tautas fronte» («Spartaks». 1936, 18 lpp.) bija paliekoša nozīme, un tie lieti noderēja LKP taktikas pareizā izstrādē cīņā par Ulmaņa fašistiskās diktatūras gāšanu un tautas masu mobilizēšanā pret hitleriskās Vācijas agresiju. Var teikt, ka šīm tēzēm joprojām aktuāls skanējums bija arī Lielā Tēvijas kara gados.

Latvijas komunistu pamatuzdevumi toreiz izrietēja no kongresa nostādnes (Erkoli-Toljati referāts), ka ģermāņu imperiālisms grib likvidēt Baltijas valstu patstāvību un pārvērst tās par placdarmu uzbrukumam pret Padomju Savienību. Atbilstoši šai nostādnei J. Krūmiņš-Pilāts savā runā izdarīja teorētiski un politiski ārkārtīgi svarīgus secinājumus.³ Priekšā stāvēja lielu pārbaudījumu laiks, kad ikvienam «domājošam cilvēkam» bija jāizšķiras, kurā pusē viņam nostāties, un izvēles iespējamība ir tikai šāda: «Vai nu kopā ar hitlerisko Vāciju — par kara izvēršanu, kas vedīs pie zemes pilnīgas izpostīšanas, vai kopā ar Padomju Savienību — uz cīņu par mieru, par nacionālās brīvības iekarošanu un nostiprināšanu. Vai nu kopā ar valdošās fašistiskās buržuāzijas kliķi, kas ved izlīgšanas politiku ar hitlerismu un kas ieraus karā, vai kopā ar revolucionāro proletariātu uz cīņu pret fašistisko barbarismu, ..uz cīņu par nacionālo un sociālo atbrīvošanu» [ret. — V. S.].⁴ Bija ārkārtīgi svarīgi, lai katrs Baltijas valstu iedzīvotājs saprastu, ka jebkurš cits variants var beigties tragiski visai nācijai. Komunisti brīdināja, ka hitleriskajai Vācijai Baltijas valstīs ir potenciāli atbalstītāji. «Latviešu, igauņu un lietuviešu buržuāzijas ietekmīgu grupējumu orientēšanās uz hitlerisko Vāciju, kas izriet no tās kontrrevolucionārās šķiras interesēm, ekonomiskiem sakariem ar ģermāņu kapitālismu, neminot jau kopīgās «tradīcijas» cīņā pret proletārisko revolūciju 1917.—1919. gados — tas ir visai būtisks atbalsts karojošajam hitlerismam Baltijā».⁵

Plašai antifašistiskai tautas fronteī te bija stabila objektīva sociālā bāze: «Pretkara un antifašistiskajai kustībai Baltijā ir visdrošākās sociālās saknes, tai ir rezerves darba zemniecības masās, kas ir nobažījušās par savu zemi, sīkburžuāzijā, darba inteliģencē, ierēdniecībā utt., kas ir norūpējušies par nacionālās kultūras brīvību un neatkarību, visplašākās tautas masās, kam karš draud ar jaunu postu, paverdzināšanu un bojā eju.»⁶ Galvenais uzdevums, kā

uzsvēra J. Krūmiņš-Pilāts, bija pārvarēt jebkura sektantisma paliekas komunistisko partiju rindās, iesaistīt prefashaistiskajā, prethitleriskajā kustībā visus patiesi patriotiskos sociālos spēkus, pat tos, «kas vēl nereti iet zem pacifistiskiem vai pat nacionālistiskiem lozungiem»,⁷ arī to vidējās buržuāzijas daļu, «kas izrāda prethitleriskus noskaņojumus un cenšas pēc miera saglabāšanas».⁸

Tāpat vienīgi komunistiem bija izvērstā zinātniski pamatota marksistiski leņiniska darbības programma savu tautu glābšanai no hitleriskās verdzības un iznīcināšanas. Komunisti, kam buržuāzijas un sociāldemokrātijas ideologi pārmeta nacionālo nihilismu un patriotisko jūtu trūkumu, izrādījās, bija vispatiesākie savas zemes patrioti, kas ne tikai vārdos, bet arī darbos apliecināja kvēlu dzimtenes mīlestību. «Komunisti visuzņēmīgāk cīnās pret hitlerisma ielaušanos Baltijā, pret Baltijas tautu paverdzināšanu no ģermāņu imperiālisma, par visu tautu un, protams, arī savas tautas nacionālo patstāvību un brīvību.»⁹ Komunisti mācīja savus tautiešus izprast starptautisko spēku samērus un attīstības tendences. Viņi pierādīja, ka vienīgais sabiedrotais, uz kuru Baltijas tautas var paļauties kā uz savas brīvības garantētāju, savu sargātāju un glābēju no hitleriskās agresijas, ir lielā sociālisma zeme, Padomju Savienība, un nevis diez kādi Rietumu aizbildņi. «Tikai Padomju Savienība, kas nelokāmi tiecas pēc miera, ir tas starptautiskais spēks, uz kuru var balstīties mazas un apspiestas tautas, arī Baltijas tautas.. cīņā par savu nacionālo neatkarību».¹⁰ Tikai šo principiālo nostādņu gaismā bija un īpaši tagad ir izprotamas un izskaidrojamas latviešu tautas liktenīgaitas sekojošajā kritiskajā desmitgadē.

Līdz ar to bija galīgi izlemts jautājums par demokrātiskajiem un antifashaistiskajiem spēkiem kā strādniecības sabiedroto priekšā stāvošo lielo politisko, sociālo un militāro kolīziju laikmetā.

LKP, apkarodama Ulmaņa fašistisko kliķi, konsekventi atmaskoja tās ārējo politiku — kontaktus ar vācu fašistiem, kas kļuva bīstami Latvijas nacionālai neatkarībai.¹¹ Redzot, ka ar Ulmaņa valdības atbalstu aktivizējas Hitlera aģentūra Latvijā, notiek brāļošanās starp ulmaniešu eliti — kalpakiešiem — un bijušajiem landesvēristiem, ka tiek godināta vācu un latviešu reakcijas «ieroču brālība», kas bija dzimusi niknā šķiras naidā pret sarkanajiem latviešu strēlniekiem un strādniecību, komunisti cēla trauksmi. Viņu konsekventā nostāja pret hitlerisko Vāciju un tās gaidāmo agresiju rada plašu atbalstu strādnieku, zemnieku un inteliģences vidū, kas glabāja atmiņā tēvtēvu neuzticību un naidu pret septiņu gadsimtu verdzinātājiem — vācu baroniem un ģermāņu militāristiem. Atcerēsimies, ka vācu feodāļu kundzībai Latvijā galu darīja Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un Padomju Latvijas valdība 1919. gadā pieņēma likumu par šīs kārtas izsūtīšanu no Latvijas.

1938. gada jūlijā LKP Pagaidu sekretariāts masu metienā izdeva neaizmirstamo prethitlerisko manifestu — uzsaukumu «Neatdosim Latviju Hitleram!».¹² Tas vēlreiz liecināja par LKP patiesi patriotiskajām pozīcijām, patiesām rūpēm un dibinātām bažām par savas

Bīvna

Latvijas Kompartijas
Centralorgans.

(Kom. Intern. Sekcija).

Nē. 4.

Jūnijs

1938. gadā.

HITLERISMA DRAUDI UN ULMAŅA ĀRĒJĀ POLITIKA.

Eiropa pārdzīvo atkal baigus brīdus. Sasprindzināta Čehoslovākijā draud tā brīdī ievērojama katastrofa. Pagaidām gan, redzot Čehoslovākijas tautu nelikumīgo apņemšanos cīnīties par savu brīvību un patstāvību un SPERS darba pilnas rokas terorizējot strādniekus un citus darba ļaudis. Ir jāatgūst infanteri interesē jeko SPERS radītais zinātn. Un visur pelnīti tam Ulmaņi un Hitlera spiegi. Pedējas Tautu Savienības padomes sesijas Munterā. Turēr viens otrs vēl pietiekoti neizprot, ka pašreiz vislielākais tautas nīkums ir tā, ka padomju valstīs darbus Zenevā, ka pat dažiem re- jāvērs pret tiešo un galveno Latvijas neatka-

LKP CK preses orgāns «Cīņa».

tautas likteni otrā pasaules kara priekšvakarā. 1938. gada oktobrī pēc nodevīgā Minhenes nolīguma, kas pameta Čehoslovākiju hitleriešu rokās un sekmēja hitleriskās agresijas pavēršanu pret austrumiem, sekoja jauns kopīgs komunistu un Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas uzsaukums «Vēstures lūzuma brīdī».¹³

1939. gada martā, kad jau nepārprotami fakti liecināja par kara tuvošanos, LKP, LSSZP un LDJS centrālās komitejas publicēja anti-fašistiskās tautas frontes deklarāciju un platformu.¹⁴ Tā izvirzīja antifašistiskās tautas frontes prasības reāli gatavoties hitleriskās Vācijas gaidāmās agresijas atvairīšanai, pieprasīja izbeigt Latvijas fašistiskās valdības brāļošanos ar hitleriešiem, slēgt un atbrūņot vācu fašistiskās organizācijas Latvijā, padzīt no armijas un valsts aparāta hitleriešu agentus un viņu atbalstītājus, noslēgt savstarpējas palīdzības līgumu ar Padomju Savienību.

Tālākie politiskie notikumi apstiprināja, ka, mobilizējot un organizējot darbaļaudis cīņā pret buržuāzijas fašistisko diktatūru, kas pārdzīvoja krīzi, Latvijas Komunistiskajai partijai izdevās kļūt par antifašistisko spēku atzītu vadītāju un vest sev līdz cīņā tautas vairākumu, lai gāztu autoritāro Ulmaņa režīmu un, atjaunojot demokrātisko kārtību, panāktu progresīvas tautas valdības izveidošanu. Demokrātiski ievēlētā Saeima, paužot tautas absolūtā vairākuma gribu un nācijas nākotnes vitālās intereses, pasludināja padomju varu — Latvija kļuva par lielās padomju saimes pilntiesīgu locekli; sīkā valstiņa, kas bija tikai rotallieta imperiālistisko lielvalstu politiskajās spēlēs, ieguva varenu aizstāvi — Padomju Savienību, kas garantēja tās patstāvību un neatkarību uz laiku laikiem.

Līdz ar padomju varas atjaunošanos LKP plaši izvērsa masu politiskās un idejiskās audzināšanas darbu proletāriskā internacionālisma un tautu draudzības garā, palīdzēja pārvarēt daudzus nacionālistiskus aizspriedumus. Koncentrējot spēkus šajā pozitīvajā virzienā, atmaskojot Ulmaņa kliķes dažādās mahinācijās un izdarī-

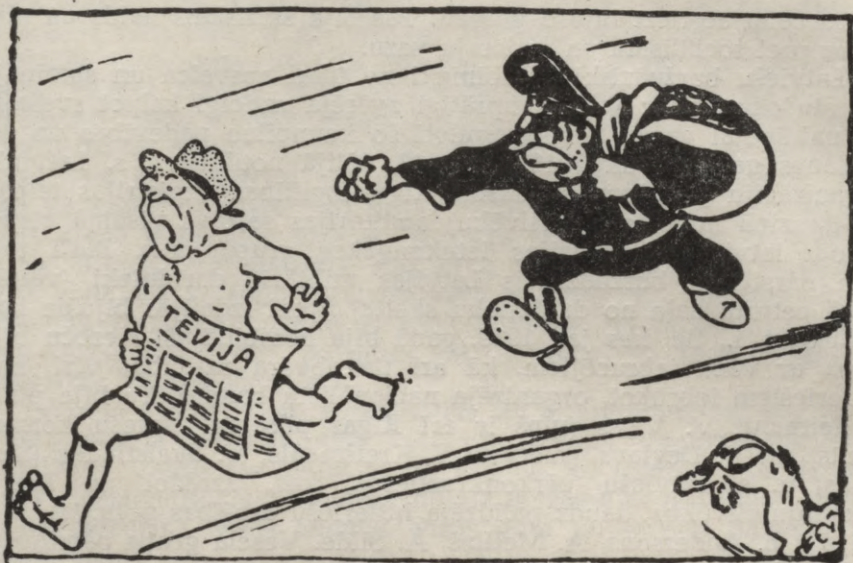
bas saimnieciskajā, politiskajā un kultūras dzīvē, latviešu ekstrēmā nacionālisma idejiski teorētisko koncepciju kritika zināmā mērā palika ēnā. Apsīka iesāktā masu patriotiskā noskaņošana un mobilizēšana pret iespējamo fašistiskās Vācijas agresiju. Tā kā starp PSRS un Vāciju bija noslēgts neuzbrukšanas līgums, nebija ērti atklātā presē un radio pārraidēs tieši vērsties pret Vācijā valdošo politiku un ideoloģiju. Tāpēc arī hitleriskās armijas pēkšņais iebrukums un republikas teritorijas ātrā okupēšana lielai Latvijas iedzīvotāju daļai nāca negaidīti. Taču, kā rāda pirmo kara dienu notikumi, republikas partijas organizācija visumā, tāpat arī komunisti uz vietām spēja pārvarēt pirmā mirkļa apjukumu, izvairīties no paniska noskaņojuma, reāli novērtēt izveidojušos situāciju. Tūdaļ pēc Padomju valdības oficiālā radio vēstījuma par hitleriskās Vācijas armijas nodevīgo iebrukumu Padomju zemē, LK(b)P CK, apriņķu partijas komitejas un pagastu partorgi, partijas pirmorganizācijas rūpniecības uzņēmumos un iestādēs, negaidot īpašus norādījumus, nekavējoties un patstāvīgi izvērta masu politisko darbu, radoši piemērojoties jaunajiem apstākļiem. Notika darbaļaužu mītiņi un sanāksmes, kurās komunisti un padomju aktīvistu izskaidroja radušos militāri politisko situāciju, aicināja darba cilvēkus veltīt visus spēkus, darbu un zināšanas Dzimtenes varenības un vienotības stiprināšanai. Republikas un apriņķu presē, kā arī Rīgas radio pārraidēs skanēja partijas propagandistu un kultūras darbinieku pārliecinoši teiktā mobilizējošais partijas vārds. Šāda ideoloģiska darba ātra pārkārtošana republikā bija iespējama tāpēc, ka partijas kadri un aktīvs jau ilgajos nelegālās cīņas gados bija guvuši skaidru stratēģisku ievirzi un pareizu politisku orientāciju attiecībā pret hitlerisko Vāciju. Nekavējoties tika liktas lietā Latvijas Komunistiskās partijas antihitleriskās cīņas tradīcijas un pieredze, izmantoti agrāk iekrātie, partijas teorētiķu izstrādātie argumenti un paņēmieni vācu fašisma kaitīgo teoriju un noziedzīgās politiskās prakses atmakošanai. Lielu idejiski teorētisku ierosu un propagandas materiālu republikas ideoloģiskās frontes darbiniekiem deva Vissavienības radio raidījumi, tāpat arī centrālās preses raksti, kas, paužot un konkretizējot VK(b)P CK direktīvajos dokumentos dotos norādījumus, orientēja uz sākušās gigantiskās militārās un idejiskās cīņas mezglu jautājumiem. Aģitatori un propagandisti tieši izmantoja materiālus, ko deva VK(b)P CK un Padomju valdības valdošo darbinieku publiskās uzstāšanās, PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētāja, Padomju Bruņoto Spēku augstākā virspavēlnieka J. Staļina pavēles un runas. Sevišķi iecienītas bija populāro partijas teorētiķu un propagandistu M. Kaļiņina, A. Ščerbakova, J. Jaroslavskā u. c. publikācijas, kas atmakoja vācu militarisma un nacionālsociālisma teorijas un praksi bagāti argumentētā oriģinālā skatījumā un padziļināti traktēja un atklāja padomju tautu virzošos spēkus, Padomju zemes un cilvēku spēka avotus šajā svētajā Tēvijas karā. Daudzus viņu darbus vēlāk Maskavā iespieda Latvijas PSR Grāmatu apgāds, tie ienāca frontē un ienaidnieka aizmugurē, kalpojot partijas propagandistiem un aģitatoriem.

Latvijas PSR teritorija tika okupēta pirmajās divās kara nedēļās. Sekmīgi iesākto, bet vēl ne plašumā, ne dziļumā pilnībā neizvērsto politisko masu darbu nācās pārtraukt. Pretiniekam ātri virzoties uz priekšu, okupētajā republikas teritorijā neizdevās savlaicīgi sagatavot partijas pagrīdi, atstāt organizētas partizāņu vienības.¹⁵ To visu nācās darīt daudz grūtākos apstākļos — sūtot partijas darbiniekus un partizāņu organizatorus atpakaļ uz Latviju pāri fronti. Hitleriešu drošības policijai ar vietējo kvisingu atbalstu izdevās lielā mērā atklāt un iznīcināt vai izolēt republikā palikušo partijas un padomju aktīvu, gāja bojā arī daudzi frontes pārgājēji. Lai izveidotu komunistisko pagrīdi, kas atsāktu un izvērstu politisko izskaidrošanas darbu iedzīvotāju vidū, bija vajadzīgs laiks. Tāpēc kara sākuma periodā LK(b)P galvenais ideoloģiskās ietekmēšanas līdzeklis bija radiopārraides okupētās Latvijas iedzīvotājiem no Maskavas, kā arī iespiesto agitācijas un propagandas materiālu izplatīšana ar padomju aviācijas palīdzību virs okupētās republikas teritorijas — okupācijas jūgā nonākušiem darba cilvēkiem bija jādzird taisnības vārds.

LK(b)P CK biroja 1941. gada 30. oktobra lēmumā okupētajā Latvijā izveidojusies politiskā situācija tika raksturota šādi: «Hitleriešu bandu pagaidu saimniekošanas īsajā laikā Latvijā Latvijas darbaļaudis saskatīja, kāda ir īstā seja mūsdienu kanibāliem, laupītājiem un izvarotājiem, kas mīda kājām demokrātiju un cenšas pārvērst brīvo Latviju savā vasaļhercogistē. Brīvību mīlošā Latvijas tauta svēti ciena pagātnes revolucionārās tradīcijas un nekad nesamierināsies ar paverdzināšanu.»¹⁶ Dokumentā tika uzsvērta nepieciešamība pielikt visus spēkus un izveidot okupētajā teritorijā rosīgu komunistisko pagrīdi, bet īpaši — panākt abpusēju sakaru nodibināšanu starp LK(b)P CK un pagrīdi, lai «sistemātiski apmainītos ar informāciju». Operatīvi un pastāvīgi sakari — un tādi varēja būt tikai radiosakari — bija galēji nepieciešami, lai partijas Centrālā Komiteja ik dienas būtu notikumu kursā un varētu trāpīgi un aktuāli īstenot pretpropagandu, konkrēti palīdzēt nelegālajām organizācijām ar literatūru, padomiem un kadriem. LK(b)P CK sekretāram A. Pelšem tika uzdots organizēt lapiņu un brošūru izdošanu latviešu valodā par aktuāliem politiskiem tematiem, bet Ž. Spurem — arī turpmāk nodrošināt avīzes «Par Padomju Latviju» izdošanu un izplatīšanu Latvijas teritorijā.

Hitleriešu rafinētajai dezinformācijai un šausmu demagoģijai, kas attaisnoja un papildināja asiņaino teroru, bija skaidri izteikts nolūks — sēt apjukumu un neziņu iedzīvotāju vidū, radīt bezspēka un nolemtības sajūtu, lai tādējādi atturētu cilvēkus no cīņas pret hitleriskajiem iebrucējiem.

Latvijas apstākļos bija izveidojusies īpatnība, kas ievērojami sarežģīja un apgrūtināja šeit LK(b)P organizatorisko un idejiski politisko darbu masās, salīdzinot ar vecākajām padomju republikām, proti, komunistiem, cīnoties pret hitleriešiem, vienlaikus nācās vērsties pret latviešu nacionālistisko buržuāziju, kas stājās okupantu

Hitlerletis: „Pagaidīl Stāti! Vēl tu man visu neesi atdevis!

Karikatūra avīzes «Par Padomju Latviju» 1941. gada septembra (4.)numurā.

kalpībā un centās savai politiskajai un ideoloģiskajai ietekmei pakļaut plašus iedzīvotāju slāņus. LK(b)P vajadzēja no jauna izvērst politisko un teorētisko cīņu pret ekstrēmā latviešu nacionālisma ideoloģiju.

Nacionālistu padevības zvērests iebrucējiem

Lai gan LK(b)P iepriekšējā desmitgadē tautu nenogurstoši bija brīdinājusi, notika tas, ko bija paredzējis jau Kominternes VII kongress — buržuāzijas ietekmīgie grupējumi noteikti orientējās uz hitlerisko Vāciju, līdz ar to sniedzot visai būtisku atbalstu karojošam hitlerismam Baltijā.

Kas tad lika latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem mesties tautai naidīgā iebrucēja apkampienos? To varētu izteikt arī vienā vārdā: a n t i k o m u n i s m s. Tas bija gāztās buržuāzijas naidis pret strādniecību, padomju varas izdarītās nacionalizācijas skartā fabrikanta, namīpašnieka un budža satricinātā mantkārība, augstākā ierēdņa, virsnieka, kā arī agrāk labi atalgotā ulmaniskā ideologa žēlabas par pazaudēto ienesīgo posteni, viņu visu vēlēšanās par

katru cenu atgriezt bijušo godību. Tas bija šķiriskais naidis un niknums pret sociālismu un padomju varu.

Latviešu buržuāziskie darbinieki ne tikai apsveica un sumināja nacistu okupantus; viņi vienprātīgi zvērēja uzticīgi kalpot svešajai un naidīgajai varai. Sevišķi spilgti šo kaunpilno padevības un zemošanās garu pauda 1941. gada 11. jūlijā notikusī t. s. Latviešu organizāciju pārstāvju sanāksme Rīgā, Izglītības ministrijas telpās. Skaita ziņā nelielās (40 cilvēku) auditorijas sastāvs visumā atspoguļoja latviešu buržuāzijas ietekmīgākos grupējumus. Plaši tajā bija pārstāvēti buržuāziskās Latvijas militārie darbinieki (vairāk nekā ceturtdaļa daļa no dalībnieku skaita). Īpaši izdalījās bijušie kalpakieši, t. i., tie, kas jau 1919. gadā bija nodibinājuši «ieroču brālību» ar vācu iebrucējiem, kā arī tie abvēra uzticības vīri, kas, hitleriešiem iebrūkot, organizēja nacionālistu bandas. Te bija pulkvežleitnanti V. Veiss (viņš ir arī Rīgas pilsētas latviešu komandants) un V. Deglavs, pulkveži E. Kreišmanis, V. Skaistlauks (Šēnfelds) u. c. Latviešu pārkonkrustiešus, kas, uzrādot un šaujot padomju cilvēkus, daudz palīdzēja hitleriešu drošības policijai, pārstāvēja E. Andersons, A. Mellinš, Ā. Šilde. Vesela grupa pārstāvēja Rīgas rūpniekus, tirgotājus, namsaimniekus, proti, Latvijas kapitālu (J. Skujevics, J. Zalcmanis, A. Kuraus u. c.). Sanāksmē piedalījās arī kāds desmits bijušo politisko darbinieku, Ulmaņa režīma ierēdņu, kas savā laikā bija nonākuši konfliktā ar savu «vadoni» vai tika uzskatīti par ģermanofiliem, kā ministri A. Valdmanis, B. Einbergs, arī A. Kroders (jaundibinātās «Tēvijas» redaktors) u. c. Šovinistiskās «akadēmiskās» aprindas reprezentēja reakcionāro studentu korporāciju pārstāvji — ģenerālis V. Tepfers, J. Aperāns u. c. Un, beidzot, vāciski noskaņotā luterāņu garīdzniecība bija deleģējusi pašu arhibīskapu T. Grīnbergu un prāvestu E. Bergu; bija ieradies kāds aizsargu darbonis — latviešu budžu noskaņu pau-dējs u. tml.

Tātad apspriedes sastāvs visumā pārstāvēja latviešu buržuāziju kā šķiru. Bet to, protams, neviens nebija pilnvarojis, un sava šķiriskuma dēļ tā nebija spējīga «izteikt latviešu tautas vienotas domas un vēlēšanās», kā bija gan teikts apspriedes protokolā. Tā pauda tikai buržuāzijas domas un gribu, ko nacionālisti patvarīgi identificēja ar visas tautas viedokli. Šī sanāksme apliecināja pateicību un iztapību hitleriskajai Vācijai, gatavību un lūgumu ļaut stāties okupācijas dienestā. Uz Berlīni «vadonim Ādolfam Hitleram» tika nosūtīta padevības telegramma.¹⁷ Zīmīgi, ka to bija parakstījuši visu triju ekstrēmā nacionālisma grupējumu pārstāvji — A. Plensners (virsniecība), G. Celmiņš (Pārkonkrusts) un A. Valdmanis (vāciski noskaņotie ulmanieši). Telegrammā tika dots šāds solījums: «Mēs nododam Ādolfam Hitleram izšķiršanai visas latviešu tautas cerības par līdzdalību Eiropas atbrīvošanas cīņās.

Latviešu tauta vēlas piedalīties Eiropas jaunizbūvē un ar uzticību raugās uz Ādolfam Hitleram attiecīgu lēmumu.»

Pateicības telegramma ir iznīcinošs latviešu nacionālistu apsūdzības dokuments nacionālajā nodevībā. Viņi patiesi brīvprātīgi «no-

deva Hitlera izšķiršanai» latviešu tautas likteni. Šī telegramma un protokols vienlaikus ir arī latviešu buržuāzijas jaunās politiskās un idejiskās platformas oficiāla deklarācija. Un tā ir: izvēlēties sev jaunu vadoni Hitlera personā, labprātīgi stāties hitleriešu kalpībā un ieskaitīt sevi «jaunās Eiropas» cēlājos, tādējādi nostājoties pretī antifašistisko, demokrātisko valstu koalīcijai; atteikties no daudzām agrākajām koncepcijām vai pielāgot tās «jaunajai kārtībai». Hitleru kā atbrīvotāju latviešu nacionālistu vārdā jau okupācijas pirmajā dienā publiski sveica A. Krodera rediģētā «Tēvija». Kādreizējais latviešu ultrapatriots, kas savu politisko kapitālu sapelnīja 1919. gadā, asi vēršoties pret baltvācu muižniecību, pret vācu kolonizācijas draudiem,¹⁸ tagad aicināja latviešus atteikties no agrākajiem «aizspriedumiem», paļauties vācu iebrucējiem, ticēt Hitlera un fašistiskās Vācijas «misijai».

«Visiem vēsturiskiem paradumiem un aizspriedumiem būs jānomirst,» vēstīja «Tēvija», «Pēc kara visu Eiropu organizēs nacionālsociālisms. Valdīs tās idejas un tā kārtība, ko iecerējis Ādolfs Hitlers.» «Nacionālsociālisms mūsu mīļajā tēvzemē ar nokaitētas dzelzs iesmu izdedzina visus trumus, visus gara un miesas nāvekļus..» utt., u. tml.¹⁹

Viss, ko atnesa fašistiskais režīms, arī masu slepkavības, tika pieņemts, pat apsveikts. Vienīgi latviešu komunisti palika konsekventi patriotiskās pozīcijās. LK(b)P CK savos izdevumos un radio-pārraidēs nemitīgi atgādināja latviešu tautai neaizmirst ģermāņu apspiedēju gadsimtu jūgu un reizē arī tās varonības tradīcijas, kas veidojušās gadsimtos mūžsenā nāves cīņā ar nacionālajiem un sociālajiem verdzinātājiem — teitoņiem un vācu baroniem; brīdināja nenoticēt viņu pēcnācēju — asiņaino hitleriešu un latviešu tautas nodevēju demagoģijai un aicināja allaž turēt godā revolucionārās cīņas tradīcijas.²⁰

A. Krodera politiskais salto attiecībā pret hitlerisko Vāciju ir visai zīmīgs un labi raksturo bijušo Ulmaņa politiķu un ideologu pozīciju vācu okupācijas laikā. Pie šīs pašatmaskošanās, salīdzinot ar agrākām deklarācijām, ir jāpakavējas īpaši. Vēl 1937. gadā latviešu dižpatriots A. Kroders sunīja Baltijas vāciešus, kas sapņojot par Latvijas anektēšanu un kolonizēšanu, un iedrošinājās nosodīt pašu Hitleru, kas viņus uz to provocējis: «Ja šos sapņus kairina tā «Drang nach Osten» propaganda, kura nebeidzas, kura, gluži otrādi, ir dabūjusi jaunu sparū, jo to pasludināja vācu tauta bibelē «Mein Kampf».»²¹ Un, jo tālāk — jo labāk. «Lai nu ar ko, bet ar latvieti gan vācietis lai nedomā visticpas spēlēt, jo, mēs vācu garu un vācu politiku pārlietu labi pazīstam,»²² — tā visai dižmanīgi autors toreiz nobeidza savu rakstu, vēl pamācīdams, ka «šai lietā mēs Eiropai varētu labu skolu dot». Un tagad, pēc četriem gadiem, «vācu gara un vācu politikas» labais pazinējs, aizmirsis nesen teikto, sentimentāli jūsmoja par to, ka «ar vācu armijas ieročiem mēs esam atbrīvoti». Vai apmātība? Protams, taču galvenais — atteikties no agrākās pārliecības un izkalpoties paša nosodītajiem tautas nāvīgākajiem ienaidniekiem lika šķiras sociālais stulbums un arī

Vainīgi esot bijuši reiha un okupēto apgabalu vadītāji, jo neesot gribējuši saprasties ar Baltijas iedzīvotājiem. Protams, vietējā buržuāzija zināmā mērā bija vilusies. Hitleris nebūt nedomāja tai atdot kādreizējās privilēģijas un īpašumus. It kā vācu militarisms, kas bija atsācis «Drang nach Osten» laupīšanas un iekarošanas politiku, varētu rīkoties citādi.

Arī visu triju hitleriskā reiha resoru, kas pārzināja iekarotās teritorijas, — armijas, drošības policijas un Austrumu ministrijas — dokumentos rodama informācija par pesimismu un vilšanos, kas zināmās nacionālistiskās aprindās Baltijā parādījusies jau 1941. gada rudenī.

Turpretī darba tauta gan nepavisam nejutās «vilusies»: no hitleriešu iebrukuma tā negaidīja neko citu kā vien postu un apspiestības jūgu, un tas arī uzkrita jau pirmajā okupācijas dienā. Dažiem naiviem latviešu nacionālistiem «atbrīvošanas reibulis» bija varen ātri izgaisis. Tikai ekstrēmie nacionālisti joprojām jutās savā stihijā un centās pēc iespējas labāk iekārtoties pie jaunajiem saimniekiem.

Okupantiem bija vajadzīgi pakalpīgi un zinoši ierēdņi. Paši hitlerieši lēsa, ka, nepieņemot «iedzimtos» Baltijas pārvaldes un policijas aparātā, no «Lielvācijas» vēl vajadzētu pārsviet 30 000 valstsvāciešu²⁷ ierēdņu un apmēram 120 000 vācu policistu.²⁸ Sākumā Rīgā un provincē saimniekoja vācu armijas militārā pārvalde, kuru vadīja t. s. kara apgabala «Nord» aizmugures pavēlnieks ģenerālis Ferdinands Rokss. Pirmais militārā resora uzdevums bija sagrābt savā pārziņā kā kara laupījumu Padomju valsts un sabiedrības īpašumus, īpaši ražošanas jaudas, izejvielu un pārtikas krājumus. Un šajā tautas bagātību izlaupīšanas darbā labprātīgi pieteicās Ulmaņa valdības ierēdņi un saimnieciskie darbinieki. Vācu kara saimniecības pārstāvjiem Rīgā ārkārtīgi noderēja bijuši finansu ministra A. Valdmaņa zināšanas par Latvijas tautas saimniecību. Īpaši jāņem vērā, ka A. Valdmanis bija ieguvis ģenerāļa F. Roka sevišķu uzticību, jo ģenerālis pret latviešiem vispār, kā liecina Ž. Unams, — «bija vēss».²⁹ Ar A. Valdmaņa un viņa ieteikto ierēdņu palīdzību kara saimniecības pārvalde (*Wirtschaftskommando Riga*) īsā laikā apzināja Rīgas uzņēmumus, to produkciju un izejvielu krājumus, kurus kā «kara laupījumu» steigā sūtīja uz Vāciju vai nogādāja tieši armijas vajadzībām.³⁰ Latvijas saimniecības totālas izlaupīšanas apmērus un gaitu visumā pareizi konstatējis arī emigrantu vēsturnieks Arnolds Aizsilnieks, viņš vienīgi noklusējis izlaupītāju padomdevējus un līdzinātājus.³¹ Kolēģis tomēr paliek kolēģis.

Tieši šos «nopelnus» vācu drošības policija ierakstījusi A. Valdmaņa kontā. Tas redzams no Valsts galvenās drošības pārvaldes IV pārvaldes 1941. gada 15. augusta «Ziņojuma par notikumiem PSRS»: «Visvairāk priekšplānā izvirzās agrākais finansu ministrs Valdmanis, kuru viņa saimniecisko zināšanu dēļ stipri piesaista kara apgabala «Nord» saimnieciskā inspekcija.»³² Izmantojot savu stāvokli, A. Valdmanis centās iedabūt vācu okupācijas saimnieciskajā un administratīvajā aparātā savus domubiedrus — kādreizējos

ulmaniešu ierēdņus. Tas viņam nereti arī izdevās. Taču viņa paša kandidatūru latviešu administrācijas iekšlietu ģenerāldirektora amatam neatbalstīja ne Himlera drošības policija, ne A. Rozenberga Austrumu apgabala ministrija. Visiem trim hitleriešu resoriem pieņemamāka izrādījās ulmaniešu ģenerāļa Oskara Dankera figūra. Domājams, ka šis vāciskais latviešu militārists bija saistījies ar vācu izlūkošanas orgāniem jau kopš 1918. gada, kad viņu atbrīvoja no gūsta Vācijā.

LK(b)P CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš rādiurunā³³ deva iznīcinošu raksturojumu gan O. Dankeram, gan visai pašpārvaldei, un tas šeit jāpiemin, jo partejiski asi pasaka būtiskāko par šo marionešu iestādījumu: «Tikpat baigas un nīstamas ir Hitlera pašvaldības Latvijā. Latvijas priekšgalā nolikts Hitlera iecelts vācu fašistu spiegs — Dankers, kas atvests no Berlīnes, latvietis pēc tautības un nodevējs pēc profesijas, kas jau divas reizes bēdzis uz Vāciju glābiņu meklēt: pirmo reizi pasaules kara laikā, lai netiktu nošauts par kriminālu noziegumu, otrreiz 1939. [1940.] gadā tāpēc, lai Latvijas tauta, atbrīvojusies no fašistu varas, to neiznīcinātu. Divas reizes šis tautas nodevējs uzdevies par vācieti un uzspļāvis Latvijai un latvju tautai.

[...] Šis tā sauktais pašvaldību organizētājs iecelts tāpēc, lai Hitleram būtu vieglāk apkrāpt un turēt paklausībā Latvijas tautu, lai Hitleram būtu vieglāk realizēt savus velnišķīgos cilvēkēdāju plānus Latvijā.» Un tālāk: «Pašpārvaldes palīdzēs hitleriešiem galīgi izlauzīt Latviju, palīdzēs Latvijas tautas patriotus nodot gestapo rokās un piespiedīs izpildīt visus vācu valdības un vācu armijas vadības rīkojumus, palīdzēs padzīt zemniekus no zemes un šo zemi atdot vācu baroniem, palīdzēs vervēt un ar varu aizvest lielāko daļu bezzemnieku un fabrikas strādnieku uz Vāciju vergu darbos, kur tos gaida ne tikai katorgas darbs, bet nāve un iznīcība, palīdzēs iznīcināt Latvijas tautu, lai nepaliktu pat atmiņa par to.»

Te nav vietā plašāk runāt par t. s. Latviešu pašpārvaldes aparātu.³⁴ Gan kara laika dokumenti, gan pēckara publikācijas rietumos smeļ par šīm bezmugurkaula un bezvaras marionetēm. Jāsaka vēl daži vārdi par redzamāko latviešu kolaboracionistu A. Valdmani. Kādu laiku viņš noturējās «pašpārvaldes» vadošajos posteņos. Taču viņa centība izkalpoties neko nebija līdzējusi. Drošības policija izdarīgajam latviešu kvislingam tomēr neuzticējās.³⁵ Lūk, ko varam izlasīt einzacgrupas «A» (speciāla hitleriešu drošības dienesta operatīvā grupa, kas darbojās vācu armiju grupējumā «Nord» aizmugures apgabalā ar policijas ģenerāli (SS grupenfireru) Štālēkeru priekšgalā) darbības trīs mēnešu pārskatā 1942. gada 31. janvārī: «Viņš [Valdmanis — V. S.] un viņa grupa pūlas saņemt savās rokās visus galvenos posteņus. Lielā mērā tas viņam arī ir izdevies, jo iepriekšējā gada vasarā karaspēka aizmugures pavēlnieks ģenerālis Roks uzdeva viņam sakomplektēt saimniecības turpmākajai vadīšanai un latviešu pārvaldes amatiem piemērotas personas. Valdmaņa grupa uzskata sadarbību ar vācu civilpārvaldi par nepieciešamu, taču nevis vāciskas nostājas dēļ, bet vienīgi aiz savti-

Vainīgi esot bijuši reiha un okupēto apgabalu vadītāji, jo neesot gribējuši saprasties ar Baltijas iedzīvotājiem. Protams, vietējā buržuāzija zināmā mērā bija vilusies. Hitlers nebūt nedomāja tai atdot kādreizējās privilēģijas un īpašumus. It kā vācu militarisms, kas bija atsācis «Drang nach Osten» laupīšanas un iekarošanas politiku, varētu rīkoties citādi.

Arī visu triju hitleriskā reiha resoru, kas pārzināja iekarotās teritorijas, — armijas, drošības policijas un Austrumu ministrijas — dokumentos rodama informācija par pesimismu un vilšanos, kas zināmās nacionālistiskās aprindās Baltijā parādījusies jau 1941. gada rudenī.

Turpretī darba tauta gan nepavisam nejutās «vilusies»: no hitleriešu iebrukuma tā negaidīja neko citu kā vien postu un apspiestības jūgu, un tas arī uzkrita jau pirmajā okupācijas dienā. Dažiem naiviem latviešu nacionālistiem «atbrīvošanas reibulis» bija varen ātri izgaisis. Tikai ekstrēmie nacionālisti joprojām jutās savā stihijā un centās pēc iespējas labāk iekārtoties pie jaunajiem saimniekiem.

Okupantiem bija vajadzīgi pakalpīgi un zinoši ierēdņi. Paši hitlerieši lēsa, ka, nepieņemot «iedzimtos» Baltijas pārvaldes un policijas aparātā, no «Lielvācijas» vēl vajadzētu pārsviest 30 000 valstsvāciešu²⁷ ierēdņu un apmēram 120 000 vācu policistu.²⁸ Sākumā Rīgā un provincē saimniekoja vācu armijas militārā pārvalde, kuru vadīja t. s. kara apgabala «Nord» aizmugures pavēlnieks ģenerālis Ferdinands Roks. Pirmais militārā resora uzdevums bija sagrābt savā pārziņā kā kara laupījumu Padomju valsts un sabiedrības īpašumus, īpaši ražošanas jaudas, izejvielu un pārtikas krājumus. Un šajā tautas bagātību izlaupīšanas darbā labprātīgi pieteicās Ulmaņa valdības ierēdņi un saimnieciskie darbinieki. Vācu kara saimniecības pārstāvjiem Rīgā ārkārtīgi noderēja bijušā finansu ministra A. Valdmaņa zināšanas par Latvijas tautas saimniecību. Īpaši jāņem vērā, ka A. Valdmanis bija ieguvis ģenerāļa F. Roka sevišķu uzticību, jo ģenerālis pret latviešiem vispār, kā liecina Ž. Unams, — «bija vēss».²⁹ Ar A. Valdmaņa un viņa ieteikto ierēdņu palīdzību kara saimniecības pārvalde (*Wirtschaftskommando Riga*) īsā laikā apzināja Rīgas uzņēmumus, to produkciju un izejvielu krājumus, kurus kā «kara laupījumu» steigā sūtīja uz Vāciju vai nogādāja tieši armijas vajadzībām.³⁰ Latvijas saimniecības totālas izlaupīšanas apmērus un gaitu visumā pareizi konstatējis arī emigrantu vēsturnieks Arnolds Aizsilnieks, viņš vienīgi noklusējis izlaupītāju padomdevējus un līdzzinātājus.³¹ Kolēģis tomēr paliek kolēģis.

Tieši šos «nopelnus» vācu drošības policija ierakstījusī A. Valdmaņa kontā. Tas redzams no Valsts galvenās drošības pārvaldes IV pārvaldes 1941. gada 15. augusta «Ziņojuma par notikumiem PSRS»: «Visvairāk priekšplānā izvirzās agrākais finansu ministrs Valdmanis, kuru viņa saimniecisko zināšanu dēļ stipri piesaista kara apgabala «Nord» saimnieciskā inspekcija.»³² Izmantojot savu stāvokli, A. Valdmanis centās iedabūt vācu okupācijas saimnieciskajā un administratīvajā aparātā savus domubiedrus — kādreizējos

ulmaniešu ierēdņus. Tas viņam nereti arī izdevās. Taču viņa paša kandidatūru latviešu administrācijas iekšlietu ģenerāldirektora amatam neatbalstīja ne Himlera drošības policija, ne A. Rozenberga Austrumu apgabala ministrija. Visiem trim hitleriešu resoriem pieņemamāka izrādījās ulmaniešu ģenerāļa Oskara Dankera figūra. Domājams, ka šis vāciskais latviešu militārists bija saistījies ar vācu izlūkošanas orgāniem jau kopš 1918. gada, kad viņu atbrīvoja no gūsta Vācijā.

LK(b)P CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš radorunā³³ deva iznīcinošu raksturojumu gan O. Dankeram, gan visai pašpārvaldei, un tas šeit jāpiemin, jo partejiski asi pasaka būtiskāko par šo marionešu iestādījumu: «Tikpat baigas un nīstamas ir Hitlera pašvaldības Latvijā. Latvijas priekšgalā nolikts Hitlera iecelts vācu fašistu spiegs — Dankers, kas atvests no Berlīnes, latvietis pēc tautības un nodevējs pēc profesijas, kas jau divas reizes bēdzis uz Vāciju glābiņu meklēt: pirmo reizi pasaules kara laikā, lai netiktu nošauts par kriminālu noziegumu, otrreiz 1939. [1940.] gadā tāpēc, lai Latvijas tauta, atbrīvojusies no fašistu varas, to neiznīcinātu. Divas reizes šis tautas nodevējs uzdevies par vācieti un uzspļāvis Latvijai un latvju tautai.

[...] Šis tā sauktais pašvaldību organizētājs iecelts tāpēc, lai Hitleram būtu vieglāk apkrāpt un turēt paklausībā Latvijas tautu, lai Hitleram būtu vieglāk realizēt savus velnišķīgos cilvēkēdāju plānus Latvijā.» Un tālāk: «Pašpārvaldes palīdzēs hitleriešiem galīgi izlaupīt Latviju, palīdzēs Latvijas tautas patriotus nodot gestapo rokās un piespiedīs izpildīt visus vācu valdības un vācu armijas vadības rīkojumus, palīdzēs padzīt zemniekus no zemes un šo zemi atdot vācu baroniem, palīdzēs vervēt un ar varu aizvest lielāko daļu bezzemnieku un fabrikas strādnieku uz Vāciju vergu darbos, kur tos gaida ne tikai katorgas darbs, bet nāve un iznīcība, palīdzēs iznīcināt Latvijas tautu, lai nepaliktu pat atmiņa par to.»

Te nav vietā plašāk runāt par t. s. Latviešu pašpārvaldes aparātu.³⁴ Gan kara laika dokumenti, gan pēckara publikācijas rietumos smeļ par šīm bezmugurkaula un bezvaras marionetēm. Jāsaka vēl daži vārdi par redzamāko latviešu kolaboracionistu A. Valdmani. Kādu laiku viņš noturējās «pašpārvaldes» vadošajos posteņos. Taču viņa centība izkalpoties neko nebija līdzējusi. Drošības policija izdarīgajam latviešu kvislingam tomēr neuzticējās.³⁵ Lūk, ko varam izlasīt einzacgrupas «A» (speciāla hitleriešu drošības dienesta operatīvā grupa, kas darbojās vācu armiju grupējumā «Nord» aizmugures apgabalā ar policijas ģenerāli (SS grupenfireru) Štālakeru priekšgalā) darbības trīs mēnešu pārskatā 1942. gada 31. janvārī: «Viņš [Valdmanis — V. S.] un viņa grupa pūlas saņemt savās rokās visus galvenos posteņus. Lielā mērā tas viņam arī ir izdevies, jo iepriekšējā gada vasarā karaspēka aizmugures pavēlnieks ģenerālis Roks uzdeva viņam sakomplektēt saimniecības turpmākajai vadīšanai un latviešu pārvaldes amatiem piemērotas personas. Valdmaņa grupa uzskata sadarbību ar vācu civilpārvaldi par nepieciešamu, taču nevis vāciskas nostājas dēļ, bet vienīgi aiz savti-

giem apsvērumiem.»³⁶ Redzēdams, ka viņa godkārigais mērķis — tikt par kaut kādas Latvijas valdības galvu — kļuvis nereāls un ka vispār nav nekādu cerību sagaidīt no hitleriešiem vietējas «autonomijas» atzīšanu, A. Valdmanis laikus norobežojās no «pašpārvaldes» un pameta grimstošo hitleriešu «kuģi», kaut gan okupācijas sākumā bija publiski apzvērējis ar to «kopā bojā iet». A. Valdmaņa ievadraksts «Tēvijā» «Savam tautietim» tika uzskatīts par jauno kvislingu publisku kredo.³⁷ Nožēlodams «pagātnes kļūdas», A. Valdmanis rakstīja: «Sapnis par mazo tautu lielvalsts lomu izrādījās māņi [...] Mēs neredzējām laikā savus draugus, noliedzām asiņu, kultūras un civilizācijas balsi.» Viņš nekaunējās apgalvot, ka «latvieši grib kopā ar vācu tautu dzīvot un atrast savu vietu Jaunajā Eiropā; vai arī kopā [...] bojā iet.» Un piebilda: «Cita ceļa mēs negribam un negribēsim.» Bet patiesie latviešu patrioti teica A. Valdmanim: laimīgu ceļu kopā ar hitleriešiem uz viņpasauli, jo cita ceļa jūs arī neesat pelnījuši! Bet tagad mēs nebūt nedomājam brīnīties par to, ka latviešu kvislings nav turējis vārdu un piemānījis fireru — nav vis līdz ar viņu ieņēmis žurku indi, nav vis gribējis kopā «bojā iet». Meli un viltus bija visu viņu politikas kopīga pazīme.

Taču savā pirmajā ievadrakstā A. Valdmanis jau iepriekš atteicās no Latvijas valsts idejas, uzskatot to par mānu. Vai viņa vēlākās pretenzijas — būt atzītam cīnītājam par neatkarīgu Latviju... pret hitleriešiem — neskan kā izsmieks? Visi viņa 1942./43. gadā rakstītie «memorandi» un «protokoli» par Latvijas autonomiju nebija nekas vairāk kā butaforija. Patiess viņš bija 1941. gada 16. jūlijā. Un savukārt likteņa ironija ir tā, ka tieši šajā dienā Hitlers, it kā atsaucoties uz A. Valdmaņa deklarāciju, izlēma uz visiem laikiem likvidēt Baltijas valstis un nosauca tās par vācu impērijas Austrumu zemēm.

Tāds bija latviešu kvislingu padevības zvēresta faktiskais rezultāts.

«Policejiskā nacionālisma» atbaidošie vaibsti

50. gados, kad latviešu emigranti sāka izdot savus memuārus, visai saskanīgajā nacionālistu korī ieskanējās disonanse. «Daugavas vanagi» — bijušie esesieši un policisti — sāka lamāt Ž. Unamu. Vācu okupācijas laikā stipri sakompromitējies savu «patriotisko stāju» kā neveiksmīgs kolaboracionists, Ž. Unams pēckara publikācijās ņemās attaisnot sevi un sev līdzīgos «patriotus», uzveldams visu vainu pārkonkrustiešiem un citiem vācu drošības dienesta uzticības vīriem, un savās grāmatās pateica arī šo to vērā ņemamu. Tā Žanis Unams pareizi konstatēja, ka okupācijas sākumā Latvijā no Vācijas varējuši atgriezties tikai ar vērnahtu un hitleriskās drošības policijas ziņu, tāpat tikai abvēra vai drošības policijas aģenti. Šos un visus tos latviešus, kas sadarbojās ar hitlerisko drošības

policiju, bija tās uzticības ļaudis, Ž. Unams indīgi nosauca par «policejiskiem nacionālistiem», jo arī tie — īpaši pēc kara — pieteikuši savas pretenzijas saukties par «latviešu nacionālistiem». «Bet vai šie aģenti bija nacionālisti?»³⁸ Pravietiskā niknumā «īstais» latviešu nacionālists met pārkonus un zibeņus pār šo tekuļu un bēguļu galvām un savā grāmatā veselu nodaļu veltī «policejiskā nacionālisma leģendu» atspēkošanai, jo laikam nav vis patīkami redzēt sev līdzās «kopu saimē» asiņainos šāvējus un slepenos gestapo aģentus, sadistus un provokatorus. Šo prohitlerisko iznirēju slava ir tik kompromitējoša, viņu noziegumu slogs ir tik smags, ka zināmā nacionālistiskās emigrācijas daļā bija vērojama tieksme norobežoties no klajiem kara noziedzniekiem. Taisnības labad jāsaka, ka diferencēta pieeja te ir pieļaujama un pat nepieciešama: latviešu buržuāziskā nacionālisma nometnē konstatējamas nianšes, pat visai atšķirīgi noslāņojumi. Taču diez vai «policejisko nacionālistu» pretenzijas — arī viņus pieskaitīt latviešu buržuāzisko nacionālistu baram — tāpēc būtu noraidāmas. Viņi īpaši neko neatšķiras no pārējiem — tikai grupējas galēji labajā flangā.

Kā jau tika atzīmēts, latviešu ekstrēmā nacionālisma, zvērīgā šovinisma un bestiālo izdarību vēsture aizsākās pilsoņu kara gados. Tās ievadītāji bija kalpakieši — nākošās buržuāziskās armijas virsniecības kodols. Šī virsniecība komplektējās no kara gados demoralizētām, revolūcijas nobiedētām un nokaitinātām pusizglītotām buržuāziskām aprindām. Šovinisma skolu izgājušie demobilizētie armijas virsnieki parasti ieņēma vadošus posteņus buržuāziskās Latvijas policijā un aizsargu pulkos. Īpaši baigas un robustas figūras vecajā armijā bija virsdienesta instruktori — kaprāļi un seržanti — primitīvi soldafoni, kuri prata tikai karotāja un eksekūciju veicēja arodu, akli pildīja pavēles, nepazīstot cilvēcisko sirdsapziņu. 30. gados latviešu militāristi ar «Pērkonkrusta» un Zemnieku savienības ideologu gādību saņēma krietnu devu teorētiska dopinga, kas viņus garīgi tuvināja Vācijā pie varas nākušajiem nacionālsociālistiem. Lūk, no kurienes nāca hitleriskās policijas un esesiešu dienesta galvenais kontingents.³⁹

Okupantiem bija neatliekami vajadzīgi policisti, spiegi, cietumsargi un šāvēji, lai sameklētu un padarītu «nekaitīgus» padomju piekritējus, vajātu ebrejus u. c. «nepilnvērtīgos». Viņu rindās tad arī brīvprātīgi stājās t. s. paš aizsardzības spēkos saplūdušie militārie avantūristi, kas jau bija ievingrinājuši roku cilvēku slepkavošanā, Sarkanajai Armijai atkāpjoties. Šo slepkavnieku organizēšanu uzņēmās hitleriešu uzticības vīri, pulkveži un pulkvežleitnanti, kā, piemēram, A. Plensners, K. Lobe, V. Veiss u. c. Piemēram, Rīgas kārtības policijas rotas pēc fašistu ienākšanas komplektēja pulkvežleitnanti V. Veiss un viņa palīgs R. Osis (adjuvants kapteinis V. Hāzners). Rotu komandieri bija kapteiņi A. Beišāns, A. Brants, V. Zaķis, F. Rubenis.⁴⁰ Četrās rotās tika ieskaitīti bijušās buržuāziskās armijas 70 virsnieki, 295 instruktori un tikai (!) 140 kareivji. «Daudzi bez nodarbošanās palikušie profesionālie militāristi ir gatavi kalpot kaut vai velnam,» raksta M. Birznieks. Arī citās

Latvijas pilsētās un apriņķos atradās izpalīgi hitleriešu rokaspušiem no bijušās armijas, policijas un aizsargu vidus, kas visapkārt sēja nāvi un šausmas.

Daudzi latviešu militāristi, kas kādreiz solījās «likt galvu uz ežinas» par Latviju, jau krietni pirms kara bija paguvuši kļūt par hitleriešu slepenā dienesta aģentiem Latvijā vai, vienkāršāk izsakoties, — par vācu militārisma spiegiem un diversantiem, kuru rīcību pat buržuāziskā tiesa kvalificēja par dzimtenes nodevību. Te būtu vietā citēt dažus izrakstus no šturmbanfirera V. Veisa raksturojuma, kuru Latvijas drošības policijas un drošības dienesta pavēlnieks Dr. R. Lange 1943. gada 22. decembrī nosūtīja uz Berlīni Valsts galvenās drošības pārvaldes III pārvaldei. Vispirms Lange attaisno Veisa zemisko nodevību 1940. gadā. Padomju vara pret Veisu, kas bija iesniedzis rakstisku solījumu nepiedalīties kontr-revolucionārā darbībā, izturējās ļoļāli. Taču Veiss doto vārdu lauza.⁴¹ Lange apliecina Veisa seno orientāciju uz militāristisko Vāciju un pilnīgu pakļaušanos tai: «Veiss vienmēr pārstāvēja viedokli, ka latviešu tauta panāks vācu vadības atzinību, vienīgi bez ierunām darbojoties vācu virsvadībā un tās stingri noteiktos ietvaros un vispirms — piedaloties cīņā pret boļševismu.»⁴² Drošības dienesta šefs piekrīt, ka Veisa prohitleriskās aktivitātes stimulē ir egoisms un godkāre, taču tieši šādi savtīgi karjeristi esesiešiem ir noderīgi: no nodevības ceļa tos neatgriezīs ne morāli apsvērumi, ne arī tautiešu pārmetumi. «Komplektējot šucmaņu un latviešu brīvprātīgo vienības, Veisam nācās saņemt, galvenokārt no latviešu inteligences, daudz pārmetumu par savu lielo iztapību visa vāciskā priekšā. [...] Tā pārmet — un patiesi pamatoti —, ka viņa militārās aktivitātes dzenulis ir viņa paša godkāre.» Vai, izlasot šo ārkārtīgi slepeno — un, protams, ārkārtīgi nozīmīgo dokumentu, var vēl rasties šaubas, ka Veisa un viņa draugēļu — virsnieku — darbībā hitleriskajā policijā un leģionā nebija nekā patriotiska: tie nodeva dzimteni tās niknākajam ienaidniekam savas godkāres un karjeras labad. Starp citu, arī R. Lange apstiprina V. Veisa un G. Celmiņa, resp., armijas virsnieku un pārkonkrustiešu, ciešo sadarbību un saprašanos gan buržuāziskās Latvijas, gan vācu okupācijas gados: «Pēc vācu karaspēka ienākšanas Veiss bija latviešu šucmaņu pavēlnieks un kā to vadītājs daudz paveica latviešu brīvprātīgo lietas labā. Šajā latviešu brīvprātīgo vienību komplektēšanā un izveidošanā viņš toreiz darbojās kopā ar agrāko «Pērkonkrusta» vadītāju Gustavu Celmiņu. Bez tam viņus vēl vienoja saites, kuras bija izveidojušās kopīgā cīņā Kalpaka bataljona Studentu rotā.»⁴³

Savukārt G. Celmiņš 1944. gada 16. martā pratināšanā Langes iestādē liecināja: «Kad savā laikā ģen. Dankers mani iecēla par brīvprātīgo [policijas bataljonu — V. S.] vervēšanas biroja vadītāju, tas notika pēc pulkveža Veisa priekšlikuma.»⁴⁴

«Pērkonkrusta» darboņus, kuri 30. gadu beigās pilnīgi pārorientējās uz hitlerisko Vāciju un no kuriem daļa pirms kara pameta dzimteni, savā «gādībā» savlaicīgi pārņēma vācu drošības dienests. Tā uzskaitē bija G. Celmiņš, E. Andersons, A. Melliņš, E. Puksis,

F. Rikards, Ā. Šilde, H. Cukurs, V. Arājs u. c. Valsts slepenpolicijas (gestapo) 1941. gada 25. aprīļa ziņojums no Berlīnes sniedz plašu informāciju, kā abvērs izmanto Vācijā dzīvojošos latviešu pērkonkrustiešus (G. Celmiņa vadībā) un viņu nelegālo organizāciju Latvijā (Ā. Šildes vadībā). «Reihā tā [«Pērkonkrusta» — V. S.] pārstāvis, ja ne augstākais vadītājs, ir kādreizējais «Pērkonkrusta» priekšnieks Gustavs Celmiņš ar savu štābu (Zauers, Andersons). Nav divu domu, ka Celmiņš sadarbojas ar karaspēka virspavēlniecību. Raksturīgi, ka arī no Rīgas tiek ziņots, ka agrākie slepenās apvienības locekļi vēlētos saņemt reihā palīdzības apsolījumus. [...] Savā laikā Celmiņa štāba locekļi ar abvēra virsnieka prof. Luca Makenzena palīdzību aizbēga uz reihu.»⁴⁵ M. Birznieks savā grāmatā piemin, ka 1941. gada maijā apmācību nometnē pie Kēnigsbergas bija sapulcināti ap 300 latviešu virsnieki un pērkonkrustieši, kas ar vācu armijas daļām ieradās Latvijā īpašu uzdevumu veikšanai.⁴⁶ «Pērkonkrusta» iekšējā slepenajā dienestā, kas pazīstams kā t. s. latviešu kartotēka un kļuva par vācu drošības dienesta filiāli, darbojās visfanātiskākie latviešu fašisti. No šāda kontingenta komplektējās latviešu speciālās šāvēju komandas (*Sonderkommando*), kuras V. Arāja, H. Cukura un viņiem līdzīgo necilvēku vadībā hitlerieši izmantoja masveida eksekūcijām — okupētās Latvijas cietumu «iztīrīšanai» 1941. gada vasarā un rudenī, Rīgas un citu pilsētu geto likvidēšanai, vēlāk — masu slepkavībām Baltkrievijā, Polijā un citur, kā arī Rīgā savesto Eiropas ebreju apšaušanai.⁴⁷ Tikai deģenerētai psihei pieņemams šāds šausmu fakts! Satriecošas ir M. Birznieka grāmatas lappuses par to, kā slepkavas, plēsdamies un gānīdamies, dalīja apšauto ebreju mantību. Domāju, ka teikto derētu papildināt ar Ventspils cietuma bijušā politeslodzītā Jēkaba Celma stāstu, kurā, šķiet, vispārliecinošāk atsegti hitlerisko dienderu atbaidošie vaibsti ne tikai figurālā, bet tiešā nozīmē. «Daļa ebreju, kas pirms masveida apšaušanas bija ievietoti cietumā, zināja, ka tos gaida nāve. Tāpēc tie, kam bija klāt kādas vērtslietas, kā pulksteņi, gredzeni, rotaslietas, ko bija vēl izdevies noslēpt no hitleriešiem, sameta tās cietuma atejā. Fašisti vēlāk tomēr kaut kā bija par to uzzinājuši un 1942. gada pavasarī lika kriminālistiem atēju izsmelt. Mēs, politiskie, to skaitā arī es, bijām nozīmēti pie bedres rakšanas, kur sagāzt izsmelto, un līdz ar to kļuvām liecinieki šādai neiedomājami nelāgai riebīgai ainai. Atejas tīrīšanu uzmanīja kādi 12 latviešu esesieši, un, kad netīrumu bedrē bija palicis vēl tā ap pēdu, viņi nenocietās: ielaida bedrē kāpnes un, tajā saklupuši, sāka rokām pārbaudīt vēl atlikušo saturu un zvejojot ārā visu sev derīgo. Bedrē bija pašauri, un mantkāre tik liela, ka hitleriskās kārtības stutes laupījuma dēļ drīz sāka kauties. Cietuma priekšnieks Engēlis vairākkārt sauca, lai ķīvīgie tautieši pārtrauc plūkšanos un kāpj no bedres ārā. Bet, tā kā neviens nedomāja klausīt, tad izsauca vāciešus. Automātu draudiem tie tomēr pakļāvās un cits pēc cita izkāpa no bedres. Tā man un maniē biedriem izdevās uz īsu brīdi ieskatīties «jaunās kārtības» cēlāju īstajā sejā. Patiesībā gan sejas nebija saskatāmas,

jo bija pilnīgi notriektas ar mēsliem un asinīm, kas plūda no sa-
dauzītiem deguniem...»⁴⁸

Policejisko nacionālistu vidū vērojama zīmīga tendence, tā teikt, savdabīga «darba» dalīšana. Šovīnistiskā virsniecība un instruktori veidoja pamatkadros okupācijas policijai, SS dienestam, arī šū-
maņu bataljoniem un latviešu SS leģionam. No «Pērkonkrusta» aktīva savukārt komplektējās drošības dienesta latviešu politiskā nodaļa, arī drošības policijas speciālās operatīvās vienības — zon-
derkomandas. Protams, precīza līnija te nav velkama, hitleriešu drošības dienestā iekļuva visādi dēkaiņi, kriminālnoziedznieki u. tml. deklasētas sociālas pabiras.

Atcerēsimies, ka SS, tāpat kā drošības dienesta organizācijas, bija vācu nacionālsociālistu elite un tur varēja iekļūt tikai «pār-
baudīti ārieši» — cilvēki ar rasisma mānijas deformētu psihi, bez sirdsapziņas. SS, varētu teikt, bija nacisma pretoriāņu sardze, kas ar savu sazaroto aparātu reizē pildīja arī policejiskās funkcijas. Drošības dienests savukārt, līdzīgi viduslaiku fanātiķiem, kas pak-
ļāva inkvizīcijai atkritējus no «īstās ticības», centās garīgi un fiziski izdeldēt visus nacionālsociālisma pretiniekus, pat potenciālos, izgudrojot aizvien rafinētākus provokācijas un spīdzināšanas pa-
ņēmienus un tehniku. Un izrādījās, ka ne mazums latviešu «poli-
cejisko nacionālistu» bija izpelnījušies «augsto godu» būt par šo organizāciju locekļiem. Šīs grāmatas ievadā pieminētajos darbos plaši aprakstīti viņu «veikumi», atklātas viņu lopiskās izdarības un zvēriskās sejas. Pie tā šeit sīkāk nepakavēsimies. Jārunā gan par ko citu. Hitlerisko pakalpiņu nodevība un noziedzības, kas notika visu acu priekšā, bija kaut kā jāizskaidro, jāattaisno. Un te pavē-
rās plašs darbības lauks bijušajiem «Pērkonkrusta» un ulmaniešu skribentiem, kam padomā un pie rokas bija atbilstošas, agrākos gados sastiprētās koncepcijas un saukļi.

Vēstures un cilvēces sirdsapziņa latviešu «policejiskajam na-
cionālismam» prasa norēķinu. Latviešu vilkači izpelnījušies tautas naidu un nicinājumu. Tauta atceras, kā «Daugavas» vārsnās Rainis visai tēlaini izsprieda, kāda alga pienākas tiem, kas atvēra Rīgas vārtus un ielaida pilsētā vācu iebrucējus:

*«Nodevēju, nodevēju,
Kāda tava alga bija?
Kausēts zelts, dzelzu kallis,
Iekšā tava dvēse mirka.»⁴⁹*

«Rainis māca mīlēt cilvēkus, brīvību,» rakstīja A. Balodis, «bet reizē arī svelmaini nīst necilvēkus un darba tautas apspiedējus: Cilvēkus mūžam Mīlējis esmu, Mans ienaidis dedzis Pret zvērības dvesmu.

Nav pasaulē lielāku nezvēru par fašistiskajiem izdzimteniem, kas trulā sadismā nokauj, nomoka un nobendē padomju cilvēkus — ievainotos, sievietes, sirmgalvjus un bērnus. Vienīgais līdzeklis aiz-
vērt nāves vārtus — ir iznīcināt pašus nāvētājus.»⁵⁰

Daudzi agrākie buržuāziskās Latvijas ierēdņi un brīvo profesiju darbinieki aicināti un neaicināti stājās hitleriešu ideoloģiskajā dienestā un darbojās okupācijas presē un radiofonā. Strādādami okupantu atļautajās izglītības un kultūras iestādēs, tie līdz ar to tieši vai netieši veicināja fašistisko uzskatu popularizēšanu, iedzīvotāju dezinformēšanu, viņu apziņas saindēšanu ar antikomunistiskiem un rasistiskiem aizspriedumiem.

Iniciatīva, kādu sākumā izrādīja pakalpīgie buržuāziskās latviešu preses un radio darbinieki, žurnālisti un rakstnieki, iekļāvās vācu bruņoto spēku propagandas pārvaldes noteiktajos ietvaros. Visi šie darbinieki cītīgi pildīja tikai to, kas bija fiksēts bruņoto spēku augstākās virspavēlniecības štāba priekšnieka Alfrēda Jodla apstiprinātajā instrukcijā «Norādījumi par propagandas izmantošanu «Barbarosas» variantā»,⁵¹ kura tika izsūtīta vācu armijām neilgi pirms iebrukuma Padomju zemē un kuru armiju grupējuma «Nord» pavēlniecība īstenoja arī Baltijā. Burtiski pirmajā stundā pēc katras pilsētas ieņemšanas attiecīgi armijas orgāni pārņēma savā ziņā masu informācijas līdzekļus, presi un radio, lai pielāgotu tos savām vajadzībām. Un hitleriešu demagoģijas mašīna bija iespaidīga.

Militārās varas pirmajos mēnešos okupētajā Latvijā tika iedibināti visi ideoloģiskā darba novadi. Saskaņā ar minēto instrukciju visus propagandas pasākumus ieņemtajos apgabalos centralizēti vadīja bruņoto spēku augstākās virspavēlniecības propagandas pārvalde, balstoties uz tā sauktajām propagandas rotām, kas darbojās pie visām armijām un armiju grupējumiem. Propagandas rotu pirmais uzdevums bija nekavējoties pārņemt savā ziņā visus masu informācijas līdzekļus — īpaši presi un radio — un pēc tam tos izmantot hitleriešu propagandas uzdevumiem.

«Īsi pirms karadarbības sākšanas bruņoto spēku augstākā virspavēlniecība,» bija teikts instrukcijas 10. pantā, «propagandas rotas papildinās ar aktīviem propagandistiem, preses darbiniekiem, cenzoriem un daļēji arī ar radioraidītāju apakšvienībām.»

Īstenojot šī punkta prasības, uz armiju grupējuma «Nord» vienībām tika nosūtīti tādi propagandas «speciālisti» kā repatriētie Baltijas vācieši — aktīvi nacionālsociālisti, uz Vāciju no padomju varas aizbēgušie buržuāziskās Latvijas militārie darbinieki un pērkonkrustieši — pēc politiskās nostājas un idejiskās pārliecības tāpat īsti fašisti. Līdz ar to tiek atminēts hitleriskās propagandas rēbuss: kā pirmajās kara dienās Latvijā varēja parādīties un izvērst politisku darbību Gustavs Celmiņš un citas vērmahtam piekomandētās civilpersonas vai tā sauktie zonderfīreri un kādi bija to uzdevumi. Einzacgrupas «A» vadītājs SS grupenfīrers V. Štālekens 1. augusta ziņojumā īpaši atzīmēja, ka «Celmiņš Rīgā ieradās kā vērmahta zonderfīrers, bet tika atbrīvots politiskajam darbam». ⁵² Vācu armijām virzoties tālāk, propagandas rotas lielākajos centros atstāja savus darbiniekus, kas turpmāk tika apvienoti pastāvīgās stacionārās propagandas nodaļās karaspēka aizmugures pavēlnieka štāba

pārziņā. 1941. gada jūlija pirmajā pusē Rīgā ieradās armiju grupējuma «Nord» aizmugures apgabala pavēlnieks ģenerālis F. Roks,⁵³ kura štābs pārņēma savā rīcībā armijas organizēto propagandas dienestu un sāka šo darbu virzīt tālāk centralizēti un mērķtiecīgi, izvērst un kontrolēt. 19. jūlijā «Ziņojumā par Baltijas zemju un Baltrutēnijas [Baltkrievijas] propagandas nodaļas Rīgā uzdevumiem» fiksēts, ka turpmāk «Armiju grupējuma «Nord» pavēlnieka aizmugures apgabalā radio, preses, teātru, kinoteātru un rakstniecības vadīšana, aprūpēšana un uzraudzība ir Bruņoto spēku augstākās virspavēlniecības propagandas pārvaldes izveidotās Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas ziņā, kuras sēdeklis ir Rīgā. To vada virsleitnants Knots (Knoth). Atsevišķo daļu vadītāji ir 1) Rīgā zonderfīrers Treslers, 2) Viļņā zonderfīrers Krīglers . . .»⁵⁴ Piezīmēsim, ka Knots šajā ideoloģiskā darba vadītāja postenī palika līdz 1944. gada rudenim, kad nošāvās viņa adjutants, jo bija atklāta plaša mēroga pārtikas un alkoholisko dzērienu piesavināšanās afēra. Pašu Knotu nosūtīja uz fronti.

Tātad visu Latvijas informācijas un kultūras iestāžu liktenis nonāca divu hitlerisko soldafonu, zemāko virsnieku un zonderfīreru rokās. Armiju grupējuma «Nord» aizmugures apgabala štāba 1.^c daļas kara dienasgrāmatā (*Kriegstagebuch*) atzīmēts, ka iepriekšējā dienā (18. jūlijā) ģenerālis Roks pieņēmis virsleitnantu Knotu un zonderfīreru Tresleru, lai noklausītos viņu ziņojumus par padarīto un akceptētu tālāko rīcību.⁵⁵

Detalizēti bija izstrādāta laikrakstu izdošanas un radoraidījumu atsākšanas kārtība hitleriskās kara cenzūras uzraudzībā. Minētās Jodla instrukcijas 11. pantā teikts: «Tā kā okupētajos novados presi iespējams kontrolēt, vēlams turpināt dažu lielu laikrakstu izdošanu vācu cenzūras uzraudzībā. Tas vispirms attiecas uz Ukrainu un Baltiju. Ar tūlītēju cenzūras ieviešanu ir jāpanāk, lai informācija un komentēšana nekādi nekaitētu vācu interesēm. Preses galvenais uzdevums ir nomierinoši iedarboties [ret. — V. S.] uz iedzīvotājiem un atturēt tos no jebkādiem sabotāžas aktiem. Tur, kur nav iespējams nodrošināt preses kontroli, avižu un žurnālu iznākšana un informācijas biroja darbība jānovērš.»

Ģenerāļa Roka štābs pedantiski un uzticīgi pildīja pavēlniecības priekšrakstus un 19. jūlija pārskatā varēja ziņot, ka «Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas darbības apgabalā» iznāk vairāki dienas laikraksti, no tiem divi Rīgā, viens Jelgavā, viens Liepājā un viens Daugavpilī. «Visas avīzes pirms iznākšanas pārbauda cenzūra. Cerams, ka pēc pilnīgas darba nokārtošanas un personāla izraudzīšanas būs iespējams iztikt ar pēccenzūru. Cenzūras uzraudzība ir centralizēta. Bez atļaujas neiznāk neviens laikraksts. Ir padomā visā drīzumā izdot vācu laikrakstu Rīgā.»⁵⁶

Tātad hitleriešu propagandas dienests gan pieņēma latviešu buržuāzisko skribentu tūlītējos pakalpojumus, taču stingri sekoja katram viņu uzrakstītajam teikumam. Uz ko cerēja hitleriskās propagandas vadītāji un drošības policija, bez īpašas sagatavošanas iesaistot ideoloģiskajā darbā latviešu ekstrēmos nacionālistus? Lai cik

paradoksāli tas arī izklausītos, vācu nacionālsociālisti, kas nesau-
dzīgi apkaroja cittautu nacionālismu un šovinismu, šoreiz izšķīrās
par latviešu buržuāzisko nacionālistu izmantošanu. Tie bija pazīs-
tami kā nelabojami šovīnisti un kādreiz paši tika rīdījuši pret vā-
ciešiem. Hitlerieši bija pareizi aptvēruši, ka latviešu šovinisms, da-
žādos izpausmes veidos un nokrāsās sazarodamies un attīstīdamies,
izaudzis līdz atklātam fašismam, prohitleriskai orientācijai un dar-
bībai.

Šovinisms ar stipru antikomunistisku, antisemītisku un rusofobu
ievirzi bija tas idejiskais «darbarīks», kuru tūdaļ varēja likt lietā
visi latviešu buržuāziskie nacionālisti, stādamies hitleriešu ideoloģis-
kajā dienestā. Un tieši tas un tikai tas arī noderēja hitleriešiem.

«Mums nav jābaidās no šovinisma,» 1943. gada beigās 15. lat-
viešu SS divīzijas komandieris drošināja tos valstsvāciešus, kas bija
sākuši šaubīties par latviešu šovīnistu lojalitāti pret hitlerisko Vā-
ciju. «Fanātiski nacionāls latvietis kā apmāts karos mūsu pusē un
mūsu vadībā, jo domās, ka karots tiek par viņa dzimtenes brī-
vību.»⁵⁷

20. un 30. gados bieži dzirdētie pretvāciskie saukļi, ar kuriem
mētājās latviešu šovīnisti, sākumā arī pārkonkrustieši, bija tikai
taktisks manevrs. Darba cilvēku atmiņā skanēja komunistu brīdi-
nošā balss, ka strādniecības uzvaras gadījumā latviešu buržuāzija
ir spējīga saukt palīgā hitlerisko Vāciju — visniknāko savas tau-
tas ienaidnieku. Vēl pirms Ulmaņa fašistiskā apvērsuma viens no
latviešu komunistu teorētiķiem Fricis Deglavs «Cīņas Biedrā» (1934,
Nr. 1—2) trāpīgi raksturoja latviešu buržuāzijas «kaunīgi» proģer-
mānisko ideoloģiju un politiku: «Savā cīņā dēļ masu bāzes darba-
ļaudis, ņemot vērā Latvijas darbaļaužu vēsturisko naidu pret vācu
junkuriem, Latvijas fašistiskā buržuāzija, neizslēdzot arī tieši par
hitleriešu naudu strādājošos atklātos fašistus, spiesta veikli manev-
rēt un visiem spēkiem slēpt savu sadarbību ar vācu fašistiem un
bijušajiem baroniem. Tieši šī maskošānās, šī «norobežošanās» no
hitleriešiem, šī bazūnētā «cīņa pret Vācijas fašistu aģentiem (ne-
izslēdzot dažu šo aģentu arestus un izsūtīšanu no Latvijas) un veikla
sociāla un nacionāla demagoģija, «tīri latvisks» šovinisms
[ret. — V. S.] un antisemītisms — ir raksturīgākais pašreizējā kus-
tībā Latvijā.»⁵⁸

«Tīri latviskajam» šovīnismam ar ekonomiski un politiski vār-
gās latviešu buržuāzijas labprātīgu piekrišanu okupantu «dakteri»
izrāva visai satrupējušo pretvācisko indes zobu un bez īpašām ba-
žām ļāva kost ar atlikušajiem: antikomunistisko, antisemītisko un
antirusisko. «Doktori» Štālekers un Lange bija policejiskās profilak-
ses īsti meistari. Briesmas inficēties ar šovinismu joprojām pastā-
vēja, un ar to LK(b)P bija jārēķinās. Piebildīsim, ka latviešu komu-
nisti sadūrās ar senu «paziņu», un tiem pret šo idejisko pretinieku
bija arī izkaldināti cīņas ieroči.

Kas tad bija šie iznīreļi — latviešu žurnālisti un politikāņi —,
kas pirmie piedāvāja savus pakalpojumus okupācijas ideoloģiska-
jam dienestam?

Rīgā «Tēvijas» izdevējs bija pulkvežleitnants E. Kreišmanis, tās pirmais atbildīgais redaktors Arturs Kroders (avīze iznāca no 1941. gada 1. jūlija), Jelgavā avīzes «Zemgale» (sākumā «Nacionālā Zemgale») izdevējs un atbildīgais redaktors bija aizsargu darbonis M. Vagulāns (iznāca no 30. jūnija); Liepājā «Kurzemes Vārds» iznāca latviešu un vācu valodā no 2. jūlija; redaktors nebija uzrādīts, bet figurēja cenzūras virsnieka zonderfirera Ziharta vārds ar piebildi, «avīzes teksts ir pārbaudīts un atļauts». «Daugavpils Latviešu Avīzi» 15. jūlijā sāka izdot pilsētas valde, tās atbildīgais redaktors bija R. Obrams. 1. oktobrī avīze tika pārdēvēta par «Daugavas Vēstnesi» ar atbildīgo redaktoru A. Zembergu, iepriekšējo cenzūru veica leitnants Dr. Butlers.⁵⁹ Un tā tālāk un tamlīdzīgi.

Aristokrātiskais prūšu junkuru atvase un vācu militārists ģenerālis Roks, izrādījās, bija labi sapratis hitleriskās demagoģijas lielo ietekmi uz ļaužu prātiem, tāpēc propagandas lietu kārtosnā bieži iejaucās pats personiski. Kā rāda viņa štāba dienasgrāmata, ģenerālis, ja bija jāizšķir kāds konkrēts masu informācijas vai kultūras jautājums, jāizvēlas atbilstošs personāls u. tml., uz apspriedēm bieži aicināja savu uzticamo padomdevēju un seno vērmahta izlūkošanas orgāna — abvēra aģentu Rīgā, bijušo Herdera institūta rektoru profesoru V. Klumbergu.

Aizmugures pavēlnieka štāba pastāvīgi apmeklētāji un informētāji bija abvēra darbinieki, kas, pateicoties pirms kara savervēto aģentu — buržuāzisko ierēdņu un virsnienu — ziņojumiem, izrādījās, okupācijas sākumā bija vislabāk informēti par noskaņojumiem latviešu sabiedrībā. Tāpēc viņš, ko pavēlniekam piegādāja Baltijas abvēra vadītājs fregatkapteinis Lībenšics vai abvēra «C» komandas vadītājs pulkvežleitnants Nočņijs, bija visai ticamas. Ierādās arī abvēra «I» pārstāvis pulkvežleitnants Kīps no spiegošanas centra Kēnigsbergā, lai apspriestu par «tulku un uzticības cilvēku izmantošanu». Patstāvīgais konsultants politiskajos jautājumos bija A. Rozenberga resora pārstāvis šturmbanfirers P. Kleists, kurš, starp citu, pēc kara, pūlēdamies attaisnoties vēstures un pasaules priekšā, publicēja savus memuārus. Memuāru «nagla» bija vēstījums par nepārtrauktajām intrigām un strīdiem starp vērmahtu, drošības dienestu un Austrumu apgabalu ministriju visos vadības līmeņos. Nesaskaņas kavējušas vienotu lēmumu pieņemšanu.

Ģenerāļa Roka samērā neilgajā saimniekošanas laikā Latvijā tika likti pamati galvenajiem masu informācijas un kultūras institūtiem, kuri funkcionēja arī vēlāk — civilās pārvaldes laikā. Tika stingri novilkta to idejiskās darbības līnija, visur, kur tas šķita nepieciešams, uzsākta ideoloģisko resoru vadošo darboņu aizstāšana ar pārliecinātiem latviešu fašistiem.

Latviešu laikrakstu tieša pārraudzība un cenzūra nonāca pieredzējuša demagoģijas speciālista rokās. Tas bija nacionālsociālistiskās partijas preses orgāna «Angriff» galvenā redaktora vietnieks Grosbergs, tāpat hitleriskās propagandas šefam Gebelsam tuvs cilvēks.

Par latviešu preses vadības nostabilizēšanos informē ieraksts ģenerāļa Roka štāba kara dienasgrāmatā 22. jūlijā: «Žurnāla «Angriff» galvenā redaktora vietnieks Grosbergs pārņēma latviešu laikrakstu cenzūru; Grosbergs piecus gadus ir bijis Latvijā un labi pazīst apstākļus. [...] Apspriede ar prof. Klumbergu, Rīgas bijušā Herdera institūta rektoru, par preses pārorganizēšanu. [...] Klumbergs uzņem sakarus ar Grosbergu, lai nodrošinātu centrālo latviešu laikrakstu pārraudzīšanu.»⁶⁰

Patiesībā preses un radio virsraudzība pārgāja divu saimnieku ziņā. «Doktora» Štālekera vadītā einzacgrupa A un tai pakļautās operatīvās vienības, slepkavodamas padomju aktivistus un dibinādamas sazarotu kārtības un drošības policijas aparātu un slepeno ziņotāju tīklu, vienlaicīgi ķērās pie propagandas resora «vētīšanas» un nostiprināšanas, labi saprotot, ka asiņainajam teroram vajadzīgs idejisks attaisnojums un ka fašistiskās demagoģijas uzpūstā «šaasmu psihoze» novērs uzmanību no pašu fašistu zvērībām un reizē uztur masās bailu un nolemtības sajūtu.

«Arī latviešu preseī ir vajadzīga pastāvīga einzacgrupas cenzūra⁶¹ [...] Tā kā einzacgrupa jau no paša sākuma kopā ar propagandas nodaļām iesaistījās preses un radio cenzūrā, tad ir novērsta iespēja izcelties nemieriem publicējumu dēļ.»⁶² — nepiemirsa Štālekera atgādināt savus nopelnus gestapo vadībai Berlīnē. 7. jūlijā ziņojumā tika konkrēti pieminēts, ka vienai no Rīgā izvietotajām operatīvajām vienībām izdevies «pēdējā brīdī novērst» pulkveža E. Kreišmaņa «komitejas» publicējumu, kura gribējusi «panākt atzīšanu».⁶³ Piezīmēsim, ka E. Kreišmaņa vadītās biedrības «Pulkveža Kalpaka bataljons» valde 1941. gada 1. jūlijā paspēja izlaist avīzes «Brīvā Zeme» numuru, lai sveiktu «atbrīvotājus» un paziņotu V. Veisa aicinājumu pieteikties policijas dienestā. Taču šāds izdevums nebija ietverts propagandas pārvaldes plānos un to slēdza, atļaujot E. Kreišmanim darboties par «Tēvijas» izdevēju, kuras politiskā uzraudzība bija nodrošināta.

Ar preses starpniecību fašistiskie dezinformatori un idejiskie gandētāji varēja praktiski piekļūt katram Latvijas iedzīvotājam. 1941. gada 23. jūlijā tikai «Tēvijas» tirāža vien bija 220 000 eksemplāru.

Līdzīgā kārtā notika raidstaciju darbības atsākšana un to uzraudzīšana.

«Sevišķa nozīme ir ļoti plaša, pēc iespējas nesabojāta padomju radiosakaru tīkla sagrābšanai», teikts minētās Jodla instrukcijas 12. pantā. «Tikko būs nodrošināta nepārtraukta radiostaciju cenzūra, jāatsāk raidījumi ierobežotos apmēros.» Hitleriešiem izdevās sagrābt — ne bez vietējo aģentu līdzdalības — lietošanas kārtībā Padomju Latvijas raidstacijas, un okupanti tūdaļ tās izmantoja savas melu propagandas izplatīšanai. Tā aizgāja līdz tālākajam nostūrī — vēl 1943. gadā Latvijā bija 140 000 radioaparāti. Ģenerāļa Roka štāba kara dienasgrāmatā 16. jūlijā tiek īpaši atzīmēts, ka «Ar Rīgas, Liepājas, Madonas, Viļņas raidītāju palīdzību izvērsta fīrera uzdotā propagandas ģenerālakcija».⁶⁴

Hitleriskās «propagandas galvenās līnijas pret Padomju Savienību», paša firera noteiktas, vispār orientēja uz galēju demagoģiju — «lielu melu ticamības» garā. Jodls tās tika fiksējis savas instrukcijas 1. pantā: «Vācijas pretinieks ir nevis Padomju Savienības tautas, bet vienīgi ebrejiski boļševistiskā Padomju valdība ar saviem ierēdņiem un Komunistiskā partija, kas darbojas pasaules revolūcijas labā [...] vācu militārā pavēlniecība nav ienaidnieks.»

Tātad jau pēc zināmā hitleriskās propagandas šablona antikomunisms tika sajūgts ar antisemitismu. Ar izdomātiem «briesmu stāstiem» par ebrejiem, «boļševiku komisāriem» tika kurināts zooloģisks naidis, kam rezultātā būtu jākompromitē visa Padomju kārtība, Sarkanā Armija. «Visā da veida aktīvas propagandas līdzekļu pielietošana cīņā pret Sarkanā Armiju.. ir iecerēta sevišķi plašos mērogos,» bija teikts minētajā instrukcijā.

Lūk, kur meklējami sākumi tam āprātīgajam melu un izdomājumu izvirdumam par «komunisma briesmām», «žīdu komisāru varas darbiem» utt. u. tml., kas smacēja un indēja hitleriešu okupētās Latvijas iedzīvotājus vairāk nekā trīs gadus.

Hitleriskie iekarotāji, protams, saprata, ka viņu propaganda iedzīvotāju «nomierināšanā» būs tikai totālā terora palīglīdzeklis. Paši viņi labi zināja, ka pretosies ne tikai komunisti: «Taču, ja iedzīvotāju neboļševistiskā daļa izrādītu pretestību,» brīdina Jodls, «vācu spēki būs spiesti to apspiest, lai kas un kad šo pretestību arī neizrādītu.»

Kā jau minēts, 1941. gada 16. jūlijā tika uzsākta paša firera izsludinātā «propagandas ģenerālakcija» pret Padomju Savienību. Tas bija Hitlera pieteiktais totālais «psiholoģiskais karš» Padomju Savienībai. Šai laikā, pārvērtēdams sava karaspēka īslaicīgos panākumus Austrumu frontē, Hitlers pilnīgi nonāca gaidāmās uzvaras ilūziju varā un arī atļāvās rīkoties kā uzvarētājs. Apsēstajam fireram šķita, ka nu beidzot pienācis brīdis, lai sāktu īstenot «Mein Kampf» murgu un šausmu idejas jau pasaules mērogā. Un varbūt tieši hitleriskās Vācijas iznīcības karš pret Padomju zemi atvēra acis Rietumos — arī viņpus okeāna — visiem tiem, kas līdz tam nevarēja vai negribēja noticēt fašistu evaņģēlija šausmu apokalipsei.

Tātad 22. dienā pēc iebrukuma Padomju zemē Hitlers sasauca Berlīnē apspriedi, lai apstiprinātu agrāk iezīmētos nacionālsociālistiskās Vācijas galīgos pēckara mērķus, īpaši Austrumos, un noteiktu stratēģisko līniju un taktiku visiem reiha pasākumiem politikas un propagandas jomā kara gados.

Šai ārkārtīgi slepenajā apspriedē, kura notika 16. jūlijā, piedalījās vēlākais okupēto Austrumu apgabalu ministrs Alfreds Rozenbergs, valsts kancelejas šefs Lammers, bruņoto spēku virspavēlniecības štāba priekšnieks feldmaršals Keitels, reihsmaršals Gērings un Hitlera vietnieks partijas darbā Bormans, kas pats rakstīja apspriedes protokolu. Hitlers patētiski apstiprināja, ka agrākie pasaules iekarošanas plāni paliek spēkā, ka tie nav jāaizmirst ne uz mirkli un šāda pēckara perspektīva jātur prātā ikvienam un ikreiz, kad jāizlemj kāds konkrēts jautājums attiecībā uz okupētajiem

apgabaliem. «Mums pašiem tomēr jābūt skaidrībā, ka mēs paši šos [okupētos — V. S.] apgabalus nekad vairs neatbrīvosim,»⁶⁵ — tā vienpersoniski, kategoriski un ciniski tika izlemti tautu — arī Baltijas tautu — likteņi. Taču atšķirībā no kādreizējā kļaiņojošā skribenta, kas dižodamies bija izklāstījis savas slimīgās halucinācijas grāmatā «Mein Kampf», tagadējais reihskanclers, kura rīcībā bija milzīga kara mašīna, vairījās atklātībai pateikt visu.

«Svarīgi ir, ka mēs savus nospraustus mērķus tagad nedarām zināmus visai pasaulei,» — tā Hitlers pieprasīja saglabāt pilnīgā slepenībā nacionālsociālistu agresīvos, noziedzīgos plānus un maksimāli maldināt sabiedrisko domu: «Mūsu rīcības motivējumam pasaules priekšā jāvadās no taktiskiem viedokļiem.» Tātad «taktika», kuru Hitlers formulēja, bija galēji diykosīga. Ne velti fīrers teicās atbrīvojis nacionālsociālistus no himēras, ko sauc par sirdsapziņu.

«Sakarā ar to jānotiek sekojošam: 1) galīgam nokārtojumam (priekšlaicīgi) neko neaizbūvēt, bet visu sagatavot zem rokas; 2) mēs uzsveram, ka mēs esam brīvības nesēji,» — tā tika formulēta rīcības līnija hitleriešu administratīvajiem, militārajiem un propagandas darbiniekiem okupētajās zemēs. Tautu apspiedēji un iznīcinātāji sevi pasludināja par brīvības nesējiem!

«Mēs tomēr negribam priekšlaicīgi [ret. — V. S.] un nevajadzīgi kaut kādus ļaudis padarīt par saviem ienaidniekiem,» — šī Hitlera piebilde izskaidro, kālab tik cītīgi okupācijas ierēdņi noņēmas, piesaistīdami vietējos kvisingus, tik visaptveroši izkārtāja propagandas darbu, arī Baltijā. Lai dziļi maldinātu iedzīvotājus un tie histēriskās demagoģijas auros neapjaustu ieburcēju īstos mērķus — sagrābt zemes, iznīdēt tautas. Latviešu buržuāzijas politiķi un ideologi, neskatoties uz agrāko un kara laika pieredzi, kā apstulbināti ticēja Hitlera atkailinātajam «atbrīvošanas» blefam un cītīgi uzņēmās tautas dezinformētāju un muļķotāju negodu, lai nomāktu tās patriotisko gribu pretoties iekarotājiem, kuri nesa nācijai postu un iznīcību. Postu un iznīcību arī pašai latviešu buržuāzijai.

Okupācijas preses algoņņi

Pirmie, kas, hitleriskajiem okupantiem ieburkot, izlīda no savām paslēptuvēm un pieteica savas «tiesības» uz tautas politisko vadīšanu, bija kalpakieši un pērkonkrustieši (nereti abi vienā personā). Kā jau minēts, to skribenti metās aizņemt brīvās vietas hitleriešu atvēlētajos periodiskajos izdevumos. Propagandas pārvaldē sevišķu vērību piegriezta centrālajai avīzei latviešu valodā «Tēvija». Tās svarīgākās publikācijas varēja likt pārdrukāt provinces laikrakstos, izmantot radiofonā. Līdz ar to tika vienkāršots cenzūras un propagandas materiālu piegādes jautājums. A. Krodera — šī urāpatriota pieņemšana atbildīgā redaktora postenī radīja ilūziju par laikraksta «latvisko» seju, veicināja iedzīvotāju satraukto prātu

nomierināšanu. Pie tam ar A. Krodera starpniecību pavērās iespēja ātri piesaistīt avīzei tos pazīstamos žurnālistus, rakstniekus, filozofus, kas varētu sastrādāties ar nacistiem. Abvēra un drošības policijas dokumenti rāda, ka hitlerieši labi saprata, ka daudzu latviešu nacionālistu galvās vēl mājā visādas iluzoras ieceres par savas godības atjaunošanu. Tas tomēr šīs iestādes pārāk neuztrauca. Galvenais — nepieļaut nekādas patstāvīgas organizācijas; tikko tās parādījās, tūdaļ tika likvidētas.

Bet atsevišķus darboņus, kas bija nobrieduši sadarbībai, okupācijas varasvīri labprāt piesaistīja konkrētā darbā vai amatā.

Vēl piezīmējams, ka okupācijas cenzūra jau pirmajās dienās pie-teica visiem rakstītājiem noteikti norobežoties no ulmaniskā režīma, gan vēl nepieprasot tā šausīšanu. Šī prasība nāca vēlāk, kad vadošajos preses posteņos izvirzījās pērkonkrustieši, ar drošības dienesta atbalstu izspiežot daudzus bijušos ulmaniešus. Tātad salīgtajiem žurnālistiem jau no paša sākuma bija skaidrs, par ko jāraksta: jāsumina Lielvācija un tās vadonis, jāslavē «atbrīvotāja» vācu armija, jāgāna žīdi un boļševiki — tas viss atbilda Jodla instrukcijai un Hitlera lielās propagandas plānam.

Gan «Tēvijas», gan arī citu laikrakstu ievadrakstos un rakstos nacionālisti visā kailumā atklāja savu antikomunisma un antisemītisma sagandēto dvēseli. Piemēram, viens no «Tēvijas» ievadrakstiem, skaidrojot «latviešu nacionālo viedokli», tīksminājās, ka «boļševiku nāves stunda ir klāt». «Tēvija» pirmā latviešu presē meta saukli izrēķināties ar ebrejiem: «Žīds jāizdzēn no mūsu zemes, lai nebūtu te vairs ārdošā nemiera cēlāja.» Tik krass A. Krodera pavērsiens daudziem bija negaidīts. Pirms kara viņš taču nebija izcēlies ar antisemītisku demagoģiju. Bet ko darīsi? — jaunie saimnieki pieprasīja. Ar pseidonību «Albatross» parakstītais ievadraksts «Žīds — mūsu iznīcinātājs»,⁶⁶ kuru pārdrūkāja provinces avīzes un pārraidīja Rīgas radiofons, uzkurināja tālāk zooloģisko antisemītismu, akceptēja notikušās slepkavības un provocēja latviešu nacionālistiskos šāvējus uz jaunām masveida eksekūcijām. «...viņiem jāmirst kā kultūras nācijai,» histēriski kļiedza «Tēvija», atkārtodama apdzērušos ebreju šāvēju lādēšanos. Latviešu iespiestais vārds tik zemu grimis vēl nebija nekad.

Mākslotā sašutumā «Tēvija» tēloja, ka padomju varas īstenoto sociālistisko pārkārtojumu «galvenie vaininieki» Latvijā esot bijuši... ebreji. Pie tam ar vārdu «žīds» tika identificēts jēdziens «komunists» un «boļševiks», un, protams, saistītas sadomātas nejdzīgas un šaušalīgas «čekistu» un «komisāru» izdarības. Laikrakstu un radiopārraižu korespondencēm mazpamazām bija jāsagandē cilvēku veselais saprāts un jāsamierina ar rasisma nejdzībām, jāpieradina pie barbariskās domas, ka pastāv cilvēki, kuriem it kā piemērojama citāda mēraukla nekā sev pašam.

Patvarīgās apšaušanas, protams, bez gala satrauca iedzīvotājus: tās bija kļiedzošā pretrunā ne tikai ar normāla cilvēka viselementārākajiem ētiskajiem priekšstatiem par cilvēcību, humānismu, bet lika ar šausmām domāt gan pašam par savu, gan visas tautas iespē-

jamo bojā eju. LK(b)P CK radiopārraides, skanot pāri fronteī, deva skaidrību šai lietā. Latviešu nacionālisma ideologi turpretim visādi centās noslēpt tautai baigo nākotni, kas bija paredzama hitleriešu uzvaras gadījumā. Tika publicēti tematisku izrakstu cikli no Hitlera «Mein Kampf» un citām nacionālsociālistu grāmatām, gan eks-cerpējot tikai tās vietas, kas skāra marksisma un komunisma apka-rošanu vai bija vērstas pret semītiem. Hitlera naidīgās tēzes pret Baltiju un tās tautām bija savdabīgs tabu — tās atstāja bez ievē-rības. Visplašāk tika klāstīta rasu teorija — to jau 30. gados bija iemīlējuši latviešu šovīnisti, kas tagad nu varēja likt lietā savas zināšanas. Pie tam ar hitlerisko rasu teorijas variantu varēja skaidrot un attaisnot visu, jo... nekas taču nebija jāpierāda. Bija tikai jāiedveš patiesības ilūzija, lai noticētu šim tumsonības «sakramen-tam». Par «Rases sakramentu» savu rakstu arī nosauca Jānis Lapiņš, kuru kā «erudītu» rasu teorijā A. Kroders bija pieaicinājis par līdzstrādnieku. Un bijušais ulmaniešu ideologs centās — viņš pat apsoliņa uzrakstīt veselu ciklu par nacionālsociālisma filozofiju. Iesākdams ar dziļu reveransu Hitlera priekšā, kurš esot «māksli-nieks politikā» un izveidojis «jaunus uzskatus filozofijā», vecais Lapiņu Jānis, godu un kaunu zaudējis, skaidroja hitleriešu negē-līgo «mācību» par nepilnvērtīgajām nācijām. Izčākstējušais rasisma sludinātājs tā arī neiedrošinājās bilst kaut vārdiņu par latviešu «asinīm» un «dižciltīgumu», kuru agrāk tik teatrāli bija daudzi-nājis. Raksts beidzās ar mājienu, ka latviešiem pārvācošana ne-draudot, jo ģermāņiem esot «jāizplešas, nevis uzņemot savā klēpī mazvērtīgas tautas, bet pašai radot vērtīgus pēcnācē-jus.»⁶⁷ Taisnība, bet aprauta pusvārdā: hitleriešu ģenerālpānā «Ost», kā redzēsīm, tiešām bija paredzēts pārvācot Baltijas t e r i t o r i j u, nevis iedzīvotājus — tie būtu kā «mazvērtīgi» aizvācami. Kālab sirmā galva uzņēmās tādu negodu! J. Lapiņš taču jau 1918. gadā saprata un 1938. gadā atkārtoti atgādināja, ko latviešiem no-zīmē ģermāņu militarisma ekspansija: «Vācu uzvaras gadījumā la-tvieši bez izņēmuma [ret. — V. S.] redzēja ne tikai savas nā-cijas, bet arī sevis paša bojā eju.»⁶⁸ To pašu varēja un vajadzēja atkārtot par hitlerisko okupāciju 1941. gadā. Bet drosme to pateikt bija tikai komunistiem: «Hitlerieši latviešus uzskata par zemāku rasi. Kurus nenoslepkavo, tos vai nu izdzenā pa Vāciju, vai liek strādāt piespiedu darbos, vai arī vienkārši tura pusbadā [...] Katra patriota sirds iedegās nāvīgā naidā, redzot šo mūsu zemes un tau-tas aplaupīšanu, apgānīšanu un iznīcināšanu.»⁶⁹ Visā nacionālistisko darboņu pretrunīgajā valodā un rīcībā izpaudās no vēstures skatu-ves aizejošās šķiras izmisums un bezcerība: «Mums nav draugu ne-kur, mēs esam padoti tikai savam liktenim.»⁷⁰ Savas šķiras no-lemības dēļ atsevišķie indivīdi negaidītos vēstures pagriezīenos, neredzot iespēju kaut ko mainīt, pārdzīvoja dziļu apjukumu, perso-nisku traģēdiju. Maldīšanās būtu saprotama, bet uz laiku laikiem nepiedota paliks tautas nodevība. Atšķirībā no J. Lapiņa, A. Kro-dera u. c. buržuāziskajiem darboņiem, kam tiešām nebija draugu un nebija, uz ko cerēt, Latvijas darba cilvēkam bija uzticams draugs

un sabiedrotais — Lielā Padomju zeme, varonīgā Sarkanā Armija —, uz kura atbalstu varēja paļauties, kas varēja glābt tautas brīvību un dzīvību. Latviešu tautas dzejnieks Jānis Sudrabkalns šķandēja dziļas pārliecības vārsma, lepodamies, ka latvieši ir dziļās brāļu saimes locekļi, kas cīnās pret svešzemju iebrucējiem:

*«Lido, lido, latvju zīle,
Nes no Kremļa prieka vēsti:
Latvji piemin savu zemi.
Dziedi, dziedi, zelta zīle,
Latvji piemin savu zemi.
Pāri robežām sniedz rokas
Brāji brāļiem, latvji latvjiem.
Laidies tālu, zelta zīle,
Dziedi skaņu cīņas dziesmu.»*

Ar laiku nacionālistiskie skribenti «uztaustīja» nacistu cenzūrai pieņemamo rasu teorijas modeli pret latviešiem: «Nacionālsociālisms grib respektēt arī citu tautu asiņu iedzimtību, šo tautu tiesību uz eksistenci, ja vien šīs tautas nav kultūrai naidīgas.»⁷¹ Nevarēja latviešiem teikt, ka arī viņus gaida ebreju liktenis — kaut gan fašistu evaņģēlijs «Mein Kampf» nekādas ilūzijas šai ziņā nedeva. «Tēvijas» izgrozīšanās bija visai samākslots Hitlera nostādnes pielāgojums apstākļiem, bet satraukto prātu nomierināšanas labad cenzūra, redzams, šādai interpretācijai bija piekritusi. Tātad, ja latvieši nebūs naidīgi «kultūrai», t. i., nacionālsociālismam, tad varētu cerēt, ka tiem iekarotāji neatņems tiesības uz eksistenci. Kas nu iznāk: patētiskās «solidārisma» teorijas pravietis A. Kroders, kas visu tiesību saknes sacījās atradis cilvēka krietnajā dabā, ubagoja savai tautai tiesības uz kailu dzīvību.

Tātad — viss Hitlera rokās, un, lai izpelnītos varmākas žēlastību, latviešiem paklausīgi un uzticīgi jāstrādā iekarotāju labā. Tā jau nu Eiropas varmāka, uzvarējis karā, pažēlotu šos gaudulus! Savā laikā A. Grīns izsmēja tās latviešu pilsonības, resp., buržuāzijas, daļas iluzoriskās cerības, kas gaidīja no ģermāņu iekarotājiem žēlastību: «...arī tai mazajai mūsu pilsonības daļai, kas okupācijas [1918. gadā — V. S.] laikā.. jau bija samierinājusies ar izredzēm noslikt tīrajos vācu ūdeņos (Nelaiķa Veinberga vārdi), nav it nekādu izredžu [ret. — V. S.], ka hitlerieši, kļuvuši par mūsu zemes kungiem, būtu ar mieru uzņemt vācu tautā kādus «slicējus».»⁷² Apmātie nacionālistiskie slicēji, hitleriešu viltīgajā demagogijas atvarā iekūlušies, gāja dibenā un vilka sev līdz pārējos «tautiešus». Pie tam stāvoklis redzami pasliktinājās. Sekojot pāragri triumfējošā firera 16. jūlija direktīvai, hitlerieši forsēja notikumus arī Latvijā, nostumjot malā visus tos, bez kuriem, šķiet, varēja iztikt un kuri vēlāk varētu pārliecīgi pretendēt uz atalgojumu par līdzdalību. Atcerēsimies kaut vai uzticamā, bet iecirtīgā kvislinga V. Deglava «novākšanu», kuru nogalināja drošības dienesta cilvēki, par nāves cēloni minot pašnāvību. Starp citu, pirms aiziešanas no

amata pats redaktors A. Kroders uzrakstīja nekrologu V. Deglavam — savam tragiskajam bēdu brālim, slavīnot seno abvēra agentu kā «tirākā ideālisma cīlvēku» un «cēlu patriotu».⁷³

Provinces lielākajās pilsētās iespiestās avīzes tiešā un pārnestā nozīmē kopēja «Tēviņu», atdarinot tās rakstu stilu un saturu, pārdrūķājot centrālās preses materiālus. Tos «bagātināja» anonīmi smērējumi par vietējo dzīvi, parasti — insinuāciju un šausmu stāstu garā. Īpaši pelēcīga iznāca baltvācu vadītā avīze «Kurzemes Vārds». Tā kā sākumā avīze necentās pieaicināt reizamākos nacionālistiskos latviešu skribentus, latviešu «likteņu apceres» tēma te tikpat kā neieskanējās. Pārsvārā dominēja oficiālās — vērmahta un propagandas ministrijas — informācijas. Tikai vēlāk tika atvēlēta viena lappuse nedēļā latviešu literatūrai, mākslai un sadzīvei.

Ievēribu gan izpelnījās «Ventas Balss» — laikraksts, kura pirmais numurs iznāca 1941. gada 4. jūlijā, bet kuru (kā izriet no Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas 19. jūlija raporta) vērmahta aizmugures pavēlnieks vēl nebija ņēmis savā pārziņā. Vai bija notikusi atkāpšanās no Jodla pedantiskās instrukcijas? Nē. Pirmo numuru kā izdevēja parakstīja «Ventpils pilsētas pašaisardzības pārvalde», bet, sākot ar 22. jūliju, — «Latvijas tautas apvienības Pērkonkrusts Ventpils nodaļa». Hitleriešu komandanta uzticību un atļauju izdot avīzi bija izpelnījušies konkrēti cilvēki, kas pārstāvēja šos nosaukumus, un tie bija — nacionālistisko šāvēju bandas komandieris pulkvežleitnants Kārlis Lobe un kādreizējais skautu barvedis «Pērkonkrusta» idejiskais darbonis Raimonds Čaks. «Sirsnības un saprašanās garā» bija sākusies iekarotāju un vietējo pašaisardzībasnieku sadarbošanās, tāpēc, pateikdamies atbrīvotājiem, Lobe pilsētas laukumā ne velti pilnā balsī sauca «Heil, Hitler!» — tā vēstīja «Ventas Balss».⁷⁴ Tātad Ventpili jau pašā sākumā priekšplānā iznira paši negantākie latviešu fašisti. Aiz viņiem vilkās asiņaina sliede no Kazīņu meža, kur, ierušināti smiltī, palika guļam simti nobendētu padomju aktīvistu un ebreju. Ventpils pērkonkrustiešu izdevums ar savu antisemitisko aktivitāti pārspēja citus Latvijas okupācijas preses izdevumus. «Ventas Balsī» (atbildīgais redaktors A. Cīrulis) pērkonkrustieši publicēja savus ziņojumus, to vidū arī aicinājumu piedalīties antisemitisku eksponātu vākšanā. «Ventas Balsī» parādījās R. Čaka sacerējumi ar ekstrēmiem virsrakstiem. Neviens latviešu žurnālists vēl nebija iedrošinājies likt savu parakstu zem tik atkailinātiem un ciniskiem antisemitiskiem brūvējumiem. R. Čaks bravūrīgi vēstīja: «Pret žīdiem mums var būt tikai viena nostāja — iznīcināt tos, tāpat kā to darīja mūsu atbrīvotāji — vācieši. Un žīdu vidū sevi ierindos katrs nežīds, kas vēl tagad mēģinās kaut ar vienu vārdu aizstāvēt nabaga žīdņus.»⁷⁵ «Tālavietī» (izdevēja Valmieras pilsētas valde, atbildīgais redaktors Jānis Vesets) R. Čakam piebalsoja pērkonkrustietis Viktors Steinbergs, apliecinādams, ka ebreju slepkavošanas lietu brīvprātīgi uzņēmušies pērkonkrustieši: «Žīdu jautājums ir iegājis izšķirējās slīdēs [...] par to gādās Pērkonkrusts.»⁷⁶ Pirms desmit gadiem pērkonkrustiešu sludinātie ebreju grautiņi likās nedabiska nereāla

bravūra, tagad antisemitiskā patoloģija atrada konkrētu izpausmi asins straumēs un liķu kalnos. Centrālā (V. Arāja) komanda, tāpat kā šāvēji provincē, bija pārkonkrustieši vai viņu ideoloģijas sagandētie sīkpilsoniskie dīkdieņi. Pārkonkrustiešu raksti okupācijas presē ir ne tikai atzīšanās bestiālā noziegumā, bet arī dižošanās ar slepkavnieku slavu. Lai mūžos tiem ausīs skan nomocīto lāsti un vaimanas!

Nacionālsociālistiskas iedomības garā R. Čaks rakstā «Tu neesi nekas...»⁷⁷ atļāvās nīrgāties par ierindas cilvēku vispār, saskatot kalpošanā pseidotautiskajam fašistiskajam režīmam cilvēka dzīves un dzīvības vērtību. «Ventas Balss» denuncēja tos intelīgences pārstāvjus, kas bija aktīvi darbojušies padomju gadā — arī šāda rīcība tāpat bija viena no pārkonkrustiešu «rokraksta» izpausmēm.

R. Čaka ekstrēmie savārstījumi Gebelsa šausmu propagandas garā tika ievēroti — okupācijas propagandas dienests nojauta sev ideoloģiski tuvu un hitleriskajai Vācijai uzticamu kalpu. Tādi morāli izsīkuši klaidoņi un karjeristi bija vēlāmākie nacionālsociālistu sabiedrotie, jo viņus «neapgrūtināja» nekādi humānisma vai patriotisma apsvērumi. Farizejiskais skautu barvedis bija pareizi uztvēris, kā pie jaunajiem kaklakungiem taisāma karjera: bez jebkādas nogaidīšanas, noteikumiem un iebildumiem pieņemt hitlerismu, tā programmu un mērķus, kaut arī tie būtu kļiedzošā pretrunā ar veselo saprātu. Tā, neko neprātodami un sirdsapziņu nodzērdami, rīkojās pārkonkrustieši šāvēju komandās. 1941. gada novembrī R. Čaks tika pārcelts uz Jelgavu, kur ieņēma avīzes «Zemgale» atbildīgā redaktora vietu. Avīze bija sava jaunā redaktora cienīga: jau 1941. gada 31. jūlijā tajā bija lasāms šantāžējošs smērējums «Lauksaimniecības akadēmijā žīdu nebūs», bet 15. augustā — «Žīdu Jelgavā nav». Rediģēdams «Zemgales gada grāmatu» 1942. gadam, kas tika izdota Latvijā ierasta kalendāra veidā un kļuva par sava veida «parauggrāmatu», kā latviešiem mācāms nacionālsociālisms, R. Čaks izpelnījās Zemgales «hercoga» — gebītskomisāra Ē. Mēdema labvēlību un uzticību. Šeit piezīmēsim tikai to, ka sastādītājs un redaktors bija izpratis glaimu lielo spēku nacionālsociālisma hierarhijā — brīvkungs Valters Ēberhards fon Mēdems varēja būt apmierināts ar izcilo vietu, kāda viņam bija ierādīta populārajā izdevumā. Priekšpēdējā okupācijas gadā rasistam R. Čakam tika uzticēts mēnešraksta «Latvijas Jaunatne» atbildīgā redaktora amats. Tieši viņš, izrādījās, bija tā figūra, uz kuru jau visai piesardzīgi kļuvušie okupanti joprojām varēja droši paļauties un kuram nebaidījās uzticēt Latvijas jaunās paaudzes idejisko apstrādi. Viņi nebija kļūdušies — ievingrinājis roku, R. Čaks kļuva par «Hitlera jaunatnes» morāles indīgo dīgstu prasmīgāko un veiklāko dēstītāju un slacinātāju nacionālistiskās jaunatnes sirdīs un prātos.

R. Čaka karjeras apskats ir pārliecinoša ilustrācija tam, kā ar latviešu ekstrēmo nacionālistu aktīvu līdzdalību veidojās un iesakņojās okupācijas laika prese. Hitleriešu preses dienests ar laiku «atīrījās» no visiem tiem, kas nebija spējuši radikāli pārorientēties uz vācu nacionālsociālisma dogmu patafonisku propagandēšanu.

Sajā pārorientēšanās procesā pārkonkrustieši izspieda «vecā» tipa nacionālistus, ulmaniešus.

Okupācijas pirmajās nedēļās mazpazīstamie «Pērkonkrusta» aktīvistu parasti nevarēja izvirzīties vadošajos posteņos: «vecie», sagrābuši amatus, vēl bija pārāk ietekmīgi. «Pats» Gustavs Celmiņš bija aizņemts izbraucienos uz provinci, kur vervēja brīvprātīgos t. s. paš aizsardzības dienestam un pie reizes centās atjaunot kādreizējās «Pērkonkrusta» grupas un piesaistīt tām jaunus piekritējus. Vadošais viņu rakstītājs Ādolfs Šilde savu aktivitāti un antisemitisko «erudīciju» lika lietā ar drošības dienesta ieteikumu iesāktajā t. s. antisemitisma institūta jeb muzeja organizēšanā Rīgā (J. Alunāna ielā 5, vēlāk pārcelts uz Raiņa bulvāri 27). Institūtam bija jāklūst par savdabīgu antisemitisma skolu latviešu fašistiem. Pērkonkrustieši gādāja, lai latviešu valodā tiktu izdota antisemitiskā literatūra masu metienos. Tika veidota īpaša sērija «Antisemitiskā literatūra», un pirmais izdevums (Nr. 1) sērijā bija J. Dāvja kādreizējā neķītrā brošūra. Starp citu, viņa brošūreles atkārtoti izdeva arī nākamajos gados. 10 tūkstoš eksemplāros iznāca bijušā žurnālista, savlaik visai respektablās avīzes «Pēdējā Brīdī» kādreizējā redaktora L. Kalnieša [O. Liepiņa] aranžētie «Ciānas gudro protokoli» (1942. gadā) ar Latvijas Universitātes profesora Jēkaba Vītola priekšvārdu utt. u. tml.

Kaut arī pērkonkrustiešiem bija tās primitīvās pamatzināšanas, kādas vajadzīgas robustam antisemitam, vācu nacionālsociālisma rasu teorijas sofistiskā viņi nebija pietiekami skoloti. Tāpēc pirmajā laikā paši pērkonkrustieši nopēmās ar hitlerisma politiskās ābece iekalšanu, un te nu noderēja ikviena no Vācijas ievesta grāmatele vai periodiskās preses izdevums. Un tos reizē ar uzskatāmo agitāciju varēja piedāvāt antisemitisma institūts. Domājams, ka «skolas solā» kādu laiku nācās pasēdēt arī pašam pērkonkrustiešu «dižteorētiķim» Ādolfam Šildem: okupācijas pirmajos divos mēnešos veiklais spalvas diditājs atturējās no publicēšanās. Iespējams gan, ka piesardzīgo karjeristu šokēja ģenerāļa Roka kraisais rīkojums par «Pērkonkrusta» atjaunošanas aizliegšanu un G. Celmiņa pēkšņā atsaukšana uz Berlīni — pēc drošības policijas atkārtota pieprasījuma. Ā. Šilde bija rīkojies pietiekami tālredzīgi, un tas deva iespēju viņam vēlāk izvirzīties. Esesieši pedantiski ievēroja firera noteikto līniju attiecībā ar kvislingiem un nepieļāva nekādas patstāvīgas centralizētas organizācijas.

Tāpēc arī 29. jūlijā «Ventas Balss» pārstāja iznākt kā «Pērkonkrusta» avīze, par tā izdevēju kļuva okupantu uzticamības persona A. Bekers, bet par atbildīgo redaktoru arī uz priekšu palika pērkonkrustietis A. Cīrulis.

Vai notikušais liecināja par kļūmi pērkonkrustiešu karjerā? Ne visu karjerā, bet tikai lieluma mānijas apsēsto, arī «paša» Gustava Celmiņa, kuri bija iedomājušies esam līdzīgi pasaules iekarotājiem. Drošības dienests kvalificēja par «musinošām» Celmiņa teiktās runas agitācijas un vervēšanas izbraukumos provincē,⁷⁸ kurās viņš bija atļāvies padīzoties, piemēram, ka «uzvarošajam kāškrusta karogam»

blakus plīvošot sarkanbaltsarkanais karogs. «Sarkanbaltsarkano» vispār Roks lika novākt, bet latviešu fašistu fireram, kuru izsauca uz Berlīni, nācās iekalt «Mein Kampf» pamattēzi par ārisko kungu tautu, kam vienīgajai jāvalda pasaulē. Nu varēja gausties, ka, Z. Unama stilā runājot, «karogs vējā» un zaudētas spoži iecerētas izredzes uzvilkt Latvijas nākamā prezidenta fraku, kuru Gustavs Celmiņš jau teju teju bija licis pašūt.

Brīvprātīgais un provocētais kolaboracionisms

Septembrī armiju grupējuma «Nord» aizmugures pavēlnieks nodeva visu Latvijas teritoriju vācu civilajai pārvaldei, Bruņoto spēku augstākās virspavēlniecības propagandas pārvaldes Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas funkcijas pilnīgi pārņēma jaunizveidotā Austrumu apgabala reihskomisariāta attiecīgās daļas. Politisko daļu vadīja Baltijas kolonizācijas fanātiķis Trampedahs, informācijas orgāni nonāca reihsministra A. Rozenberga uzticības personas preses šefa V. Cimermaņa pārziņā. Pašā Latvijā saimniekoja vecā nacionālsociālista Drekslera aparāts, kurā propagandas darba virsvadība bija uzticēta pārlietu uzpūtīgajam nacistam Tresleram.

Reihskomisariāta un einzacgrupas «A» attiecīgie dienesti bija uzsākuši radikāli pārkārtot Latvijas preses izdevumu darbību: redaktoru amatos nāca jauni, nacionālsociālisma mācību garā paskoloti latviešu fašisti, no kuriem varēja prasīt un sagaidīt Ādolfa Hitlera tēžu bezierunu pieņemšanu, skandināšanu, slavināšanu un skaidrošanu. Tie, kas to pietiekami labi neprata, varēja iet — pirmais degošais tautas dezinformēšanas un «nomierināšanas» neglītāis darbiņš bija padarīts.

Pēc četrus mēnešus ilgas lasītāju ideoloģiskas apstrādes hitlerisku vai prohitlerisku nostādņu garā «Tēvijā» parādījās Ostlandes preses šefa V. Cimermaņa raksts «Austrumu apgabala saimnieciskā atbrīvošana».⁷⁹ Rakstu varēja uzskatīt par okupācijas varas programmas izklāstu Baltijas iedzīvotājiem. Neraugoties uz farizejisko izločīšanos, rakstā visai noteikti bija formulētas okupācijas varas bezierobežotās tiesības, kas faktiski anulēja jebkādas vietējo iedzīvotāju tiesības. Tika deklarēts, ka Lielvācija ar iekarotāja tiesībām pārņem savā ziņā visas tautas bagātības. Šādai «tiesību» izpratnei argumentācija tika ņemta no grāmatas «Mein Kampf», par stiprākā, agresora tiesībām diktēt bezierunu nosacījumus uzvarētājiem. Tātad ne jau sabiedrotājiem, par kādiem sevi iedomājās latviešu kvisingi. «...karam izceļoties, Austrumos privātīpašuma vispār nebija. Tiesiskas prasības tātad neviens nevar celt. Ar vācu karavīru asinīm visur veikta atbrīvošana.» Tātad Lielvācijas valsts ir padomju īpašumu tiesiskais mantinieks. Nu latviešu buržuāziskie nacionālisti nonāca loģiskās sprukās: pieņēmuši Hitlera tēzi par agresoru kā atbrīvotāju, viņiem nu pienācās atzīt šī

«atbrīvotāja» «asinsupura» samaksu. Un imperiālistiskais agresors pievāca visu, pat nedomādams dalīties ar vietējo buržuāziju. V. Cimermanis paskaidroja, ka paredzēta tikai sīko īpašumu reprivatizācija, «telpas un zemes gabalus nodos pret īri un nomu». Pat budzis bija šokēts: ar varu padzinis padomju laika jaunsaimnieku, viņš, izrādījās, palika tikai sava agrākā zemes īpašuma nomnieks. Preses šefs brīdināja, ka «ikvienam būs jāpiedalās zemes jaunizbūvē ar paša darbu un arī materiāli», sadarbojoties «savstarpējā uzticībā».

Pieņemdam par dzīvu patiesību latviešu kvislingu padevības apliecinājumus presē, sanāksmēs un radiopārraidēs, hitleriešu demagogos iedrošinājās apgalvot: «Austrumu apgabala iedzīvotāju nākotne uz dzīvību un nāvi saistīta ar vācu ieroču laimi [?] . . . uz gadu simtiem.» Pārāk agri hitlerieši ierindoja sevi uzvarētājos un, noticējuši kvislingiem, pārāk zemu novērtēja Baltijas iedzīvotāju dzimtenes mīlestību un cīņas gribu par savu neatkarību.

Taisnības labad jāsaka, ka hitleriešu slepenajiem dienestiem nebija nekādu ilūziju par iedzīvotāju masu noskaņojumu, un drošības policija bija visai neapmierināta par padarīto propagandas jomā. Tā, V. Stāleķera 1941. gada 27. septembra atskaitē bija lasāms: «Iedzīvotāju slāņiem, kuriem līdz šim bijis maz sajēgas [!] par Ādolfa Hitlera ideju un nacionālsociālistiskajiem uzdevumiem un mērķiem, vēlams steidzami sniegt propagandas izklāstu. Šai ziņā dienas preses darbs apzīmējams par nepietiekamu. Nedaudzie vācu laikraksti un žurnāli, kurus jau pagājušā nedēļā pārdeva Rīgā, šo nepieciešamību nevar aizpildīt, jo tos daļēji izpērk vācu kareivji un, no otras puses — latviešu iedzīvotāju lielākajai daļai tie ir pārāk dārgi.»⁸⁰

Latviešu iedzīvotāju vairākums hitlerismu «nesaprata», taču ne tāpēc, ka šīs nejēdzīgās «gudrības» būtu bijis grūti apjēgt. Latvijas darba cilvēki tās nevēlējās saprast, jo nevarēja tās pieņemt: tajās bija ietverts viņu esības noliegums.

Tad hitleriskajā drošības dienestā dzima doma — izdot samērā lētus, vietējiem iedzīvotājiem pieejamus mēnešrakstus viņu valodā, lai tieši ietekmētu un, protams, arī kontrolētu visas viņu garīgās darbības jomas, ieskaitot tautas izglītību, literatūru un mākslu. Šai sakarā jāpiebilst, ka naivs ir dzirdētais apgalvojums, ka, piemēram, «Latvju Mēnešraksta» izdošana ir latviešu kultūras darbinieku iniciatīvas panākums: «Ideja par žurnāla izdošanu rodas 1941. gada pēdējos mēnešos [pareizi, bet vispirms drošības dienesta darbinieku galvās — V. S.] 1. oktobrī daži okupētajā Latvijā palikušie literāti pulcējās uz iniciatoru apspriedi. Uz to aicināts arī Skalbe.»⁸¹ Faktiskā lietu norise bija pavisam vulgāra. Latviešu rakstnieku un žurnālistu grupa (viņu skaitā arī Kārlis Skalbe) tika izsaukti uz Kultūras direkciju, kur tiem lika priekšā izdot mēnešrakstu latviešu valodā. 1941. gada 10. novembra einzacgrupas «A» ziņojums visai uzskatāmi raksturo okupācijas preses un grāmatizdevniecības slepenos mehānismus: «Pēc 12.10. Kultūras direkcijas sauktās rakstnieku un publicistu sanāksmes turpinās priekšdarbi

literārā žurnāla izdošanai. Pēc trīs dienu pārrunām noteikts redakcijas sastāvs un iegūta Propagandas nodaļas piekrišana.»⁸²

Lūk, tā tas notika! Šajā pašā drošības dienesta dokumentā atzīmēts, ka tiek vākti materiāli par... «šausmu darbiem» padomju laikā. Vai nav zīmīga sakrišana! Latviešu literārais žurnāls tapa tajā pašā gestapo virtuvē, kur tika safabricēti baismās un degenerētās fantāzijas izvirdumi, pretīgie falsificējumi par 1940./41. gada notikumiem Latvijā.

Lasām tālāk: «Propagandas nodaļa atļāvusi ar nedaudziem ierobežojumiem [!] izdot Latvijā baznīcas kalendārus [...] propagandas nodaļai manuskripts jānodod arī drošības policijas un drošības dienesta einzacgrupas cenzūrai. [...] Sakarā ar Ziemassvētkiem propagandas nodaļa atļāvusi drukāt 40 jaunas grāmatas.»⁸³ Kā izskaidrojama šī negaidītā «gādība un rūpes» par vietējo iedzīvotāju garīgo dzīvi?

Pēc zibenskara izgāšanās un pirmajām sakāvēm padomju frontēs, īpaši pie Maskavas, hitleriskās Vācijas vadītāji sāka pastiprināti koķetēt ar nacionālistiskās buržuāzijas aprindām Baltijā,⁸⁴ lai ar to atbalstu pilnīgāk varētu ekspluatēt vietējos saimnieciskos resursus un dzīvo spēku, stiprinot savu armiju. Tāpēc arī 1941. gada nogalē okupācijas varas iestādes parāda «iezemiešiem» «pretimnākšanu» kultūras jomā, kaut gan 1941. gada 16. jūlija apspriedē Hitlers bija atkārtoti apliecinājis savu kanibālisko ieceri — 15—20 gados izdeldēt Baltijas iedzīvotājus un viņu kultūru. Jaunajā, 1942. gadā sāka iznākt arī vairāki žurnāli latviešu valodā: ilustrēts nedēļas žurnāls «Laikmets» (izdevējs A. Freimanis, atbildīgais redaktors E. Tūbelis) — galēja antisemitisma un antikomunisma lapele lielos metienos; «Izglītības Mēnešraksts» (atbildīgais redaktors H. Tihovskis) — žurnāls latviešu ierēdņu, īpaši pedagogu, skolotāņu nacionālsociālisma «teorijas» gudrībās, un jau minētais «Latvju Mēnešraksts» (atbildīgais redaktors K. Skalbe) — mākslinieciskās inteligences — rakstnieku, mākslinieku un kritiķu — piesaistīšanai. Tiem sekoja citi periodiski izdevumi dažādu profesiju un iedzīvotāju slāņu dezinformēšanai un idejiskai inficēšanai.

Latvijas iedzīvotāju totālai apdullināšanai no jaundibinātām redakcijām un vecajām tipogrāfijām sāka velties arvien lielāki dezinformācijas makulatūras blāķi. 1942. gadā Latvijas «ģenerālapgabālā» tika izdotas 19 avīzes un 11 žurnāli, kuru mēneša tirāža bija 9 219 300 eksemplāri,⁸⁵ bet 1944. gada aprīlī — 20 avīzes un 14 žurnāli ar vienreizēju tirāžu 768 650 eksemplāros.⁸⁶ Latviešu šucmaņu bataljonus, policijas un citas SS daļas frontē «apkalpoja» periodiski izdevumi «Daugavas Vanagi» (kopš 1942. gada) un «Junda» (kopš 1943. gada), kuros dominēja minhauzeniskas varonības apraksti, erotisku ainu apjūsmošana, neķītra pretpadomju aģitācija. Par «Jundas» atbildīgo redaktoru tika iecelts kara korespondents A. Klišāns, kas bija izpelnījies okupantu atzinību ar latviešu slepkavnieku glorificēšanu žurnāla «Laikmets» slejās. Kā kuriozu atzīmēsim vēl to, ka pat prāvestu V. Sanderu neapmierināja tikai «Laikmeta» teorētiska loma — viņš plūca popularitātes laurus, rakstot draņķīgas kara korespon-

dences. Grāmatu iespiešanā bija vērojama šāda aina: 1941./42. gadā iespiestas 470 grāmatas 1871 300 eksemplāru lielā tirāžā,⁸⁷ no 1943. gada maija līdz 1944. gada maijam — 447 grāmatas 2817 500 eksemplāros.⁸⁸ Bez tīri ideoloģiskas makulatūras tika drukāts zināms daudzums tehnisku un agronomisku rokasgrāmatu. Dailliteratūrā dominēja tulkojumi no vācu tendenciozās literatūras. Par to latviskošanu no grāmatu izdevēju kases ostmarkas saņēma arī «demokrāti» — K. Tifentāls-Dziļleja, J. Kārklīšs u. c. Piezīmēsim, ka Rīgas tipogrāfijās iespiesto grāmatu klāsta lielāko daļu sastādīja izdevumi vācu valodā. Pie tam armiju grupējuma «Nord» un reiha propagandas dienests bija izvēlējis Rīgu par vietu, kur tika sagatavoti un iespiesti baltēmi un hitlerisko skribentu smērējumi krievu valodā, izdoti daži periodiskie izdevumi, kā arī provokatoriskas pretpadomju skrejlapas un uzsaukumi miljoniem eksemplāru lielā metienā.

Okupācijas presē reizēm publicējās arī kādreizējie liberālās ievirzes darbinieki, un būtu kļūda visus viņu rakstījumus pielīdzināt hitleriešu preses algoņņu triepumiem. Mēs piekrītam, ka, piemēram, «Latvju Mēnešraksta» redaktors K. Skalbe nav veicinājis kļaji fašistisku un rasistisku klaigātāju provokāciju drukāšanu žurnālā un pat ir vairījies no tā. Bet no K. Skalbes subjektīvās gribēšanas un varēšanas maz kas bija atkarīgs: ne jau viņš izlēma, kas nebūtu iespiežams. Pamazām apjaušot baismīgo realitāti, daudzi latviešu kultūras darbinieki pārdzīvoja dziļu personisku traģēdiju. Arī K. Skalbe, kas savā dzīvē ne reizi vien bija svārstījies starp demokrātiju un nacionālismu un arī šoreiz nespēja atrast savu vietu un galīgi pietāt īstajā krastā. 30. un 40. gadu notikumi Eiropā parādīja, ka tikai patiesi cīnītāji pret fašismu spēja iemūžināt savā daiļradē paliekošus demokrātijas un humānisma ideālus. Tā tas bija arī Latvijā, un visai nepārliecinoši šķiet to pētnieku pūliņi, kas cer saskatīt latviešu demokrātiskās literatūras procesa turpinājumu hitleriskās okupācijas presē.⁸⁹ Vai tās vērtības, kuras varbūt izdosies izcelt no okupācijas gados ruinētās latviešu kultūras lūžņu kaudzes, nebūs pārāk apšaubāmas?

Tā laika intelīģences politiskās stājas izsvēršanai var noderēt Viļa Lāča izteiktais atzinums: «Par godu latvju intelīģencei jāsaka, ka tās labākā daļa — un tā sastāda mūsu intelīģences vairākumu — ir pratusi pretoties hitlerisma režīmam, neļaudamās sevi izmantot [ret. — V. S.] tiem netīrajem nolūkiem, kādiem vācu fašisti vervēja nodevējus no latvju tautas vidus.»⁹⁰ Aktīvi hitleriešiem pretojās politiski apzinīgākā intelīģences daļa. Taču pozitīvi bija vērtējami arī visi tie garīgā darba darītāji, kas vairījās stāties okupācijas administrācijas vai propagandas darbā, nepublicēja savus rakstus presē. Šādu rīcību jau varēja uzskatīt par pretošanos iebrocējiem, un tam bija nepieciešama drosme. Turklāt pēdējos okupācijas gados hitleriskie okupanti un viņu vietējie pakalpiņi darīja visu, lai iesaistītu savos pasākumos un līdz ar to arī sakompromitētu pēc iespējas lielāku skaitu iedzīvotāju, tiem it kā uzspiežot kolaboracionistu zīmogu kaut vai par piespiedu publicēšanos

fašistiskajā presē. Un vai ne tāpēc vairāki inteliģences pārstāvji, īpaši rakstnieki, kam nebija nekādu nodarījumu pret tautu, kara beigās lāvās iebiedēties, ka viņiem it kā būšot jānes atbildība par savām, arī pavisam neitrālām publikācijām presē, un pameta dzimteni. Šķiet, līdzīgi motīvi bija arī paša K. Skalbes prombraukšanai. Zēl, ka dzejnieks agrāk neaptvēra fašistu provokāciju tālejošos mērķus — sakompromitēt inteliģenci. Redaktora subjektīvā cenšanās piesaistīt žurnālam «labākos», tānad demokrātiskās ievirzes, rakstniekus un dzejniekus objektīvi noveda pie viņu sakompromitēšanās — iegrūda godīgus cilvēkus kvislingu kaunā. Par K. Skalbes talantu un daiļrades vērtību liecina viņa mūža devums latviešu demokrātiskajā kultūrā, bet nevis iluzorie literārie pūliņi dzīves nogalē.

Atzīmējama vēl viena būtiska detaļa, kas izskaidro nacionālistisko darboņu aktivitāti okupācijas preses jomā. Izrādās, ka viņu darbības dzenulis bija pavisam vulgārs: iedzīvošanās kāre un nepavisam ne pacilāta nacionālpatriotiska jūsma. Par to pārliecinoši pastāsta Ž. Unams, kas labi pārzināja tā laika preses apslēptos mehānismus. Žurnālu izdošana, viņa vārdiem runājot, bijusi īsta «zelta bedre». A. Freimanis, sagrābis savās rokās «Laikmeta» izdošanu, saņēma milzīgus ienākumus, kas skauda citiem, piemēram, E. Pulkšim, kurš plēšies par «Latvju Mēnešraksta» koncesijas dabūšanu savās rokās, utt.⁹¹

Tautiešu riešanās

Vērā ņemams vēl viens 1941. gada 11. jūlijā notikušās latviešu organizāciju pārstāvju sanāksmes aspekts. Tā bija pirmā (un piemētināsim — vienīgā!) reize, kad kontrrevolucionārās latviešu buržuāzijas dažādo novirzienu pārstāvji sanāca vienkop. Vēlāk R. Lange viņiem to vienkārši vairs neatļāva. Sanāksmes mērķis bija panākt zināmu vienotību savās rindās, lai ietekmīgāk varētu kaulēties ar jaunajiem saimniekiem par priekšrocībām sev, savai šķirai. Ne jau tautai, kuras vārdā it kā tas viss tika darīts! Varām tikai piezīmēt, ka visā savā negarajā pastāvēšanas vēsturē latviešu buržuāzija nevar minēt reizi, kad tā būtu varējusi runāt par vienprātību savās rindās: šisniecīgās šķiras grupējumi allaž ir plēsušies un vienmēr sašķēlušies dažādās orientācijās. Vienīgo relatīvo saskaņas reizi, par kuru te ir runa, dikteja viņu visu nevaldāmais pretpadomju naidis un antikomunisms. Šis «vienotības» reibulī nacionālistu raibais pūlis spēja izvēlēties kopīgus pārstāvjus sarunu vešanai Berlīnē. Tā tika nosaukti mums jau pazīstamie A. Valdmaņa, A. Plensnera un G. Celmiņa vārdi, kas okupācijas sākumā simbolizēja trīs latviešu ekstrēmās buržuāzijas grupējumus un to kopīgās intereses. Taču drīz vien atklājās, ka visa šī vienošanās un vienotība bijusi iluzora, buržuāzisko darboņu demaršs izrādījās veltīgs. Ar «pārstāvjiem» nekur nerēķinājās, «deklarācija» kā nevajadzīgs papīrs iegulās ģenerālkomisāra Drekslera arhīvā. Ģenerālis Roks un SS brigādenfirers Štālekers, pildot Hitlera no-

stādni, ātri ievēda «kārtību» gan Kauņā, gan Rīgā. Kauņā padzina nacionālistu sastādīto «valdību», Rīgā jau laikus novērsa tādas «uzniršanu». Gestapo metodes deva rezultātus: aktīvākajiem piedraudēja, inscenēja pulkvežleitnanta V. Deglava pašnāvību. Viņš bija noticējis kādreiz Berlīnē dzirdētajiem miglainajiem mājieniem par buržuāzisko režīmu atjaunošanu Baltijas valstīs Vācijas virsvadībā. Pārējiem pietika ar brīdinājumu, ka patvarīga organizēšanās pie laba gala vis nevedīs.

Rezūmējot padarīto 1941. gada 1. augustā sakarā ar einzacgrupas «A» ziņojumu, IV pārvaldes (gestapo) priekšnieks Millers rakstīja: «Kad no Berlīnes kopā ar karaspēku Rīgā ieradās pulkvedis Plensners un pulkvežleitnants Deglavs, viņi ar kara komandantūras piekrišanu pārņēma paš aizsardzības izveidošanu, kas pirmajā laikā prasīja zināmas pūles [...] Aiz šiem diviem virsniekiem stāvošās personas no Ulmaņa agrākajām aprindām vienlaikus mēģināja svarīgākos pārvaldes posteņus pievākt sev. Pēc ģenerāļa Roka ierašanās šīs centralizācijas tieksmes tika piebremzētas, paš aizsardzība izformēta un pārveidota par kārtības palīgpolīciju — SS un polīcijas augstākā pavēlnieka uzraudzībā. Pulkvedis Plensners saslīma [?], un Deglavs 18. jūlijā Rīgā nošāvās [! !].»⁹²

Kaut gan buržuāzisko darbinieku pirmā kopīgā uzstāšanās bija novērsta, vācu drošības polīcija pieļāva viņu apvienošanās iespēju nākotnē, nešauboties, ka, plēšoties par ienesīgiem posteņiem, viņu īslaicīgā vienprātība tik un tā pajuks. Minētais ziņojums beidzās ar secinājumu, ka latviešu nacionālistu vienprātības graušana turpināma, izmantojot katra atsevišķa darboņa karjeriskās tieksmes. «Pastāvošajos grupējumos ir lielas pretrīkības, pie tam nevis dietīšku, bet personisku motīvu dēļ. Saglabājoties pašreizējai situācijai, nebūs gaidāmas izmaiņas, bet vistuvākajā laikā grupas, kas tagad savstarpēji apkarojas, var sākt kopīgās frontes izveidošanu ar nevēlamiem nolūkiem. Sākumu tam varēja saredzēt Plensnera, Celmiņa un bijušā finansu ministra Valdmaņa kopīgajā mēģinājumā nosūtīt kopīgu padevības telegrammu fīreram ar nolūku — tikt Berlīnē pieņemtiem.»⁹³

Esesiešu bažas bija veltīgas. Latviešu buržuāzija, būdama skaitliski neliela un ekonomiski vārga, daudzo un dažādo orientāciju, noskaņojumu un karjerisku noslieču dēļ nespēja kopīgi rīkoties arī šoreiz — vienotība neradās. Konsekventi īstenojot šķelšanas un rīdīšanas politiku, nacistu okupācijas vara, tā teikt, slēdza vervēšanas līgumus ar atsevišķiem buržuāziskajiem kvīslīngiem, bet ne ar visu šķīru.

Lomas un pienākumi pakalpiņiem tika sadalīti pēc armijas aizmugures pavēlniecības, bet vēlāk — pēc vācu civilās pārvaldes ierēdņu ieskatiem, nereti pat kaprīzēm, pie tam ikreiz bija vajadzīga vācu drošības polīcijas piekrišana un atsauksme — proti, pārliecība par izraudzīto kandidatūru uzticību Lielvācijai. Minētie einzacgrupas «A» ziņojumi, kā arī ieraksti armiju grupējuma «Nord» aizmugures apgabala štāba 1.º daļas kara dienasgrāmatās rāda, kā marionešu godā nonāca nacionālistiskie «patrioti».

Okupantiem bija vajadzīgi policisti, kas palīdz uzturēt «jauno kārtību», nogādājot «drošā vietā» nemierniekus; bija vajadzīgi vāgari, kas izdzen un izspiego latviešu strādniekus un zemniekus, lai tie neiedomātos slinkot vai nobēdzināt sava darba augļus, kuri tagad piederēja Lielvācijai. Bija vajadzīgi tāpat «garīgās druvas» kopēji, kas prastu runāt ar Latvijas iedzīvotājiem un samierināt tos ar okupācijas jūgu, sludinot fašistiskās mācības, popularizēt Gebelsa propagandas saukļus un slavēt «neuzvaramās Vācijas ieročus». Buržuāziskajiem nacionālistiem bija jāpieņem piedāvātais, jo citas izejas viņi neredzēja. Un ne tikai jāpieņem, bet jāizplēš ar zobiem. Izdevīgu posteņu bija maz. Katrs grupējums, katrs darbonis, protams, rūpējās par sevi un savējiem. Uzliesmoja maizes naids.

Okupācijas sākumā labākos posteņus bija «samedījuši» bijušie ulmanieši. Ar to gestapo vadība bija nemierā, un jau pieminētajā 1. augusta ziņojumā varam lasīt sekojošo: «Vispār Latvijā liek sevi manīt posteņu mednieku grupa — galvenokārt tie ir virsnieki un ierēdņi, viscaur no vecajiem Ulmaņa piekritējiem...» Pēc šī mājiņa pret bijušajiem Ulmaņa klišes darboņiem un kādreizējo režīmu presē notika pavērsiens. Līdz šim, runājot par bankrotējušo tautai naidīgo režīmu, atklātībā tika pieļauts zināmas iecietības tonis, jo daudzi tā piekritēji taču bija pierādījuši iebrocējiem savu lojalitāti un atbalstu. Šādu toni presē bija uzdevis, vēl atrazdamies ģenerāļa Roka aizbildnībā, A. Valdmanis, kurš aicināja «neapmētāt ar akmeņiem» citam citu, arī «bijušos vadītājus» ne, jo visi taču esot vienlīdz vainīgi. Un to pamatoja ar nepieciešamību novērst skaldīšanos: «Mūsu starpā nedrīkst atkal rasties kādas šaubas par «novirzītniem» — tādu nav un nebūs. [...] Mēs neskaldīsim jaunuzbūvei tik vajadzīgos spēkus, apmētājot viens otru akmeņiem.»⁹⁴ Satraukto prātu maldināšanai varbūt sākumā tāda vienprātības demagoģija noderēja. Valdmanis un citi visvairāk baidījās no pārkonkrustiešu «akmeņiem» — no tādiem bestijām visu ko varēja sagaidīt.

Drošības policija redzēja asās pretrunas, kādas pastāvēja starp bijušajiem ulmaniešiem un pārkonkrustiešiem. Agrāko naidu uzkurināja jaunās pretiškības, kas radās, plēšoties par okupācijas ierēdņu vietām. Esesieši pieturējās pie noteiktas taktikas šajā konfliktā: sarīdīt hitleriešiem padevīgos pārkonkrustiešus, kas lielākoties bija kļuvuši par drošības dienesta aģentiem, pret bijušajiem ulmaniešiem. «Pārkonkrusta organizācijas rīcībā ir zināms daudzums jaunekļu — zināma morāla [drīzāk gan amorāla! — V. S.] izlase, kas ir gatavi cīnīties, izskatā lielākoties pēc ziemeļnieku asiņu pārstāvjiem. Politiskā līnija viņiem ir tautiski latviska, vāciešiem draudzīga un spēcīgi nacionālistiska. Izveicīgā vadībā un uzraudzībā ar viņiem iespējama zināma sadarbšanās.»⁹⁵ Tātad nevis samierināt, bet skaldīt, lai valdītu. Sarīdīt takseļus, lai tie plēšas ap kungu pasviesto kaulu. Sarīdītie cits citu pieskatīs, un saimnieks varēs būt mierīgs par savu drošību. Šāda taktika nepavisam nenozīmēja atteikšanos no Ulmaņa ierēdņu un virsnieku palpojumiem, bet ielika rokā iespaidīgu sviru to ietekmēšanai, lai panāktu bezierunu iesaistīšanos aktīvā darbā karojošās Vācijas labā.

Tātad A. Valdmānis to ulmaniešu vārdā, kuri bija sagrābuši izdevīgu amatus pārvaldes aparātā un presē, piedāvāja izlīgumu pārkonkrustiešiem, kuri diendienā kļuva arvien ietekmīgāki, izceldamies hitleriešu acīs ar īsti nacistisku «rokakstu» preses slejās... un šāvēju komandās. Juzdami drošības dienesta atbalstu, latviešu robustie fašisti nebūt nedomāja samierināties ar saviem «inteligentajiem» konkurentiem. Pārkonkrustieši pēc attiecīga diriģenta mājienu pārģāja atklātā karagājienā, atmaskodami Ulmaņa kliķes agrākos pāridarījumus pārkonkrustiešiem un īpaši vācu nacionāl-socialismam. Tie akmeņus mest nekautrējās...

Jaunais programmas raksts bija uzticēts hitleriešu totālās lojalitātes pārbaudi izturējušam pārkonkrustiešu publicistam Ādolfam Šildem. Zīmīgi, ka pretenciozi nosauktais sacerējums «Citā virzienā» parādījās kā ievadraksts laikrakstā «Zemgale»,⁹⁶ kas bija kļuvis par nacisma bastionu barona Mēdema paspārnē. Kas tad bija jāpagriež citā virzienā? Vispirms, kā tieši aprādīja autors, bija jāsadomā jaunā virzienā visiem tiem ulmaniešiem, kas joprojām dzīvoja ilūzijās par kādreizējās godības atgriešanos. Turpmāk tiem savas cerības bija jāsaista tikai ar «Jauno Eiropu», tātad bez ierunām jāpakļaujas hitleriskajai Vācijai. Šildes ievadraksta zemtekstā varēja saklausīt arī otru domu: apsveicami ir bijušo pārkonkrustiešu pūliņi vācu nacionālsociālisma lietā, bet cietpauri lai nedomā pretendēt uz kādām īpašām privilēģijām, pieticīgi ir jāapmierinās ar to, ko jaunie saimnieki savā labvēlībā atmet. Ā. Šilde «teorētiski pamatoja» latviešu fašisma tiesības pastāvēt, protams, vācu nacionālsociālisma virsvadībā. Šīs tiesības nosakot to abu piederība pie «āriešu rases», kuras «kopumā ieejam arī mēs, latvieši». Hitleriešu propagandai toreiz, izrādījās, bija visai izdevīgi atvēlēt āriešu modusu saviem latviešu pakalpiņiem: turpmāk no viņiem varēja vairāk prasīt. Reizē radās pateicīga tēma, kurp virzīt latviešu rasistu «studijas», kas ap šo laiku presē bija apsīkušas. Uz vācu nacionālsociālismu pārkvalificētais latviešu pārkonkrustiešu ideologs nu varēja izgāzt sakrājušos niknumu pret Ulmaņa kliķi, pieminot gan patiesos, gan piedomātos «vadoņa» grēkus. Kā viens no argumentiem, kam būtu jākompromitē tā laika režīms, tika minēts ulmaniešu... nepietiekamais antisemitisms. Tāpat tika nonicināti Ulmaņa valdības reālpolitiskie pasākumi, īpaši ārlietu ministra V. Muntera darbība, kas novedusi pie neuzbrukšanas līguma noslēgšanas starp PSRS un Latvijas valdībām. Tik rupju kājas spērienu nīstajiem konkurentiem Ā. Šilde, protams, neatļautos, ja hitleriešu oficiozs «Deutsche Zeitung in Ostland» jau iepriekš nebūtu devis atbilstošu nostādni. Augusta beigās — septembra sākumā vairāki Latvijas laikraksti pārdrūķāja no tās kāda Werner'a Bormann'a rakstus, kas kompromitēja K. Ulmani un V. Munteru. Visam tam it kā bija jāanulē tā idejiskā un sociālā radniecība, kāda pastāvēja jau agrāk starp «vadoņa» un «firera» kursu un kas satuvināja ulmaniešus un hitleriešus okupācijas sākumā. No ievadraksta izrietēja, ka lojalitāte pret «Jauno Eiropu» apliecināma tikai ar bezierunu gatavību strādāt Lielvācijas labā.

Šildes rakstu pārdrūkāja citas provinces avīzes. Raksti «jaunā virziena» garā sekoja cits citam. To autori bija līdz šim ēnā palikušie pārkonkrustiešu vai tiem līdzīgi domājošie žurnālisti. Ar cenzūras atvēli autori glorificēja «Pārkonkrusta» desmit gadus garo vēsturi, pietuvinādami 30. gadu atklāto latviešu fašisma spārnu vācu nacionālsociālismam, pie tam savu robusto mācību nosauca par nemaldīgi pareizo «latviešu ideoloģiju».

Šai sakarā vērts pieminēt reorganizētā «Daugavas Vēstneša» jaunā atbildīgā redaktora, vācu drošības policijas ziņotāja Alberta Zemberga ievadrakstu «Pa jauno ceļu».⁹⁷ Ulmanis tika šausīts par to, ka esot kāvējis latviešus pieklūt... «Rietumeiropas jaunās cīņas ideoloģijas — nacionālsociālisma avotiem», kaut gan jau okupācijas pirmās dienas pierādīja, ka Ulmaņa kādreizējie piekritēji bija pietiekami nobrieduši hitleriešu sagaidīšanai un vācu nacionālsociālisma brīvprātīgai pieņemšanai. Pāris mēnešu laikā pārkonkrustiešu rakstītāji bija apguvuši Gebelsa propagandas māku: ar kapitālistiskās sabiedrības acīmredzamu ļaunumu pseidokritiku panākt spēcīgu demagogisku efektu. Lasītāji, noticot kritikas ilūzijai, varēja noticēt arī visam pārējam. Tā, it kā aizstāvēdams darbaļaužu intereses, autors deva varenu belzienu K. Ulmanim: «Nomainīdams savu demokrātisko masku, viņš ar nenoliedzami veiklu varas aktu panāca savu diktatūru, izveidoja nācijas konglomerātu, radīja savas personības autoritāru kultu un pseidonacionālu ideoloģiju, kas tomēr nebija pieņemama latviešu darbaļaužu interesēm un nacionālās kultūras cīņai.» Uz šādas it kā taisnīgas kritikas fona hitleriskais demagogs atļāvās kā patiesību «piespēlēt» indīgi glaimojošu pārliecību: «Katrs latvietis ir vienlīdz vērtīgs ar savu rasisko piederību ārisko tautu saimei, ko vieno asiņu radniecība (!) un nacionālsociālistiskā ideoloģija.» Redaktors A. Zembergs publicēja veselu ciklu līdzīgas ievirzes rakstu, kuru autori bija viņa Rīgas kolēģi no universitātes laikiem — pārkonkrustieši Jēkabs Vītols, Harijs Maldonis.⁹⁸ «Tālavieti» savukārt apkalpoja pārkonkrustiešu veterāni A. Melliņš, V. Steinbergs u. tml.

«Aizcirdams» logu uz pagātņi,⁹⁹ ulmaniešu apgrēcības atmaskošanas virzienā «Tēvijas» kursu pārkārtoja 1941. gada 23. septembrī ieceltais jaunais redaktors P. Kovaļevskis — abvēra un gestapo aģents ar «solidu» stāžu. Sevi viņš reklamēja par rakstnieku ar latviskotu pseidonīmu «Klāns», kaut gan redaktora literārās dotības bija visai apšaubāmas. Pirms reliģioziem svētkiem avīze parasti drukāja viņa «šedevrus» — salkani mistiskās āriskās halucinācijas. Arī publicists viņš bija vājš — viņa lipīgi frāzainie ievadraksti lasītāju nevarēja ieintrigēt. Taču oficiālās agitācijas bungas P. Kovaļevskis sita apdullinoši skaļi. Viņš bija tas, kas sāka sistemātiski pieradināt lasītāju pie domas, ka arī latviešiem jāpiedalās bruņotā cīņā Vācijas pusē. «Mēs negribam šajā cīņā palikt nomalē kā daža tauta Eiropā,» ālējās redaktors.¹⁰⁰

Sunīdams tos, kas grib palikt nomaļus, P. Kovaļevskis patētiski dižojās: «Karavīrs mūsos nav miris.» Un, apelējot pie sentēvu gariem, aicināja «tvert seno latviešu kaujas vāli», kaut gan labi zi-

nāms, ka šīs vāles skaldīja tieši teitoņu bruņucēpures un galvas zem tām.

Pēc ulmaniskā režīma publiskas izpēšanas pārkonkrustieši ar skubu metās «medīt» vakantās ierēdņu vietas civilās pārvaldes aparātā, kas paātrināti komplektējās pēc ģenerāļa Roka štāba pārcelšanas no Rīgas uz Pleskavu 1941. gada 1. septembrī. «Pēc aizliegšanas «Pārkonkrusts» nopūlas glābt, kas vēl glābjams. Viscaur galvenā vērtība virzīta uz to, lai ieņemtu ietekmīgas vietas,»¹⁰¹ rakstīts gestapo priekšnieka Millera 27. septembra ziņojumā.

Pēc vairāku latviešu «Uzticības padomju» nozīmēšanas un atsaukšanas jezgas nevēlamākās kandidatūras latviešu civiliestāžu amatiem bija atsijātas. 21. augustā par latviešu civilpārvaldes vadītāju nozīmēja O. Dankeru, par sekretāriem — provāciski nešaubīgos, «Pārkonkrustam» piederīgos vai simpatizējušos darboņus V. Sanderu, A. Freimani un E. Andersonu.

Lai kārtējo reizi maldinātu un muļķotu vietējos nacionālistus, kas cerēja uz kaut kādu Latvijas «autonomiju», 1942. gada martā varen skaļi tika pasludināta «Latvijas pašpārvaldes» (pareizāk — Zemes pārvaldes) nodibināšana. Faktiski nekas nemainījās — vēsturnieks S. Miliniemi nosauc šo aktu par agrākās neoficiālās pašpārvaldes legalizēšanu.¹⁰² Par noteicošo figūru, resp., iekšlietu ģenerāldirektoru, joprojām palika O. Dankers. Konkurenci atkal neizturēja

Meklē „jaunās kārtības“ pretiniekus

Sakarā ar ledzīvotāju pretošanos
hitlerieši Latvijā pastiprina policiju.

Karikatūra avīzes «Par Padomju Latviju»
1942. gada septembra (16.) numurā.

A. Valdmanis (lai gan šoreiz viņa kandidatūru atbalstīja pats Drekslers) un G. Celmiņš — pārāk sīka un ākstīga izskatījās šī figūra pat uz nožēlojamo marionešu fona. Pie tam hitlerieši nespēja aizmirst G. Celmiņa huligāniskos izlēcienus pret baltvāciešiem 30. gados. Ā. Šilde ar saviem padevības apliecinājumiem presē bija izpelnījies, ka viņu nozīmēja vadošā postenī t. s. Tautas palīdzībā. Robustais pārkonkrustietis un senais abvēra aģents E. Puksis, kas neprata pat lāgā rakstu savārstīt, tika neredzētā godā — par Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta direktoru. Tas jau izklausījās pēc sliktas anekdotes. Galvenais, protams, bija tas, ka pašpārvaldes darboņi bija un palika marionetes — bez kauna un goda. Un arī bez jebkādas varas un autoritātes, ko viņi paši daudzkārt ir atzinuši.

Buržuāzisko aprindu relatīvā vienotība, kas sākumā it kā bija iezīmējusies, pajuka, kā nebijusi. Sākās ķīviņi, savstarpējas denunciacijas. Anonīmi karjeristi skauda un slepus apsūdzēja drošības dienestam savus veiksmīgākos konkurentus par kādreizējiem pretvāciskajiem izlēcieniem — bijušajiem un nebijušajiem. Mazī raibi, kāškrusta apzīmogoti zirneklīši nāvēja cits citu. Lielais brūnais gaidīja savu laiku — kad varēs piebeigt atlikušos. Zīmīgs šajā sakarā ir jau minētais gestapo priekšnieka Millera 1941. gada 27. septembra ziņojums: «Vadošās latviešu aprindas patlaban par katru cenu cenšas ieņemt posteņus vadošajās iestādēs. Šai ziņā vislielāko dedzību izrāda personas, kas atklātībā jau izcēlušās, kā arī politiskie novirzieni, sevišķi «Pārkonkrusts». Novērots, ka pret personām, kuras paredzēts iecelt kādā postenī, no visām pusēm nāk dažāda veida apsūdzības. Pret pārkonkrustiešiem vērsās galvenokārt ar argumentiem, ka tie ir kādreizējie Ulmaņa virziena cilvēki. Bet, cik nu šeit varam sadabūt neapgāžamus pierādījumus, liekas, ka tieši Ulmaņa piekritēji cenšas iedabūt noteicošās pozīcijās pēc iespējas vairāk domubiedru.»¹⁰³

Denunciācijas pieņēma tādus apmērus, ka sāka apdraudēt visus laboracionistus un galvenais, neļāva drošības policijai izsekot īstos pretiniekus — komunistus un antifašistus.

«Izglītības Mēnešraksts», kas bija iecerēts kā teorētisks žurnāls nacionālistiskās ierēdniecības un inteligēnces ideoloģiskai apkalpošanai hitlerisma garā, kādā no ievadrakstiem, atmetis ar roku «tautiešu» — savu šķiras brāļu — labajai slavai, cēla trauksmi: «Ko līdz mūsu profesoriem u. c. gara darbiniekiem saukt pēc dzīvā spēka stiprināšanas un pieauguma, ja mūsu tautieši aiz kailas atriebības, varaskāres vai neizkoptas garīgās apziņas bieži nepatiesi apsūdz, denuncē otrus latvieti, ko beidzot attaisno... Ko līdz runāt un skandināt par tautas kopas vienotību, ja pat intelligentas sabiedrības locekļi bieži vien personīga labuma, stāvokļa, godkāres, ignorances u. c. iemeslu dēļ joprojām šķelsies grupās un grupiņās, skaudīs, apmelos, nicinās cits citu utt. [ret. — V. S.]»¹⁰⁴ Tātad tika kliegt pilnā balsī, un bija arī par ko. Piesauksim vēl vienu liecinieku — okupācijas laika «kultūras» darbinieku augstāko šefu Ž. Unamu. Viņš apstiprina nacionālistiskās buržuāzijas aprindu neizmērojamo morālo

degradāciju. Izrādās, ka savu pašu tautiešu vidū bija ne tikai milzīgs skaits anonīmu skauģu un denuncētāju, bet arī slepeno drošības dienesta spiegu, aģentu, provokatoru, informētāju. «Gestapo aģentu un līdzstrādnieku skaits [...] Latvijā pārsniedza 2000. Šis skaitlis ir tikai aptuvens, tas var būt arī lielāks. [...] SD līdzstrādnieki un sakarnieki par saviem pakalpojumiem saņēma vai nu regulāras algas, vai speciālus atalgojumus, citi — materiālas dabas pakalpojumus. Tā gestapo bija informēta par it visu, kas notika iestādēs un uzņēmumos, un arī par to, ko runāja sabiedrības visdažādākās aprindās.»¹⁰⁵ Ž. Unama nosauktais slepeno spiegu skaits krietni jāpalielina: tā sauktajā Latviešu kartotēķā vien bija fiksēti 3000 aģenti.

Kā redzams, latviešu buržuāzija bija galīgi izkurtējusi un pagrimusi, tā nebija spējīga uz pozitīvu darbu. Jau jauzdama savu vēsturisko nolemtību, tā grima arvien dziļāk morālas izvirtības, savstarpēju ķīviņu un nacionālās nodevības sliktā. Bet savu melno dvēseli nacionālisti, kā tālāk redzēsim, maskēja ar šķietami cēliem tikumiskiem principiem un patriotiskām frāzēm. Tāda ir atbilde tiem, kas tolaik mēdza runāt un vēl tagad raksta par latviešu sabiedrības vienotību vai arī tās trūkumu kara gados.

«Tautas vienotība» — šī nacionālistu nodrāztā koncepcija — nacistu okupācijas gaitā pārdzīvoja zināmu evolūciju. Kā jau bija parādīts, drīz vien paši buržuāziskie ideologi sāka sūroties par vienprātības trūkumu, par vienotības nepieciešamību, saprotot šo vienotību gan kā vajadzību konsolidēties pašai buržuāzijai, gan arī kā pārējo šķiru apvienošanās ap buržuāziju un pakļaušanos tai. Tad nacionālistiskā buržuāzija iegūtu lielāku svaru okupantu acīs, varētu atsākt kaulēšanos par savām privilēģijām, protams, uz tautas rēķina. Ārkārtīgi kaitīga bija prasība par latviešu sabiedrības «apvienošanu» uz nacionālisma idejiskās bāzes. Turklāt tā bija iluzora, nerealizējama prasība. Okupācijas gaitā komunistu vadībā veidojās arvien krasāka masu opozīcija pret nacionālistiem, kuri sevi neglābjami sakompromitēja, arvien no jauna piekāpdamies okupantu augošajām prasībām. Veidojās masu vienotība, kas bija vērsta pret buržuāziju, nacionālistiskajiem un fašistiskajiem spēkiem, bija tiem draudīga un grāva jebkuru profašistiskās apvienošanas mēģinājumu.

Tāda bija reālo sabiedrības procesu objektīvā dialektika, kuru nevarēja, nespēja, reizēm arī negribēja apzināties buržuāziskie darboņi. Okupācijas presē un vēlāk buržuāzisko emigrantu literatūrā kā dziļa filozofiska gudrība ieviesās apbrīnojami nopietna gaušanās par zaudēto (iluzoro) tautas vienību.

Taču vajadzēja nevis kaulēties un līgt ar laupītājiem un slepkavām, bet gan tos padzīt. Tā mācīja komunisti, un tāds bija arī Raiņa sauklis:

*«Ārā dzenat laupītājus,
Ko ar viņiem kaulēties?
Kaulējaties mēnešiem,
Pēc tam kalposit simts gadus.»¹⁰⁶*

Tā rīkojās visi patiesi savas zemes un tautas patrioti. Cīņa pret iebrucējiem bija vienīgi pareizā mēraukla patiesa patriotisma izsvēršanai.¹⁰⁷ Un, apjaušot vienotas antifašistiskas cīņas nepieciešamību un neizbēgamību, stiprinājās darbaļaužu masu vienprātība.

Cīņā saucēja un vienotāja balss

Cīņa pret vācu okupantiem Latvijā notika ārkārtīgi sarežģītos un nelabvēlīgos sociālpolitiskos apstākļos. Tās gaitu noteica, no vienas puses, sociālpolitiskais un militārais spēku samērs un tā dinamika gan pašā republikā, gan padomju-vācu frontē un starptautiskajā arēnā — tātad toreizējie objektīvie apstākļi, un, no otras puses, subjektīvais faktors — partijas un tās aktīva, strādnieku šķiras organizētības un gatavības pakāpe šai cīņai. Šīs problēmas ir detalizēti apskatītas padomju historiogrāfijā,¹⁰⁸ tāpēc pie antifašistiskās cīņas izvēršanas likumsakarībām uz laiku okupētās Latvijas teritorijā šeit tuvāk nepakavēsimies. Īsi fiksēsim tikai galvenās tēzes, pamatojoties uz LK(b)P CK tā laika dokumentiem.

Hitleriešu iebrukums notika laikā, kad trīs jaunajās Baltijas padomju republikās bija izvēršusies asa šķiru cīņa, kāda ir raksturīga pārejas periodam no kapitālisma uz sociālismu, starp strādniecību un tās sabiedrotajiem, pret nacionālistisko buržuāziju. Karš, neapšaubāmi, saasināja šo cīņu. Un jau 1941. gada 23. jūnijā «Cīņas» ievadraksts brīdināja iedzīvotājus: «Ienaidnieka palīgs mūsu aizmugurē ir slēptie strādnieku šķiras ienaidnieki [ret. — V. Š.], kuri maskējas visādos veidos.»

Ar kara pirmajām dienām nāves cīņā pret hitleriešiem iesaistījās Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas vadītā pilsētu un lauku strādniecība, darba zemniecības un intelīģences apzinīgā daļa, padomju aktīvs. «Strādnieku šķira un trūcīgā zemniecība ar naudu sagaidīja vācu fašistiskos apspiedējus, brīvprātīgi iesaistījās iznīcinātāju bataljonos un Strādnieku gvardes pulkos un kopā ar Sarkanās Armijas daļām veda nežēlīgu cīņu pret uzbrūkošo ienaidnieku, nezaudējot ticību Sarkanās Armijas uzvarai un drīzai atbrīvošanai no fašistiskajiem okupantiem,»¹⁰⁹ — tā kara sākuma posms Latvijā raksturots Latvijas partizāņu kustības štāba atskaitē.

Tāpat kā frontē, arī ienaidnieka aizmugurē prehitlerisko cīnītāju pirmajās rindās atradās pilsētu un lauku proletāriskie un pusproletāriskie slāņi, kas kļuva par antifašistiskās cīņas un partizāņu kustības galveno sociālo spēku un bāzi. Hitleriešiem ar vietējo nacionālistu atbalstu izdevās lielā mērā iznīcināt vai izolēt aktīvāko un politiski apzinīgāko strādnieku, darba zemniecības un intelīģences daļu. Un tomēr jau 1941. gada vasarā un rudenī varam runāt par pretestības kustību, kas, komunistu iedvesmota, vērsās pret iebrucējiem. Tās priekšgalā atradās proletariāta centri — Rīga, Liepāja, Daugavpils un republikas austrumu rajoni, kuros koncentrējās Latvi-

jas trūcīgās zemniecības un laukstrādnieku galvenā masa.¹¹⁰ Latvijas komunistiem nācās vest strādniecību asā šķiru cīņā pret latviešu kontrrevolucionāro buržuāziju un vienlaikus pasargāt no buržuāziskā nacionālisma ietekmes pilsētas un lauku sīkburžuāziskos slāņus, vidējo zemniecību. V. I. Ļeņins mācīja, ka asos revolūcijas cīņu momentos, kad kontrrevolucionārie spēki gūst panākumus, sīkburžuāziskās masas var izrādīties idejiski nestabilas, īslaicīgi svārstīties un aktīvi neatbalstīt savu sabiedroto un hegemonu — strādniecību — cīņā pret buržuāziju. Arī Latvijā vācu okupācijas sākuma posmā, hitleriešu negaidīto uzvaru apmulsināti un asiņainā terora šausmināti, pilsētu iedzīvotāju vidējie slāņi un vidējās zemniecības daļa, kaut arī nīda iebrucējus un neuzticējās tiem, tomēr ieņēma nogaidošas pozīcijas, un pagāja laiks, līdz viņi izšķirās par aktīvu, nesaudzīgu cīņu pret fašistiem un latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem. Antifašistiskā cīņa nevarēja kļūt par masveida kustību bez vidējo slāņu aktīvas līdzdalības.

«Politiskais darbs iedzīvotāju vidū pirmajā okupācijas periodā norisa ļoti grūtos apstākļos,» rakstīts LK(b)P CK atskaites dokumentā 1942. gada 22. septembrī. «Sākumā ne tikai budziski buržuāziskie iedzīvotāju slāņi, bet arī citi slāņi ticēja melīgajai fašistu propagandai un nenojauta, kādas grūtības uzvels uz visu pleciem okupantu atnākšana.»¹¹¹ Šajā pašā dokumentā atzīmēts, ka hitleriešu terors, rekvizīcijas, dzīves līmeņa pazemināšanās, cilvēku piespiedu izvešana darbos uz Vāciju utt. u. tml. pastiprina naidu plašos iedzīvotāju slāņos un rada labvēlīgus apstākļus vispārējas prethitleriskās cīņas izvēšanai. Un tiešām, 1943. gadā Latvijas darbaļaužu cīņā pret okupantiem notika krass pavērsiens. Izšķiroša nozīme iedzīvotāju noskaņojuma izmaiņā bija Sarkanās Armijas spīdošajai uzvarai pie Staļingradas. 1943. gada augustā, savukārt, pie Kurskas tika satriekts vērmahta mugurkauls — tanku daļas. Tagad kara iniciatīva pārgāja padomju pusē, hitleriešu karapūļi sāka velties atpakaļ. Kļuva skaidrs, ka pienāks arī Latvijas atbrīvošanas diena. Pēdējais trieciens, kas izkustināja vidējos slāņus no nogaidīšanas pozīcijām Latvijā, bija hitleriešu pasludinātā totālā mobilizācija, arī latviešu vīru un jauniešu piespiedu iesaukšana tā sauktajā SS brīvprātīgo leģionā. Nu bija jāizšķiras, jo palikt malā un nogaidīt vairs nebija iespējams. Totālā mobilizācija nesa postu un nāves draudus ikvienam un visai nācijai. Iedzīvotāju masas uzsāka atklātu pretošanos, dažādi sabotējot totālo mobilizāciju. Cilvēki paši meklēja sakarus ar nelegālajām antifašistiskajām organizācijām, ar sarkanajiem partizāniem. Bruņotā cīņa meta augstu vilni, veidojās jaunas partizāņu grupas, vienības un pat brigādes, kuru darbība pakāpeniski aptvēra visu Latvijas teritoriju.

Izšķiroša nozīme šī masu politiskā pagrieziena sagatavošanā bija LK(b)P veiktajam politiskajam un organizatoriskajam darbam. Ārkārtīgi svarīgs šai sakarā bija LK(b)P CK biroja 1943. gada 27. marta lēmums.

Partijas vadošais centrs uzdeva savam aparātam, informācijas dienestiem un preseī, partijas organizācijām un komitejām, kā arī

PAR PADOMJU LATVIJU

Br. 18 (65)

Aprīlis 1943. g.

Izlasī un dod citiem!

ANDREJS UPĪTS

Latviešu tautas rakstnieks

Cīņā, latvju jaunatne!

LATVJU JAUNATNEI

Ikvienam, tas vismazākais no jums ir vajadzīgs sevi tautai un sevai zemei, kad tā tiks Latvija un mēs stājam pašī ceļam savu dzīvi, mēdošāku kā tā jebkad bijusi. Nevienam no jums nedrīkst nodot sevi fašistu verdzībā, ne gļēvi atzīties bojā. Sargiet savus tēvus un mātes, savus mazos brāļus un māsas! Un sargiet arī sevi, jo jums pieder tautas lielā, skaistā nākotne.

AR PASĪVU PADOŠANOS TU NODOD SEVI UN SAVU TAUTU!

Neklausiet fašistu un viņu zābaklašu, kangarisko

LAI LAUPĪTĀJI UN SLEPKAVAS TRĪC NO KATRA KRŪMA CEĻMALĀ!

Tā tas notiek pārējos Padomju Savienības okupētos apgabalos un visā Eiropā. Neviena tauta neļūcas zem fašistu naglota spēka, līdz ar Sarkanās Armijas uzvarām draudošāk sāk duņķēt vulkāns, uz kura sēd Hitleris un viņa bēdas kalpi. Mēs varam labi: cīņa jums ir smaga — bet atmiņai mūsu dzimtenes kaujas saucieni: „Lai cik grūt, vajag spēti! Stipram būt! Uzvarēt!”

TAS NEBŪS VAIRS ILGI!

Es šo esmu no pirmajām kara dienām un redzējis, kas notiek Padomju Savienībā. Visas draudzības padomju tautas cīņā ar vācu okupantiem ir sākusi atstāt

LK(b)P CK izdevums (1943. gada aprīlī) okupētās Padomju Latvijas iedzīvotājiem.

partizāņu štābiem okupētajā Latvijā pastiprināt ideoloģisko darbu šādā virzienā:

«[...] 2. Griezties pie visas tautas, cenšoties iesaistīt cīņā pret vācu okupantiem republikas iedzīvotāju visus slāņus, bet ne tikai darbaļaudis [ret. — V. S.].

3. Šķirot apzinīgus nodevējus — latviešu kvaslingus no tiem, kas nokļuvuši uz savas tautas nodevības ceļa savas neapzinātības un fašistisko okupantu mānīšanās dēļ vai no bailēm pret tiem. Atmaskot latviešu kvaslingus kā latviešu tautas ļaunākos ienaidniekus, aicinot apmānītos un iebiedētos atgriezties uz cīņas ceļa pret vācu paverdzinātājiem — par tautas un Dzimtenes interesēm.

4. Nenogurstoši uzsvērt latviešu tautas nesamierināmā naida vēsturisko raksturu pret vācu paverdzinātājiem — baroniem un muižniekiem un viņu pēcniekiem — hitleriešu izdzimteniem. [...]

7. Atklāt zvērisko viepli ģermāņu fašismam, kura politikas mērķis ir citu tautu iznīcināšana un verdzināšana.»¹¹²

1943. gada pavasarī hitleriešu verdzībā iedzīto Eiropas tautu atbrīvošanas cīņā notika jaunas izmaiņas. Okupētajās zemēs sākās plaša pretestības kustība, kurā iesaistījās dažādu šķiru, arī nacionālās buržuāzijas, pārstāvji un kuras politisko pamatu veidoja dažādu politisko partiju kopīgi nodibinātas vienotas nacionālas frontes. Pretestības kustības avangardā gāja komunistiskās partijas, kas konsekventi īstenoja Komunistiskās Internacionāles VII kongresa un Komunistiskās Internacionāles Izpildkomitejas vēlākos lēmumus par

vienotas pretfašistiskas frontes izvēršanu cīņā par atbrīvošanos no hitlerisma jūga. Lai veicinātu antihitleriskās cīņas padziļināšanu visumā un atsevišķās zemēs, jaunu formu un metožu radošu pielietojšanu, KIIK prezīdijs 1943. gada 15. maijā pieņēma lēmumu par Komunistiskās Internacionāles kā starptautiskās strādnieku kustības vadošā centra atlaišanu. Šis dokuments tika iespiests LK(b)P izdevumos, izplatīts okupētās Latvijas teritorijā, un tā nostādnes republikas komunisti un visi patiesie antifāšisti pieņēma kā tālākas rīcības programmu. Lēmumu bija parakstījuši ievērojami starptautiskās strādnieku un komunistiskās kustības darbinieki Klements Gotvalds, Georgijs Dimitrovs, Andrejs Ždanovs, Oto Kūsinens, Dmitrijs Manuilskis, Vilhelms Pīks, Moriss Torezs, Erkoli (Palmiro Toljati), Doloresa Ibaruri u. c.

«Prethitleriskās koalīcijas zemēs,» bija teikts lēmumā, «visplašāko tautas masu, pirmām kārtām pirmrindas strādnieku, svēts pienākums ir visādi atbalstīt šo zemju valdību militāros centienus, lai drīzāk sagrautu hitleriešu bloku un nodrošinātu nāciju sadraudzību uz vienlīdzīgu tiesību pamata. Pie tam nedrīkst izlaist no acīm, ka katrai atsevišķai zemei, kas pievienojusies prethitleriskai koalīcijai, ir vēl savi atsevišķi uzdevumi. Tā, piemēram, zemēs, kuras hitlerieši okupējuši, kuras zaudējušas savu valsts neatkarību, pirmrindas strādnieku un plašo tautas masu pamata uzdevums ir izvērst bruņotu cīņu, kas pāraug nacionālā atbrīvošanas karā pret hitlerisko Vāciju.

Tanī pašā laikā brīvību mīlošo tautu atbrīvošanas karš pret hitleriešu tirāniju, kas sakustinājis tautas masas, kuras apvienojušās, neskatoties uz partijas un reliģisko piederību, varenās prethitleriskās koalīcijas rindās, ar vēl lielāku redzamību parādīja, ka vispār nacionālo pacilātību un masu aktivizāciju drīzākai uzvarai par ienaidnieku vislabāk un auglīgāk var realizēt katras atsevišķas zemes strādnieku kustības avangards savas valsts rāmjos.» Lēmums noslēdzās ar aicinājumu visiem Komunistiskās Internacionāles piekritējiem «sakopot savus spēkus prethitleriskās koalīcijas tautu un valstu brīvības kara visāda veida atbalstīšanai un aktīvai darbībai, lai drīzāk sagrautu darbaļaužu nāvīgāko ienaidnieku — vācu fašismu un tā sabiedrotos un vasaļus».¹¹³

LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP Operatīvā grupa, kas vadīja tautas cīņu pret hitleriešiem okupētajā Latvijā, šai laikā bija izstrādājuši — atbilstoši partijas un laika prasībām — izvērstu darbības programmu. Operatīvās grupas vadītājs K. Ozoliņš 1943. gada 25. aprīlī nosūtīja LK(b)P CK pirmajam sekretāram J. Kalnbērziņam nelegālā partijas centra Latvijā izstrādātos apsvērumus par turpmākajiem uzdevumiem, kuri būtu veicami okupētās Padomju Latvijas teritorijā. Šeit skaidri akcentēta doma par plašas un darbīgas antifāšistiskas tautas frontes izveidošanas nepieciešamību un iespējamību:

«1. Izveidot visā Latvijā partijas un komjaunatnes organizācijas, kuras uz vietām vadītu pretfašistisku [ret. šeit un tālāk — V. S.] cīņu un izvērstu plašumā un dziļumā partizāņu kustību.

LLKJS CK 1943. gada jūlija izdevums.

2. Tālāk izveidot esošās un no jauna radīt spēcīgas partizāņu kaujas vienības, kas grautu aizmuguri ar savām operācijām, aizrautu cīņā plašas tautas masas.

3. Tautas masas, kuras nevar ietvert bruņotās partizāņu vienībās, organizēt līdzjutēju grupās, aktivistu grupās, pretfašistiskās cīņas komitejās un diversiju grupās. [..]

5. Virzīties dziļāk zemes iekšienē pēc Jums jau pa rāciju ziņotā plāna. [..]

7. Dabūt sakarus ar jau pastāvošām pretvācu grupām un tās vadīt cīņā pret vāciešiem. [..]

10. Dabūt sakarus ar latviešu patriotu apvienību un iespaidot to aktīvai darbībai. [..]

11. Graut no iekšienes leģionu, policijas bataljonus un policiju ar mūsu savervētu cilvēku palīdzību šo daļu iekšienē..»¹¹⁴

LK(b)P CK birojs akceptēja Operatīvās grupas izstrādāto pasākumu plānu un politisko līniju, vēlreiz kā galveno uzdevumu uzsverot plašas tautas frontes izveidošanu. Tas lasāms LK(b)P CK sekretāra E. Amerika 28. jūlija radiogrammā «Diegam» (K. Ozoliņam) un «Maksim» (M. Birkenfeldei): «[LK(b)P] CK Birojs pieņem CK Opergrupas līniju un orgpasākumus visumā kā pareizus un atzīmē zināmu pagrieziena partijas, komjaunatnes darbā un partizāņu kustībā no š. g. 1. janvāra (uzskaitot, kā tas izpaužas).

Izejot no vispārējas labvēlīgas politiskas situācijas vērtējuma, Latvijas iedzīvotāju neapmierinātības strauja pieauguma pret okupantiem un simpātijām pret mums, CK Birojs nolemj: [..] 2. Darba galvenais mērķis — plašas tautas frontes organizēšana, ar dažādām metodēm un formām iekļaujot plašas masas bez nacionālām, reliģiskām u. c. atšķirībām..»¹¹⁵

Kā rāda tālākie notikumi, šo partijas ieceri un vēsturiskos uzdevumus īstenoja Latvijas komunisti, padomju aktīvistu un antifašisti, atdodot visus savus spēkus un zināšanas, pat dzīvību, ja to prasīja patriotiskas cīņas nepieciešamība.

Un mēs varam ar pilnām tiesībām runāt, ka okupētajā Latvijā LK(b)P vadībā izveidojās un sekmīgi darbojās plaša antifašistiska tautas fronte, kurā līdzās strādniekiem un sīkzemniekiem iesaistījās vidējā zemniecība, pilsētu iedzīvotāju vidējie slāņi — amatnieki, sīkīpašnieki, darba intelīģence ar dažādiem politiskiem un reliģiskiem uzskatiem. Komunistus saprata, atbalstīja un ar padomju partizāņiem un pagrīdniekiem sadarbojās arī atsevišķi tālredzīgie, patiesi patriotiski noskaņotie mantīgās šķiras pārstāvji. Taču to nevar teikt par latviešu buržuāziju kā šķiru visumā. Atšķirībā no vairāku citu okupēto Eiropas valstu patriotiski noskaņotajiem buržuāzijas slāņiem, kuri nekonfrontējās ar komunistiem un mazāk vai vairāk konsekventi pretojās hitleriskajiem iebrucējiem, šķiru naidā apstulbusī latviešu nacionālistiskā buržuāzija izrādījās akla; savas tautas vēstures kritiskajā posmā tā nebija spējīga uz patiesi patriotisku rīcību, tā necīnījās pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem, kas nesa nācijai postu un iznīcību. Un tas jāsaaka ne tikai par latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ekstrēmo spārnu — «policejiskajiem nacionālistiem» un citiem idejiskajiem kolaboracionistiem. Uz šo patriotisko soli, kā redzēsim, nacionālistiskās aprobežotības un anti-komunistisko noskaņu dēļ nebija spējīgi arī liberāli ievirzītie buržuāziskie nacionālisti, sociāldemokrātu labējos līderus ieskaitot.

Patriotiskais Tēvijas karš ienesa šķiru attiecībās jaunas būtiskas izēzmes. Komunistu rīcība bija dialektiska: redzot un nenoliezdot Latvijā pastāvošās zināmas šķiru pretrunas, tie saprata, ka

hitleriskie okupanti nācijai nes nāves briesmas. Tādēļ konfrontācija ar okupantiem kļuva par galveno pretišķību, kas radīja objektīvu pamatu visu sabiedrības slāņu apvienošanai kopīgā antifašistiskā tautas frontē, neraugoties uz pastāvošām sociālām atšķirībām. LK(b)P CK sekretārs Arvīds Pelše, kas pārzināja partijas agitācijas un propagandas darbu, aicināja visus Latvijas iedzīvotājus iesaistīties patriotiskā cīņā pret svešzemju iebrucējiem: «Latvieši! Modiniet šo cīņas drosmes pilno senču garu. Visi kā viens, nešķirojot sevi pēc mantas vai uzskatiem, kas citreiz varbūt skaldīja jūs, vērsiet savu naidu pret vācu okupantiem — mūsu bīstamākajiem ienaidniekiem.»¹¹⁵

Cīņas dialektikas pareizai izpratnei bija liela praktiska un politiska nozīme pagrīdes un partizāņu kustības vadītāju darbā. Kā sektantisms tika klasificēta nevēlēšanās strādāt ar patriotiski noskaņotiem vācu armijā iesauktajiem vai pārvaldes un saimnieciskā aparātā iesaistītajiem iedzīvotājiem un vispār ar jebkuru tikai tāpēc, ka viņš pieder pie mantīgās šķiras vai ir tās idejiskā ietekmē. No otras puses, lai atšķirtu patiesus antifašistus no viltvāriem, antifašistiskās cīņas vadītājiem bija vajadzīgs partejisks rūdiņums, proletāriska šķiriskuma izjūta, tāpat kā šķiras modrība un konspirācijas prasme, lai izvairītos no provokatoriem. Tautas vienība, pamatojoties uz kopīgu antifašistisko platformu, bija objektīvi iespējama un vēsturiski neizbēgama. Turpretim jebkādi aicinājumi, jebkādas prasības pēc «tautas kopības», «tautas vienības» ārpus šīs objektīvās nepieciešamības ietvariem bija kaitīgi, iluzori un neiespējami. Latviešu nacionālistiskā buržuāzija, kā redzējām, nespēja panākt pat savas šķiras vienību. Kur nu tai būt par visas tautas vienotāju!

Kā vērojams 1943. gada Latvijas preses izdevumos, okupācijas propagandas vadītāji bija pasākuši demagoģiski ekspluatēt «tautas vienības» saukli, lai apkarotu sākušos iedzīvotāju konsolidēšanās reālo procesu antifašistiskā tautas frontē! Priekšplānā izvirzītajiem rakstītājiem no pārkonkrustiešu aprindām radās izdevība pavingrināties marksistiskās šķiru cīņas mācības apstrīdēšanā. Teorētiskas pārrunas par šo tematu tika inscenētas īpaši Latvijas strādniecībai adresētajos preses izdevumos. Viens no tādiem bija «Gada grāmata strādājošiem», kuru 100 000 eksemplāros izdeva tā sauktā Arodbiedrību centrālā savienība — strādnieku pārstāvības karikatūra hitleriešu gaumē. Šai strādniekiem domātajā kalendārā rakstīja savienības priekšnieki — bijušie pārkonkrustieši un tagadējie drošības dienesta aģenti, sākot ar savienības priekšsēdētāju Alfrēdu Roju. Taču tie nezināja ne strādniekus, ne arī arodnieciskus jautājumus. Gada grāmatā toni noteica vācu monopolu ieliktenis, ģenerālkomisārs Rīgā pilnvarotais arodu lietās G. Hāns. Viņš deklarēja, ka «atbilstoši jaunajam pasaules uzskatam, visi garīgā un fiziskā darba strādnieki — arī vismazākie un neievērojamākie [!] darba rūķi pilstētās un laukos — ir vienoti vienotā kopībā, kuras mērķis ir tautas labklājība».¹¹⁷ Pazīstamais pārkonkrustiešu klagātājs *mag. iur.* H. Vītols, kas bija iesēdināts Arodbiedrību centrālās savienības daļas vadītāja krēslā, iztapīgi skandināja grēcīgi melīgo nacionālo

ciālisma tēzi: «Jaunās sociālpolitikas pamatdoma ir t a u t a u n t ā s l a b u m s.»¹¹⁸ Otrs «*mag. iur.*» Ā. Šilde atšķirībā no primitīvajiem tēžu kalējiem gada grāmatā publicēja viltīgāku savārstījumu ar intriģējošu nosaukumu «No šķiru cīņas līdz tautas kopībai». Jā, viņš nenoliedzot, marksisma šķiru cīņas mācībai savā laikā esot bijuši panākumi, bet «tam par iegastu bijuši patiešām sliktie darba apstākļi liberāli kapitālistiskajā iekārtā».¹¹⁹ Ar šādu atzinumu it kā panākdams lasītāja uzticēšanos viņam — «objektīvajam» pētniekam, tas strādniekam centās iestāstīt vislielākos melus: «Fašismam un nacionālsociālismam nākot pie varas, norima šķiru naida [!] pausme un nepārtraukto konfliktu vietā, kas izraisīja streikus un lokautus, pavērās ceļš šķiru sadarbībai.»¹²⁰ Bet taisnība bija tāda, ka, fašismam un nacionālsociālismam nākot pie varas, tie ar teroru centās nožņaupt, noslīcināt asins jūrā jebkuru strādniecības aktivitāti un padarīt darba cilvēkus par paklausīgiem, nožēlojamiem monopolkapitālisma «darba rīkiem». Taču proletariāta šķiru cīņu pret ekspluatatoriem nosaka ne tik daudz emocijas, naidi, bet uz privātipašumu dibinātas sabiedrības objektīvās attīstības likumsakarības, un tā ir neizbēgama, tāpat kā nav apslāpējamas tautas alkas pēc brīvības. Tā tas bija agrāk, tā tas bija arī Lielajā Tēvijas karā, kad Latvijas darbaļaudīm nācās vienlaicīgi risināt nacionālās un sociālās atbrīvošanas uzdevumus. Šķiru cīņa pret ekspluatatoriem un nacionālā atbrīvošanas cīņa pret svešzemju apspiedējiem dialektiski savijās prasībā pēc plašas tautas frontes, kuru sludināja komunisti. Abu vēsturisko uzdevumu konsekventu atrisināšanu Latvijā nodrošināja sociālisma atjaunošana. «Šis laiks ir atsiņājies sēnalas no graudiem. Nav taču nekādu šaubu, ka tā netīro, nodevīgo elementu saujiņa, kas lūko piemēroties un kalpot jaunajai kārtībai, nozudīs no mūsu dzimtenes, tāpat kā no visas pasaules nozudīs fašistiskā smirdoņa. Pretīgā kangaru cilts. Bet liela tautas daļa būs norūdīta cietāka, nekā viņa bij agrāk.

Droši varam teikt, ka tie būs tikuši gribā stiprāki un tieksmēdedzīgāki — strādāt tajā brīves plašumā, ko nodrošina Padomju iekārta.»¹²¹

Nacionālistisko koncepciju pielāgošana nacionālsociālisma mācībām

Kangarisma slavināšana

Lai iedzīvotājus varētu sekmīgi apstrādāt nacionālsociālisma garā, latviešu nacionālistiskajiem publicistiem, rakstniekiem un filozofiem vispirms bija jāatsakās no dažām agrāk pieņemtām patiesībām, jāatmet, jāsagrauj vairākas populāras koncepcijas, kas bija pretrunā ar nacionālistu sludināto prasību sadarboties ar vācu iebrucējiem.

Pirmā un galvenā no šīm patiesībām bija ar asu nesamierināmu politisku ievirzi, tā pauda tradicionālo nostāju pret vācu militāristiem kā latviešu tautas 700 gadu niknākajiem ienaidniekiem. Tai bija vispārdemokrātisks, antifeodāls un revolucionārs saturs, un to izmantoja Latvijas Sociāldemokrātija darbaļaužu mobilizācijai jau 1905. gadā cīņā pret muižnieciski patvaldniecisko iekārtu, kuras pamatbalsts Baltijā bija vācu baroni, un LKP pret prūšu junkuru un vācu algotņu intervenciju Padomju Latvijā 1919. gadā.

Tradicionālo pretģermānisko nostāju latviešu komunisti izmantoja arī Lielajā Tēvijas karā, aicinot tautu cīņā pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem. LK(b)P CK laikraksts «Par Padomju Latviju», kas tika izdots izplatīšanai iedzīvotājiem Latvijā, savu darbību iesākot, rakstīja: «Latvju tauta gadu simteņiem cīnījusies pret vācu apspiedējiem. Ar lepmumu mēs atceramies Viesturu un citus senlatviešu kara vadoņus, kas iznīcināja vācu melno bruņinieku ordas. Kauguriešu, Bebru un citos dumpjos latviešu tauta sacēlās pret saviem apspiedējiem, lai nokratītu viņu jūgu. 1905. gadā, neraugoties uz soda ekspedīcijām un melnās sotņas mežonībām, mēs kāvām zilsaīnainos prūšu junkurus, dedzinājām viņu muižas. Pirmā imperiālistiskā kara laikā, Oktobra revolūcijā un 1919. gadā latviešu strēlnieki varonīgi atvairīja vācu bandītu iebrukumus. Šīs varonīgās cīņas tradīcijas latviešu tautā nav mirušas. Sarkano latviešu strēlnieku cīņas gars pamodies latviešu tautā. To nespēj nomākt fašistisko varmāku mežonības, to nespēj mazināt asiņainā Hitlera zābaklaži — tautas nodevēji, kas kā Kangars nodod savu

tautu. Tauta cēlusies cīņā pret saviem vēsturiskajiem ienaidniekiem un pret tautas nodevējiem» [ret. — V. S.].¹

Sākdami kalpot okupantiem, latviešu nacionālisti atsacījās paši un spieda atteikties arī tautu no šīs vitālās, patriotiskās nostājas un viedokļa. Tie bija mesli nacionālajai nodevībai un neizbēgams solis nodevējam. Lai attaisnotu savu tautai naidīgo darbību, patriotiskā koncepcija bija jāsakompromitē, jāatmet, nomainot to ar citu — kangarisku, kas rehabilitētu latviešu atkritēju sadarbību ar vācu iebrucējiem un verdzinātājiem no tālās senatnes līdz mūsdienām. (Ja vien beztiesīgā kangara piekalpošanu var saukt par sadarbību!) Bija jāizkropļo, «jākorīgē» izsenis nostabilizējusies vēstures izpratne, un, saimnieku pamudināti, to darīja daudzi latviešu nacionālistiskie vēsturnieki, rakstnieki, filozofi un publicisti.

Ilustrētais žurnāls «Laikmets» programmas rakstā «Par jaunu dzīvi» tieši norādīja, ka izdevuma «galvenais uzdevums ir rādīt ceļu latviešu un vācu tautu [lasi: fašistisko kliķu — V. S.] visciešākai sadarbībai». Tas esot panākams, «atbrīvojoties no vecajiem idejiskajiem maldiem», un «Laikmets» te nu nāksot talkā.²

«Izglītības Mēnešrakstā» tautskolu direktors A. Dravnieks anti-patriotisko koncepciju iezīmēja, izkropļojot pieņemto uzskatu par Latvijas vēsturi. «Jāzina vēstures mācība,» viņš rakstīja, «katru reizi, kad mēs palikām vieni paši savā sargu pozīcijā, mēs bijām spiesti piekāpties [?] pret austrumiem. Bet, kad pret austrumiem mēs nostājāmieš vienā frontē kopīgi ar vācu varoņu tautu [?], tad mēs spējam ne vien izpildīt savu vēstures misiju [?], bet arī saglabāt [!?] savu tautu. Ja pagātnes fakti dažkārt te nedotu vajadzīgo spilgtumu, tad tagadnes dzīves realitāte to atver bagātīgi.»³ Sadarbību ar iekarotājiem, pakļaušanos tiem, proti, nacionālo nodevību, A. Dravnieks glorificē un pārdēvē par patriotismu.

Zinot hitleriešu zvērīgās ieceres, šī Latvijas tautskolotājiem deklarētā nostādne skanēja kā izsmieklis veselajam saprātam, tautas godam un lepnumam. Vācijā skolotais kārklu vācietis «Studienrat Hans Namneek» nepārprotami formulēja latviešu tautskolotājiem, kādai jābūt vēstures mācīšanai no «Jaunās Eiropas viedokļa», pedantiski uzskaitot pa punktiem: «5) Kā izvēlē, tā arī vēstures faktu vērtējumā jāatsakās no agrākās liberālistiskās un demokrātiskās vēstures uztveres. 6) Viss, kas varētu ierobežot latviešu tautas un vāciskuma labās attieksmes, dabiski, atstājams pie malas.»⁴

Jaunā nostādne nepavisam nebija izskaidrojama tikai ar atsevišķu ierēdņu centieniem izkalpoties. Tas bija latviešu buržuāziskā nacionālisma transformācijas loģiskais rezultāts vācu okupācijas laikā. Ne jau nejauši vēl tagad emigrācijas vēsturnieki (piem.: U. Ģermanis recenzijā laikraksta «Latvija» 1961. gada 10. numurā: «700 apspiestības gadi ir maldīga klišeja no tautas atmodas laikmeta, ko neviens mūsu vēstures pazinējs šodien vairs nelieto») atsa-kās no patriotiskās un demokrātiskās koncepcijas, kas nosoda vācu militārisma agresiju Baltijā. Tad jau kādreizējais sauklis «Drang

VĀCĒŠ MANIFEST PRĒKŠ TO LATVĒŠ TAUT

Hitleriešu terors nespēj nomākt latvju tautas pretestību vācu varai. Vācieši izdod neskaitāmus rīkojumus, kuŗos aicina izbeigt nepaklausību vācu varai, bet tauta par šiem vācu „manifestiem” tikai zobojas.

(Avīžu ziņa).

nach Osten» būtu aizmirstams un ģermāņu militārisma ekspansija uz austrumiem, rietumslāvu un senprūšu iznīdēšana, viņu zemju sagrābšana un kolonizēšana — attaisnojama.

Latviešu komunisti pretpropagandā izmantoja tautas tradīcijas, literatūras un mākslas tēlus, kas nosodīja melno bruņinieku un vācu baronu — iebrucēju un apspiedēju. Laikrakstos «Cīņa», «Par Padomju Latviju», partizāņu un partijas komiteju nelegālajās avīzēs un uzsaukumos tika publicētas latviešu tautasdziesmas par neganto vācu baronu un nelietīgo izdzinēju vagaru. Patiesie latviešu patrioti apelēja pie Pumpura un Raiņa Lāčplēša; okupācijas preses un radio dienesta kalpiem bija jāatsakās arī no teiksmainā latviešu varoņa — teitoņu kvēlā nīdēja, kas simbolizēja tautas brīvības un neatkarības

Tu, latvēš taut, klaus ko tev teic,
Tā špāsēšan tev jāizbeidz.
Ko tu tur muld par gaismiņpil,
Kas nākšot ār no miġlain sīl,
Par latvēš tikums, latvēš gars —
Tas ir prēkš vācēš taut vien fars.

Tev, latvēš baur, vaig tikai just
Kas knipel ir — tad pārēs lust
Uz vis to aplam domāšan,
Uz loder dzīšan, slinkošān.
Ēkš jaunā Eirop ir nu mums
Tā riktig vēt jau nolikt jums —

Jūs meit un puis un vecē ar
Zem vācēš vagar strādāt var,
Tur nopelnīt sev iztikšan
Un koka tupel arīdzan.
Mūs deučes Herrenvolk tā grib :
Jums klausīt būs — ja nē,— tad stib!

Un tāpēc, lai nav mugur zil,
Jūs nedomā par gaismiņ pil,
Par latvēš tikums, latvēš gars,
Bet Fīrer klaus kā aitu bars.
Tad jums ēkš jaunā Eirop vēt —
Kā vācēš kalp tur dzīvoset.

Satīra par hitleriešiem avīzes «Par Padomju Latviju»
1944. gada jūnija (23.) numurā.

alkas. Un atkal likteņa ironija: kādreizējo «Lāčplēša» ordeni, ko
piešķīra buržuāziskās armijas karavīriem par vācu militārisma al-
gotņu sakaušanu pie Cēsīm un Rīgas, varēja zīmēt tikai kā kapa
krustu pie sludinājumiem avīzēs par kritušo «brīvprātīgo» nāvi.

Latviešu strēlnieku un partizāņu izdevumos īpaši iecienītas bija
Tautas dzejnieka Jāņa Raiņa revolucionārās vārsmas ar asu ievirzi
pret prūšu junkuriem, vācu militāristiem. Lielais latviešu humānists,

patriots un revolucionārs laikam gan neko citu pasaulē tā neierezēja un neienāda kā vācu plēsonīgo militarismu un vācu muižniecību, kas viņa tautai 700 gados bija nodarījuši tādu ļaunumu. Vēl pirmā pasaules kara gados, būdams tālu no Latvijas, Rainis neiedomājami traģiski pārdzīvoja savas tautas postu; dzejnieka sirds asiņoja, paredzot vācu imperiālistu uzvaras gadījumā mazās latviešu tautas fizisku iznīcināšanu. «Manu tautu nāvē» — tādu dzejnieka dvēseles izmisuma kļiedzienu varam saklausīt daudzos tā laika ierakstos viņa dienasgrāmatā.⁵ Šie ieraksti palīdz atšifrēt, kā, sākot ar 1916. gadu, veidojās dzejnieka iecerētā sērdieņu dziesma par likteņupi Daugavu, pie kuras latvieši gadsimtus stāvējuši nāves ciņā pret vācu iebrucējiem un pie kuras galu galā vēsturiskais naidnieks tiks satriekts.

«Un Rainis ir ar mums arī tagad, ciņā pret vācu iebrucējiem. Rainis ir ar mums ciņā par latvju tautas laimi kopējā padomju tautu saimē,»⁶ rakstīja komunisti. Ar to tika dots pretspars okupācijas preseī, kura, noklusējama un noniecinādama Raini, atļāvās izteikt mājienu, ka komunistiem Raina patriotiskā dzeja esot «pilnīgi nepieņemama».⁷ Latviešu tautas brīvību un neatkarību, naidu pret vācu interventiem un viņu vietējiem sabiedrotajiem, par ko dziedāja Rainis, patiesi, bez jebkādiem kompromisiem un piekāpšanās aizstāvēja latviešu komunisti gan 1919. gadā, gan fašistiskās okupācijas gados.

«Ilgu gadu simtus latviešu krūtīs kvēloja naidis pret vācu iebrucēju, pret vācu kungu, kas izskan tautasdziesmā: «Lai piedošu, kam piedošu, vāciešam nepiedošu,» rezumējot latviešu komunistu patriotisko nostāju, rakstīja LK(b)P Centrālās Komitejas sekretārs Arvīds Pelše. «Vairāki simti tūkstoši tautas dziesmās mēs varam sameklēt daudz sirsnīgu, draudzības apdvestu pantu par citām tautām, bet velti meklēt kaut vienu labu vārdu par vācu iebrucējiem... Vācu iebrucējs šodien, tāpat kā priekš 700 gadiem, ir mūsu tautas nāvīgākais ienaidnieks.»⁸

Saskaņā ar Hitlera norādījumu vāciešu patiesie kolonizatoriskie nolūki attiecībā uz Baltiju tika rūpīgi slēpti, atklātībai par tiem nekas nebija zināms. Taču komunisti savās analizēs un prognozēs neklūdījās. Ir jāapbrīno, ar kādu precizitāti un tālredzību komunistiskā prese atšifrēja hitleriešu kārtējos slepenos plānus un nodomus. Lūk, ko rakstīja okupēto Austrumu apgabalu reihskomisariāta politiskās nodaļas vadītājs Trampedahs 1942. gada 10. februārī — tādat minēto komunistu rakstu sērijas laikā —, slepenā dokumentā formulējot militaristiskās Vācijas «politiskos mērķus Baltijas telpā»: «Baltijas telpai jāklūst par vācu kolonizācijas un ne tikai par vācu dzīves telpu. Ja tas ir nospraustais politiskais mērķis, tad tikai tāpēc, lai novestu līdz galam kādu vēsturisku vācu veikumu [ret. — V. S.]. Šīs zemes vēsturiskā vācietība, kam spēku allaž un allaž devusi metropole, ar lieliem asinsupuriem vairāk nekā 700 gadu ilgā ciņā un darbā uzspiedusi šai zemei un tās iedzīvotājiem vācu kultūras un ieražu zīmogu. Šis veikums jāpabeidz. Vācu tautai jāievāc darba augļi. Šai zemei būtu jāklūst par vācu koloni-

zācijas zemi arī tad, ja tās nevācu iedzīvotāju nebūtu piemēroti pārvācošanai vai to nevēlētos. Maldās tie latvieši, kas domā, ka pēc kara viņi varēs palikt šai zemē kā vienīgie pastāvīgie iedzīvotāji un apmierināties ar vācu protektorātu, kā, piemēram, slovāki. Pēc kara šai zemē ieradīsies daudz vāciešu. Firera uzdevumā reihskomisāra kungam nepārprotami norādīts jau tagad sagatavot šās zemes pārvācošanu.»⁹

Tā tad ģermāņu agresijas politiķi pamatoja Lielvācijas «tiesības» uz Baltijas valstu anektēšanu ar to, ka krustnešu iekarotajā zemē 700 gadus pastāvējusi vācu feodāļu kundzība, ka tā piederējusi vācu muižniecībai. Piebildīsim, ka toreiz nemaz nebija vienotas vācu valsts, kas varētu pretendēt uz iekaroto teritoriju; tāda radās pēc daudziem gadsimtiem, kad Baltijas zemēs saimniekoja citas varas un valstis. Un šos vācu feodāļu kundzības un latviešu verdzības gadsimtus vācu un latviešu fašisti tagad centās iztēlot kā divu tautu draudzības laikmetu. Savā slepenajā deklarācijā Trampedahs pauda tieši to, ko laikraksts «Par Padomju Latviju» šai laikā atmaskoja. Bet ko darīja latviešu nacionālisti? Tie aizvēra acis un aizspieda ausis, lai nebūtu jāredz baismīgā realitāte, un kā apsēsti kladzināja, cik svētīga gan būšot sadarbība ar savas nācijas galētājiem, tās kultūras iznīcinātājiem.

Paaudzū nosodītais Kangars tika reabilitēts, tautai naidīgā sadarbība ar svešo iebrucēju — attaisnota, nodevība — glorificēta, ieceļot to patriotisma rangā. Tagad Kangara vienpatņa vietā bija izkūņojusies vesela kangaru šķira.

LK(b)P CK arī turpmāk atkārtoti uzsvēra, ka ideoloģiskajā cīņā pret hitleriešiem jābalstās uz tautas vēsturisko naidu pret vācu iekarotājiem. LK(b)P CK biroja 1943. gada 27. marta lēmuma 4. punkts skanēja šādi: «Nenogurstoši uzsvērt latviešu tautas nesamierināmā naida vēsturisko raksturu pret vācu paverdzinātājiem — baroniem un muižniekiem un viņu pēcniekiem — hitleriešu izdzimteniem.»¹⁰

Šai laikā padomju publikāciju autori nereti apelēja pie vēstures, lai novadītu līdz lasītāju apziņai tās nāves briesmas, kādas nenovēršami draudēs slāviem un baltiem, ja ģermāņu militarisms netiks satruksināts un līdz ar to netiks iznīcināti tā ekspansionistiskie tīkojumi Austrumeiropā. Šausnot ģermāņu agresīvo militarismu kā latviešu tautas niknāko ienaidnieku, LK(b)P izdevumi allaž uzsvēra domu par Latvijas un Krievzemes kopīgajiem likteņiem pagātnē, par latviešu un krievu kopīgajām cīņām pret vācu agresoriem, par to, ka Latvijas novadu iekļaušana Krievijas sastāvā 18. gadsimtā bija progresīvs vēsturisks notikums, kas nodrošināja daudz cietušajiem latviešiem divsimt miera gadus un iespēju konsolidēties nācijā. Temats par krievu un latviešu vēsturisko draudzību tika skarts republikas partijas un valdības vadītāju radiatorunās un rakstos.

Rezumējot publicētos materiālus, plašāku apceri par krievu un latviešu tautas vēsturisko draudzību uzrakstīja Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis. Lielais Tēvijas karš viņa grāmatas noslēgumā tiek parādīts kā vēsturiskās draudzības

apogeja: «Vācieši iznīcināja un nomocīja simtus tūkstošus mierīgu Latvijas iedzīvotāju, aplaupīja jauno padomju republiku, aizdzina uz Vāciju katorgā lielas cilvēku masas, dedzināja un izpostīja Latvijas pilsētas. Bet viņiem nav izdevies satricināt latviešu tautas ticību savai atbrīvošanai no vācu jūga. Katrs Latvijas iedzīvotājs zināja un gaidīja, ka vēlreiz viņam palīgā nāks lielā krievu tauta — atnāks un izglābs. Tam par ķīlu bija abu tautu gadsimtenu draudzība, kopīga agrāko paaudžu cīņa pret kopīgiem ienaidniekiem.»¹¹

Visu kara laiku latvieši ik uz soļa izjuta krievu tautas gādību un palīdzīgo roku. Evakuētos Latvijas iedzīvotājus sirsnīgi sagaidīja un gādīgi uzņēma Krievijas pilsētās un laukos. Sevišķi nozīmīga bija palīdzība, kuru Krievijas partizāņu darbības novados pirmajos kara gados saņēma latviešu partizāņi. Te viņi atrada patvērumu pēc sakāves un neveiksmēm, kādas pirmajiem Latvijas partizāņiem iznāca piedzīvot nelabvēlīgo sociālo un ģeogrāfisko apstākļu dēļ. No krievu partizāņu novadiem sākās vairāku latviešu partizāņu formāciju sekmiģie reidi uz saviem darbības rajoniem. Kopīgās cīņās veidojās krievu un latviešu partizāņu kara draudzība. Antifašistiskās cīņas realitāte grāva nacionālistu mītu par vietējo iedzīvotāju «draudzēšanos» ar iebrucējiem. Kā vitāls spēks sevi apliecināja latviešu un krievu draudzība kopīgās pagrīdes un partizāņu organizācijās, un nekāda hitleriešu demagoģija un rīdīšana nespēj iznīdēt stabilo vēsturiskās kopības izjūtu.

Generāļplāns «Ost» — iznīcināšanas drauds tautām

Hitleriskās Vācijas pēkšņais un nodevīģais iebrukums Padomju Savienībā notika ar skaidri iezīmētu mērķi — iznīcināt pirmo sociālisma valsti, lai līdz ar to dotu smagu triecienu visai starptautiskajai revolucionārajai komunistiskajai kustībai un sagatavotu ceļu vācu monopolistiskajam kapitālam uz pasaules kundzību. Savu zvērisko naidu pret Padomju Savienību un sociālismu, pret slāviem un īpaši pret krievu tautu Hitlers un citi vācu fašisma vadītāģi daudzkārt ciniski deklarējuģi savos rakstos un runās. Kā konstatēja Nīrnbergas starptautiskais kara tribunāls, t. s. ģenerāļplāns «Ost» paredzēja okupētajās padomju republikās iznīcināt lielāko daļu iedzīvotāju, izdeldēt ņo tautu nacionālās kultūras un pašapziņu, atlikuģos iedzīvotāģus pakļaut vācu neierobeģotai patvaģai un ekspluatāģijai, daģus apģabalus (piemēram, Baltijas republikas) kolonizēt un iekļaut tieģi vācu impērijas sastāvā. Zīmīgi, ka ņauģalīgā ģenerāļplāna «Ost» izstrādāģana notika SS reihsfirera asiņainā Himlera virsvadībā.¹² SS sistēmā Himleram bija īpaģa Rases un noģetināģanas (*Siedlung*) galvenā pārvalde, un viņģ reizē bija iecelts arī par vāģietības stiprināģanas reihskomisāru, t. i., citu tautu iznīcināģanas un «atbrīvotās teritorijas» ievāģoģanas (*Eindeutschung*) plānotāģu un veicināģāju. Nav ne mazāģo ņauģbu, ka uzvaras gadģjumā esesieģi neģilcināģtos realizēt savu fireru drausmģģas «ieģeres». Visi ņie necilvēģiskie,

ar vesela cilvēka prātu neaptverami un pretīgie plāni tika pamatoti un attaisnoti ar tikpat nepieņemamām fašisma politiskajām un ideoloģiskajām nostādnēm un koncepcijām.

Tā kā līdz šim par ģenerālplāna «Ost» tapšanu un tā saturu nav izsmelošu publikāciju latviešu valodā, tad šo jautājumu liekas lietderīgi aplūkot mazliet sīkāk.

Savā laikā profesors A. Kirhenšteins trāpīgi atzīmēja, ka visi hitleriešu pasākumi, arī tautu iznīdēšanas plāni, tiek izstrādāti, īstenojot maniakālā vācu firera slimīgajā un samaitātajā fantāzijā dzimušās bestiālās idejas: «Viņu [hitleriešu — V. S.] nolūki nosprausti Hitlera grāmatā «Mein Kampf», ka vāci ir «kungu tauta» un Vācijai jābūt pāri citām valstīm — «Deutschland über alles!». Ar to vāci citām tautām liek saprast, ka viņas pieder pie zemākām rasēm, tādēļ šīs tautas mazvērtīgas un nespējīgas piesavināties augstāku izglītību un kultūru, t. s. ģermānisko kultūru. Tādēļ vācu «augstākai, āriskai rasei» esot tiesības citas tautas apspiest, iznīcināt vai padarīt par saviem vergiem.»¹³

Ģenerālplāna «Ost» pamatā ir liktas Hitlera idejas par «rases un dzīves telpu», kas jau grāmatā «Mein Kampf» tika reducētas līdz secinājumam: «Ar panākumiem izdodas ģermanizēt tikai teritoriju.»¹⁴ Plāna oriģināls, kas tika izstrādāts dziļā slepenībā, domājams, ir iznīcināts, jo nav atrasts.¹⁵ Par tā saturu var spriest netieši — no piezīmēm un atsauksmēm par šo dokumentu, ka arī no plāna apspriešanas protokoliskajiem pierakstiem. Plašākais no tiem ir «Piezīmes un priekšlikumi par SS reihsfirera ģenerālplānu «Ost»». Dokumentu 1942. gada 27. aprīlī parakstījis Dr. E. Vecels — Austrumu ministrijas referents rasu politikas jautājumos. Saskaņā ar plāna projekta sākotnējo variantu, kura izstrādi uzsāka 1941. gada rudenī, bija paredzēts no Polijas un Padomju Savienības rietumu daļas 30 gadu laikā «pārvietot» 31 miljonu cilvēku (arī lielāko iedzīvotāju daļu no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas) un to vietā noietināt 10 miljonus vāciešu. Pārpalikušie iedzīvotāji (15 miljoni) ar dažādiem «speciāliem pasākumiem» bija pārvācojami. Rozenberga Austrumu ministrijas ierēdņi, izskatot projektu, ieteica izsūtāmo skaitu palielināt līdz 46—51 miljonam,¹⁶ t. i., atstāt gaužām maz vietējo iedzīvotāju. Kā viens no līdzekļiem bija paredzēts vietējās inteliģences iznīcināšana un nacionālās kultūras sagraušana. Lai sarīdītu tautības savā starpā, aiz Volgas izsūtāmos Baltijas iedzīvotājus varētu izmantot par sava veida vagariem — «tad krievu iedzīvotājiem nepatīkamos pasākumus izdarīs, piemēram, ne vācietis, bet vācu administrācijas izmantojamais latvietis vai lietuvietis». 1942. gada 12. jūlijā Himlers deva savu slēdzienu, kura galvenā doma bija paātrināt plāna īstenošanu: «Es caurskatīju ģenerālplānu «Ost», kurš man visumā ļoti patika [. . .] Man liekas, ka vienā punktā mani nepareizi sapratuši. Šai divdesmitgadīgajā plānā jāiesaista Igaunijas un Latvijas, kā arī visas Ģenerālgubernatūras [t. i., Polijas] pārvācošana. Mums jārealizē tas pēc iespējas 20 gados. Es personiski esmu pārliecināts, ka to var izdarīt. Priekšlikums radīt Ģenerālgubernatūrā un visā Ostlandē tikai atbalstpunktus — neatbilst manām

vēlmēm un plāniem.»¹⁷ Asiņainais Himlers labi zināja, ka ar savu slepkavības un terora mašīnu viņš divos gadu desmitos var izdeldēt Baltijas iedzīvotājus, t. i., panākt to, ko gribēja pats Hitlers.

Baltijas vācietis, kādreizējais landesvērists un hitleriskās partijas vecbiedrs, ģenerālkomisariāta nodaļas vadītājs H. Marnics savos memoāros ciniski, bet nepārprotami izklāstīja, kā saprotami hitleriešu dokumentos bieži lietotie vārdi «pārvietošana» un «ievācošana». «Bija paredzēts iekļaut visu Ostlandi pašā vācu valstī, cik vien ātri iespējams, apzīmējot šo procesu par *Eindeutschung* (ievācošanu). Iedzīvotājus bija paredzēts šķirot tādos, kas derīgi pārvācošanai (tie bija atstājami uz vietām), un tādos, kas atzīti par nederīgiem pārvācošanai. [...] ..par nederīgo likteni sākumā nekas galīgi izpausts netika; tik daudz gan bija skaidrs, ka tie būtu izvācami vai nu uz Baltkrieviju, vai tālāko Krieviju, vai arī uz viņu pasauli.»¹⁸

Lai ikviens esesietis un okupācijas ierēdnis nešaubītos, ka «ģermanizēt» nozīmē izdeldēt vietējos iedzīvotājus, esesiešu oficiozs «*Das Schwarze Korps*» («Melnais pulks») 1942. gada 20. augustā, atsaucoties uz SS reihsfireru Himleru, nepārprotami formulēja Hitlera ieceris: «..jauniekarotā telpa ir jāpiepilda ar vācu asinīm un vācu dzīvību un nevis ar pārvācotiem ļaudīm [...] No šejienes arī izriet SS reihsfirera uzdevums rūpēties, lai Austrumos dzīvotu tikai īstu vācu, ģermāņu asiņu cilvēki [...] Mums jārada priekšnoteikumi, lai kolonistiem, kurus mūsu tauta jau tagad sūta uz Austrumiem un sūtīs arī turpmākajos gados, piemistu bioloģisks spēks, kas reiz piepildīs, vadīs un veidos telpu.»¹⁹ Ģenerālplāna «Ost» pamatideja deklarēta nepārprotami un atklāti!

Austrumu karagājiena pirmo panākumu skurbulī Hitlers esot dižojies: jau pēc 10 gadiem viņš gaidīšot gauleiteru ziņojumus, ka austrumu apgabali ir pilnīgi vāciski.²⁰

Arhīvos atrasts daudz materiālu, kas liecina, ka pēc Hitlera un Himlera mājiņa 1942. un vēl 1943. gadā ar Baltijas «ievācošanas» plāna izstrādāšanu noņēmās gan Himlera vadītais resors, gan Rozenberga ministrijas pārvaldes, gan arī Ostlandes reihskomisariāta un visu četru ģenerālkomisariātu attiecīgie ierēdņi.²¹ Ar cinisku pedantismu it kā nedzīvas lietas tika skaitļoti un izvītroti no dzīves miljoniem cilvēku. Uz dažādu ģeopolitisku, ekonomisku un etnisku aprēķinu pamata pavisam nopietni tika apsvērti Baltijas «racionālākas ievācošanas» varianti. Priekšlikumi bija vairāk vai mazāk ciniski, bet visiem tiem bija viens mērķis — ātrāk izdeldēt vietējos iedzīvotājus, lai atbrīvotu teritoriju «ģermāņu asiņu cilvēkiem».

Ar laiku plānotājiem atklājās kāds «sikums», proti, lai «piepildītu» iekaroto austrumu telpu ar «vācu asinīm un vācu dzīvību», vāciešu vienkārši nepietiek. Bez tam, kā rādīja uzsāktā registrācija, pārāk maz bija brīvprātīgo, kuri vēlētos doties uz «apsolīto zemi», kur «tīrasinīgajiem» āriešiem aiz katra krūma un mājas stūra rēgojās apsmietās un apspiestās tautas atriebējs — partizānis. Sākās spriedelēšana, ka sākumā vācu kolonistus blīvi jāizvieto svarīgākajos rajonos. Esot, piemēram, runāts par tā saukto «Mēdema plānu».

Pielikums (daļa kartes) Ostlandes reihskomisariāta «Ģenerālreferātam par telpas izkārtojumu» 1943. gada 4. maijā. Ar melnu krāsu iezīmēts «koridors» starp Austrumprūsiju un Rīgu, t. i., teritorija, kura būtu jāattīra no lietuviešiem un latviešiem un kurā dzīvotu tikai nometināti vācieši. Svītrotajos apļos — rajoni, kuros dominētu vāciešu virsslānis; pārējie apļi — pilsētas, kas būtu okupantu «atbalstpunkti».

Gebitsskomisārs esot ieteicis izsūtīt vietējos iedzīvotājus no auglīgiem Bauskas un Jelgavas apriņķiem, lai to vietā nometinātu vācu kolonistus. Citos variantos tika pavisam nopietni lēsts, cik, piemēram, holandiešu, dāņu u. c. «āriešu» varētu no Rietumeiropas pārvietot uz Baltiju un Pripetas zemieni.

Atrasts arī ārkārtīgi svarīgais dokuments «Austrumapgabala teritorijas izkārtojuma plāna pirmuzmetums», kuru 1942. gada 17. novembrī parakstījis Dr. Gotfrīds Millers.²² 1943. gada 3. maijā Ostlandes reihskomisārs Loze dokumenta kopiju nosūtīja ģenerālkomisāram Dreksleram, un tāpēc šis dokuments ir saglabājies, jo hitlerieši, bēgdami no Rīgas, ģenerālkomisariāta arhīvu bija paspējuši iznīcināt tikai daļēji. Tekstam pievienota «Ostlandes» karte, kuras robežas sniedz apmēram no Pripetas upes (dienvidos) līdz Somu jūras līcim (ziemeļos) un no Austrumprūsijas un Baltijas jūras krasta līdz Ilmeņa ezera — Lovates—Dņepras līnijai austrumos.²³

G. Millers sīki aplēsis, kas būtu jādara ar šo teritoriju pēc iekarošanas. Ostlande, kuru iekļautu Lielvācijas sastāvā, pildītu, pēc viņa apsvērumiem, divas pamatfunkcijas: pirmkārt, tā būtu bastions pret boļševismu un, otrkārt, apgādātu Vāciju ar lauksaimniecības un rūpniecības izstrādājumiem. To visu viņš formulē ciniski atklāti: «Ostlandi izveidotu par Viduseiropas robežu pret boļševismu un poļiem.. Izšķirošais tautsaimnieciskais mērķis Eiropas jaunizkārtojumā, izsakoties konkrēti, ir — padarīt pieejamus nozīmīgākos Austrumeiropas preču ražošanas apgabalus..»²⁴

G. Millera kolonizēšanas plāna variants izriet no reālā pamatapsvēruma, ka «šobrīd vācu tautas iespējas cilvēku ziņā nepieļauj paplašināt vācu nometināšanu Austrumapgabalā. Tomēr vienlaicīgi šim plānam jābūt par izejas punktu nākamajām vācu paaudzēm.»²⁵ Tātad šo zemju pilnīga germanizēšana notiktu vēlāk. Pirmsākumā varētu iztikt ar 800 000 valstsvāciešu nometināšanu.²⁶ Āriskais plānotājs detaļās apsvēris, kā ar šo kolonistu daudzumu varētu nodrošināt hitleriešu kundzību Baltijā. Vispirms, izsūtot vietējos iedzīvotājus no Zemgales un Žemaitijas, būtu jāizveido tīri «vācisks koridors» no Austrumprūsijas uz Rīgu — tas būtu, tā teikt, Ostlandes mugurkauls. «Šai nozīmei atbilst priekšlikums paredzēt starp Klaipeņu (Tilzīti) un Rīgu vācu tautības robežnovadu kā nākamo vāciešu tautas zemi.. Telpa uz ziemeļiem no šī kolonizācijas pārejas punkta uzskatāma par vācu kolonizācijas apgabalu nākotnē.»²⁷ Pārējo Baltijas teritoriju pārvaldītu plašs nocietinātu vācu apmetņu tīkls, kas (līdzīgi kādreizējām bruņinieku pilīm un cietokšņiem!) ļautu turēt paklausībā iezemiešus, līdz tie būs pārvērsti par nedomājošu vergu masu vai arī izdeldēti. Tika paredzēts pat, cik tālu vienam šādam atbalstpunktam jāatrodas no nākošā, lai būtu iespējams operatīvi likvidēt iezemiešu jebkuru nepaklausības gadījumu: «Atbalstpunktu savstarpējais attālums nedrīkst pārsniegt vienu automašīnas brauciena stundu (50—60 km).»²⁸ Pēc publicētā kartes fragmenta (155. lpp.) redzams, kādās Baltijas pilsētās, pēc Millera apsvērumiem, būtu izvietojami okupantu «atbalstpunkti» līdz ar «vācu virsslāni».²⁹

Vai naiva nezīņa?

Dažu latviešu emigrantu taisnošanās pēckara gados ar nezināšanu vai informācijas trūkumu par hitleriešu nodomiem Baltijā ir naiva un melīga.

Generālpilāna «Ost» izstrādāšana tiešām notika ārkārtīgā slepenībā, taču plašajā aparātā nebija iespējams novērst slepenās informācijas noplūdi. Konfidenciālo dokumentu atsevišķās tēzes, fašistisko fireru «sulīgie» izteicieni ar laiku kļuva zināmi zemākiem ierēdņiem un plašākam personu lokam. Turklāt, kā jau tika aprādīts, Himlera nostādne pret iekarotajām tautām tehniskas neuzmanības dēļ tika publiski izplāpāta arī rakstā «Germanizēt?» esesiešu avīzē «*Das Schwarze Korps*». Tātad skaidrībā par to, kas gaida tautu

hitleriešu uzvaras gadījumā, vajadzēja gan būt visiem, arī latviešu buržuāzijas ideologiem. Vislabāk par iznīcības draudiem nācijai liecināja okupācijas represīvo orgānu darbība, kas sistemātiski iznīcināja tautas aktīvāko, labāko daļu. Tāpat hitleriešu pārsteidzīgi presē publicētie rikojumi, piemēram, Ostlandes augstākā SS un policijas pavēlnieka Jekelna rikojums par vācu ieceļotāju pieteikšanās kārtību. Lūk, ko savā ziņojumā rakstīja ģenerālkomisārs Drekslers 1942. gada 20. oktobrī: «Ļoti satraucis raksts «Ģermanizēt?» laikrakstā *«Das Schwarze Korps»*. Vāciešiem naidīgo latviešu rokās ar to dots lielisks agitācijas līdzeklis. Rakstu izplata skrejlapu veidā.»³⁰ Un tālāk: «Ostlandes augstākā SS un policijas pavēlnieka rikojums par ieceļotāju pieteikšanu Latvijas apgabalā izraisījis uztraukumu un saigumu [. .] Tā publicēšana latviešu valodā latviešu laikrakstos liecina par politiska takta (?) trūkumu, un katrs ieceļotājs uztvēra to kā izteiktu tautas jūtu noniecināšanu un apsmiešanu.»³¹

Kā to visu varēja nemanīt? Un tomēr Ž. Unams naivi un melīgi taisnojas: «Hitlera iekaroto — ne atbrīvoto, kā mēs gribējām un centāmies saprasta — austrumu apgabalu izmantošanas plāni un konkrētā politika pret šo teritoriju iedzīvotājiem mums tagad ir visās detaļās zināma. Bet 1941. gadā un līdz pat kara beigām tie nebija zināmi, tikai vairāk vai mazāk nojaušami. [. .] Atsevišķiem notikumiem negribējās ticēt [ret. — V. S.], tās centās iztulkot par pārpratumu un nekādā gadījumā par vispārināmu parādību.»³²

Vispirms jau Ž. Unams te tieši apliecina, ka hitleriešu patiesie plāni pret «iezemiešiem» bija «nojaušami», ka šo briesmu nojautu apliecināja daudzi fakti. Taču latviešu buržuāzija šos klieidošos faktus nepēma vērā, negribēja tos redzēt un tiem ticēt, negribēja objektīvi analizēt notikumus un secināt no tiem drausmīgo patiesību. Viņi tišuprāt aizvēra acis, lai nebūtu jāsausminās par šķiras bezcerīgo likteni, lai varētu dzīvot mīklainā, nereālā, ilūziju pasaulē, pavisam bez jebkāda pamata cerot uz sev pozitīvu risinājumu. Ž. Unams atklāj, klaji atzīst buržuāzisko ideologu un politiķu teorētisko nevarību, viņu metodoloģijas nezinātniskumu: nevēlēšanos un nespēju analizēt un vispārināt reālos faktus.

Ž. Unams sakās tikai pēc kara uzzinājis par latviešiem iecerēto drausmīgo likteni: «Ja hitleriskā Vācija karā uzvarētu, izredzes latviešu nācijas etniskai eksistencei būtu bijušas ļoti bēdīgas. [. .] tad Hitlera—Hitlera ģenerālpilns būtu iedzīvināts un latviešu tauta no Latvijas pamazām un sistemātiski aizvietota prom [. .] Latvijā tai vietā ieplūstu vācieši, un tur valdītu vācu asinis un vācu gars.»³³ To visu nenogurstoši, vārdu pa vārdam atgādināja komunisti vācu okupācijas laikā, — bet nacionālisti nelikās dzirdam. Jau pirmajos numuros laikraksts «Par Padomju Latviju» brīdināja: «Kā galveno paņēmieni tautu verdzināšanai un iznīcināšanai hitleriskie asinssuņi uzskata kolonizāciju [. .] Pārvācot un izmētāt pa visu Vāciju iekaroto apgabalu iedzīvotājus — tas hitleriešu nākamais nolūks.»³⁴

Vēsturnieku tomēr var interesēt, ciktāl latviešu buržuāziskās aprindas kara gados bija faktiski informētas par hitleriešu plāniem

Baltijā. Šai sakarā būtu tuvāk apskatāms kāds konfidenciāls latviešu nacionālistu dokuments, kas tapis nacistu okupācijas laikā un pēc kara, kad tika likvidēti nacionālistisko bandītu perēkļi Kurzemē, nokļuvis padomju drošības orgānu rokās. Pēc stila un informētības pakāpes spriežot, tā sastādītāji strādājuši vācu drošības policijas un drošības dienesta latviešu informācijas nodaļā. Tas viss vēlreiz liecina, ka pārkonkrustieši — vācu drošības dienesta darbinieki — «meža kaķi» — «nacionālie partizāņi» ir vienas un tās pašas ķēdes locekļi.

Materiāli aizņem pāri par divsimt mašīnraksta lapu. Lielāko daļu sastāda pārskats «Vācu un latviešu attiecības». Tas uzrakstīts latviešu valodā un sastāv no divām daļām. Pirmā daļa attiecināma uz 1941./42. gadu un uzrakstīta 1942. gada beigās, otrā — uz 1943./44. gadu un pabeigta (kā norāda anonīmie autori) 1945. gada janvārī Kurzemē. Materiāliem pievienots minētā pārskata rezumējums vācu valodā. Kā redzams no materiāla, šo «pilnīgi slepeno» dokumentu izgatavojis «Pasākuma Meža kaķi Latvijā operatīvais štābs», un tas ir adresēts speciālas hitleriešu diversantu organizācijas «SS Jagdverband Ost» pilnvarotajam rīkotājam šturmbanfireram Dr. Pehauam.³⁵ Pārskata struktūra un forma atgādina pazīstamos vācu drošības dienesta «Ziņojumus par stāvokli»; tā sastādīšanai izmantoti preses materiāli, šādas tādas statistikas ziņas, kā arī no atsevišķiem darbiniekiem iegūta informācija. Par to, ka pārskata autori bijuši drošības dienesta sistēmā strādājošie pārkonkrustieši, liecina arī tas, ka vairāki secinājumi sakrīt ar G. Celmiņa «nelegālo» izdevumu nostādņēm. Pārskatam ir krasī izteikts antikomunistisks saturs; tā mērķis — beidzot taču pārliecināt un panākt hitlerisko vadītāju pretināksšanu, lai labāk varētu apkarot komunistu pieaugošo ietekmi Latvijā. Saprāšanās bāze — okupācijas civilo un militāro iestāžu atteikšanās no «pārmērībām», no klaji izrādītās augstprātības un nicināšanas pret rasiski «nepilnvērtīgajiem» pakalpiņiem. Vēl 1945. gada janvārī latviešu nacionālisti nebija atteikušies no ilūzijām kļūt par līdztiesīgiem hitleriešu sabiedrotajiem un tāpēc spriedelēja: «Pašlaik, kad vācu rokās tikai Kurzeme un pārējā Eiropā vācu spēki atspiesti uz savām nacionālām robežām, radies jauns stāvoklis vācu-latviešu attiecībās, un latviešiem [t. i., nacionālistiem] ir iespāids, ka pavērtas jaunas iespējas sadarbībai ar Vāciju.»

Kritiski izvērtējot minēto pārskatu, vēsturnieks var atrast noderīgu informāciju par noskaņojumiem dažādos sabiedrības slāņos hitleriešu okupētajā Latvijā, fiksēt pašu nacionālistu kritiskos atziņumus, kas bija domāti tikai viņu pašu zināšanai un tāpēc nereti atspoguļoja faktisko stāvokli.

Nodaļā «Vācu politikas līnijas» autori izvērza divus secinājumus: «Vācu politikas pamatlīnija Latvijā ir Latvijas kolonizācija. Pārvācošana jākonstatē kā viena no vācu politikas centrālajām līnijām.» Tālāk autori nosauc vācu avīzes, kurās (pēc iepriekš minētā «*Das Schwarze Korps*» numura publicēšanas) parādījušies raksti par Baltijas kolonizēšanu. Tiek minētas arī vairākas slēgtas apspriedes un priekšlasījumi, kas organizēti Rīgā vācu ierēdņiem un

kur iztirzāti dažādi Latvijas kolonizēšanas aspekti. Kā jau minēts, Latvijas ģenerālkomisariāta arhīvā patiesi ir atrasti vairāki līdzīgi dokumenti par Latvijas kolonizēšanas un ģermanizēšanas problēmas sļepenu apspriešanu Rīgā un Berlīnē.

Dokumenta autori atļāvušies pateikt paši sev arī vienu otru patiesību par okupācijas politiku, kuru gan izskaistināja okupantu prese, bet kuru nenogurstoši atmaskoja komunisti. «Nenoliedzami kolonizācijai un pārvācošanai pakalpo latviešu izsūtīšana darbos uz Vāciju, iesaistišanās bruņotā cīņā, jo abos gadījumos latviešu skaits samazinās... kas ļoti dzīvi tautā tika uztverts,» secina pērkonkrustieši, tādējādi noraujot masku pašu glorificētajam leģionam un policijas bataljoniem. Te tiek pateikta zināma patiesība, kaut arī tā ir šauri un vienpusīgi traktēta, jo pašu nacionālistu nobendētie, koncentrācijas nometnēs un cietumos ieslodzītie desmiti tūkstoši Padomju Latvijas iedzīvotāju aizmirsti. Kā rāda nesenie pētījumi bijušo Vācijas koncentrācijas nometņu arhīvos, latviešu policija ir bijusi tik «centīga», ka nolēmusi nāvei nesalīdzināmi lielāku cilvēku skaitu nekā viņu «kolēģi» Igaunijā un Lietuvā.

Mūs šai gadījumā vairāk interesē nākamais secinājums, proti, ka vācu preses publikācijās «saskatāmie iznīcināšanas draudi latviešu tautai ļoti dzīvi uztverti galvenokārt inteliģencē, kas ar šo rakstu saturu iepazinusies visplašākajā mērā. Pārējos latviešu tautas slāņos cirkulēja nostāsti par rakstu saturu.» Domājams, ka šo savu bijušo kolēģu un konkurentu liecību nevarēs apgāzt ne Ž. Unams, ne citi latviešu buržuāziskās emigrācijas rakstītāji. Buržuāziskie ierēdņi un inteliģence bija pietiekami informēti par fašistisko okupantu īstajiem nodomiem Latvijā un Baltijā vispār. Tāpēc naivā aizbildināšanās ar neziņu nav nekas vairāk kā salti meli.

«Kultūrtrēģerisma» farss

Pieņemuši par patiesu melīgo tēzi par latviešu darbaļaužu «draudzību» ar vācu iekarotājiem, kā arī atteikdamies no patriotiskās, pretģermāniskās cīņas tradīcijas, ekstrēmā latviešu nacionālisma ideologi bija spiesti atzīt un kaunīgi pieņemt arī citu, tāpat nepatiesu un kaitīgu koncepciju — par vācietības «kultūrtrēģerisko misiju», no kuras izrietēja, ka ģermāņu agresori nesot tautām augstāku kultūru.

Hitleriskie okupanti ar laiku pārņēma savā pārziņā visas latviešu kultūras dzīves nozares un iestādes, tautas izglītības un profesionālo mākslu ieskaitot. 1941. gada 19. jūlija «Ziņojumā par Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas Rīgā uzdevumiem» bija atzīmēts, ka tās kompetencē bez radio un preses ietilpst arī «teātru, kinoteātru un rakstniecības vadīšana, aprūpēšana un uzraudzība»,³⁶ tātad plaša jo plaša garīgās darbības joma. Hitlerisko soldafonu masām domāto kultūras pasākumu jēga bija izteikta ar trim burtiem «KdF» jeb pilnībā — «*Kraft durch Freude*» («Prieks dod spēku»),

pārliciecināši atsedzot visai primitīvo un utilitāro pieeju kultūrai kā «pūļa» uzjautrināšanas un paskubināšanas līdzeklim.

«Tūlīt pēc bruņoto spēku virspavēlniecības propagandas pārvaldes ārējās nodaļas ierašanās sagaidāma KdF pasākumu (teātru, varietē) centralizēta regulēšana, vācu literatūras [proti, hitlerisko skribentu darbu — *Red.*] izplatīšana un latviešu rakstniecības uzraudzīšana.» Ja KdF programmai vēl pieskaita okupantu oficiāli atvērtās «priekā mājas», tad rodas pilnīgs priekšstats par hitleriešu atnestās «kultūras» saturu un formu. Ģenerāļa Roka štāba kara dienasgrāmatas 23. jūlija ieraksts vēsta, ka «Bruņoto spēku virspavēlniecības propagandas daļas vadītājs majors Tops no šīs dienas nodarbosies ar kārtējiem jautājumiem un ilustrētiem laikrakstiem». Vērmahta galvenais «kultūrtrēģeris» Rīgā sāka rosīgi darboties, lai «senajā ģermāņu pilsētā» (kā to vienmēr uzsvēra A. Rozenbergs) atjaunotu «īsti ģermānisku kultūru», nestu iezemiešiem «Eiropas kultūras gaismu», «ārisko» mākslu un literatūru.

21. jūlijā KdF vajadzībām pārņēma Nacionālo teātri, — tā šis notikums fiksēts Rīgas izsaimniekotāja ģenerāļa Roka štāba kara dienasgrāmatā, bet pats štābs nākamajās dienās nodarbojās ar vietu sadali gaidāmajam atklāšanas koncertam. «Tēvija» sentimentāli jūsmoja, ka «atbrīvotāju godināšanas» koncertu noklausījies pats pavēlnieks Roks, kas vēlīgi atļāvis skandināt arī latviešu dziesmas. Bet latviešu inteligence un darba cilvēki bija sašutuši par nacionālās mākslas tempļa atņemšanu un apgānīšanu.

Piezīmēsim, ka augstprātīgajam ģermāņu aristokrātam Rokam gan bijusi visai maza teikšana repertuāra lietās: tās izlēma Berlīne, pat sīkumos. Roks tikai «tēloja saimnieku». Zīmīgs ir 29. jūlija ieraksts kara dienasgrāmatā: «Telegrammā Bruņoto spēku virspavēlniecības propagandas daļai pavēlnieks lūdza paziņot, vai bruņoto spēku virspavēlniecība piekrist: 1) ka vācu lugas izrāda latviešu valodā, 2) latviešu lugas — latviešu valodā un 3) vai atļauts latviešu orķestriem sniegt koncertus laukumos un dārzos.»³⁷

Okupācijas orgānu nostādņēm propagandas (hitleriešu izpratnē tā ietvēra visu kultūru) jomā vislabāk³⁸ var izsekot pēc einzacgrupas «A» ziņojumiem: jau augusta mēnesī tie sniedza iedzīvotāju noskaņojuma detalizētu analīzi; ziņojumos parādījās īpaša apakšnodaļa «Kultūras dzīve». Zīmīgi, ka Himleram pakļautais drošības dienests atļāvās kritizēt gan armijas aizmugures pavēlnieka, gan jaunieceltā reihskomisāra Lozes aparāta neveiklās izdarības kultūras jomā. Drošības dienests uzskatīja, ka tieši tam jāstāv nomodā par «īsto» nacionālsociālisma politiku un elastīgu, t. i., maksimāli demagoģisku, tās pielietošanu. Tā, 19. augustā tiek pārmests reihskomisāram (līdz septembrim viņa tiešā pakļautībā ietilpa teritorija dienvidos no Daugavas), ka «kultūras jomā» joprojām neesot «noteiktas līnijas»: «No vienas puses, vācu iestādes pieļauj vienā koncertā atskaņot vācu un latviešu komponistu darbus, no otras, latviešiem aizliegts uzvest vācu operas ar latviešu tekstu, kā rezultātā vispār neuzved vācu darbus.»³⁹ Pārlicieģas reglamentācijas dēļ kā Roks, tā Loze baidījās paši izšķirt šo jautājumu.

26. jūlijā pats pavēlnieks Roks atklāja t. s. Vācu muzeju Rīgā, kam vajadzēja apliecināt it kā īpašu ģermāņu «kultūras misiju» Baltijā — tas viss atspoguļots minētajā kara dienasgrāmatā, «Tēvijas» fotoilustrācijās un korespondencēs. Ģenerāli pavadīja vācu bruņniecības slavas iemūžinātājs — muzeja vadītājs zonderfirers Dr. Holsts, kas reizē pildīja Baltijas zemju un Baltkrievijas propagandas nodaļas speciālpilnvarotā pienākumus muzeja lietās. Turpretī abi Rīgas mākslas muzeji tā arī netika atvērti⁴⁰ — pēc to vērtībām pārlietu kāroja reihsministrs A. Rozenbergs un reihsmaršals H. Ģērings.

No pirmās dienas iekarotāji centās iedzīvināt un uzspiest latviešiem jau sen atmaskotās un izdzīvotās vācu «kultūrreģerisma» koncepcijas dažādās konsekvences. Šī aplamā un latviešu tautas kultūrai kaitīgā nostādne, kuru iedibināja Baltijas vāciešu ideologi vēl 19. gadsimtā, skaidroja Latvijas kultūras vēsturi kā iekarotāju atnestas vācu kultūras ietekmes rezultātu. Latvijas pamatiedzīvotāju spējas zinātnes un mākslas jaunatnes jomā vispār tika noliegtas. Pēc vācu teorētiķa V. Neimaņa, visi feodālā laika mākslas un kultūras pieminekļi Latvijā traktējami kā vācu koloniālās kultūras veidojums.⁴¹ Pret vācu «kultūrreģerisma» koncepciju sacēlās jau jaunlatvieši 19. gadsimta vidū, cenzdamies praktiski — ar daiļradi un publikācijām — pierādīt, ka latviešu mentalitāte, kultūras tradīcijas un valoda pretēji Baltijas vācu ideologu apgalvojumiem, bez šaubām, spēj nodrošināt nacionālās zinātnes un mākslas uzplaukumu. Starp citu, latviešu profesionālā māksla, latviešu nācijai konsolidējoties, veidojās 19. gadsimta krievu demokrātiskās reālistiskās mākslas ietekmē un skaidri izteiktā idejiski politiskā pretstatā vācu birģeļu un muižnieku kultūrai Baltijā. Pat buržuāziskās Latvijas valdošās aprindas šī gadsimta 20.—30. gados oficiāli apkaroja «kultūrreģerisma» koncepciju.

Neiedziļinoties problēmā, norādīsim uz vēstures un mākslas zinātnes atziņām šajā jomā. Protams, kā norāda K. Markss, neizglītotie vācu bruņnieki, vācu garīdzniecību ieskaitot, nekādu augstāku kultūru iekarotām Baltijas ciltīm atnest nevarēja: «Ja šīs ciltis būtu bijušas vienprātīgas, tad kristīgi vāciskā, lopiskā kultūra būtu vienkārši izmesta ārā.»⁴² Augstākās kultūras veidošanās Baltijā, kā arī tās kaimiņu zemēs, piemēram, Polijā, bija vēsturiski noteikta un šī gadu tūkstoša sākumā saistīta ar kristietības ieviešanos. Līdz ar kristietību saistītās izmaiņas Latvijas teritoriju toreiz apdzīvojušo cilšu garīgajā dzīvē ieviesās no divām pusēm. Pirmkārt, tā bija grieķu-bizantiešu kultūras ietekme, kas ienāca ar slāvu tautu starpniecību, otra — romāņu kultūras ietekme ar katoliskās ticības starpniecību.⁴³ Nākamajos gadsimtos konsolidējušās latviešu tautas kultūras satvars veidojās šo kultūru ietekmē, taču uz vietējās materiālās un garīgās kultūras mantojuma pamatiem, kas, latviešu ciltīm pārejot agrīnajā feodālismā, bija sasnieguši vērā ņemamu līmeni.

Tātad, runājot par kristīgās ticības nostiprināšanos un augstākas kultūras veidošanos Baltijā 12.—14. gadsimtā, jāatzīmē, ka vismazāk šie procesi ir saistīti ar primitīvās ģermāņu karakalpu kultūras reproducēšanu latviešu vidē.

Hitleriešu runāšana par «kultūras nešanu» uz austrumiem bija viltus pilns un noziedzīgs izdomājums. To atzīst pat reakcionārie rietumu publicisti: «Nacionālsociālistu plānos tika atņemta tradicionālā [ret. — V. S.] kultūrtrēģerisma izpratne — viņu šauro, ideoloģijas nosacīto un ekonomiski apsvērto mērķu labad: padarīt zemcilvēku par analfabētu un paklausīgu rīku. Ar nepielūdzamu konsekvenci un galēju cinismu šo mērķi formulēja un propagandēja Hitlers, Himlers un Bormanis.»⁴⁴ Jā, hitleriešu robustā kultūras politika nebija agrāk dzirdētā «tradicionālā» pļāpāšana. Pat asiņainais A. Vinnigs, kuru 1919. gadā no Rīgas padzina Sarkanā Armija, «kultūrtrēģerisma» garā šļūpstēja: «Ne šķēpu un zobenu nākotnē nesīs austrumu braucēji, viņi varēs tur pūlēties un vācu ietekmes robežas paplašināt ar tehnisko varenību, ar organizācijas mākslu, ar kulturālo izglītības spēku.»⁴⁵ Nav tiesa! — ģermāņu ekspansionisti varēja nākt tikai un vienīgi ar zobenu un uguni! Patiesu kultūru nest viņi nespēja un negribēja. Un mēs varētu piebilst: kā teitoņi, kas senajā Baltijā izplatīja tumsonību un apspiestību, tā arī viņu pēcnācēji hitlerieši atnesa latviešiem, igauņiem un lietuviešiem fašistisko antikultūru — asiņainu teroru un marasmu, centās nožņaupt jebkuru nacionālo kultūras dīgstu.

Par to runāja latviešu komunisti un padomju kultūras darbinieki radiopārraidēs no Maskavas, rakstīja avīzēs un uzsaukumos Latvijas iedzīvotājiem. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs, izcilais zinātnieks A. Kirhenšteins rakstīja: «Šis vienoto daudzo tautu cīņas uz visiem laikiem iznīcinās cilvēcei, tās kultūrai naidīgo vācu-itāļu fašismu. Nav cita ceļa kā tikai cīņa uz dzīvību un nāvi, jo, ja Hitlera barbarisms uzvarētu, Eiropā un ārpus tās vairs nebūtu brīvu tautu, nebūtu vairs nacionālo kultūru, bet tikai vācu «jaunās kārtības» jūgā smokošie vergi. Griežoties beigās vēl pie latvju patriotiem, pie tiem, kas neaizmirst savas tautas vēsturi, sveicam viņus un uzsaucam: nepadodaties izmisumam, atsvabināšanas brīdis no vācu jūga tuvojas ātriem soļiem...»⁴⁶

Latviešu komunisti, turpinādami J. Raiņa — J. V. Gētes «Fausta» kongeniālā tulkotāja — iedibināto tradīciju, vienmēr mācīja atšķirt patiesi demokrātiskās un revolucionārās vācu kultūras vērtības, kas iegājušas cilvēces kultūras bagātību krātuvē, no militāriskās un šovinistiskās prūšu junkuru pseidokultūras. Latviešu ekstrēmie nacionālisti, praktiski un idejiski balstīdami tautas nolādēto hitlerisko «jauno kārtību», dabiski, par savējo pieņēma arī pretīgo vācu «kultūrtrēģerisma» saukli un praksi.

Gestapo vērīgā acs sekoja vietējai kultūras dzīvei un tūdaļ reaģēja uz katru novirzi no atļautā kursa. Piemēram, vienā no Štālēkera ziņojumiem ir šāds ieraksts: «Latviešu vēsturnieki vadā vācu virsniekus pa arhīviem un kultūras celtnēm un sniedz tiem pilnīgi nepareizu zemes [t. i., Latvijas] vēsturiskās pagātnes attēlojumu. Einzacgrupa, sadarbodamās ar bruņoto spēku propagandas nodaļu, šādai rīcībai darīja galu...»⁴⁷ Ārkārtīgi svarīgs ir gestapo priekšnieka Millera 1941. gada 19. augusta secinājums par okupācijas va-

ras attieksmi pret latviešu nacionālo kultūras dzīvi: «Latvieši pūlas atsākt savu kultūras dzīvi. Neapšaubāmi, ka viņi ir pareizi atskārtuši pašu latviešu kultūras politisko nozīmi» [ret. — V. S.].⁴⁸ Varam vēl piebilst, ka gestapovieši tāpat bija atskārtuši nacionālās kultūras politisko nozīmi un tās ietekmi apspiestās tautas sociālajā un nacionālajā atbrīvošanas karā, ko buržuāziskie «tīrās mākslas» estēti parasti noliedz. Kāda tad iekartās tautas kultūra vai tās joma okupantiem likās politiski draudīga un tāpēc ierobežojama un apkarojama? Ne jau pārkonkrustiešu antikultūra vai «vadoņa kulta» naivi «tautiskās» māžošanās, tā laika pseidonacionālistiskās kultūras antidemokrātiskais, antihumānais un šovinistiskais saturs: okupantiem varēja būt pieņemama tās modifikācija vācu nacionālsociālisma ideoloģijas garā. Fašismam un svešzemju okupantiem naidīga bija latviešu kultūras demokrātiskā, humānā, patiesi tautiskā un patriotiskā daļa, kas bija veidojusies tautas simtgadīgajā nacionālās un sociālās atbrīvošanas cīņā un kuras antifāšistiskā ievirze savukārt sauca tautu cīnīties par nacionālu un sociālu brīvību.

Šai sakarā jārūnā par vācu nacionālsociālisma specifisko attieksmi pret kultūru vispār. Hitlers savos «teorētiskajos» spriedelējumos bez mēra ekspluatēja vācu humānistiskās kultūras izpratni.⁴⁹ Tāpat kā F. Ničem un O. Špengleram viņa attieksme pret pasaules civilizāciju bija negatīva, viņš runāja par tās izviršanu un sabrukumu, vienpusīgi pārspilējot un absolutizējot buržuāziskās civilizācijas krīzes parādības un meklējot cēloņus nevis pastāvošajā iekārtā, bet it kā tās veidotāju rasiskajā nepilnvērtībā. Ar rasista apmātību viņš uztiēpa, ka nepilnvērtīgas rases — īpaši semīti — nav spējīgas radīt patiesas kultūras vērtības, ka lielu kultūru var radīt tikai ārieši. Bet, vācu asinīm sajaucoties ar neāriešiem, kā tas esot noticis pēdējos gadsimtos, arī germāņu kultūrai draudot briesmas pagrimt. Tumsoniskā nacionālsociālisma devīze: iztirīt ceļu patiesai kultūrai! skanēja paradoksāli. Turklāt ceļa rādītājam esot jābūt «germāniskajam kultūras ideālam». Buržuāziskie pētnieki Rietumos⁵⁰ Hitlera un Rozenberga demagoģiskos spriedelējumus pieņem par patiesiem kultūras pilnveidošanas solījumiem un līdz ar to novērš uzmanību no trešā reiša ideoloģijas tautai un cilvēcei naidīgā satura.

«Neapšaubāmi,» viegli ironizēdams, N. Ričs pavisam nopietni mēģina iegaltot, «ka Hitlers — šis caurkritušais mākslinieks — izjuta cīnību pret germāniskās kultūras ideālu un lika to pamatā visas savas ideoloģijas sistēmai. Tāpat nav šaubu, ka viņš izmantoja kultūras ideālu, lai dotu saviem sekotājiem morālu viņu impulsu, kas ir daudz iedarbīgāks nekā vienkārša tieksme pēc politiskas varas un pastiprina nacionālisma emocionālās vērtības.»⁵¹ Kultūrā, kā tālāk secina N. Ričs, Hitlers domājis esam atradis «garīgu līdzsvarotāju» (aizstājēju) dievišķības reliģijai, ideālu, kas pārvarēšot marksisma galējo materiālistu.

Visa šī miglainā vārstījuma jēga ir tāda, ka hitlerieši tiešām pārņēma tradicionālās birģeļu kultūras visu to nacionālistisko un

ideālistisko konsistenci, kas bija saskaņojama ar nacionālsociālisma iracionāli mistisko āriešu rases un it kā tās asiņu balss nosacītās kultūras traktējumu. Kultūra sniedzoties noslēpumaini mistiskas esamības dziļumos, kas ar prātu nav aptverami. Šādi izprastai un pielāgotai kultūrai bija jāizdeldē tie demokrātiskās un sociālistiskās kultūras elementi, kas agrāk bija iesakņojušies Vācijā. Ģermāniskās kultūras «ideālam», protams, varēja izdomāt cēlus apzīmējumus un atribūtus, kas it kā piemītot ģermāņu garam, kā, piemēram, slava un gods u. tml.

Hitleriešu kultūras koncepcija atļāva viņiem patvarīgas rīcības brīvību iekarotajās zemēs. Pasludinot tautas par nespējīgām radīt kultūras vērtības, viņi varēja noliegt jebkuru kultūras dzīvi jebkurai tautai vai arī politisku apsvērumu dēļ atļaut darbošanos kultūras jomā tiktāl, ciktāl attiecīgā tauta esot spējīga uztvert «āriskās kultūras» vērtības, resp., ciktāl tā pakļaujas nacionālsociālisma ideoloģijai. Tātad arī pēdējā gadījumā runa gāja par nacionālās kultūras progresīvā satura izdēšanu, kultūras dzīves nivelēšanu līdz «*Kraft durch Freude*» līmenim.

1943. gadā Tautas rakstnieks Vilis Lācis pārliecinoši raksturoja kultūras dzīvi fašistu okupētajā Latvijā, kur patiesi progresīvai kultūras jaunradei bija atņemta jebkura iespēja: «Šodien sensenais latvju tautas ienaidnieks atkal bradā un apgāna Latvijas zemi. Tumsonība un varmācība slāpē tautas dvēseli, apdraud tās dzīvību. Vējš nēsā pāri laukiem un mežiem sadedzināto latvju grāmatu pārrogļojušās plēnes. Latvju dzejnieka kokle ir salauzta. Neskan latvju burtnieku jaunā teiksma. Pāri Latvijai skan fašistisko suņu bargais rējiens un nomocītās tautas vaidi, izmisuma un naida skaņas. Divu gadu laikā kopš hitleriešu iebrukuma Latvijā nav parādījusies klajā neviena ievēribas cienīga grāmata, Latvijas teātru skatuves nav ieguvušas nevienu jaunu lugu, kurai būtu kaut mazākā mākslas vērtība. Neviens jauns talants nav parādījies nevienā mākslas nozarē. Tauta smok, tautas garīgie spēki nīkst un iet bojā, jo verdzības gaisā nekas nevar plaukt un zaļot.»⁵²

Latviešu patiesi demokrātiskās kultūras veidošanas procesā attīstības nepārtrauktību saglabāja un šo procesu turpināja Padomju Latvijas radošā inteliģence, kas aktīvi cīnījās pret hitleriešiem frontē un ienaidnieka aizmugurē vai arī pēc evakuēšanās strādāja citās padomju republikās. Tā veidoja sociālisma mākslai cienīgus daiļdarbus. Latvijas K(b)P CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš Baltijas padomju republiku nodibināšanas trešās gadadienas mītiņā teica: «Aktīvu dalību šajā lielajā cīņā par savas dzimtenes aizstāvēšanu ņem latvju inteliģence, rakstnieki un mākslinieki, kuru vidū ir tādi izcili latvju tautas rakstnieki kā Andrejs Upīts, Vilis Lācis, Jānis Sudrabkalns un visā Padomju Savienībā iecienītā māksliniece Elfrīda Pakule. Par lieliem nopelniem literatūras, mākslas un zinātnes laukā apbalvots ar augstām Padomju Savienības balvām profesors A. Kirhenšteins un rakstnieks Andrejs Upīts.»⁵³ LK(b)P CK pulcēja izkļiedētos latviešu literatūras un mākslas darbiniekus, veicināja viņu radošo darbību.⁵⁴ Tā, ļoti nozīmīgs padomju rakstnieku

dzīvē un jaunradei bija LK(b)P CK biroja 1943. gada 27. marta lēmums par latviešu rakstnieku darbu. Tajā vispirms tika atzīmēta rakstnieku radošā veikuma milzīgā idejiski politiskā nozīme, uzsvērts, ka «latviešu rakstnieki ar saviem darbiem palīdzēja padomju tautu cīņā pret vācu fašistiskajiem okupantiem un pamatos savus uzdevumus sekmīgi veica. Uzrakstīta labu daiļdarbu rinda, paveikts ievērojams darbs, atspoguļojot Latviešu strēlnieku divīzijas kaujas ceļu, ir tikuši doti raksti un materiāli latviešu avīzēm un centrālajai preseī, radiokomitejas latviešu redakcijai un Padomju informbirojam.»⁵⁵ Reizē tika norādīts, ka «ne visi latviešu rakstnieku darbi stāv pietiekami augstā mākslinieciskā līmenī — literāras izstrādes, mākslinieciskas iecerēs dziļuma un idejiskās piesātinātības ziņā». Partijas Centrālā Komiteja īpaši uzsvēra, ka ar savu daiļradi rakstniekiem ir jāaudzina padomju ļaudis «padomju patriotisma garā un dziļā naidā pret ienaidniekiem».⁵⁶

Rezumējot var sacīt, ka otrais pasaules karš uz visiem laikiem darīja galu jebkādam ilūzijām par ģermāņu «kultūrtrēģerismu», ka hitleriešu plātīšanās ar kultūras nešanu bija fikcija un farsss. Likās pat dīvaini runāt par «kultūras nešanu» tautām, kas saskaņā ar vācu zvērīgā militarisma plāniem būtu tuvākā nākotnē izdeldējamas.

Himeriskās «Jaunās Eiropas» saukļu skandēšana

Otra tēze, kuru latviešu ekstrēmā nacionālisma ideologi pārņēma no Gebelsa propagandas arsenāla un kuru pēc tam centās paši visvisādi pamatot un argumentēt, bija tā sauktā «Jaunās Eiropas» koncepcija. Šo viltus mācību bija sacerējuši vācu nacionālsociālisma ideologi, lai attaisnotu Eiropas valstu okupēšanu un tautu verdzināšanu «tūkstošgadu reihā» labā, kas būtu vācu militarisma pirmais pakāpiens ceļā uz pasaules kundzību. Pēc šīs mācības iznāca, ka Eiropas valstīm «aiz pateicības vācu fīreram par glābšanu no komunisma briesmām» labprātīgi jāpakļaujas hitleriskajam reiham, jāatzīst tā virsvaldība. «Jaunās Eiropas» saukļa idejisko smaili un politisko satvaru veidoja antikommunisms, antisovjetisms. Vācu nacionālsociālisma propagandisti, tracinādami Rietumu buržuā ar šausmu demagogiju, ne bez pamata cerēja, ka uz šīs idejiskās ēsmas uzķersies Eiropas valstu reakcionārākās buržuāziskās aprindas un ekstrēmie nacionālisti, kas nāvīgi nīda komunismu un paniski baidījās no šī «rēga» Eiropā — no komunistiskās kustības, proletariāta apzinīgās cīņas savās zemēs. Vienīgo reālo spēku, kas būtu spējīgs stāties ceļā komunisma uzvaras gājienam kontinentā, tie saskatīja asiņainajā Hitlera režīmā un tāpēc bija gatavi upurēt savu tautu nacionālās intereses, nodot savu valstu neatkarību un suverenitāti visu laiku lielākā tirāna Hitlera ziņā. Reizē «Jaunās Eiropas» sauklis bija nereāls, himerisks, jo nerēķinājās ar apspiesto tautu un vispirms jau darbaļaužu pretestību, kas nemūžam nesamierinātos ar gaidāmo tūkstošgadu verdzību. Savā šķiriskajā

aprobežotībā hitlerieši pirmo panākumu reibonī nesaprata, ka Padomju Savienība, antihitlerisko valstu koalīcija, kas sāka veidoties 1941. gada otrajā pusē, būs agresoram nepārvarams spēks.

Arī tuvredzīgie latviešu nacionālisti noticēja himeriskajam — un reizē noziedzīgajam — sauklim un visiem spēkiem to popularizēja. Tā, izglītības un kultūras ģenerāldirektors J. Celms 1942. gada janvārī jaunizdotā žurnāla ievadrakstā aicināja: «... mums ir jāieaug Jaunās Eiropas cēlēju idejiskā pasaulē...»⁵⁷ Savus sīkos spēcīgus «Jaunās Eiropas» pamatošanā ieguldīja arī latviešu nacionālistiskie ekonomisti. Profesors J. Bokalders, kam hitlerieši bija uzticējuši rediģēt žurnālu «Latvju Tautsaimnieks», publicēja rakstu «Eiropas lieltelpas saimniecības ideja». Raksts bija hitleriešu «teorētiku» mācību izklāsts, tanī tika pausta nepieciešamība apvienot Eiropas kontinenta sašķelto ekonomiku tā sauktajā lieltelpas saimniecībā; vērsties pret galveno vācu kapitālisma konkurentu — Lielbritāniju —, tika demagoģiski nosodīts «līdzšinējais imperiālistisko kapitālistisko (!?) lielvalstu pakļaušanas un apspiešanas paņēmieni», turpretī hitleriskās Vācijas politika iztēlota kā stingra, bet vēlīga patriarha rūpes par savu «ārisko ģimeni». «Lieltelpas saimniecība,» zaudējis jebkuru pašlepnumu, atkārtoja hitleriešu melus latviešu profesors, «nav imperiālistisks veidojums, bet gan tautu ģimenes saimniecisks organisms; tanī katram kopības loceklim ir savas līdzrunāšanas tiesības saskaņā ar tā dabisko svaru, t. i., ar tautas masu jeb ar iedzīvotāju daudzumu un ar viņu darba sekēm.»⁵⁸ J. Bokalders nekautrējās glaimot Hitlera laupīšanas politikai Eiropā, iztēlojot to «par to tautsaimniecības veidu, kas atsevišķām valstīm ilgāku laiku nodrošina tautas pašnoteikšanās (!) augstāko pakāpi un materiālo labklājību». Laikam jau lielāka patiesības zaimošana nav dzirdēta no Latvijas Universitātes profesoru mutes.

Latviešu nacionālistiskā buržuāzija, balstot Latvijā hitleriešu «jauno kārtību», pieņēma arī «Jaunās Eiropas» koncepciju. Žanis Unams, stādamies Sabiedrisko lietu departamenta direktora amatā, vēl 1943. gada vasarā centās pārliecināt, ka latviešu tauta esot «atkal iekļāvusies Eiropas kopībā».⁵⁹ Viņš pātagoja tos, kas gribētu palikt «apdomīgā pusceļā», un bazunēja, ka «mums ir jāiet līdz galam».⁶⁰

Presē tika pārspriesta reakcionārā versija par it kā pastāvošo izseno nesamierināmo pretrunu starp Austrumiem un Rietumiem, un, protams, par Rietumu pārkumu visās jomās — to hitlerieši bija aizņēmušies no pagājušā gadsimta melnsimtniekiem. Hitleriešu pakalpiņi Latvijā pārgudri spriedēlēja par latviešu... piederību pie Rietumiem, pie «Rietumu kultūras», meklēja fiktīvus pierādījumus par Latvijā it kā valdošo «Rietumu orientāciju» utt. u. tml. Aiz šīm politiskajām spekulācijām viegli varēja saziņēt nacionālistu bailes no sociālistiskajiem Austrumiem un cerības uz kapitālistiskajiem Rietumiem. Un nelāgo ieradumu — piedēvēt savas nelietīgās iegribas visai tautai. Visu šo necienīgo balagānu varētu šodien neatcerēties, ja vien starptautiskais monopolistiskais kapi-

tālisms savā idejiskajā bruņojumā nebūtu pārņēmis tēzi par Rietumu un Austrumu nesamierināmo pretstatu un dažādās modifikācijās neliktu to lietā, lai kūdītu Rietumu kapitālistiskās valstis uz konfliktu ar sociālistiskās sadraudzības zemēm. Šādus pašus noskaņojumus pauž arī visa ekstrēmi nacionālistiskā emigrācija.

1942. gada septembrī J. Sudrabkalns⁶¹ tēlaini parādīja, kā radās šīs «divas Eiropas», un tikpat tēlaini pārliecināja, ka nevar būt nepārvaramu pretrunu starp Rietumiem un Austrumiem.

*«Jūs sakāt, vakariem un rītiem mūža ķilda?
Nav tiesa. Senlaikus tie vienu mērķi pilda.
Ir dziļas atziņas, kam Austrums šūpulis.
Ir zelta atslēgas, ko Rietums izkalis.
Bet dzīves likumi uz gaismu vada abiem...»*

Un pravietiski pareģoja:

*«Tai jaunā Eiropā, no pelniem, gruvešiem,
Kas brīva pacelsies, būs mājas latviešiem.»*

Jāsaka, ka hitleriešu «Jaunās Eiropas» izbūves jēga gan bija pavisam vienkārša: sagraut Eiropā visas demokrātiskās un revolucionārās kustības, likvidēt jebkuru pretfašistisku partiju un politiski ideoloģisku grupējumu, iznīdēt tautu revolucionāro avangardu — marksistiskās partijas, koncentrācijas nometnēs fiziski iznīcināt vai izolēt demokrātiskos un patriotiskos, sabiedriskos un kultūras darbiniekus, ar teroru un fašistisko propagandu apdullināt un novest politiskas bezcerības stāvoklī Eiropas zemju iedzīvotājus.

Darbaļaudis, inteliģence un nacionālās buržuāzijas patriotiskā daļa nevarēja samierināties ar šādu likteni un sāka cīņu pret iekārotājiem. Revolucionāro un patriotisko partiju vadībā fašistu okupētajās valstīs veidojās antifašistiskas pagrīdes organizācijas, partizāņu formācijas, kas izrādīja pretestību hitleriešiem un vietējiem kvislingiem. Šī vienotā kustība, kuras politisko pamatu veidoja patriotisko partiju vienota nacionāla fronte, ieguva Pretestības kustības nosaukumu un kļuva par nopietnu faktoru fašisma sagrāvē Eiropā. Nelegālās komunistiskās un strādnieku partijas sadarbojās ar Pretestības kustības spēkiem un bija konsekvētākās partijas šajā kustībā. Komunistiskās Internacionāles Izpildkomitejas 1943. gada 15. maija lēmums veicināja to darbības tālāku aktivizēšanu. Brīvību mīlošo tautu karš pret fašismu bija taisnīgs karš, tas bija tautas karš.

Tautas masu spiediena rezultātā un apjaušot fašistiskā bloka reālos draudus savām zemēm, arī lielāko kapitālistisko zemju (Anglijas, ASV, Francijas) valdības, atteikušās no kaitīgās fašisma «nomierināšanas» politikas, pakāpeniski iesaistījās aktīvā karā pret hitlerisko valstu bloku. Tās kļuva par sabiedrotajām Padomju Savienībai, kas uz saviem pleciem iznesa otrā pasaules kara smagumu. Tādējādi pretstatā fašistisko valstu blokam vēsturiski izveidojās antihitlerisko valstu koalīcija, kas cīnījās taisnīgā, antifašistiskā karā, — pasaule bija politiski sašķēlusies divās daļās. Vienā stāvēja demokrātiskā un revolucionārā cilvēces daļa, otrā — asiņainā

fašistiskā reakcija. Cilvēkiem, politiskajām partijām, šķirām, sociāliem slāņiem un valstīm bija jāizšķiras, kurā pusē nostāties. Tas bija vēsturiski atbildīgs lēmums.

J. Staļins 1942. gada 6. novembra runā, parādot antihitlerisko valstu koalīcijas izveidošanas vēsturisko nepieciešamību un neizbēgamību, atspēkoja hitleriešu izplatītās valodas par sabiedroto it kā nepārvaramām nesaskaņām, izsmēja Gebelsa vaimanas, ka šāds demokrātisku valstu bloks esot «pretdabisks», neiespējams. Šī runa tika iespiesta arī laikrakstā «Par Padomju Latviju» un izplatīta okupētās republikas teritorijā: «Būtu smieklīgi noliegt starpību angļu-padomju-amerikāņu koalīcijā ietilpstošu valstu ideoloģijā un sabiedriskajā iekārtā. Bet vai šis apstāklis izslēdz šīs koalīcijas locekļu vienotas darbības iespēju un lietderību pret kopēju ienaidnieku, kas nes viņiem verdzības draudus? Katrā ziņā neizslēdz. Vēl vairāk, — radušies draudi koalīcijas locekļiem pavēloši diktē kopējas darbības nepieciešamību, lai atbrīvotu cilvēci no atgriešanās pie mežonības un pie viduslaiku zvēribām...»⁶²

Rakstos «Tautu vienotā fronte pret fašismu», «Tautas karš» u. c. LK(b)P CK skaidri norādīja kara robežšķirtni un latviešu tautai vienīgo pieņemamo — antifašistisko, patriotisko — pozīciju: «Katra diena atnes jaunas ziņas, kas liecina par arvien pieaugošo hitleriskās Vācijas izolāciju, par brīvību mīlošo tautu vienotās pretfašisma frontes nostiprināšanos. Šīs tautas gatavas aizstāvēt savu neatkarību un brīvību, gatavas cīnīties līdz galīgai uzvarai pār fašistiskajiem varmākām, par cilvēces atsvabināšanu no asiņainā hitlerisma jūga.»⁶³

«Svētajā Tēvijas karā pret hitlerisko Vāciju kopā ar visām Padomju zemes un civilizētās pasaules tautām stājusies latviešu tauta,»⁶⁴ paziņoja pasaulei Latvijas komunisti, un tā bija taisnība. Viņiem bija tiesības to darīt: no pirmās kara dienas, paš aizliedzīgi nesot smagus upurus, komunisti atradās cīnītāju pirmajās rindās. Komunistu patriotiskā nostādne bija vienīgi pareizā: tā atbilda tautas vitālajām interesēm, un vēsture to pilnībā apliecināja.

Latviešu buržuāzija subjektīvi un objektīvi nostājās asiņainās fašisma reakcijas pusē, opozīcijā pret demokrātisko, antihitlerisko valstu koalīciju. Neglābjami sakompromitējušies latviešu nacionālisti gribēja uzspiest «Jaunās Eiropas» kungu koncepciju saviem tautiešiem, lai arī tautu nomelnotu kā hitleriskās Vācijas satelītu, lai nevajadzētu vieniem pašiem nest atbildību pasaules tautu un vēstures tiesas priekšā! Un atkal likteņa ironija. Latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ietekmīgās aprindas savā laikā anglosakšu valstīs uzskatīja par savas kundzības garantētājiem — pret monopolistiskās Vācijas agresiju. Tagad tās pretēji vēstures loģikai un šķiras objektīvajām interesēm bija neveiksmīgi mainījušas saimnieku. Galējais antikommunisms satracināja latviešu buržuāziju un padarīja to aklū, un hitleriešu politiskie toreadori prata izmantot sarkano krāsu sava upura apstulbināšanai pirms nāves dūriena. Latviešu nacionālistu orientācijas pēkšņā maiņa izlikās neticama pat hitleriešiem. Slepēnajos vācu dokumentos bieži sastopams atzinums, ka germanofilu skaits

un to ietekme latviešu buržuāziskajās aprindās vienmēr bijusi samērā neliela. Tomēr uzticību izpelnījās visi, kas bija sakompromitējušies, sludinot un stiprinot «jauno kārtību» Latvijā. Tā kā agrāk latviešiem bijusi «vāciešiem vairāk vai mazāk naidīga [*deutschfeindlich*] nostāja, tad, izvērtējot cilvēku iesaistīšanai politikā mūsu garā, galu galā var pamatoties tikai uz to, kā viņi izturējušies boļševīku laikā un sekojošā momentā,» rakstīja gestapo Millers savā ziņojumā 1942. gada 24. aprīlī. Tajā bija atzīmēts, ka einzacgrupas «A» vadība kadru izvēlei devusi šādu nostādni: «Tāpēc pirmām kārtām jāraugās, lai darbā iesaistītu tādus cilvēkus, kas ar saviem darbiem [ret. — V. S.] parādījuši, ka viņi ir nolēmuši piedalīties pozitīvā uzbūves darbā. Galvenie kritēriji ir šādi: 1) cīņa pret Sarkanā Armiju un partizāņiem, 2) žīdu un brīvmūrnieku novākšana, 3) pozitīvi panākumi vervēšanas akcijā, iesaistot darba dienestā, 4) īpaši sekmīgi rezultāti siltu apģērbu vākšanai fronteī, 5) brīvprātīga pieteikšanās šucmaņos un 6) latviešu sapratnes stiprināšana nacionālsociālisma labā, izpratne par vācu misiju Jaunās Eiropas veidošanā.»⁶⁵

Piebildīsim tikai, ka vairāki, kas bija zvērējuši un parādījuši uzticību «Jaunajai Eiropai», kā A. Kroders, J. Celms, ar laiku tomēr tika nomainīti ar dedzīgākiem «jauneiropiešiem».

Pieņemdami un iedzīvinādami «Jaunās Eiropas» koncepciju, latviešu buržuāziskie nacionālisti akli atdevās fašistisko valstu bloka kalpībā. Tā, šķiet, arī bija vienīgā atšķirība starp Latvijā dzīvojošo buržuāzisko darbinieku un ASV un Anglijā mītošo bijušo Latvijas sūtņu (A. Bīlmaņa, K. Zariņa) pozīcijām. Pēdējiem bija kaut formāli jādeklarē sava piederība pie antihitleriskās koalīcijas, kaut gan pret Padomju Savienību, tātad pret sabiedroto, tie laida darbā provokācijas. Zināmu amerikāņu imperiālistisku aprindu atbalstīti, viņi organizēja melu kampaņas, izdeva pretpadomju literatūru u. tml.

Turpretī latviešu kangaru nosodišanai ne Bīlmanis, ne Zariņš neatrada neviena asa vārda: tieši otrādi, viņi meklēja attaisnojumus savu bijušo kolēģu prohitleriskajai darbībai un šad tad pat uzteica ģenerāldirektoru «rūpes» par tautu, jo viņu rīcība it kā radot pret-svaru vācu civilpārvaldei.⁶⁶ Kopīgas šķiras intereses un kopīgā idejiskā pozīcija — antikomunisms viņus apvienoja, kaut arī tie atradās pretējās valstu koalīcijās. Latvijas PSR valdības galvā Vilis Lācis trāpīgi novērtēja «sūtņa» A. Bīlmaņa darbošanos: «Šis avantūrists, nelietīgi izmantodams lielās aizokeāna valsts viesmīlību, savās publiskajās runās un amerikāņu presē slavina latviešu tautas ienaidnieku un bēdi ģenerāli Dankeru...»⁶⁷

Rasisma murgi

Viens no vācu nacionālsociālisma «mācības» stūrakmeņiem bija rasu teorija. Rasu teorija nebūt nebija hitlerisma ideologu monopols. Tā radusies un pastāvējusi krietni agrāk — hitlerieši tikai pielāgoja to savām vajadzībām. Nacionālisms, šovinisms un fašisms,

kas dibinās uz savas nācījas šķietamā pārākuma izcelšanu un citu noniecināšanu, tādā vai citādā veidā apelē pie rasu teorijas. Rasismu mēdz kultivēt valdošās šķiras tajās valstīs, kur savijusies sociālā un nacionālā apspiestība. Hitleriešiem rasu teorija kalpoja zvēriskā terora attaisnošanai iekšpolitikā — ar to varēja «pamatot» revolucionāro un visu citu opozicionāro spēku izdeldēšanu pašā Vācijā, vienkārši pasludinot tos par «rasiski nepilnvērtīgiem». Āriešu rases «pārākuma» koncepcija attaisnoja vācu imperiālisma «tiesības» iekarot, verdzināt un fiziski iznīcināt citas valstis un tautas.

Latviešu komunisti jau pirmajās kara dienās uzskatāmi atsedza hitleriešu paustās rasu teorijas būtību, patiesos mērķus. «Vācu fašistiskās bandas atamans Hitlers arī nodrošinājies ar līdzīgu «teoriju», lai attaisnotu savas varmācības un kanibālismu. Šo «gudro» mācību fašisti nosaukuši par «rasu teoriju», kaut gan tai nav nekā kopēja ar zinātni. Vācu tukšpauri slimīgā uzpūtībā samurgojuši, ka visas tautas iedalāmas «augstākās» un «zemākās» rasēs. Pie «augstākās» pieskaita tīrasiņainos vāciešus, pie «zemākās» visas pārējās tautas. «Zemākās» rases spējot būt tikai vergi, un tām jāapkalpojat vāci.

Lielajiem finansistiem un baroniem, kuru uzdevumā Hitlers organizē savas bandas, šī teorija ļoti izdevīga. Vācu varmāka mierīgi paskaidro: «Mēs pārveidojam Eiropu un visu pasauli pēc «augstākās rases» prasībām un jūs apspiežam, verdzinām un slepkavojam tāpēc, ka jūs piederiet pie «zemākās» rases. Jums par to jāpateicas vāciešiem un priecīgi jāsauc — heil, Hitler.» Tik brutāla un mežonīga savā būtībā ir šī bēdīgi slavenā «rasu teorija».⁶⁸

Hitleriskā «mācība par āriešu rasi» bija viens no buržuāziskās rasu teorijas brutālākajiem variantiem. Hitlers to lielā mērā bija norakstījis no H. S. Čemberlena un Ā. Lenca.⁶⁹ Hitleriešu noziedzīgi asiņainā prakse sakņojās nacionālsociālisma robustajā filozofijā. Viss, ko pasaule piedzīvoja hitleriskās agresijas gados, bija tikai Hitlera «traktāta» «Mein Kampf» rasistisko tēžu konsekventas īstenošanas rezultāts Vācijas iekšējā un ārējā politikā. Šai ziņā varam būt vienisprātis ar N. Riču, kurš raksta: «Faktiski «Mein Kampf» ar visu tās uzpūsto liekvārdību, pavisam skaidri un ar nežēlīgu loģiku izklāsta Hitlera politiskos un rasiskos principus un mērķus, kurus viņš bija nodomājis īstenot iekšējā un ārējā politikā, kā arī līdzekļus, ar kuriem bija paredzējis realizēt šos mērķus. Vēl svarīgāk ir tas, ka Hitlers nekad neatkāpās no šiem principiem, kas veidoja viņa politiskās rīcības galvenās vadlīnijas, sākot ar viņa izklūšanu no cietuma Landsbergā, līdz pat nāvei Berlīnes drupās.»⁷⁰

Tā kā zinātniski loģiskas domāšanas ceļā nav iespējams secināt kādu būtisku atšķirību starp dažādām nācijām un rasēm to bioloģiskās, garīgās u. tml. attīstības jomās, tad rasisma teorētiķi argumentus savām mācībām meklē iracionālā sfērā. Līdz ar to rases jēdziens iegūst iracionālu, mistisku, prātam neizskaidrojamu traktējumu. Rasi nevarot fiksēt ar prātu, bet varot izjust asinīs. Rasisms, fašisms apelē pie mistiskās a s i n s b a l s s.

Vācu nacionālsociālisma teorētiku teorētiķis A. Rozenbergs savā pamatdarbā «20. gadsimta mīts», formulējot «jauno», «ārisko» vēstures izpratni, rasisma eklektiskās tēzes visiem spēkiem mēģināja savilkt kopā vienotā asins mītā. «Vēstures un nākotnes uzdevums vairs nav vis šķiras cīņa pret šķiru un ne vairs cīņa starp atsevišķām baznīcas dogmām, bet gan asins cīņa pret asinīm, rases — pret rasi, tautas — pret tautu. Un tas nozīmē: [vienas] dvēseles vērtības cīņu pret [citu] dvēseles vērtību. [...] Bez rases dvēseles vērtības, kuras kā virzītājspēki stāv aiz jaunās pasaules izpratnes, nav kļuvušas par dzīvu atziņu. Un dvēsele — tas nozīmē rasi no viņu aspekta. Un otrādi — rase ir dvēseles ārējā čaula.»⁷¹ Un tālāk: «Rase ir dvēseles adekvāta izpausme, visi rases dotumi ir vērtība pati par sevi, kas neprasa pamatojumus neasinu vērtībās [...] un to [atklāsmi] pārdzīvo kā pašu lielāko un pēdējo noslēpumu.»⁷² Tā teikt, visi gali tiek noslīcināti... asinīs šī vārda tiešā un pārnestā nozīmē. Tiešām, trakāku «teorijas» mistifikāciju un «dvēseles» mistiku grūti izdomāt.

Latviešu ekstrēmā nacionālisma ideologu «teorētiskais», filozofiski primārais izejas punkts, kā redzējam, bija «tautas dvēsele», tautas vai nacionālā gara (abus šos jēdzienus tie identificēja) koncepcija. A. Rozenbergs, mistisko rases (tautas) dvēseli atklādams asins balsī, tā teikt, «pārsvieda» gnozeoloģisku laipu, pa kuru latviešu teorētiķi droši varēja pāriet hitleriešu rasu teorijas pozīcijās. Šo filozofisko laipu okupācijas laika ideologi izmantoja, lai attiecīgi transformētu un pakļautu savu «tautas garu» hitleriešu «rases dvēselei». Tātad latviešu nacionālisma ideologi bija teorētiski «nobrieduši» hitleriešu rasu teorijas pieņemšanai. Vajadzēja tikai nedaudz transformēt savu «tautas dvēseli» — pakļaut un pielāgot to vācu nacionālsociālisma «asins mītam». Latviešu nacionālista «dvēsele» alka vācu fašisma «asins» injekcijas.

Kā tika atzīmēts, latviešu ekstrēmie nacionālisti 30. gados labprāt pieņēma rasu teorijas hitleriskā varianta dažas konsekvences — īpaši tās, kas attiecās uz valsts iekšējo politiku. Turpretī pret «kungu rases» teorijas pielietošanu starptautiskajās attiecībās, īpaši pret Baltijas tautām, viņi bija visai rezervēti. Uzkrātās zināšanas par «ārisko» rasi un tās teoriju izrādījās vērtīgs kapitāls, par kura ekspluatēšanu jau pirmajās okupācijas dienās latviešu ekstrēmie skribenti saņēma dividendes marku veidā. Tie bija honorāri par antisemitiskajiem, pretslāvu un antikomunistiskajiem rakstiem presē. Un, kā jau tika pieminēts, pretīgo fabricējumu gūzmā nacionālistiskie publicisti mēģināja notušēt savu policejisko kolēģu asinsnoziegumus, kas brēca pēc atmaksas, klusināt no slepkavības vietām dzirdamās vaimanas un šāvieni trokšņus — mēģināja apdullināt lasītāju, likt tam šausmināties, klausoties rasisma murgos. Taču bija arī lietas otra puse — «āriešu rases pārākuma» teoriju konsekventi realizējot, hitleriešu sabiedrotajiem agri vai vēlu vajadzētu vien atzīt savu «nepilnvērtību» un nonākt neapskaužamā beztiesīgā pakalpiņa lomā. Šī iekšējā pretruna slēpa fašistiskās koalīcijas sabrukuma dīglus. To norādīja jau J. Staļins: «Vācu fašisti izvēlējušies

par savu ideoloģisko ieroci cilvēknīdēju rasu teoriju, cerēdami, ka zvēriģā nacionālisma sludināšana radīs morāli politiskus priekšnoteikumus vācu iebrucēju kundzībai pār verdzinātajām tautām. Tomēr rasu naida politika, ko piekopj hitlerieši, īstenībā kļuvusi par vācu fašistiskās valsts iekšējā nespēka un ārpolitiskās izolācijas avotu. Nav uzskatāms par nejausību fakts, ka pret vācu imperiālistiem sacēlušās ne tikai verdzinātās Francijas, Dienvidslāvijas, Polijas, Čehoslovākijas, Grieķijas, Beļģijas, Dānijas, Norvēģijas un Holandes tautas, bet arī bijušie Hitlera vasaļi — itālieši, rumāņi, somi un bulgāri. Hitleriešu kliķe ar savu cilvēkēdāju politiku sacēlusi pret Vāciju visas pasaules tautas, bet tā sauktā izredzētā vācu rase kļuvusi par vispārēja naida objektu.»⁷³

Tā bija patiesība. Jo, konsekventi runājot, pat citu tautu ekstrēmās elites gaidītā «ievācošana» bija pretrunā ar vācu nacionālsociālisma teoriju. No tās taču izrietēja, ka «asins sajaukšana» vedot pie «augstākas rases» izviršanas, tās kultūras bojā ejas. To allaž bija akcentējuši Hitlers, Rozenbergs, Himlers («Visas lielās pagātnes kultūras gājušas bojā tikai tāpēc, ka sākotnēji radošā rase izmira asins sagandēšanas dēļ» — lasāms grāmatas «Mein Kampf» 316. lappusē.). Hitlera negrozāmo pozīciju šajā jautājumā sērīgi konstatējuši pārkonkrustieši slepenajā, iepriekš pieminētajā pārskatā, to zināja arī ulmaniešu ideologi. Un tomēr, kā jau atzīmējam, viņi visi okupācijas sākumā izmisīgi meklēja hitleriešiem pieņemamu modusu, kas ļautu runāt par latviešu «rasisko vērtību». Tas viss bija skaidrs farss un psihopātiski murgi, un nez vai par to būtu bijis vērts runāt pēc 40 gadiem. Droši vien nebūtu, ja tikai tas neļautu ielūkoties nacionālisma teoriju izkurtējušajā būtībā. Latviešu ekstrēmie skribenti kā slīcēji pie salmiņa ķērās pie okupācijas fīreru pasvīestas idejīnas. Sak, arī latviešos varētu būt «vērtīgas» asinis — vai nu vācu baroni nebūs izmantojuši «pirmās nakts» tiesības. Tieši tādu mājienu deva ne viens vien vācu rasisma teorētiķis, kam bija uzdots pierādīt kādas latviešu daļas pārvācošanas vajadzību.⁷⁴ Ģenerālkomisariāta pamestajā arhīvā līdz šim ir atklāti šādi vācu rasu speciālistu gara ražojumi, kas tapuši šajā laikā:⁷⁵ Dr. V. Lenca «Latviešu rasiskais sastāvs un kā to ietekmējuši vācieši», K. Stricka «Rasu politikas jautājumā latviešu tautas apdzīvotajā telpā», Dr. H. Šlaua «Rasu politiski apsvērumi latviešu pārtautošanā» un kāda augstāka ierēdņa atsauksme (neparakstīta), kas tapusi Rīgā 1942. gada 13. martā. 1943. gada 8. februārī ministrijas padomnieks Dr. Esens (reihskomisariāta II nodaļa) nosūtīja Dreksleram vēl vienu sacerējumu «Tautpolitiski apsvērumi Austrumu apgabala tautu pārvācošanā» ar piebildi, ka autora uzvārdu viņš gan neminot, taču tas esot «tautpolitikā ļoti zinoša paziņas obligāti vēra ņemams raksts». 1943. gada 22. novembrī pašam Rozenbergam tika adresēts Dr. A. Špēra «pētījums» (noraksts Dreksleram) «Pārtautošanas procesi Baltijas apgabalos». Galvenos vilcienos rakstu saturs bija zināms pārkonkrustiešu skribentiem. Bet okupantu preses suļaiņi norija pretīgo cienastu.

Var likties nesaprotami, kāpēc hitleriešu rases dienestam un

esesiešiem piepeši bija ievajadzējies noņemties ar latviešu «pilnvērtības» izsvēršanu. Atbilde nav tālu jāmeklē. Pēc zibens kara izgāšanās un īpaši pēc sakāves pie Maskavas reiha vadītāji saprata, ka Baltijā tiem neiztik bez lielāka kvislingu skaita iesaistīšanas okupācijas aparātā, ka vajadzēs izmantot vietējos iedzīvotājus darba dienestam reihā, policijas bataljonos un armijas vajadzībām frontē. Bet kā šādus izpalīgus, lai sauc par «zemcilvēkiem» vai «nepilnvērtīgiem». Lūk, īstais iegansts tam, kāpēc 1942. gada sākumā vācu nacionālsociālistiskie antropologi pastiprināti sāka «pētīt» Latvijas iedzīvotāju «rasiskās» īpašības. Piezīmēsim, ka tas netraucēja Hitlera un Rozenberga iestādē turpināt ģenerālplāna «Ost» izstrādi. Tieši otrādi: plāns tika koriģēts ar piebildi, ka no Baltijas ne visi ir «pārvietojami», bet ka te ir arī «ievācošanai rasiski derīgs» kontingents.

Nacionālsociālisma propagandas dienests atrada šim variantam «teorētisku» attaisnojumu paša Hitlera traktātā. Eklektika un nekonsekvences fīrera darbā deva iespēju jebkurai teorētiskai spekulācijai, ļāva pamatot jebkuru politisku avantūru. No vienas puses, «rase esot kaut kas asinīs ielikts un iedzimts», tātad: rase ir «kaut kas iepriekš dots un nemainīgs». Bet turpat jukjukām var izlasīt otru izpratni, ka rase ir «g r i b ē t b ū t», tātad par ārieti jāgrib kļūt, par tādu cilvēku ir jāaudzina. Rases jautājums Hitleram «kļuva par propagandas un skološanas jautājumu».⁷⁶ Un pārvācošana tādējādi bija jāsaprot kā politisks process, rasiski «vērtīgu elementu» audzināšana.

Mēs jau norādījām, cik svinīgi un skaļi latviešu ekstrēmie nacionālisti izmantoja vācu nacionālsociālistu atļauju arī Latvijā meklēt rasiski «vērtīgos» elementus, audzināt viņus par «āriešiem». Un sākās tautiešu, īpaši jaunatnes, skološana rasisma garā, «ieaudzināšana» nacionālsociālismā.

Rasiskās «pilnvērtības» rādītājs, kā lika noprast karojošais nacionālsociālisma ideologs pulkvežleitnants A. Freimanis, ir pilnīga pakļaušanās hitleriskajai Vācijai. «Pēc kara pastāvēs tikai tās tautas un valstis,» brīdināja prohitleriskais latviešu militārists, «kuras kara laikā būs parādījušas savu nākotnes cienīgu stāju».⁷⁷ Tas bija tiešs drauds tiem, kas nespētu «ieaugt nacionālsociālismā», kas nebūtu pietiekami dedzīgi un darbīgi režīma stutēšanā. Kā «nepilnvērtīgiem» viņiem būtu jāpazūd no zemes virsas. Un atkal paradokss. Hitlers taču bija uzsvēris, ka «nacionālsociālisms uztverams kā ticība, bet šī ticība atklājas tikai vāciešiem».⁷⁸ Kā gan var iemācīt to, kas dots tikai izredzētajiem! Un tomēr latvieši tika mācīti, skoloti un «audzināti» nacionālsociālismā.

Par iedzīvotāju, īpaši jaunatnes, «rasisku» pāraudzināšanu pastiprināti ierunājās 1942. gadā, kad hitleriskās Vācijas vadītāji sāka skatīties uz Baltijas iedzīvotājiem kā uz potenciālu vācu armijā iesaistāmu kontingentu. Par dedzīgu jaunatnes rasiskās pāraudzināšanas sludinātāju kļuva skolotāju aprindās pazīstamais izglītības statistiķis Jānis Kronlīns. Sākumā viņš rupja antikomunisma garā falsificēja padomju skolas celtniecību Latvijā 1940./41. mācību gadā,

vēlāk izdeva grāmatas.⁷⁹ Izurbies cauri Hitlera «Mein Kampf» un iepazīnies ar fašistiskās dresūras skolu Vācijā, J. Kronlīns žurnālu slejās sāka slavīnāt hitleriskās audzināšanas principus, popularizēt pedagogijā rasu teoriju, apdziedāt «stipro cilvēku» Hitleru un viņa «misiju». J. Kronlīns jaunatnes audzinātājiem izvīrēja šādu pseidonacionālu audzināšanas nostādni: «... rasē fundēts tautiskums ir reizē audzināšanas pamats un mērķis.»⁸⁰

Vērojams, ka visi preses izdevumi 1942. gadā saņēmuši uzdevumu popularizēt un skaidrot rasu teoriju pieļautajā modusā, proti, ka arī latviešiem esot dotības kļūt «pilnvērtīgiem». Dr. E. Vecels tieši iesaka atrast «piemērotus igauņu un latviešu studentus», kam varētu palīdzēt sacerēt rakstus «pareizā nostādnē par asins radniecību starp igauņiem un latviešiem, no vienas puses, un vāciešiem, no otras».⁸¹ Izbrīnu rada tikai tas, ka pēc Jāņa Lapiņa nāves par lielākajiem rasisma teorētiķiem Latvijā uzmetās... mācītāji. Tie, kuriem pilnā balsī būtu bijis jābrēc pret apgrēcību — vai tad Kristus nebija cēlies no «nepilnvērtīgajiem» semītiem? Prāvests Dr. V. Sanders pretīgajā bulvāru lapelē, atsaukdamies uz A. Rozenbergu, pavisam nopietni sprediķoja, ka latviešu tauta varot izpirkt savu senču asinssajaukšanas grēku tikai pēc ilgākas «tīrīšanās» nacionālsociālisma garā. «Vēstures gaitā latvju tauta uzsūkusi daudz tādas asinis, kas sakropļojušas viņas rases tīrību [...] Tajā iesakņojušies netikumi: šķelšanās, naidis, skaudība. Audzināšanas ceļā iespējams tīrīt rasi [...] Tādā kārtā pēc paaudžu paaudzēm [ret. — V. S.] var mosties rases izpratne un instinkts.»⁸² Dieva kalps patvarīgi uzkrauj tautai buržuāzijas netikumus un liek tos — pieminēt tautai desmitajā paaudzē! Mācītājs V. Mežezers ar rasistu gudrībām žonglēja, prātodams par atsevišķa cilvēka sūtību.⁸³ Universitātē izskolotais ekonomists E. Grants⁸⁴ ieteica meklēt risinājumu visām sociālekonomiskām problēmām rasu teorijā, jo «garīgo, saimniecisko un politisko dzīvi apaugļotājs avots — asinis un rase».

1942. gadā pēc vācu «Hitlera jaunatnes» parauga un metodēm tika uzsākta tā sauktās «Latvju jaunatnes organizācijas» (LJO) veidošana. Lai vientiesīgos pusaudžus satracinātu ar zvērīgo antisemitismu un antikomunismu, samierinātu tos ar āriskās Vācijas kundzību, audzināšanas, resp., jauniešu apziņas sagandēšanas, pamatā tika likta vācu nacionālsociālisma rasu teritorija. Speciālā LJO vadītājiem domātajā izdevumā tika dotas «Hitlera jaunatnes» šefu izstrādātās metodoloģiskās receptes. Paragrāfā «Daži norādījumi par vācu-latviešu attiecībām» visai skaļi tika pasludināts, ka latvieši esot «rasiski radnieciski vāciešiem». «Sava pasaules uzskata pamatā mēs liekam tautas un rases jēdzienus. Uz šīs rasiskās kopības pamata veidojama latviešu tautas jaunā nostāja pret Vācijas vadībā notiekošo jaunās kārtības ieviešanu Eiropā [...] Latviešu tautas likteņa gaitās uzsverams kopīgais, vienojošais ar vācu tautu [...] Bijušā naida un savstarpējās neuzticēšanās vaļņus jau tagad noārdījušas kopīgās cīņas austrumu frontē...»⁸⁵

Jaunatnes acīs tika gloricēti policijas bataljonu asiņainie sirojumī okupētajos padomju apgabalos. No policijas bataljoniem tika

arī izmeklēti LJO vadītāji — šiem sadistiem un ģermanofiliem varēja uzticēt jaunatnes rasistisku sagandēšanu. Par «Latviešu vadības» štāba priekšnieku apstiprināja šim nolūkam no policijas bataljona atsaukto avantūristu un uzdzīvotāju kapteini Mateasu. Zīmīgi, ka 1942. gada 31. jūlijā, apspriežot vāciešu izvirzīto Mateasa kandidatūru, latviešu ģenerāldirektori minstinājušies: atbilstot jaunūgan, esot strādājis gan agrāk latviešu jaunatnes fašistiskajās organizācijās, «tikai šad un tad stipri iedzerot».⁸⁶ Kad pēc gada Mateasu atbrīvoja no amata, tika dots izsmelošs šī plēgura un izvirzītāja raksturojums: «LJO dibināšanā, izvēloties vadītāju, pieļauta rupja kļūda [...] Kapteinim Mateasam [...] trūkstot pat krietna miera laika virsnieka stājas. Vēl mazāk viņš esot piemērots jaunatnes vadītāja lomai. Mateasa tieksme pēc alkohola pazīstama plašam aprindām, un līdz ar to viņš nederot par priekšzīmi. Arī uz LJO dienesta pasākumiem viņš ierodoties, ja ne tieši piedzēries, tad iereibušā stāvoklī, kas, protams, stipri ietekmējot viņa rīcību. [...] Skaidrs, ka kapteinis Mateass unterfirerus izvēloties pēc saviem kritērijiem [...] daudzi vadītāji LJO darbojoties tikai tāpēc, ka tādā veidā viņi tiekot visātrāk atbrīvoti no militārā dienesta.»⁸⁷ Tā bija taisnība: lai savervētu vadītājus — sākumā piekrita reti kāds —, visus pirmos 80 unterfirerus atbrīvoja no dienesta leģionā uz vienu gadu.⁸⁸ Apakšvadītāji bija sava augstākā firera cienīgi. Tā, par Latgales LJO vadītāju darbojās kāds Lavenieks, kuru atcēla no amata par to, ka tas Rēzeknē bija ievilinājis dzīvoklī savas organizācijas jaunieti un mēģinājis to izvarot.⁸⁹

Vai tad brīnums, ka vecāki neļāva saviem bērniem līst šajā kāskrusta zīmekļu midzenī! Par vecāku pretestību rakstīja Dr. Lange 1943. gada 21. janvārā ziņojumā, piebilzdams: «Un, ja vēl turklāt redzama stipri vāciska nokrāsa, tad jāreķinās ar stingru pretestību.»⁹⁰ Faktiski visa idejiskā un organizatoriskā vadība bija vācu administrācijas rokās. Paralēli darbojās vācu pilnvarotie, kuri pārraudzīja latviešu jaunatnes organizācijas. To priekšgalā bija ģenerālkomisariāta referents jaunatnes jautājumos «Hitlera jaunatnes» oberbanfirers Petersens.⁹¹ Pēc gada, 1943. g. vasarā, stāvoklis LJO izrādījās kritisks — biedru skaits bija niecīgs un netaisījās pieaugt. Tā, no 296 098 atbilstoša vecuma bērniem un jauniešiem par LJO biedriem formāli skaitījās 5226.⁹² Turklāt aprīņķos, kur izvērtās spēcīga antifašistiskā un partizāņu kustība, LJO faktiski nefunkcionēja, piemēram, Abrenes aprīņķī bija reģistrēti tikai 20 (!?) biedri.⁹³

Bijušā ulmanieša J. Kronlīna, pārkonkrustieša R. Čaka un citu LJO un prohitleriskās pedagogijas propagandētāju pūliņi nedeļa rezultātus: skolotāji nesekoja viltus mācībām, jaunatne vairījās no nacistiskām organizācijām, rases «izkopšanas» māns neatrada piekritējus un nevarēja kļūt par «ideālu», pēc kura būtu vērts censties.

Visas šīs ieceris nerealitāti aptvēra arī paši tās autori. 1943. gada 1. aprīlī Dr. Lange bija spiests konstatēt: «Latviešu aprindās, pat pašas LJO vadībā, trūkst ideāla, kuru varētu sniegt sajūsmināties spējīgai un sajūsma alkstošai jaunatnei [...] Tā, latviešu jaunatnes organizācija vai nu pati no sevis beigs pastāvēt, vai arī

agrāk vai vēlāk iebruks šovinstiskos ūdeņos. Arī vācu iestādes, ieskaitot vācu jaunatnes vadītāju Latvijas ģenerālapgabālā, ir tādos uzskatos, ka LJO nav lielas nākotnes ideālu trūkuma dēļ. Tomēr tā vār noderēt par līdzekli, lai palielinātu iesaukumu legionā, darba dienestā, un līdzīgiem mērķiem un attiecīgi arī tiek izmantota.»⁹⁴ Te viss pateikts tieši un atklāti: LJO Latvijā nav nākotnes, bet esošās organizācijas var noderēt, lai iemānītu cilvēkus darba dienestā vai legionā.

Darba jaunatnei bija pretīgi rasistu murgi, tāpat arī liberāli noskaņotos nacionālistiskos studentus un ģimnāzistus šokēja rasisma robustās tēzes. Un atkal paradokss: cenšoties audzināt jaunatni rasu mācības garā, no Vācijas iebrukušajiem nacionālsociālistu lektoriem vietējie ierēdņi ieteica, ja vien iespējams, rasisma vietā lietot vārdu «europejiska», «Tuvākā laikā U[niversitātē] R[īgā] viesosies prof. Gerde sen[iors], kas lasīs lekcijas par jaunākajiem psiholoģijas pamatiem, balstīdāmie uz rasisma principiem. Viņa priekšlasījumu cikls sauksies «Psiholoģijas europejiskie pamati», pie tam piebilde «uz rasisma pamatiem» netiks pieminēta, lai varbūt neiedarbotos pārāk tendenciozi [!?!],»⁹⁵ — teikts Latvijas drošības policijas un drošības dienesta 1943. gada 1. aprīļa ziņojumā.

Kamēr nacionālistiskie darboņi sludināja «rases tīrīšanas» iespēju prohitleriskajā audzināšanā, vācu drošības policija turpināja «tīrīt» Latviju no komunistiem un citiem antifašistiem, iznīcinot vai ieslogot tos koncentrācijas nometnēs. Rasisma teorētiķi, daudz nepaļaujoties uz «pāraudzināšanu», slepus nebeidza rēķināt, cik «nepilnvērtīgu» iedzīvotāju Latvijā vēl jāznīcina.

1942. gada 4. februārī Austrumu ministrijā notika apspriede, kuru vadīja «Ostlandes nodaļas» vadītājs P. Kleists. Un izrādījās, ka ministrijas un SS pārstāvju viedokļi, ja runa bija par rasiski «vērtīgo» un «rasiski nevēlamo» iedzīvotāju proporcijām Baltijā, bija stipri atšķirīgi.⁹⁶ A. Rozenberga uzmetumos bijis atzīmēts, ka, pēc viņa aplēses, Igaunijā asimilējamo iedzīvotāju daļa sastāda apmēram 50%, turpreti Latvijā tā esot ievērojami mazāka un Lietuvā vēl nenozīmīgāka. SS pārstāvji turpretim izteikušies, ka «pārvācošanai nepiemēroto» iedzīvotāju procents Baltijā kopumā neesot īpaši nozīmīgs. Kas to gan būtu gaidījis no Himlera iestādes, kuras virsuzraudzībā tika izdoti neķītrie pamfleti par «zemcīlvēku» vai periodisks izdevums «Antikomintern» u. c. līdzīga satura «iespieddarbi». Bet Himlers bija metis aci uz Baltiju, kur cerēja papildināt SS karaspēku, iesaucot iezemiešu vīriešus. Un esesietis taču nevarēja būt rasiski «nepilnvērtīgs». Lūk, kur meklējama paradoksa atslēga.

Lai jautājumu izšķirtu «zinātniski», uz Baltiju tika nosūtītas antropologu komisijas jauniesaucamo «rasiskās tīrības» pārbaudei. Un lūk, vērtējot šo komisiju darba rezultātus, Ostlandes reihskomisariātā 1942. gada 14. oktobrī «doktors» Holcs,⁹⁷ kas pārstāvēja Austrumu ministrijas «Rasu politikas» nodaļu, ziņoja, ka no antropoloģiski apsekotajiem valsts darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst*) iesaucamajiem rases pilnvērtības pārbaudi nav izturējuši tikai 10—20% igauņu, 20—30% latviešu un 30% lietuviešu. Tātad, jo vairāk dar-

baroku un kara izpalīgu vajadzēja izraut no Baltijas, jo «vērtīgāki» kļuva šī apgabala iedzīvotāji. Šo rasu «pētnieku» secinājumi nepavisam nepamatotās un antropoloģiskiem vai etniskiem apsvērumiem, tos diktēja hitleriešu tuvākie vai tālākie sociālpolitiskie mērķi. Zīmīgs ir arī kāds cits rasisko «pētījumu» aspekts. Tā, vācu armijas ārsts H. Šlaus, atsaucoties uz V. Lenca agrākajiem secinājumiem, piekrita, ka, pārvācojot Latvijas iedzīvotājus, «zināma piesardzība ievērojama attiecībā uz Austrumvidzemi» un ka «pavisam nelietoama ir Latgale», kur gandrīz vai neesot «ziemeļu asiņu». ⁹⁸ Ostlandes reihskomisariāts 1942. gada 13. martā Šlaua konstatējumam piekrita un secināja, ka Latvijas iedzīvotāji, «izņemot latgaliešus un Ilūkstes apriņķa iedzīvotājus, kā arī nekvalificētos fabriku strādniekus un laukstrādniekus», ir «pārvācošanas cieniņi». ⁹⁹

Atmetot minēto autoru pseidozinātniskos prātojumus par «rases tīrību», redzams, ka fašisma ideologi esesiešu ieroci vispirms virzīja pret pretestības un partizāņu kustības sociālo bāzi Latvijā, t. i., pret strādniecību un trūcīgo zemniecību. Iznīdējami tāpēc esot Austrumlatvijas iedzīvotāji, jo Austrumlatvijā dzima partizāņu kustība un veidojās lielākie partizāņu cīņas centri. «Nepilnvērtīgajai» Latgalei rasisti, kā redzam, pievienoja arī nemierīgo Austrumvidzemi (Malienu), kaut arī tās iedzīvotāji etniski nepavisam neatšķīrās no pārējās Vidzemes iedzīvotājiem.

Otrkārt, visā Latvijā esot nīdējams pilsētu un lauku proletariāts, jo tas bija un palika nacistu okupantu un viņu nacionālistisko palīgu nesamierināms pretinieks — komunistiskās pagrīdes un partizāņu kara sociālais balsts un virzītājspēks. Hitleriskie rases «pētnieki» un varasvīri izgudroja dažādus «procentus» par it kā rasiski «nepilnvērtīgajiem» Latvijas iedzīvotājiem. Šai ziņā nav iespējams konstatēt nekādu sakarību. Vienīgi vērojams, ka kara gaitā šie procenti sarūk. Dokumentā «Tautpolitiski apsvērumi Austrumu apgabala tautu pārvācošanā», kuru 1943. gada 8. februārī izsūtīja ministrijas padomnieks Dr. Esens, jau ieskanējās no rasu murga atžirguša ierēdņa balss. (Zīmīgi, ka raksta autors gribējis palikt anonīms.) Pārvācošanas plāna īstenošana dotajā situācijā tika kvalificēta kā «dinamīts uz karstas pannas», norādīts, ka «tauta tomēr mums jāatzīst un to nevar ignorēt kā tautu» ¹⁰⁰ u. tml. Tika ieteikts pie pārvācošanas atgriezties pēc kara. Vācu vērmahta norieta iezīme pēc Staļingradas kaujas, padomju tautu, to skaitā arī Baltijas iedzīvotāju, patriotiskā antifašistiskā cīņa, kas šajā laikā komunistu vadībā vērsās plašumā, sāka biedēt okupantus aizvien vairāk. Tautas pretestība, kas, par spīti okupantu un buržuāzisko nacionālistu izmisīgajiem pūliņiem, auga augumā, vācu rasu politiķus noveda pie pesimistiska secinājuma, ka nevienam no Baltijā pārvācotajiem «nevar uzticēties», ka īgaunī un latvieši kādreiz būs jāsūta uz Baltkrieviju, Kaukāzu «individuālajai pārvācošanai» u. tml. Okupācijas iestāžu slepenie dokumenti liecina, ka, izmantodami latviešu nacionālistus, nacisti nebūt nedomāja tiem uzticēties. Protams, minētie dokumenti un apspriedes bija ārkārtīgi slepeni, un latviešu

buržuāziskie nacionālisti nevarēja visus tos zināt. Taču tas nemazina viņu noziegumu svaru pret tautu, kurai tie objektīvi raka kapu. Arī pašiem nacionālistiem būtu vēlāk jāguļas vien šajā kapā.

Hitleriešu zvērīgo rasu teoriju un tās asiņainos briesmu darbus nenogurstoši atmaskoja un nosodīja komunisti. LK(b)P CK biroja lēmumos tika uzsvērts, ka komunistu propagandā visnozīmīgākā vieta piešķirama hitleriešu konkrēto zvērību atmaskošanai, lai saceltu iedzīvotājus nerimstošā taisnīgā naidā un cīņā pret verdzinātājiem, mocītājiem un slepkavām. Tā, vienā no šiem lēmumiem atzīmēts, ka «atsevišķiem rakstiem ir pārāk vispārīgs raksturs», propagandas un radiatorijumu vadītājiem uzdots izvērst darbu, izvirzot «par galveno mērķi latviešu tautas naida iedegšanu pret vācu fašistiskajiem iebrocējiem».¹⁰¹ Avīzēs turpmāk parādās raksti, kas sauc: «Atriebsim!», un partizāņiem tiek dots «tautas atriebēju» nosaukums. Padomju humānisms sevī apvieno dziļu cieņu pret cilvēku un reizē taisnīgu naidu pret varmākām. Tā sociālistisko humānismu saprata arī Rainis, un padomju avīzes dibināti rakstīja: «Raina naidis pret vācu varmākām, Raina cīņas spars kvēlo ikvienā no mums.»¹⁰²

Tas, ka Padomju Latvijas rakstnieki attēloja padomju varonību kā taisnīga naida un kvēlas dzimtenes mīlestības izpausmi, bija likumsakarīgi. Andrejs Upīts apcerē «Varoņu laiks» rakstīja: «Tauta zin, kas latvju vīrus un dēlus padarījis par tiem nelokāmiem varoņiem, kādi tie tagad stāv citu drošsirdīgo brāļu tautu kareivjiem blakus un mūsu augstākās kara vadības priekšā.

Vispirmā kārtā tas ir naidis, svelošs, nedzēšams, gadu simteņiem sakrāts un audzēts naidis pret verdzinātāju vācieti, kas tagad fašista veidā izvērties desmitkārt ļaunāks un riebīgāks kā visnezēlīgākie dzimtslaiku verdzinātāji un asiņu dzērāji kungi [...]

Līdzās svelošam naidam pret vācu fašistiskajiem verdzinātājiem visos viņos kvēlo tikpat liela savas mazās skaistās dzimtenes un savas plašās varenās tēvijas mīla. Tā šos atsevišķos drosmīgos cīnītāju simtus un tūkstošus saliedē un sakausē vienā nedalāmā varoņu saimē.»¹⁰³

Nedzēšamais naidis, kas modās padomju cilvēkos, redzot hitleriešu šaušalīgās zvērības, bija vērstas pret fašistisko režīmu, rasu ideoloģiju un hitleriskās Vācijas valsti, bet nevis pret vācu tautu. Komunisti, sekojot marksisma-ļeņinisma teorijai, parādības vērtēja šķiriski, bet cienīja visas tautas un nācijas. «Padomju ļaudis nīst vācu iebrocējus ne tāpēc, ka tie ir svešas nācijas cilvēki, bet tāpēc, ka tie atnesa mūsu tautai un visām brīvību mīlošām tautām neapreķināmu postu un ciešanas.»¹⁰⁴ Cīnoties pret vācu karaspēku, Padomju Armija reizē palīdzēja pašai vācu tautai, darbaļaudim atbrīvoties no hitleriskās tirānijas, atjaunot demokrātisku kārtību.

Latviešu ekstrēmajiem nacionālistiem vilinošs likās vēl viens rasu teorijas aspekts. Rasistiskā propaganda, kas pieļāva jebkuru bezjēdzīgu argumentāciju un kuru Gebelss ieteica piesātināt ar «lieliem meliem», izrādījās par labu līdzekli fatālas briesmu sajūtas

iepotēšanai iedzīvotājiem, šausmu psiholoģijas uzpūšanai masās, īpaši politiski nenobriedušajos sīkburžuāzijas slāņos. Āriešu rasei, cilvēces kultūrai un morāles vērtībām, lūk, draudot iznīcība, kam par iemeslu esot «zemāko» rasu — īpaši ebreju, slāvu, mongoļu u. tml. — ekspansija. Rasisti šausmināja sīkpilsoņu slimīgo iztēli ar izdomātām zvērībām, gan publicējot dažādus falsificētus materiālus, organizējot izstādes, intervējot pseidoliecīniekus. Sākumā šausmu stāsti noderēja latviešu policistu, šucmaņu satracināšanai. Izsisti no psiholoģiskā līdzsvara, tie zaudēja jebkuru pašsavaldīšanos un jo sevišķi nežēlīgi izturējās pret iedomāto «zemcilvēku» — padomju partizāni, pagrīdnieku, bija gatavi tos spīdzināt ar galējiem vācu drošības policijas paņēmieniem, lai tikai izspiestu atzišanos, bija gatavi šaut, dedzināt bērņus, sievietes, sirmgalvjus.

Kad no Padomju Armijas triecieniem vācu fronte sāka velties atpakaļ un tuvojās Baltijas atbrīvošana, rasistu šausmu stāsti noderēja sīkpilsoņu biedēšanai no padomēm, no padomju karavīriem. Latviešiem tika piedraudēts, ka, atgriežoties padomēm, tos gaida «represijas» kā atmaksa par nobendētiem padomju aktīvistiem, karagūstekņiem, ebrejiem, — tā nacionālisti mēģināja savus grēku darbus un noziegumus uzvelt visai tautai, padarīt to līdzvainīgu un atbildīgu par viņu negēlīgo, necilvēcisko izrikošanos. Zvērības, kādas nacionālisti piedēvēja «zemcilvēkiem», bija viņu pašu, nacionālistu, necilvēcību atspoguļojums. Un atkal liktena ironija! Tautas masas nenoticēja nacionālistu kārtējai provokācijai. Toties nacionālisti satracināja paši sevi, t. i., buržuāziskās aprindas, tā ka tās bez apdoma pa galvu un kaklu bēga projām no dzimtenes. Tāds tad nu bija rasu teorijas pēdējais «pakalpojums» latviešu nacionālistiem.

**Gebelsam no katras vīles
Sprūk nu „briesmu darbu“ pīles —
Veltīgi viņš dzesē muti,
Visi pazīst friču zuti.**

Karikatūra avīzes «Par Padomju Latviju»
1944. gada jūnijs (17.) numurā.

Karagājiens pret demokrātisko un materiālistisko pasaules izpratni

Aplamo un kaitīgo viedokļu skaidrošanai un pamatošanai latviešu ekstrēmā nacionālisma darbiniekiem bija vajadzīga zināma teorētiska, filozofiska argumentācija. Un šāda argumentācija bija — to varēja paņemt jau gatavā veidā no pieejamiem vācu nacionālsociālisma mācības izklāstiem vai arī sameistarot, pārveidojot un pielāgojot savas agrākās filozofiskās koncepcijas vācu nacionālsociālisma idejām. Pēdējais paņēmieni bija sastopams biežāk. «Latviskās» formas pielāgošana hitlerisma idejām bija īpaši kaitīga, jo lasītājs tai ātrāk varēja noticēt, viņu maldināja sakritība ar agrāk dzirdētajām tēzēm, un viņam varēja rasties priekšstats par hitlerisma ideoloģijas šķietamo universālismu.

Ikatram rakstniekam, māksliniekam, filozofam, kas pats labprātīgi publicējās okupantu presē vai kas tika piespiests to darīt, bija jāpielāgojas nacionālsociālisma ideoloģijai, un lielākā vai mazākā mērā viņi to arī darīja. Izņēmums bija nedaudzas dažu zinātnieku publikācijas par speciāliem jautājumiem: viņiem bija atļauts šāds naivs «patstāvības» prieciņš. Ar to tika radīta ilūzija par preses objektivitāti, pačukstēta versija par šo cilvēku solidaritāti ar oficiālo presi, proti, tika izprovocēts pseidokolaboracionisms. Apzinīgie, patiesie savas zemes patrioti uzskatīja par negodu rakstīt fašistiskajās lapelēs. Zīmīgi, ka drošības policijas slepenajos ziņojumos paretam tika celta trauksme par atsevišķiem rakstiem, kuros drošības dienesta okškeri starp rindām it kā bija pamanījuši apšaubāmas niansas.

Arī vācu nacionālsociālisma «teorētiskā» bāze bija eklektisks dažādu filozofisku, socioloģisku, historiogrāfisku u. tml. tēžu savārstījums. Fašisma ideologi, būdami neizglītoti un principā ignorēdami zinātņi, nebija sistemātiski studējuši teorētiskas disciplīnas, tāpēc viņu «erudīcija» nebija nekas cits kā no populāriem izdevumiem nejauši sagrābstītu ideju konglomerāts. No šīm saraustītajām tēzēm tad arī tika kompilētas nacionālsociālisma mācības, kas tāpēc bija visai juceklīgas, nesaskanīgas, iekšēji pretrunīgas un nepavisam ne oriģinālas.

Nacionālsociālisma teorētisko nabadzību un tā mācību iekšējās nesaskaņas klaiņājošā hitleriskā propaganda centās «pārvarēt» un apslēpt ar sociālo demagoģiju. Tikai ar pseidosociālistiskās frazeoloģijas palīdzību fašisma ideologi varēja pildīt pretrunīgo uzdevumu — kalpot monopolistiskās buržuāzijas ideoloģijai un reizē sēt rožainas ilūzijas sīkburžuāziskajās masās, kuras Vācijā bija izdevies uz laiku apstulbināt.

Hitleriešu vadītāju aplamo un kaitīgo nostādņu argumentēšanai apzinīgi tika falsificētas atziņas, lietas, notikumi. Fašisma ideologi savā propagandas darbā nevairījās no meliem, bet propagandas šefs Gebelss, kā zināms, melu argumentāciju pacēla «me-

metodoloģiskos» augstumos, apgalvodams, ka, jo lielāki meli, jo lielāka ir ticamība tiem. Faktus mīlēja falsificēt arī pats Hitlers, bet abstraktās nostādnes un atzinumus viņš izklāstīja kā atklāsmi, tāpēc argumentācijas nepieciešamība vispār atkrita.

Latviešu buržuāziskie publicisti un filozofi, fabricējot tautai «garīgo barību», prata veikli izmantot vācu nacionālsociālisma «bagāto» metodoloģisko arsenālu, kurš tiem nepavisam nebija svešs un nepieņemams. Idejiskā, šķiriskā tuvība noteica teorētisko, metodoloģisko radniecību. Kompilācija, sociālā demagoģija, falsifikācija — lūk, vācu fašistiskās okupācijas laika latviešu preses izdevumu raksturīgās iezīmes.

Nacionālsociālisma galvenais filozofiskais pretinieks bija marksisms-leņinisms, vācu monopolistiskā kapitāla ekspansijas galvenā pretspēka — uzvarējušā sociālisma un vispasaules strādniecības — pasaules uzskats. Dialektiskā materiālisma diskreditēšana un apkarošana bija visa veida fašistisko un nacionālistisko filozofētāju tiešais un galvenais uzdevums.

Taču nacionālsociālisma teorētiskajai invāzijai vācu fašistiskās okupācijas gados Latvijā un visā Baltijā bija krietni plašāka idejisko pretinieku fronte. Par kaitīgu un izskaužamu tika deklarēts jebkurš pasaules uzskats ar visniecīgāko demokrātisko noslieci. Apcarots tika buržuāziskais demokrātisms, nosodīts — liberālisms, jo tas bija «Jaunās Eiropas» pretinieku, kapitālistisko rietumvalstu (Anglijas, ASV) valdošā ideoloģija. Šis uzbrukums reizē bija savdabīga idejiska «profilakse» pret anglofilajiem noskaņojumiem, kādi varētu atdzimt vietējās buržuāziskajās aprindās. Nav būtiski, cik daudz taisnības bija atsevišķos vācu okupācijas laika preses izlēcienos pret rietumvalstu valdošo šķiru politiku, īpaši pret koloniālo politiku. Nacionālsociālisma ideologi savā sociālajā demagoģijā veikli operēja ar Rietumu monopolistiskā kapitālisma atmaskošanu. Taču, graizot dažus Rietumu kapitālisma trumus (kuru ne mazāk bija «trešajā reihā»), fašistiskā propaganda centās radīt iespaidu, ka tie ir raksturīgi demokrātijai vispār, ir tās produkts. Un, tā kā demokrātijai esot «trūdoša» parādība, tad tā ir atmetama. Te nu patiesība atkal apgriezta otrādi. Vai tad kapitālisms neierobežo, neapspiež demokrātiju, neatņem masām demokrātiskās tiesības, vai buržuāziskajā sabiedrībā demokrātijai nav tīri formāla? Strādniecībai šis stāvoklis nav vienaldzīgs: darbaļaudis ieinteresēti esošās sabiedrības maksimālā demokratizēšanā, un par to viņi arī cīnās. Turpretī buržuāzija, nespēdama vairs pakļaut sev strādniecību ar parlamentārisma metodēm, atsakās no demokrātijas un pāriet uz atklātu fašistisko diktatūru, kā tas notika Vācijā, Itālijā un arī Latvijā 1934. gadā. Samidīdami demokrātiju, nacionālsociālisti to savā propagandā bez tam arī «apgāza» teorētiski, lai attaisnotu savu fašistisko diktatūru.

Hitleriešu cenzūra labprāt atļāva laist klajā latviešu ekstrēmā nacionālista K. Raudives agrāk izdotās grāmatas¹⁰⁵ otro izdevumu, kuru tas bija papildinājis ar vācu nacionālsociālisma «asins mis-

tiku» — tiešā un pārnestā nozīmē. Visā nopietnībā viņš centās iztēlot nožēlojamo eklektiķi Hitleru par jaunas filozofijas nodibinātāju un apsolīja latviešus iepazīstināt ar tās būtību, «Ievējot nacionālsociālisma vadošo lomu jaunās pasaules veidošanā, tad raudzīsim esum apcerēt nacionālsociālisma principus».¹⁰⁶ Mūsdienu cilvēks ir apjukušais «haosa cilvēks», kura eklipse vēl atrodas starp veco un jauno pasauli, kas top.¹⁰⁷ Proti, mūsdienu buržuāziskās sabiedrības krīzes cēloņus un tās pārvarēšanas ceļu subjektīvais ideālists meklē ne sabiedriskajā iekārtā, bet mistiski izprastajā cilvēka psihē. Lai atbrīvotos no «vecās pasaules smagajiem slogiem», esot vajadzīgs «dinamīts» — revolūcija, un to sludinot gan marksisti, gan fašisti: «Iabā un kreisā politika būtībā ir revolūcionāra, tā ārdā vecās pasaules pamatus un to vietā liek pilnīgi jaunus». Tātad fašistiskās kontrrevolūcijas būtība tika demagogiski maskēta ar vārdu «revolucionārs», kam plašās darbaļaužu masās bija pozitīvs skanējums. Tikai šo «revolucionārismu» neieredzot pilsonība: «Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ vecās pasaules cīnītāji, kristieši, liberāļi un demokrāti fašismā un nacionālsociālismā saskata savu sīvāko pretinieku.»¹⁰⁸ Tā Raudive centās reabilitēt hitlerismu pret tā daudzajiem oponentiem pasaulē. Bet patiesais ienaidnieks, kuru arī nacionālsociālisms konsekventi apkarojot, protams, esot marksisms, boļševisms, Ādolfs Hitlers esot atradis «radikālu līdzekli, kā cīnīties pret sabiedriskās dzīves haosu, ko radīja pēckara apstākļi». «Viņš pārdzīvotajam — demokrātiski liberālajam un marksistiskajam uzskatam nostādīja pretim nacionālsociālistisko uzskatu.»¹⁰⁹ Hitlera grāmata «Mein Kampf», šis nožēlojamais zagtu ideiju savārstījums — tiek cildināts kā «pamats jaunam pasaules uzskatam». K. Raudives «apcere» ir gaužām bāls «Mein Kampf» satūra izklāsts, «bagātināts» ar tikpat neoriģināliem uzbrukumiem marksismam.

Latviešu komunisti neuzskatīja par vajadzīgu cilāt Raudives (un dažu citu!) mistiskos un melīgos filozofiskos smērējumus; viņi vienkārši izsmēja to un parādīja, cik zemu kritis šis filozofs, kas par lētu naudu pārdod savu sirdsapziņu.

«Vēl ir tāds cilvēciņš kā Konstantīns Raudive. Kādreiz viņš mācījās Spānijā Salamankas augstskolā pie slavenā progresīvā filozofa un rakstnieka Unamuno. [...] šis naudas un slavas kārais neapdāvinātais jauneklis tagad ir apgānījis sava skolotāja Unamuno piemīņu, pārdodamies viņa ienaidniekiem. Raudive lien no ādas laukā, cenzdamies pierādīt, ka Hitlera fašisti esot Eiropas kultūras un civilizācijas glābēji. Nerram ir labi samaksāts, tāpēc viņš tik centīgi ākstās, bet smieklu vietā saviem vērotājiem viņš izraisa tikai sašutumu un pretību.»¹¹⁰ Šai pašā rakstā asi tika arī kritizēta Raudives «garīgā māsa» Zenta Mauriņa.

Okupācijas laika publicisti un filozofi neganti apkaroja viskonsekventāko — sociālistisko demokrātiju, kuras dzīvo piemēru tie redzēja Padomju Savienībā. Reizē tie vērsa savu publicistisko spalvu pret Rietumu buržuāzisko parlamentārismu.

Gebelsa avižnieki izdomāja odiozus, rasisma un misticisma garā

traktētus antihitleriskās valstu koalīcijas izveidošanās iemeslus, lai tādējādi diskreditētu šo valstu savienību un tās cīņas antifāšistiskos mērķus. Nacionālsociālisma ideologi, dažādi izkropļojot šo valstu apvienības kopīgo politisko platformu, «teorētiski grāva» šīs platformas idejiskos pamatus — demokrātijas, antifāšisma koncepcijas.

«Izglītības Mēnešraksts»¹¹¹ ievadrakstā «Darbu sākot» savu idejisko pozīciju un mērķus deklarēja šādi: «Skolotājam jāiepazīstas ar rases teoriju un varenajām nacionālsociālisma un fašisma kustībām, kas sabangojušas visu pasauli, kas internacionālismu un trulo liberālismu [ret. — V. S.] iztriekušas no eņģēm un kuru ietekmē veidosies nākamie gadu simti.»¹¹² Slavinot nacionālsociālismu, žurnāla redakcija skaidri iezīmēja savas «teorētiskās» darbības divus virzienus: visupirms apkarot komunistisko internacionālismu un tad nosodīt buržuāzisko liberālismu, kam bija antifāšistiska ievirze un kas atradās opozīcijā pret hitleriešiem. Vispār, skaidrojot vācu nacionālsociālisma ideoloģiju, allaž tika uzsvērts, ka tās pretinieki ir liberālisma un marksisma mācības. Nacionālsociālisma ideoloģija likās labākais līdzeklis Latvijas jaunatnes vidū pieaugošo antifāšistisko — demokrātisko un revolucionāro — noskaņojumu apkarošanai, komunistu ietekmē izvērstās strādniecības šķiru cīņas apspiešanai. «Liberālismam un kapitālismam sekojošais marksisms izlietāja jaunatnes psiholoģiski saistītās grupas, padarot tās par sociālistiski mehāniskām [?] šķiru cīņas organizācijām,»¹¹³ žēlojās J. Kronlīns, kas 1940./41. gadā, strādādams Izglītības Tautas komisariātā, bija pratis veikli slēpt savu fašistisko pārliecību.

Žurnāla redakcija deva vārdu arī latviešu filozofiem, kuriem bija jāizvērs uzrādīto idejisko pretinieku «teorētiskā» kritika. Latvijas Universitātes docents J. Students «atklāja», ka materiālisms esot nacionālsociālisma ienaidnieku filozofija: «..komunisms un satrunējušais plutokrātiskais kapitālisms visnotaļ atrodas materiālisma [ret. — V. S.] gūstā.»¹¹⁴ Studenta gadus sen pāraugušais filozofs, atmetis kaunu un lepnumu, klanījās nacionālsociālismam; viņš paziņoja, ka ideālisms ir īstais pasaules uzskats: «Par ideālismu un jaunu — uz brīvības un taisnības pamatiem dibinātu — kārtību cīnās nacionālsociālisms.» J. Students izmantoja tradicionālo ideālisma definīciju par gara prioritāti. Viņa koncepcija gan pieļauj arī matēriju, taču, viņaprāt, tā neesot «absolūti reāla». «Absolūta realitāte pieder vienīgi garam, kamēr matērija ir gars zemākā attīstības stadijā.»¹¹⁵ Mācītais docents vulgarizēja filozofiskā materiālisma koncepciju un tad «grāva» šo vienkāršotā materiālisma modeli, kas jau pirms gadsimta bija pazīstams kā metafiziskais materiālisms.

Materiālismam cilvēks esot tikai «atsevišķa lieta pārējo lietu ķēdē», un, «ja tas tā [?], tad cilvēkam nav brīvas gribas». Protams, ka ne tā! Dialektiskais materiālisms, atzīdams pasaules materiālistisko vienību, taču tieši uzsver cilvēka apziņas kvalitatīvo atšķirību un tieši šai sakarā pieļauj gara un matērijas gnozeoloģisku pretstātījumu. Tikai izpratis sabiedrības un dabas attīstības likumsakarības un darbojamies saskaņā ar tām, cilvēks kļūst patiesi brīvs savā rīcībā. Ideālista voluntāriskā dīžošanās, lai cik paradoksāli tas arī

izklusītos, padara viņu par neizprastu apstākļu vergu. To visu noklusēdams, J. Students patvarīgi secināja, ka visi materiālisti ir fatālisti, bet, ja tā (ar šādu piebildi tiek noslēpti secinājumu loģiskie pārrāvumi), tad te «nav ne atbildības, ne brīvības, bet valda patvaļa un varmācība».¹¹⁶ Savukārt, pieļaudams tādu filozofam necienīgu paņēmieni kā nekonsekvenci terminoloģijā, viņš ideālismu kā pasaules uzskatu satuvināja ar ideālismu «kā sevišķu dzīves veidu», sapludinot jēdzienus «ideālisms», «ideāls» un «ideālais». Nekorekta vārdiska žonglēšana kalpoja zemiskam mērķim. Cēlie «ideālisma bruņinieki», pie kuriem J. Students pieskaitīja sevi un visu nacionālsociālistu varzu, lūk, aizstāvēt eiropiešu «gaišo brīvības atziņu» pret «rupjajiem» materiālistiem, kuriem tiek piedēvētas visādas ļaunas īpašības. Nu gan aizrunājas filozofs! Melnā bruņinieka un nelietīgā Kangara pēcteči lai būtu «ideālisma bruņinieki»?! Ar tādu pašu vārdisku žonglēšanu Students sapludināja materiālisma filozofisko jēdzienu ar naudaskāra merkantilista vārdu un tālāk jau manipulēja ar šādu mietpilsonisku «materiālista» un «materiālisma» izpratni.

Docenta vulgarizēto «materiālista» jēdziena traktējumu neka vējās atbalstīt profesors P. Jurevičs. «Modernā cilvēka» jēdzienā ietverdams un absolutizēdams tādas kapitālistiskās sabiedrības cilvēka īpašības kā individuālismu, egoismu, kas novedot pie godkāres, varaskāres, viņš secināja: tā kā visas materiālas vērtības var iegūt par naudu, tad moderno cilvēku tāpēc var raksturot kā materiālistu.¹¹⁷ Apgalvodams, ka materiālisma nesējs esot «ekonomiskais liberālisms», viņš pēc būtības pievienojās «satrunējušās» demokrātijas kritiķiem, pret kuriem pats savā laikā tika vērsies.

J. Studenta ideālistiskā koncepcija ir subjektīvā un objektīvā ideālisma sajaukums, voluntārisms tanī jauca ar paša kritizēto fatālismu, ko viņš pārņēmis reizē ar nacionālsociālisma providences ideju. Cilvēks dzīvojot «savas augstākās sūtības attaisnošanai». Lai nebūtu pārpratumu, ka ideālistos ieskaitāmi arī fašistu asiņainie fireri un kauslīgie vācu militāristi, Students pieglaimojas tiem ar dziļu reveransu: «Tautu vadoņi un kara pulku komandētāji [...] tomēr ir ideālisti, jo to centieni fundēti augstākajās [?] garīgajās vērtībās [!].»¹¹⁸

Hitlera slavināšana šādu pašu koncepciju garā notika «Izglītības Mēnešraksta» 1942. gada 4. numura ievadrakstā: «Kamēr pasaule grima rupjā materiālisma un merkantilisma dūksnājā [...] pēkšņi kādā cilvēkā atklājās jaunas, patiesas idejas, kas vispirms cēlā [?!] ideālismā aizrāva vācu tautu...»

Klaja fatālisma garā (kas neprasa nekādu argumentāciju) tika skaidrota fašistu firera darbība, «kam pati providence bija piešķīrusi šo dievišķo varu».

P. Jureviča nosodītais «modernais cilvēks» reizē ir materiālists un intelektuālists.¹¹⁹ Okupācijas laika publikācijās vērojama Jureviča un citu latviešu filozofu subjektīvā ideālisma pilnīga transformācija par nacionālsociālismam tuvu iracionālisma paveidu.

kas, bez šaubām, notika līdz ar hitleriešu filozofijas apgūšanu. Redzēdams, ka visapkārt sagraust daudzas no vecās pasaules morālajām vērtībām, latviešu buržuāziskais filozofs jau pirms kara, iedams O. Spenglera pēdās, vēstīja par intelektuālās «kultūras procesa deģenerāciju», kas novedīšot kultūras tautas pie bojā ejas. To viņš atkārtota arī okupācijas gados.¹²⁰ Nacionālsociālisma, īpaši A. Rozenberga, filozofijas nostādne, kas prasīja atmett tos garīgās kultūras veidojumus, kurus radījis racionālists un humanisms un kuri it kā esot sveši āriskajai dvēselei un esot pagrimuma cēlonis, likās P. Jurevičam pieņemama alternatīva «kultūras krīzes» pārvarēšanai. A. Rozenbergs aicināja novākt «mazasinīgā intelektuālisma gruvešu kaudzi» un meklēt vērtības mistiskajā rases dvēselē. Arī te P. Jurevičs stāvēja tuvu nacionālsociālisma metodoloģijai, deklarēdams, ka «Pētījamās parādības pēdējais cēlonis tātd meklējams kādās pārmainās tautas dvēselē».¹²¹

Iespēju latviešiem «atveseļoties» no «laikmeta paguruma» viņš saskatīja dzīves apstākļu vienkāršošanā un tuvināšanā dabai. Šīs iespējas īstenošanas aizdomīgi praktiskais izpildījums precīzi sakrita ar hitlerisko vervētāju aicinājumu brīvprātīgi iestāties vācu darba dienestā un armijā. Lūk, ko nacionālisma ideologs piedāvāja latviešu jaunatnei: «Ļoti svarīga nozīme varētu būt arī tam, ja, piemēram, tādu institūtu kā vācu darba dienests kārtotu visās zemēs. It sevišķi liela nozīme ir piešķirama mēģinājumiem padarīt jaunatni fiziski un garīgi stipru un izturīgu, panākt, lai tā nevis baidītos, bet ar prieku [!] uzņemtos dažādu grūtību panešanu, lai tā neizvairītos, nekaunētos ne no kāda darba, ne arī no dzīves ierobežotos apstākļos.»¹²²

Konkrētajos apstākļos tas nozīmēja, ka latviešu nacionālisma filozofs deva savu svētību hitleriešu mobilizācijai, pierunāja latviešu jaunatni ar prieku ļaut izvest sevi darbā uz fašistisko Vāciju, samierināties ar neciešamajiem baltā verga dzīves apstākļiem.

Ļaudami latviešu buržuāziskajiem filozofiem pieglaimoties un pielāgoties nacionālsociālisma mācībām, vācu propagandas vadītāji diezko vis nepaļāvās uz viņu transformēto ideālismu. Vācu nacionālsociālisma filozofija, būdama galēji ideālistiska, noliedza savu ideālistisko būtību un pretendēja uz sevišķu stāvokli: stāvēt pāri materiālismam un ideālismam. Līdz ar to tā it kā esot izvairījusies no ideālisma un materiālisma pretrunām, esot tās pārvarējusi un atrisinājusi.

Lai iepazīstinātu ar «īsto» nacionālsociālisma filozofiju, okupantu propagandas aparāts organizēja latviešu inteliģencei un ierēdņiem lekcijas, kuras lasīja iebraukušie un vietējie «teorētiķi».

Tiesām, bez īpašas priekšāteikšanas bija grūti atsijāt no grāmatā «Mein Kampf» sagāzto visdažādāko filozofisko dražu kaudzes kaut ko īpatnēji nacionālsociālistisku un vēl nosaukt to par nacisma filozofiju. Un tomēr šai vācu fašisma bībelē ir vietas, kur varētu saskatīt filozofijas pamatjautājuma risināšanas ieskicējumu. Ja atstāj bez ievēribas to, ka tanī nekorekti lietoti filozofiskie jēdzieni, varētu likties, ka tās autoram primārais ir cilvēka esamība, kas

nosakot idejas. Taču turpat teikts, ka pašas idejas, izrādās, esot priekšnoteikums esamībai. Tātad viss sagriezts riteņi. Pie tam primitīvie apgalvojumi netiek argumentēti. Piemēram, ielūkosimies 115. lappusē, kur lasāmas vārdiskas ekvilibristikas šādas «pērles»: «Bez cilvēkiem [?] šai pasaulē nevar būt cilvēcisku ideju, tātad [?] cilvēka pastāvēšana nosaka pašas idejas un līdz ar to visas normas, kuras savukārt radīja priekšnoteikumus šai esamībai [...] Noteiktas idejas saistās ar noteiktiem cilvēkiem.» Tālāk iezīmējas it kā gnozeoloģiskais aspekts: «Tas attiecas tieši uz domām, kuru saturs nav tīri eksakta zinātniska patiesība, bet kuras dibinās sajūtu pasaulē vai, kā šodien skaisti un skaidri mēdz teikt: tās atspoguļo «iekšēju pārzdīvojumu». Visas šīs idejas, kurām nav nekāda sakara ar aukstu loģiku, bet kuras ir tikai sajūtu izpausmes, ētiski priekšstati utt., saistās [?] ar cilvēku esamību, no kuru garīgās iztēles un radošās spēka tās cēlušās. Bet tieši tad šo rasu [ret. — V. S.] un cilvēku saglabāšana ir priekšnoteikums šādu ideju saglabāšanai.» Tā, lūk, dažu sofistisku triku ceļā idejas un esamība it kā tiek sastīķētas kopā ar rasi un «radošo spēku», kas, kā redzēsim, ir nacistu filozofijas galvenais jājamzirdziņš. «Izglītības Mēnešrakstā» tika publicēta Ostlandes ģenerālkomisāra referenta H. Māsa lekcija par nacionālsociālistisko pasaules uzskatu. Hitlerietis teatrāli noraidīja ideālisma tradicionālo pozīciju par gara primaritāti. Nacionālsociālisti esot atraduši paša gara pirmamatu, un tas esot kāds pirmspēks, kas sakņojoties rasē un tautā. Mistiskā spēka pamatojums nāca no Rozenberga iracionālās rasu teorijas.

«Nacionālsociālistiskā filozofija neatzīst absolūtas vērtības [...] kas nebūtu saistītas ar rases vai tautības noteiktu radītāju spēku [...] Eksistences spēks ir nacionālsociālistiskās filozofijas kultūras pamats un pirmizpratne,» skaidroja H. Māss. «Ideja, kas šķiras no spēka, kas to radījis, izvirst.»¹²³ Hitleriskais ideologs līdz ar to izdarīja būtisku korektīvu žurnālā līdz tam publicētajos nacionālsociālisma filozofijas traktējumos; jebkuru koķetēšanu ar tradicionālo ideālismu nosodīja kā piekāpšanos «liberālismam» un norādīja latviešu buržuāziskajiem filozofiem, kādā virzienā viņiem radikāli jāpārkārto sava filozofēšana. Un tas bija galējais iracionālisms un tumša mistika. «Pilsoniskais ideālisms,» šķēdējās Māss, nepārprotami piedraudēdams nepaklausīgajiem, «nogrimis līdz intelektuālismam. Šā tautai un spēkam svešā «ideālisma», šādas gara kultūras atdzīvināšana vairs nav iespējama. Ir sācies jauns laikmets, kultūras un spēka laikmets.»¹²⁴

Tālāk H. Māss demonstrēja, kā ar mistiskā spēka atklāšanu un šīs filozofiskās kategorijas ieviešanu nacionālsociālisms esot apvienojis garu un miesu, «pārvarējis» materiālismu un ideālismu. «Pilsoniskā domāšana nesaprot, ka spēks nav kaut kas citām parādībām blakus stāvošs, bet ir visa sakne un avots [ret. — V. S.]. Tā neatrod pieēju miesas un dvēseles noslēpumainai [?!] kopībai, miesīgā un garīgā, physis un psyche kopībai, kas ir visur tur, kur parādās īsts spēks.»¹²⁵ Cilvēkam esot jāpakļaujas šī visuvarenā mistiskā un nesaprotamā spēka likumiem, kuru pravieši un skaidrotāji,

protams, ir hitleriskie fireri. «Velti cilvēks sacelās pret spēka mūžīgo kārtību. Cilvēcība nav sacelšanās pret dabas likumiem, bet tā izpaužas vispirms paklausībā tai kārtībai, kas mūs ir radījusi.»¹²⁶ Tātad vajadzības gadījumā filozofiskā nekonsekvence, kas nacionālsociālismam bija kļuvusi par normu, atļāva mistiskā spēka likumus satuvināt ar negrozāmajiem dabas likumiem. Laikam jau «jaunās kārtības» «likumību» bija riskanti bāzēt tikai uz iluzorā «pirmspēka» autoritātes. Mistiskā spēka kategorijas gnozeoloģiskā izcelsme bija visai primitīva: tas nebija nekas cits kā absolutizēts un likuma pakāpē pacelts rupjais, zooloģiskais esesiešu naidis un varmācība pret visu cilvēcisko, humāno, intelektuālo.

Nacionālsociālisms apkaroja racionālismu, intelektuālismu vispirms jau tāpēc, ka to izziņas ceļi varēja novest pie patieso, objektīvo sabiedrības likumsakarību atklāšanas un ka racionālismam bija organiski nepieņemama neargumentējamā gara mistika.

Tāpēc noslēgumā H. Māss steidzās deklarēt, ka «cilvēks netiek radīts kā intelektuāla būtne, bet gan kā spēka vienība».

Te viņš atbalsoja paša Hitlera «slaveno» sentenci: «Mēs dzīvojam saprāta laikmeta beigās, domu suverenitāte ir normālas dzīves patoloģiska degradācija [...] Ne morāles, ne zinātnes jomā patiesības nav.»¹²⁷ Prāta gaisma biedēja hitleriešus, tā varēja ielauzties fašisma kultivētajā gara tumsībā un apgaismot, atmaskot mistiskā marasma filozofisko niecību un sociālo ļaunumu.

Tātad ne jau nejauši okupācijas izdevumos goda vieta tika ierādīta latviešu mistiķiem un iracionālistiem. Nacionālsociālisma kvekšķi, kā Jānis Kronlīns, Arnolds Rudzītis («Izglītības Mēnešraksta» sekretārs) u. c., tūdaļ pieteica karagājienu «intelektuālajai kultūrai». Zenta Mauriņa, izmantodama savas pirmskara iracionāli mistiskās studijas, intelekta augstāko izpaudumu (viņas izpratnē — «izdzimšanu») saskatīja pašas izfantazētajā «mefistofeliskajā» ļaunuma nesējā un secināja, ka «...mefistofeliskais intelektuālisms latviešu struktūrai būtiski ir svešs». Pievienodamās hitleriešu karagājienam pret intelektuālismu, viņa nosodīja šī virziena piekritējus Latvijas filozofiskās domas vēsturē, īpaši pēc pirmā pasaules kara, «kad intelektuālisms svinēja savu uzvaras gājienu un cilvēkam šķita, ka viņš ar savu prātu uzvarējis zemi, ūdeni un debesi, bet aizmirs, ka viņš ir zaudētājs, ja zaudējis savu dvēseli».¹²⁸ Radniecīgā sociālā un idejiskā pozīcija tuvināja Z. Mauriņu nacionālsociālisma filozofijai: viņas poetizētajam «daimoniskajam spēkam», kas it kā virzot radošo pārcilvēku, ir daudz kopēja ar robusto pirmspēku, ko H. Māss tika «atklājis» ikvienā cilvēkā. «Daimoniskais spēks dzīvē un mīlestībā ir tas pats, ko es jau savos agrākos rakstos esmu nosaukusi par iracionalitāti un ko Nīčse savos rakstos apzīmējis ar vārdu fatums.»¹²⁹ «Zenta Mauriņa uzstājas ar apcerēm jeb meditācijām, kurās risina šādas «kultūras problēmas» — «Daimons, Mefistofelis un Homunkuls»,» par visu šo smieklīgo literāro grābšanās nos ironizēja V. Lācis. «Pēc viņas domām, cilvēki esot sadalāmi trijās grupās...»¹³⁰ Trešās grupas, «homunkula» tipa cilvēka — «puskultūras cilvēka» — kariķēšana Z. Mauriņas darbos zināmā mērā

sasaucās ar Hitlera un Himlera noziedzīgo teoriju par «puscilvēku» un «zemcilvēku», ar esesišu asiņaino praksi.

Z. Mauriņas kontā ieskaitāms arī tāds fašisma filozofijai node-rīgs darbs kā ģermāņu viduslaiku misticisma popularizēšana. Lieta bija tāda, ka nacionālsociālisma teorētiķi, īpaši A. Rozenbergs, saskatīja vācu viduslaiku mistiķu filozofiskajos traktātos vairāku savu ideju (mistikas, rasisma, vāciskā sevišķuma) pirmavotu un popularizēja tos. Mauriņa šiem mērķiem izvēlējās pazīstamu progresīvu vēsturisku figūru — vācu ārstu un dabas pētnieku Paracelzu.¹³¹ Falsificējusī vācu domātāja visumā materiālistisko pasaules izpratni savā misticiski iracionālā gaumā, viņa apjūsmoja Paracelzam pašas pierakstīto «individuālistisko sirds mistiku».¹³² Mauriņas safantazētais «ziemeļnieku ceļa rādītājs» iznāca varen līdzīgs modernajiem nordiskās rases praviešiem. «Ģermāņu pirmspēks briest viņa [t. i., Paracelza] krūtīs,» kā parasti savā histēriskajā patosā sludināja filozofijas doktore, «un ziemeļu faustiskās ilgas viņam pat naktī nedod miera, kas viņu dzen no tumsas gaismā, no vienas pilsētas otrā.»¹³³ Tomēr Mauriņa rakņājas tikai indivīda psihē, un vienīgi viņas protežētais sekotājs K. Raudive drosmīgi ielauzās «pārpersonīgajā», t. i., pārcilvēkam it kā pretim stāvošajā, pasaulē. Viņam arī piekrita «gods» visciešāk satuvoties ar nacionālsociālistisko mistiku. Raudives filozofiskais traktāts «Pārpersonīgais un personīgais» tika iespiests atsevišķā grāmatā, bet dažas tā nodaļas publicētas «Izglītības Mēnešrakstā». Darbs uzrakstīts eseju formā ar autoram piemītošo domas nesistemātiskumu, alogiskumu, tā secinājumi netiek argumentēti, atsevišķi, nejauši izrauti tiek sapludināti ar mistiska skatījuma vīzijām. Raudives filozofijas tuvību fašisma garam apliecināja arī viņa rakstu žultainais naidis un histēriskais antikomu-nistiskais tonis, visneķītrāko apmelojumu un dažādu tumsoņu pret-padomju izteicienu apjūsmošana.

Nepakavējoties sīkāk, citēsim tikai vienu no K. Raudives nostād-nēm, kuru labprāt pieņemt par savu *credo* jebkurš hitleriskās var-mācības kulta piekritējs: «... civilizācija ir plebeju triumfs, vispārīga parādība, kam trūkst personīga akcenta. [...] Ne nevarīgais sapņo-tājs, melīgais ideālists, glēvais optimists, bet bargajā īstenības kli-matā izaugušais īstenības cilvēks, kas izveidojis stingru vērtību hierarhiju, ir tas, kam lemts pārradīt pasauli. Viņa dzīves izjūta ir tragiska, bet tajā ir spēks.»¹³⁴ Vai tā nav slavas dziesma pārcilvē-kam, bestijam esesietim, kam «lemts pārradīt pasauli» pēc sava ģimja un līdzības?! «Konstantīns Raudive raksta apcerējumus par «psiholoģisku briesmonību» un secina, ka psiholoģiskās briesmo-nībās cilvēks vispilnīgāk atklājot sevi, tāpēc šī lieta esot laba, ap-sveicama un izraisa Konstantīna Raudives sajūsmu. Kā redzat, tum-sonības vairāk, nekā vajag. Varam iedomāties, kā lai jūtas un kā lai strādā tādā atmosfērā latvju rakstnieks, ja viņam vesela galva uz pleciem,»¹³⁵ — tik iznīcinoši latviešu fašista un mistiķa publicē-jumus raksturojis Vilis Lācis.

Pārliecīga centība pielāgot savas filozofiskās tēzes nacionālsociālismam latviešu buržuāziskos filozofus reizēm noveda smieklīgā

stāvoklī. Vispār «jaunā» filozofiskā koncepcija, kuru prese «sastiķēja» no dažāda lieluma un raibuma teorētiskām skrandām, izskatījās pārlietu nožēlojami. Citreiz labi gribētais ielāps fašistiskās ideoloģijas mundierim iznāca pārāk ķēmīgs, un oficiālajām okupantu iestādēm tuvāk stāvošie latviešu darboņi steidzās ar jaunu ielāpu aizsegt neizskatīgu. Nepaveicās Z. Mauriņai ar «daimoniskā spēka» naivo apjūsmošanu, jo V. Sanders, likdams lietā savu mācītāja erudīciju, tūdaļ «Laikmetā» iespieda rakstu «Daimonisma būtība»,¹³⁶ prestatot daimonismu kā pekles izdzimumu «dievišķīgumam». Laikam jau prāvesta un viņa dvēseles saimnieku primitīvā loģika nevarēja sagremot Zentas Mauriņas daimonisma pārlietu izsmalcināto literarizējumu. «Modernajā mākslā daimonisms simbolizēts kā grotesks un brutāls elements,» pamācīja dieva un fīrera kalps. Filozofijā tas parādoties kā materiālistiskais pasaules uzskats. Lūk, boļševisms esot «pilnīgākais daimonisms», bet «dievišķais gars gūs virsroku pār daimonisko». Taču, tā kā pilnīgi pretrunīgas tēzes bija sastopamas arī pašā vācu nacionālisma filozofijā, aprakstītais gadījums netika uztverts kā kaut kas ārkārtējs. Subjektīvais ideālisms, iracionālisms «vajadzības reizē» ņēma palīgā objektīvo ideālismu, kā arī reliģisko mistiku.

Veltīga spēkošanās ar dialektiku

1943. gada vidū kritikas akcents latviešu buržuāzisko filozofu publikācijās mainījās. Ja pirmajos gados viņu uzbrukumī tika vērsti vispār pret materiālisma filozofiju, kas kalpo demokrātiskajai un marksistiskajai pasaules izpratnei, tad trešajā kara gadā palika viens skaidri iezīmēts apkarojams mērķis — dialektiskais materiālisms.

Šāds pavērsiens bija likumsakarīgs. 1943. gads bija lielā lūzuma gads padomju—vācu frontē: hitleriskās Vācijas karaspēks pie Staļingradaš un īpaši pie Kurskas cieta sakāvi, no kuras jau vairs neatgūvās, un kara stratēģiskā iniciatīva pārgāja Sarkanās Armijas pusē. Krass pavērsiens notika arī okupētajā Latvijā. Komunistu idejiskā un organizatoriskā ietekmē bija nobriedusi plaša antifašistiskā kustība, vērsās plašumā tās efektīvākā forma — partizāņu karš. Šāds marksisma-ļeņinisma ideoloģijas acīmredzams panākums latviešu buržuāzijas ideologiem bija pavisam negaidīts pārsteigums. 1941. gadā vācu un latviešu policisti bija taču apgalvojuši, ka komunisti Latvijā ir izravēti ar saknēm, un tāpēc nacionālisti bija pāsteigušies deklarēt, ka marksisms ir izdeldēts un vairs neatdzims. Hitleriešu drošības policijai šāds pavērsiens, protams, nebija negaidīts. Kopš 1941./42. gada ziemas slepenajos pārskatos atkārtoti konstatēts nelegālās komunistiskās darbības nemitīgs pieaugums. Einzacgrupas «A», Latvijas drošības policijas un drošības dienesta mēneša un, ceturksņa ziņojumos pastāvīgi figurēja nodaļas «Marksisms», «Komunistiskā darbība».

Ideālistiskās filozofijas aizstāvji, noliedzdami objektīvās likumsakarības sabiedrībā, negribēdami atzīt, ka ideoloģisko parādību saknes meklējamas sabiedriskajā esamībā, neizprazdami, ka filozofiskā cīņa galu galā ir sabiedrības šķiru cīņas ideoloģiskā izpausme, nekādi nevarēja aptvert, kālab tik nemitīgi un nežēlīgi nīdētais marksisms-ļeņinisms atdzimst arvien no jauna.

Par šādu teorētisku bezpalīdzību un neauglību ārkārtīgi zīmīgu liecību, piemēram, sniedz docenta J. Studenta žēlošanās par pilnīgi negaidīto komunisma parādīšanos Latvijas Universitātē, kas skaitījās nacionālistiskās ideoloģijas citadele. «...kā izskaidrojama parādība, ka paprāvs skaits Latvijas universitātē filozofiju un pedagogiju studējušo latviešu kļuva par komunistiem un viņu līdzskrējējiem?» neizpratnē brīnījās J. Students. «Kādēļ taisni no filozofu vidus — vēl jo vairāk tādēļ, ka mūsu universitātē attiecīgajā fakultātē valdījis ideālistiskās filozofijas gars? [ret. — V. S.] Uz šo jautājumu paliksim atbildi parādā.»¹³⁷

LK(b)P CK sekretārs A. Peļše sniedza izvērstu atbildi visiem tiem, kas gribējuši «apgāzt» marksisma mācību un nav varējuši saprast tās noturīgumu: «Cik daudz pūles pielikuši visā pasaulē darbaļaužu ienaidnieki, lai apkarotu šo teoriju. Cik maģistru un doktoru grādu piespriests dažādiem marksisma-ļeņinisma teorijas «apgāzējiem». Arī mūsu pašmāju «zinātnieki» izmēģinājuši roku šai darbā. Šeit jāmin gandrīz vai visa buržuāziskās Latvijas oficiālā zinātne, kā arī dažādi ceļhneri, raudīves un mauriņas. Cik simtu tūkstošu tonnu papīra un kādas tintes jūras izšķieduši reakcionārie žurnālisti, apmelodami un lamādami šo teoriju. Bet, neraugoties uz simts gadu ilgo karagājienu pret šo teoriju, tā eksistē un ne tikai eksistē, bet rod arvien lielāku un lielāku piekritēju skaitu.

Kur tad meklējami cēloņi šai dīvainajai parādībai? —

Šī teorija ir pareiza. Dzīve ik uz soļa apstiprina tās vispārinājumus un secinājumus. Visa vēstures gaita apliecinājusi, ka sabiedrības attīstības likumi, ko atklājusi marksisma-ļeņinisma zinātne, ir vienīgie, kas pareizi apgaismo un izskaidro sabiedriskos notikumus. Sabiedriskā dzīve ritējusi tieši tā, kā to paredzējusi šī teorija, ikviens tās pamata princips ir dzīves faktu apstiprināts.»¹³⁸

Nesaprotams nacionālisma praviešiem bija komunisma ideju noturīgums un marksisma-ļeņinisma negaidīti plašās ietekmes izpausme Latvijas iedzīvotāju rīcībā trešajā kara gadā. Un, kaut arī nesaprata, tad uzbrukt tomēr uzbruka. Jo klusēt neļāva un nevarēja. Nekvalificētais teorētiskais trieciens ar metafizikas un sofistikas trulajiem ieročiem, protams, dialektiskajam materiālismam neko nevarēja nodarīt. Tad tika laista darbā nacionālistu prāvākā kalibra artilērija — abi vadošie latviešu buržuāziskās filozofijas «pīlāri», filozofijas profesori Pauls Jurevičs un Teodors Celms (pēdējais līdz tam bija pieticīgi klusējis). Viņu raksti bija iespiesti dārgākajā žurnālā «Latvju Mēnešraksts», kam bija visai reprezentabla izkārtne.¹³⁹

Pavisam naivi un lēti noslēgt rēķinus ar marksistisko dialektiku bija iecerējis profesors P. Jurevičs rakstā «Divējādas pasaules izpratnes». Viņš labi saprata, ka vislielākās briesmas nacionālistiskajai

ideoloģijai sola revolucionārā dialektika, kas ir marksisma kodols. Tāpēc viņa un citu filozofijas darbu kritikas centrā tika tvērti tieši marksisma dialektiskā metode. Dialektika mācīja nesamierināties, skubināja cīnīties, rosināja neaprimt. Kas gan cits varēja vairāk biedēt fašistiskās reakcijas kalpus!

Lai kompromitētu marksistisko dialektiku kā vienīgi pareizo pasaules izziņas un darbības metodi, P. Jurevičs mēģināja degradēt dialektiku, sofistiski piedēvējot tai vienkāršotu pieeju parādībām. Smieklīgi bija viņa pūliņi ierindot dialektiku... «mehānistiskā pasaules izpratnē». Vajadzīgi bija īpaši motīvi, lai piedzīvojis un padzīvojis filozofs atļautos tik primitīvu paņēmieni — satuvināt metafiziku ar dialektiku, kas ir pirmās noliegums. Zinātņu doktors acīmredzami jauca filozofijas ābece patiesības, sakot: «.. lielnieciskais marksisms.. grib, lai tā materiālismu sauktu.. par dialektisku; tas tomēr nekā nedod, jo pati šī «dialektika» atkal ir tīri mehānistiska..»¹⁴⁰ Latviešu orākuls dziļdomīgi izteica acīmredzamu nonsensu. «Mehānistiskais pasaules uzskats», arī «mehānistīga [!] filozofija», citreiz vienkārši «mehānisms» bija P. Jureviča iemīļoti vārdiņi, viņa izdomāts kopīgs apzīmējums visiem materiālisma veidiem, un šīs «mehānistīgās filozofijas» kariķēšana un kritizēšana bija viņa iemīļotais jājamais zirdziņš.¹⁴¹

Materiālisma uzvaras gājiena dziļākos cēloņus profesors nebija spējīgs izskaidrot un apgaismoja tos pavisam primitīvi, sofistiski. «Mehānistiskā pasaules izpratne» esot guvusi virsroku tāpēc, ka visu sarežģīto (arī dzīvību un sabiedrību) tā varot izskaidrot vienkārši, un ar šo vienkāršību pievilinot sev piekritējus. Materiālistiskās dialektikas piekritējus, neaplūkojot viņu metodes radošo raksturu, P. Jurevičs ierindoja «mehānistu» nometnē, kas visu izskaidrojot ar «seklām sadomātām shēmām». Cilvēks viņiem esot «tikai ekonomisku faktoru mehāniskais produkts». Šādu cilvēku starpā tāpēc (sic!) varot pastāvēt «tikai mehāniskas attiecības», «bez dvēseliskuma». Patvarīgi sakonstruējot paša izdomātā dialektiskā materiālisma nedzīvo shēmu, P. Jurevičs pasmēla no «Tēvijas» un citām melu lapām padomju sadzīves «piemērus», lai šai dzīvē konstatētu «dvēseliskuma trūkumu». Piemēram, precētam padomju kalpotāju pārim te ik brīdi esot jābūt gatavam braukt uz dažādām darba vietām: vienam uz Odesu, otram uz Vladivostoku ū. tml.¹⁴² Šāda demagogiska «argumentācija», protams, ir mietpilsoniskas aprobežotības kalngals, taču bija pavisam nopietni domāta sev līdzīgu mietpilsoņu šausmināšanai ar «bezdvēselisko», «mehānistisko [!] lielniecismu».

Vai dialektiskais materiālisms ir vienkāršs? Jā, var teikt arī tā — tas ir tikpat vienkāršs un skaidrs kā pati patiesība. Marksisma filozofija skaidri deklarē galveno — pasaules materialitāti un matērijas primaritāti — un dod vienotu metodoloģisku kritēriju dabas, sabiedrības un apziņas parādību izpratnei. Salīdzinot ar plurālistiskajām koncepcijām, kas pinas pašu izsludināto daudzo faktoru mudžeklī, dialektiskais materiālisms ir viengabalains; tas saskata attīstības cēloni pašā matērijā un kustību saprot kā paškustību.

Un vienlaikus dialektiskā pasaules izpratne ir sarežģīta: tā prasa daudzo sakarību un attiecību vispusīgu izsekošanu. Cilvēku apziņu nosaka viņu esamība; taču reizē jāņem vērā konkrēto politisko, ideoloģisko un citu formu mijiedarbība, cilvēka apziņas atgriezeniskā iedarbība uz ekonomisko bāzi. Tikai nerimtīgā dialektika var būt pastāvīgi mainīgās, sarežģītās pasaules izzināšanas adekvāta metode. Tikai dialektiski vērojot pasauli, var atklāt sociālā ļaunuma dziļāko ekonomisko sakni — cilvēku ekspluatāciju — un, dialektiski, t. i., revolucionāri, rīkojoties, var to iznīdēt, tādējādi atdot cilvēcei patiesi cilvēcisko, izveidojot patiesi humānas, «dvēseliskas» attiecības starp cilvēkiem.

Materiālistiskajai dialektikai profesors P. Jurevičs pretstatīja paša konstruēto ideālistiski iracionālo «organiskā veseluma» koncepciju. Viņa miglainie minējumi ir tipiska iracionāla grābštīšanās: «No šī viedokļa organiskā veselumā ir kaut kas [!] savā ziņā iracionāls, kaut kas [!], ko ar materiālo sastāvu vien nevar izskaidrot, bet kas iespējas jau psihisma sfērā un līdz ar to nav vienkārši ārēji taustāms un aplūkojams.»¹⁴³ Dialektiskais materiālisms, balstoties uz zinātnes atklājumiem, laika gaitā arvien dziļāk noskaidro, kas ir šis «kaut kas», kādas ir psihiskā un fizioloģiskā, garīgā un materiālā kvalitatīvās atšķirības un reizē — kāda ir to vienība, mijiedarbība.

P. Jurevičs bez liekas šaubīšanās «atcēla» dialektiku, kas izpaužas objektīvās pasaules likumsakarībās un ko spēj atspoguļot, tātad izzināt, cilvēka subjektīvā apziņa. Viņa sacerējumā par kustības avotu tika paziņots kaut kāds loģiski netverams «organiskais veselums», kaut kāda iracionāla, vienmēr mainīga plūsma, — tātad A. Bergsona intuīciju plūsma kāds vājš plāgiāts. «Organisks veselums, būdams tātad kaut kas [?] dzīvs un pieskardamies psihismam, līdz ar to padots laika ietekmei, tas nemitīgi mainās, nevienu mirkli tas nav tāds pats kā agrāk, katrs brīdis tajā ir vienreizējs un neatkarojams.»¹⁴⁴ rakstīja P. Jurevičs.

Ja šis mūžīgi mainīgais «kaut kas» neatkārtojas, tad tas, protams, nav izzināms, un profesors P. Jurevičs varēja būt mierīgs — viņa deklarēto absurdu neviens nevarēs ne atspēkot, ne arī pierādīt.

P. Jureviča kolēģis, Universitātes Rīgā Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns Teodors Celms turpināja sāktu karagājieni pret dialektiku un formulēja uzsāktā uzbrukuma mērķi: zinātne par sabiedrību ir noliedzama. Iztirzādams filozofijas vēsturi, viņš izsekoja, kā izveidojies mehānistiskais priekšstats par pasauli un kā tas svinējis uzvaru pagājušā gadsimtā.¹⁴⁵ Ar dialektiku T. Celms atklāti nemērojās spēkiem, tādējādi likdams saprast, ka ir solidarizējies ar P. Jureviču un tāpat pieskaita dialektiku «mehānistiskajam uzskatam». Tāpat kā P. Jurevičs, arī T. Celms ir ideālists un metafiziķis. Intriģējošais ievads par materiālisma uzvaru pagājušajā gadsimtā radīja ilūziju par pētījuma objektivitāti. Prātnieks cerēja, ka lasītājs vēlāk tikpat droši noticēs nepatiesajam apgalvojumam par materiālistiskā pasaules uzskata krīzi mūsdienās. T. Celma argumentā-

cijai bija daudz līdzības ar P. Jureviča traktējumiem, tāpēc pie tās nav vērts pakavēties. Ievēribas cienīgi ir viņa pūliņi noliegt zinātniskā pasaules uzskata iespējamību. Ignorēdams objektīvās, relatīvās un absolūtās patiesības dialektiku, buržuāziskais filozofs vienpusīgi absolutizēja patiesības relatīvo raksturu.

«Cilvēku atzinumi,» viņš rakstīja, «sastāda tikai atsevišķus gaismas punktus, starp kuriem rēgojās nezināmības dzelme.»¹⁴⁶ Nepārejams bezdibenis te var rēgoties tikai metafiziķiem. Dialektiķis zina, ka ikvienā patiesībā ir neatceļama objektīvās patiesības daļiņa un ka nav principiāli neizzināmu lietu. Ir vienīgi jau izzinātas un vēl neizzinātas patiesības. Cilvēka atziņai ir bezgalīgas spējas bezgalīgi tuvoties vēl neizzinātajai patiesībai, tā ir spējīga atspoguļot objektīvās pasaules ainu kopumā, ne tikai atsevišķus fragmentus. Dialektiskais materiālisms ir optimistiska filozofija, kas var izzināt un nebaidās izzināt nākotni, tas ir visprogresīvākās šķiras — strādniecības — pasaules uzskats, bet strādniecībai pieder nākotne. Reakcionārās šķiras nākotne biedē, tās negrib izzināt to, tāpēc tām nav vajadzīga arī zinātne, kas skaidrotu nākotni. Un šīs šķiras ideologi noliedz zinātniskā pasaules uzskata iespējamību. To noliedza arī P. Jurevičs un T. Celms.

Lai no atsevišķiem izzinātās patiesības fragmentiem rastos uzskatu sistēma, tālāk secināja T. Celms, tukšās vietas apziņā jāaizpilda... ar ticības atzinumiem. «Tātad pasaules uzskats var izveidoties ne citādi, kā ar ticības elementu [ret. — V. S.] palīdzību.. Bez ticības elementu palīdzības jāpaliek.. pie pasaules uzskata nesaskaņotiem un nevarīgiem fragmentiem.»¹⁴⁷

Metafiziķim ir vajadzīgs ideālisma atspaidis, vecā dieviņa palīdzība, lai dotu impulsu kustībai, lai iekustinātu un izskaidrotu pasauli. Bailis no zinātnes, pakļaušanās mistikai nepārprotami liecināja par latviešu buržuāzijas ideologu teorētisko bezspēcību un viņu šķiras nolēmību.

Visas šīs nacionālisma un fašisma filozofijas «gudrības» bija ne tikai aplamas, bet arī ļoti kaitīgas. Tās apmānīja ne vienu vien godīgu latviešu inteligentu, kas, sarežģītajā kara laika situācijā zaudējis orientieri, noklīda no pareizā ceļa, atšķēlās no darba tautas. «Lai spētu pareizi uztvert sabiedriskās dzīves parādības un notikumus, lai sabiedrisku lūzumu un vētru laikā neapmaldītos, nepakluptu, kā tas ir noticis ar vienu otru mūsu inteligentu tagadējā kara laikā (es runāju par tiem, kas iemaldījušies Kurzemes katlā vai Vācijā), bet lai spētu atrast stingru pamatu zem kājām, vajag ieskatīties sabiedrisko parādību būtībā, jāprot saskatīt sabiedrisko notikumu attīstības virzieni, perspektīvas. To spēs tikai cilvēks, kam zināmi sabiedriskās attīstības likumi, kam nav sveša sabiedriskā zinātne.

Sabiedriskās zinātnes laukā ir tikai viena teorija ar nopietni zinātnisku pamatu, un tāpēc arī vienīgi tā var palīdzēt izprast sarežģītās sabiedriskās dzīves notikumus. Tā ir marksisma-ļeņinisma teorija...»¹⁴⁸

LK(b)P CK nepārtraukti atgādināja komunistiem un bezpartejiskajiem, cīnītājiem frontē un ienaidnieka aizmugurē par nepiecieša-

mību apgūt marksisma-ļeņinisma teoriju, paplašināt un padziļināt savu pasaules uzskatu. Marksisma studēšanai tika izmantota esošā speciālā literatūra, publikācijas presē un radiopārraides; kur bija iespējams, tika organizēti teorētiskie semināri un pārrunas par marksisma-ļeņinisma teorijas galvenajiem jautājumiem, VK(b)P vēstures mācīšanās partijas un politisko darbinieku vadībā.

Latvijā bija stipri jūtams marksistiskās politiskās literatūras trūkums — hitlerieši bija aizlieguši glabāt marksistiskas ievirzes grāmatas, bet esošos krājumus iznīcinājuši. LK(b)P CK organizēja atsevišķu marksisma-ļeņinisma klasiķu darbu iespiešanu Maskavā latviešu valodā, bez tam tika tulkota marksistiskā literatūra, kuru varētu izdot tūdaļ pēc Latvijas teritorijas atbrīvošanas. Partijas un padomju kadru teorētiskai kaldināšanai aizmugurē kalpoja LK(b)P CK organizētie kursi.

Marksisma-ļeņinisma teorijas studēšana, izskaidrošana un aizstāvēšana pret buržuāziskā nacionālisma un fašisma «teorētiku» izlēcieniem bija viens no Latvijas komunistu ideoloģiskā darba svarīgākajiem iecirkņiem Lielajā Tēvijas karā.

Nacionālistiskā pseidoopozīcija

Visā otrā pasaules kara vēstures historiogrāfijā laikā neatradīsim darbus, kuru autori mēģinātu noliegt, ka okupētajā Latvijā izvērtās tautas pretestība hitleriskajiem iebrucējiem, izņemot, protams, bijušo Hitlera ģenerāļu un ierēdņu memuārus, kur šis fakts ir noklusēts. Taču diemžēl tikpat viennozīmīgi jākonstatē, ka Rietumu vēsturnieku darbos latviešu pretestības sociālais raksturs, tās mērķi un ideoloģija tiek skaidroti izkropļoti, jo komunistu vadītā masu antifāšistiskā cīņa un partizāņu kustība tiek notušēta un noniecināta.¹⁴⁹ Pretestībnieku rangā šai literatūrā pieskaitīti pat kolaboracionisti, kam iznākušas domstarpības ar okupācijas varasviriem dažos jautājumos, lai gan tie tomēr līdz galam uzticīgi kalpojuši svežemniekiem. «Nacionālā opozīcija», par kuru tiek runāts, patiesībā bija viltus opozīcija. Paši latviešu emigranti, pat dažus «policejiskos nacionālistus» ieskaitot, nežēlo krāsas, lai attēlotu savu šķietamo piedalīšanos pretestībā — kaut gan viņu izdarības labākā gadījumā varētu uzskatīt par tukšu salmu kulstīšanu un atklātībai nezināmu slēpšanās spēlīti. Pirmo reizi tā sauktās nacionālās opozīcijas būtība tika atmaskota pirms trīsdesmit pieciem gadiem.¹⁵⁰ Jau 1943. gada pavasarī «sūtnis» A. Bīlmanis apzināti dezorientēja Rietumu sabiedrotos par Latvijā sākušās antifāšistiskās cīņas sociālo raksturu. «Šī pagrīdes kustība,» viņš spriedelēja «tomēr nekādā ziņā nav komunistiska, bet krasi nacionālpatriotiska. Ja tur ir arī kāds komunisti vai tml., tad tie ir ļoti mazā skaitā un tiem pretī darbojas patriotiskās organizācijas.»¹⁵¹ Nekaunīgi noliegdams komunistu izšķirošo lomu tautas pretestības kustības iedvesmošanā un organizē-

šanā, A. Bīlmanis gan pareizi norāda, ka šos patiesos patriotus zemiski apkaroja buržuāziskie nacionālisti, taču pēdējos nebūt nenosoda, bet uzslavē viņu nodevīgo rīcību.

So pašu falsifikācijas līniju diemžēl turpinājis arī somu vēsturnieks S. Miliniemi, kura darbs Rietumos tiek pieskaitīts pie fundamentālākajiem pētījumiem par hitleriešu okupācijas režīmu Baltijā. «Pašas vācu okupācijas pārvaldes pasākumi veidoja priekšnoteikumus plašas nacionālas frontes organizēšanai Igaunijā, Latvijā un Lietuvā,» viņš pareizi konstatē, bet aizmirst izsekot, kas bija tie, kas sabotēja kopīgās antifašistiskās (var teikt arī nacionālās!) frontes izvērsšanu. Pie tam nacionālās frontes jēdzienu autors attiecina tikai uz nacionālistisko darboņu dažām aktivitātēm, (faktiski — pseidoaktivitātēm): «Šādu vienotas nacionālas frontes nostāju pret vācu okupācijas pārvaldi raksturoja daļēja pretestība un daļēja sadarbība [ret. — V. S.] — nostāja, kas pakāpeniski iezīmēja vietējās pašpārvaldes darbību [...] Pa kreisi no plaši atbalstītā «politiskā centra» atradās maza ekstrēmistu grupa — komunisti, kuri iestājās par tūlītēju bruņotu pretestību okupācijas pārvaldei.»¹⁵² Komunistu lomas noniecināšanā S. Miliniemi neatpauž ne A. Bīlmaņa, taču spiests atzīt, ka komunisti bija vienīgie, kas iedrošinājās sākt bruņotu pagrīdes un partizāņu cīņu.

Kādu pretestību tad somu vēsturnieks saskatījis padevīgās latviešu pašpārvaldes darboņu rīcībā? Viņš liekas neredzam, ka pat reihskomisariāta ierēdņi nirdza par bezmugurkaulaino kvislingu verdzisko padevību: «Par ģenerāldirektoriem nāks vienīgi tādi, kas ilgstoši ļaus apieties ar sevi kā ar marionetēm un negaidīs, lai no viņiem prasītu patstāvīgu izlemšanu un rīkošanos» [ret. — V. S.].¹⁵³ Lielākais ko viņi reizi pa reizei iedrošinājās, bija padevīgu petīciju sacerēšana, lai izdiedelētu sev kaut kādas tiesības un privilēģijas. Un arī tikai tad, kad radās sevišķi labvēlīgi apstākļi. Tāda situācija, likās, bija izveidojusies, kad vācu karaspēks bija cietis smagu sagrāvi pie Staļingradas, — kvislingiem šķita, ka nu ar viņiem vairāk rēķināsies, lai totālā mobilizācija Latvijā neciestu fiasko. Un sākās koķetēšana ar hitleriešiem par tā saucamo autonomiju — tāds statuss būtu piešķirams Latvijai, un tad marionetes varēs lepni saukties par ministriem. Kārdinošu ēsmu saimniekiem vispirms pameta A. Valdmanis, 1942. gada nogalē iesūtot ģenerālkomisāram Dreksleram pretenzīozu iesniegumu «Latviešu problēma». Pārējie ģenerāldirektori, pievienojoties A. Valdmanim, tūdaļ rakstīja padevības petīciju. Kvislingi iztirgoja tautas dzīvo spēku, lai pielabinātos Hitleram un tas kaut formāli atzītu neeksistējošu Latvijas autonomiju. Un no savas puses solīja... ziedot rijīgajam ģermāņu kara Moloham 200 000 latviešu vīru un jauniešu dzīvību: «1907.—1925. gadagājumu vispārējās mobilizācijas gadījumā (vecumā no 18 līdz 35 gadiem) vēl tagad varētu izveidot mazākais 100 000 vīru armiju. Bez tam etapu apsardzes dienestam vēl varētu iesaukt apmēram 25 000 no vidējiem gadagājumiem (1897.—1906.). Šim karaspēkam nepieciešams virsnieku daudzums ir...»¹⁵⁴ Tātad paši latviešu kvislingi

parādīja iniciatīvu un piedāvāja Hitleram izsludināt latviešu mobilizāciju vācu armijā. Lūk, kas ir atbildīgi vēstures un tautas tiesas priekšā par nākamā tā sauktā latviešu SS leģiona radīšanu! Un tā lai būtu pretošanās okupantiem?! Un Hitleris «nāca pretī» un «atļāva» izsludināt mobilizāciju leģionam un... noraidīja pat kaut kādu formālu autonomijas varianta atzīšanu. To ģenerāldirektoriem tieši pateica 1943. gada janvārī «pašpārvaldes» sēdē pats reihskomisārs H. Loze. A. Valdmanis centās gan vēl kādu vārdu bilst, bet, izrādās, tikai tādēļ, lai pašsacerētos sēdes «protokolos», kas vēlāk tika izplatīti starp latviešu ierēdņiem, viņš izskatītos pēc cīnītāja patriota. Šos Valdmaņa «memorandus» un «protokolus» tad arī šodien pārspriež Rietumu vēsturnieki, uzburdami pēc tiem pasaciņu par ģenerāldirektoru pretestību. Patiesībā latviešu kvilingi pilnīgi kapitulēja. Hitlerieši bija pareizi aprēķinājuši, ka latviešu buržuā, kas kara sākumā bija ļāvušies iejūgties vācu kara ratos, nelēks pāri ilksīm, jo ar nodevību un noziedzībām pret cilvēcību bija nogriezuši sev atpakaļceļu pie tautas. Bez īpašas kompensācijas tie turpinās kalpot, palīdzēs izveidot leģionu un vilksies līdzī germāņu kara mašīnai līdz tās sagravei.¹⁵⁵ A. Valdmani gan atcēla no amata. Zīmīgi, ko par A. Valdmaņa atbrīvošanu un par savu attieksmi pret kvilingiem rakstīja ģenerālkomisārs O. Drekslers ministram A. Rozenbergam 1943. gada 4. augustā: «Manas politikas mērķis abos pēdējos gados bija nodibināt šai zemē mieru [...] un izdabūt kara vajadzībām no zemes tik, cik vien iespējams. Esmu pieturējies pie uzskata, ka šo mērķi vislabāk var sasniegt, sadarboties ar vietējo pārstāvjiem. Tāpēc gluži apzināti balstījos uz nacionālajām aprindām, jo tikai šīm aprindām ir nepieciešamā pārliecība par kopējās cīņas vajadzību un arī nepieciešamā iekšējā lojalitāte [...] Man un arī iedzīvotāju aprindām, ko izmantoju savu mērķu sasniegšanai, ir pavisam skaidrs, ka [...] nekāda diskusija par Latvijas brīvvalsti nav iespējama [...] Man atkārtoti jānorāda, ka Valdmanis savas darbības laikā labi veicis manus uzdevumus [...] Viņam bija jāatkāpjas tādēļ, ka viņš neievēroja vajadzīgo formu [!] [ret. — V. S.]. Piekritēju A. Valdmanim latviešu tautā bija tik maz [!], ka viņa aiziešana nekādu kustību nav izraisījusi.»¹⁵⁶ Hitleriešu spīdošā atestācija norauj A. Valdmanim jebkuru pretestības un patriota togu, ja viņš tādā gribētu ietērties, un parāda, ka latviešu pašpārvaldē vispār nebija pretestības, bet tā lojāli sadarbojās ar okupantiem.

Nekas nemainījās arī 1943. gada nogalē, kad 16. novembrī «pašpārvaldes» ģenerāldirektori iesniedza ģenerālkomisāram O. Dreksleram līdzīgu raudulīgu petīciju,¹⁵⁷ — šoreiz bez A. Valdmaņa. Viņiem uzbrēca, nekādas demisijas nepieņēma, un ģenerāldirektori un viņu aparāts paklausīgi turpināja piekalpot tautas ienaidniekam.

Dr. Lange 1943. gada 23. janvāra atskaitē ārkārtīgi precīzi fikseja, kāpēc latviešu nacionālisti atteikušies no jebkādas pretestības okupantiem un ir gatavi sadarboties ar tiem — uz to viņus mudināja bailes, ka Sarkanā Armija varētu atbrīvot Latviju. «Līdz ar

frontes līnijas tuvošanos Latvijas robežai mazinās pretestība vācu kundzībai, kā arī nostiprinās kopējo interešu izraisītā apziņa. Latviešu nacionālistiskās aprindas saprot, ka tām vācu kundzība ir mazākais ļaunums [...] Tikai boļševistiski noskaņotās aprindās jaušams gandarijums par boļševiku panākumiem [frontē] un cenšanās noskaņot naidīgi pret vāciešiem pārējos iedzīvotājus, it sevišķi no boļševisma tālāk (!) stāvošo strādnieku [...] Tagad, kad no šīs puses tiek mēģināts pasliktināt vāciešu un latviešu nacionālistu attiecības, viņi atkal meklē atbalstu un ir gatavi turpmākai kopdarbībai» [ret. — V. S.].¹⁵⁸

Starp citu, šai laikā Latvijas un Igaunijas «autonomijas» gaidītājiem radās varens sabiedrotais. Un tas bija... pats Himlers. «Baltijas autonomijas centienus 1943. gadā pārtvēra Heinrihs Himlers,» lai dabūtu te kareivjus SS ieroču formācijām, rakstīja P. Kleists.¹⁵⁹ Sākās ažiotaža: pēc Himlera un viņa uzticības vīra Austrumu ministrijā Bergera ierosmes gatavoja un saskaņoja kādu deklarāciju, kura būtu jāparaksta fīreram. Hitleriešus ne pa jokam bija nobaidījusi nesēn notikusī sabiedroto valstu ārlietu ministru apspriede Maskavā un panāktā vienošanās par fašistisko kara noziedznieku sodīšanu pēc kara.

Ostministrija attapās, ka saviem mērķiem varētu demagoģiski Latvijā izmantot 18. novembri, atļaujot šai dienā izkārt karogus. 11. novembrī Rīgā pienāca reihskomisāram H. Lozem adresēta telegramma: «SS grupenfīrera Bergera uzdevumā tiek norādīts sakarā ar Maskavas lēmumiem īpašu nozīmi piešķirt latviešu neatkarības dienai šai gadā [...] Latviešu neatkarības dienai jānorisinās pret Maskavas lēmumiem demonstratīvā garā. Ir jādod rīkojums par vispārēju karogu izkāšanu.»¹⁶⁰ Kā zināms, tad nekāds protesta mītiņš neiznāca. Rīgas pagrīdnieki 1943. gada 13. novembrī Doma laukumā pie tribīnes uzspridzināja mīnu, līdz ar to parādot pasaulei, ka Latvijas darba tauta nesamierināsies ne ar okupantiem, ne pašmāju nacionālistiem. Tā bija patiesa pretestība!

Kā jau varēja gaidīt, Hitlers nekādu deklarāciju neparakstīja — pat formālas autonomijas priecību noskauda latviešu kvilingiem. Tie norija rūgto kumosu un turpināja piekalpot. Kas gan iedrošināsies kaut ko iebilst, kur nu vēl pretoties! Uz šīm pērkamajām dvēselēm pilnīgi attiecināms raksturojums, kādu par SS leģiona ģenerālinšpektoru R. Bangerski deva viņa tiešā priekšniecība: «Šis vecais sorkants [?] karavīrs [...] man apgalvoja, ka viņš paliks uzticīgs savam zvērestam SS un izmēģinās visu, lai iesaistītu — kā tas viņam uzdots — savus tautiešus militārajā dienestā. Viņš ir pārāk delikāts [?], lai apgalvotu (kā to dara citi), ka mēs latviešus esam piekrāpuši, jo, sākot ar reihsfīreru un beidzot ar pēdējo autonomijai draudzīgo gebitskomisāru, esam devuši solījumus par autonomiju, bet tos tomēr nepildām.»¹⁶¹ Salīgtais landsknehts pēc kara to visu pats apliecināja: «Tā kā pēc neveiksmēm pie Staļingradas bija redzams, ka Vācija karu neuzvarēs, tad man personīgi nelikās svarīgi, vai Vācija Latvijas suverenitāti atzīst vai ne. Faktiski

bruņoto spēku rīcība paliktu tā pati līdzšinējā.»¹⁶² Derdzas lasīt Rietumu vēsturnieku smērējumus, kuros tiek meklēti pretestībnieki okupācijas ierēdņu rindās!

Tiesa, atsevišķos drošības policijas un drošības dienesta dokumentos var atrast pierakstus, kuros gestapo, kas turēja aizdomās visus (ja nu varbūt tikai fireru ne), reizi pa reizei piemin arī pērkonkrustiešus un t. s. Valdmaņa grupu, kas, savā starpā plēšoties, denuncēja cits citu hitleriešu acīs. Abu grupējumu riešanās pieminēta arī SS brigādenfirera Štālekera atskaitē par laiku no 1941. gada 16. oktobra līdz 1942. gada 31. janvārim apakšnodaļā «Nacionālā pretošanās kustība». Šo paragrāfu, t. i., lietas formālo pusi, piemēram, S. Miliniemi ir gan pamanījis, taču nav pateicis, kādā sakarā minētie kolaboracionisti te pieminēti. Toties «objektīvais» vēsturnieks šajā un citos daudzajos gestapo dokumentos, kuros ir runa par pretestību Latvijā, nemaz nav pamanījis veselas nodaļas, kas saucas «Komunisms un marksisms», «Nelegālas komunistiskas organizācijas», «Padomju partizāņi» u. tml.¹⁶³

Pieminētajā grupenfirera Štālekera dokumentā gan ir nosaukti daži fakti, kuri nosacīti būtu pieskaitāmi «nacionālai pretestībai». Par ko te ir runa? Kā jau norādījām, 1941. gada nogalē zināmās latviešu buržuāzijas aprindās, kas bija cerējušas sev izdiedelēt lielāku guvumu, parādījās vilšanās pazīmes. Kādās formās izpaudās šī vilšanās un neapmierinātība, kuru varētu nosacīti saukt par nacionālistisku «opozīciju» pret dažiem okupācijas administrācijas darbības aspektiem? Par to vēsta Štālekera atskaite. Daudzās vietās, kā Valkā, esot parādījušās pretvāciska satura lapīņas. Liepājas apriņķī, piemēram, pie draudzes paziņojuma dēļa esot bijušas piestiprinātas «sarkanbaltsarkani apmalotas lapas», kurās teikts, ka par pārvaldītājiem iecelti agrākie grāfi un baroni, ka pilsētu ielas pārdēvētas slepkavu Golca, Manteifela u. c. vārdos. Bet Rīgā latviešu inteliģences un ierēdņu aprindās kursējot satīriskas dziesmas par Baltijas vāciešiem un vācu civilpārvaldes ierēdņiem. Esot izmētātas zīmītes ar uzrakstiem «Nost vācu jūgu» u. tml., šur tur pa pastu piesūtīta nelegāla avīze «Latvija». Piezīmēsim, ka neatļautu izdevumu izplatīšana arī bija vienīgais šo aprindu aktivitātes izpausmes veids. Taču «policejiskie nacionālisti» nosodīja pat šo kautrīgo protestu. «Pavisam neapdomīgi rīkojās daži pretestībnieki, kuru darbība galvenā kārtā izteicās dažādu propagandas lapīņu izplatīšanā. Neko praktiski pozitīvu nedodot, šīs lapīņas radīja neuzticību arī pret mūsu bruņotām vienībām frontē...»¹⁶⁴ zūdījās R. Bangerskis, pie kura «goda prāta» bija apelējuši kāda nacionālistiska memōranda sacerētāji. Neskaitot atsevišķus sīkus un īslaicīgus izdevumus («Tālavas Taurētājs», «Latviešu Ceļš»), 1942. gadā iznāca divas nelegālas nacionālistiskas avīzes — «Tautas Balss» (9 numuri) un «Latvija» (6 numuri). Kas bija šo izdevumu izdevēji un izplatītāji? Liekoties kādreizējie buržuāziskie ierēdņi, nereti bijušie korporeļi, kam tagad bija jāiztieks ar sīkiem posteņiem okupācijas aparātā. Tā, no 1942. gada 17. novembrī vācu drošības policijas aizturētajiem ne daudz vairāk par piecdesmit t. s. Latviešu nacionālistu savienības

locekļiem, kas bija saistīti ar «Tautas Balss» izdošanu, puse bija ierēdņi, 16 — «šucmaņu virsnieki un ierindnieki», 9 — «akadēmiski izglītotie». Ar šiem arestiem izbeidzas arī «Tautas Balss» iznākšana. Vēl kādu laiku paretam tika iespiesta «Latvija». Aprāvās arī pārējie izdevumi.¹⁶⁵ Kaut arī nacionālistu pulciņi bija nelieli un iespiesto literatūru tie izplatīja savā vidē, nenākot kontaktos ar plašākām iedzīvotāju masām, vācu drošības dienests ātri nāca izdevējiem uz pēdām. «Patriotiskās» latviešu buržuāziskās aprindas izrādījās pilnas ar drošības dienesta ziņotājiem un aģentiem. Tāpēc vācu drošības policijas uzticības vīri samērā viegli iekļuva nacionālistu «nelegālajos» pulciņos un redakcijās, kur darīja savu melno darbu. Ir pat ziņas, ka, piemēram, «Tautas Balss» 7.—9. numurs bijis šādu aģentu viltojums. Visas nacionālistiskās lapeles un avīzes, lai gan to izdevēju politiskā orientācija bija visai dažāda, izmantoja pašreklāmai patriotisku demagoģiju: vārdos bija pār «neatkarīgu Latviju», taču tās labā neko reālu pret iebrucējiem neuzsāka. Tika gan izsmieta un parodēta dažu vācu un latviešu «pašpārvaldes» ierēdņu muļķība (ar zemtekstu: mēs rīkotos gudrāk!), nosodīts kāds no okupantu pasākumiem, viņu «pārmērības», bet vienlaikus arī noliegta jebkāda pretdarbība okupantiem. «Tautas Balss» pat īpaši brīdināja «izvairoties no pagrides romantikas», no citiem nelegāliem izdevumiem, kuros aiz patriotisma maskas varot slēpties komunisti.

No tā visa secināms, ka šie un līdzīgie «opozicionārie» nacionālistiskie izdevumi tika izdoti nolūkā izolēt masu augošo nemieru no komunistiem, kas aicināja tautu aktīvi cīnīties pret apspiedējiem un tādējādi paātrināt dzimtenes atbrīvošanu. Faktiski viltus pretestībnieki centās atturēt tautu no pretošanās izpausmēm. To apliecina Valsts galvenās drošības pārvaldes IV pārvaldes (gestapo) mēneša pārskats 1942. gada 24. aprīlī, kurā par «Latvijas» un «Tautas Balss» saturu teikts: «Abām skrejlapām kopīgs ir tas, ka tās mudina latviešu tautu neaizrauties ar vardarbību, bet viscaur izrādīt pasīvu pretestību [ret. — V. S.] un sabotēt vācu pasākumus, kā, piemēram, metālu vākšanu, pieteikšanos brīvprātīgajos darbam Vācijā u. c.»¹⁶⁶ Kā zināms, darba cilvēks arī bez jebkādas nacionālistu «uzmudināšanas» nepavisam nebija noskaņots jūsmot par iesaukšanu policijas bataljonā un izsūtīšanu darbā uz Vāciju. Ziņas par to rodamas ne tikai drošības dienesta slepenajos materiālos — pat «Tēvija» atklāti gaudās par brīvprātīgo trūkumu. Tad «brīvprātīgajos» sāka ieskaitīt varmācīgi. Pasīvas «sabotāžas» sludināšana faktiski bija vērsta pret īstu, efektīvu ekonomiska un militāra rakstura sabotāžu — pret diversijām un bruņotiem uzbrukumiem, kādus rīkoja komunisti. Tāpēc arī vācu drošības policija visai iecietīgi izturējās pret nacionālistiskajiem «opozicionāriem», kas objektīvi traucēja tautas pretestības izvēršanos.

Protams, šais nacionālistiskajās grupelēs varēja būt iemaldījušies arī īsti patrioti antifasiisti, īpaši no jaunatnes vidus, kas patiesi neieredzēja hitleriešus un gribēja iesaistīties aktīvā pretdarbībā. Viņiem derzās okupantu nīrgāšanās par visu, kas latviešu darba cilvēkam bija svēts. Tas vērojams pēc dažu uzsaukumu radikālā

satura. Vienu no tiem, kurš saucas «Atveriet acis, latvieši!», gestapo priekšnieks Millers lika pārtulkot vāciski un ievietoja savā 1942. gada 24. aprīļa ziņojumā.¹⁶⁷ «Diezgan esat vāciešiem pateikušies un rokas par atnesto «brīvību» bucojuši. Šie vācu nabagi ir mūs līdz pēdējam izlaupījuši un arī šeit saņem, tāpat kā Vācijā, divreiz vairāk nekā mēs [...] Mūsu galvaspilsētas ielas rotā Pletenberga un Golca vārdi, lai mums vienmēr tiktu atgādināts par tiem laikiem, kad vācu baroni vēlējās mūs pataisīt par vergiem. 700 gadus viņi mūs spīdzinājuši un situši, un nu — laikam pēc ģenerāļa Dankera ierosinājuma — tiek no jauna ievesti miesas sodi.» Šis uzsaukums atšķirībā no citiem nobeidzas ar aicinājumu uz aktīvu cīņu: «Latvieši, tagad ir situsi mūsu stunda! Daudzi no mums ir iestājušies partizāņu rindās. Dariet tāpat! Kurš nevar ķerties pie ieročiem, lai pūlas kaitēt vācu plāniem, kur tik iespējams. Traucējiet vāciešiem darbu pilsētās un laukos, fabrikās un darbnīcās, jo vairs nav tālu tā diena, kad amerikāņi, uzbrūkdami no Anglijas salu puses, atbrīvos no vācu jūga.» «Nacionālās opozīcijas» vidē uzsaukums, liekas, neradīja atbalsi. Neticība Padomju Savienības uzvarai, vides nacionālistiskā aprobežotība un politiskā neizpratne galu galā lika šiem cilvēkiem nolaist rokas un gaidīt glābējus no Rietumiem. Bet vācu drošības policija pa tam izķēra no pseidopatriotiskajām grupām patiesos patriotus pirmām kārtām.

Zīmīgi, ka tikko citēto lapiņu Millers ievietojis sava ziņojuma nodaļā «Komunisms un marksisms». Pēc viņa domām, komunisti izmantojot patriotiskos saukļus gan, lai maskētos. «Latvijā jūtami pieņēmusies komunistiska darbība [...] Nelegāli darbojošies komunisti slēpjas aiz nacionāli latviskiem saukļiem, kā, piemēram: «Niestājaties šucmaņos!», «Neļaujiet aizsūtīt sevi uz Vāciju!», «Palieciet Latvijā un darbojieties šeit jūsu tautas labākai un skaistākai nākotnei!». Pateicoties izveidotajam uzticības personu tīklam un rūpīgam izsekošanas darbam, pavirzīta uz priekšu izmeklēšana pret lielāku komunistisku grupu [...] Izpētot visu kompleksu, ir izredzes izcelt arī nelegālo skrejlapu drukātavu.»¹⁶⁸

Komunistiem patriotisms nebija poza vai frāze, bet politikas būtiska sastāvdaļa. Zīmīgi, ka hitleriešu prese ar laiku visus patriotus ieskaitīja «boļševiku algādžos». V. Sanders gaudās, ka arī «sabiedrotie ir boļševiku varā»: «Sabiedroto orientācija tagad ir identiska ar boļševiku orientāciju [...] Tie, kas patriotisma vārdā mēģina iečukstēt ko citu un atvilkt mūs no līdz šim atzītas līnijas, nav Latvijas draugi. Nav ne mazāko šaubu, ka tie ir boļševiku algādži [...] Slēpjoties zem nacionālistu maskas, uzstājoties kā patrioti, viņi var cerēt uz kaut kādiem panākumiem.»¹⁶⁹

Pētot hitleriešu drošības policijas arhīvus, atklājās vēl viena likumsakarība: nacionālistu nelegālajai aktivitātei strauji ejot mazumā, diendienā pieauga komunistu ietekme. 1943. gadā jauni nacionālistu periodiskie izdevumi vairs neparādījās, izņemot universitātes studentu grupas gatavotās avīzes «Tā Zeme ir Mūsu» vienīgo numuru pašā gada sākumā. Pa reizei esot atrasta kāda iespiesta vai rakstīta lapiņa. Un tā Dr. Langes 1944. gada 8. jūlija ziņojumā at-

kārtojas stereotipā frāze: «Tāpat arī aizvadītajā mēnesī netika atzīmēta latviešu nacionālistiskās pretestības īpaša aktivitāte. Pretestības kustības darbs atskaites laikā izpaudās tikai lapīņu izplatīšanā.»¹⁷⁰

Tas bija svarīgs simptoms: nacionālistiskie «pretestībnieki» nesastapa gaidīto pretimnākšanu no iedzīvotāju puses. Pavisam nepakļāvās viņu ietekmei strādniecība. To pamanīja pat Štālekers un 1942. gada 31. janvāra ziņojumā fiksēja: «Strādnieku aprindās līdz šim nav novērota nacionālā pretošanās kustība. No 100 000 Latvijas strādnieku lielākā daļa [?] piekļāvās sociāldemokrātu organizācijai, kas divainā kārtā ir viena no nedaudzajām vāciešiem draudzīgajām Latvijas partijām. Nacionālo aprindu mēģinājumi ietekmēt strādniecību līdz šim nav guvuši panākumus» [ret. — V. S.].¹⁷¹ Ne viss, kas te rakstīts par oportunistisko LSDSP, īpaši par tās ietekmi, būtu jāpieņem par tīro patiesību. Taču tieši tad, kad Latvijā sāka pierimt pieminētās nacionālistu nelegālās izdarības un rosība, pēkšņi atmodās bijušie sociāldemokrātu līderi. Hitlerieši tiešām pret viņiem bija izturējušies saudzīgi, lai neteiktu draudzīgi. Pat kādreizējais Tautas armijas politiskais vadītājs Bruno Kalniņš bija ticis vaļā no apcietinājuma, pie kam te viņam palīdzēja viens no abvēra vadītājiem okupētajā Latvijā Dr. Kaps. Taisnība, fašisma teroram par upuri krita ne viens vien kādreizējais sociāldemokrātijas ierindnieks, kas bija sveicis revolucionārās pārmaiņas Latvijā un aktīvi darbojies padomju gadā. Viņus nobendēja kā padomju aktīvistus.

Okupācijas pirmos divus gadus, kad hitlerieši klaigāja par «neuzvaramā» vērmahta panākumiem, sociālizlīdzēji uzvedās mierīgi un klusi, lai tikai nedotu ieganstu gestapo plēsonim izlaist nagus. Komunisti ar kara pirmo dienu sauca karabiedros Raini un viņa patriotisko dzeju. Raiņa poētiskais vārds un naidis pret ģermāņu militarismu — jau kuro reizi! — drošināja tautu nepagurt un nepierimt Lāčplēša iesāktajā likteņcīņā pret Melno bruņinieku. Tikai bijušās sociāldemokrātu partijas vadītāji, kas vienmēr uzmetušies par Raiņa aizbildņiem, likās aizmirsuši cīņā saucēja balsi: ne atklāti, ne slepeni, ne paši sev, ne citiem viņi neskanēja lielā patriota kaismīgās vārsmas. Viņi noliedza Raini, — atteicās no Raiņa cīņas tradīcijas, no visa, kas patiešām ir svēts savas zemes patriotam, — un hitleriešu drošības policija prominentos sociāldemokrātijas līderus atstāja mierā.¹⁷² Tā šāva un slodzīja koncentrācijas nometnēs visparastākos darba cilvēkus, kas vārdos un darbos klausīja Rainim vai komunistiem: tolaik tas bija viens un tas pats!

Un pēkšņi oportunistiskie darboņi esot sarosījušies. Par to gan nav nekādu dokumentāru liecību, taču paši viņi pēc kara varen skaisti stāsta par savu «aktivitāti». F. Cielēns — gan visai miglaini — raksta, ka 1943. gada augustā (ievērojiet: augustā!) daži bijušie LSDSP līderi sanākuši V. Bastjāņa vasarnīcā Jūrmalā, dzēruši tēju un sprieduši, ka būtu kaut kas jādara. F. Cielēns esot ierosinājis nodibināt partijas Centrālo komiteju triju cilvēku sastāvā un sagatavot (uz rotatora) kādu nelegālu partijas izdevumu. «Abus šos

priekšlikumus noraidīja, motivējot, ka šāda nelegāla organizācija zem vācu okupācijas varas terora neiespējama, tā beigtos ar apcietināšanu un galveno vadītāju nogalināšanu.»¹⁷³ Tieši kā latviešu sakāmvārdā: dūša ir, spēka nav, vai otrādi, kaut gan kritiskos brīžos latviešu sociālizlīdzējiem trūka gan dūšas, gan spēka. Un tomēr F. Cielēns apgalvo, ka kaut kāda komiteja sešu cilvēku sastāvā nomināli tomēr pastāvējusi. B. Kalniņš savukārt apgalvo, ka 1943. gada 13. augustā esot nodibināta nelegāla Latvijas Centrālā padome, kurā ar profesoru Konstantīnu Čaksti priekšgalā par biedriem bijis viņš un daži bijušie zemnieksavienībnieki.¹⁷⁴ Ja par iepriekš minēto buržuāziski nacionālistisko sīko grupiņu «nelegālo» darbību tomēr ir palikušas vēsturē kaut kādas pēdas — lapiņas un avīzes, tad šī «solīdā», «centrālā» organizācija nav atstājusi neko, tāpēc, dabiski, nav arī bijusi zināma iedzīvotājiem, uz kuru vadīšanu tā bija pretendējusi. S. Miliniemi, kas Latvijas Centrālo padomi ir ievēdis otrā pasaules kara historiogrāfijā kā reālu pretestības organizāciju, balstās tikai uz paša B. Kalniņa subjektīvajām liecībām, kas rodamas viņa grāmatā. Visa Padomes «darbība», pat pieņemot par ticamu B. Kalniņa sastāstīto, aprobežojusies ar pāris slepenām nelielām sanāksmēm un sakaru zondēšanu ar Rietumu kapitālistiskajām valstīm. Taču šis «pretestībnieks» nekautrējās paziņot, ka viņa «strādnieku» partija principiāli apkarojusi tā laika vienīgos patiesos pretestības izrādītājus — sarkanos latviešu partizānus. Līdz ar to B. Kalniņš pilnīgi solidarizējās ar nacionālistiski šovinistiskajām buržuāzijas aprindām. «Noraidāma katra sadarbība ar vācu okupācijas varu un tāpat noraidāma padomju partizāņu atbalstīšana,»¹⁷⁵ — tā 1943. gada vasarā esot deklarējis B. Kalniņš ar trim saviem kompanjoniem.

Šāds lozungs bija nodevīgs un reizē nereāls. Gaidīt, rokas klēpī salikušam, kļuva neiespējami. Nevarēja izvairīties no mobilizācijas, nepretojoties vācu un latviešu policijai, kas ar suņiem dzina pēdas dezertieriem. Bija jāaizstāvas — uz to patriotus mudināja LK(b)P. Bija tikai viena mēraukla patiesa patriotisma izsvēršanai — aktīva cīņa pret okupantiem un to vietējiem rokaspuišiem.

Plāpīgais F. Cielēns, pats to īsti neapjauzdams, ir visai trāpīgi raksturojis pseidopretestības organizācijas niecību: «Manuprāt, tai trūka aktīva dinamisma un tai nebija pietiekami plaši sakari ar tautu. Tajā apvienotās organizācijas bija vājas, un tā neizdeva arī savu preses orgānu. [...] mašīnai trūka tvaika, un vadītāji gaida, kad pienāks likteņa virzīts vilciens, kuram tad gudrā [!] lokomotīve pieslēgsies.»¹⁷⁶ Iluzoriskais vilciens, protams, nepienāca un gudrajiem gaidītājiem — šādu tādu «demokrātu» un sociāldemokrātu grupēi — bija jābēg, kur kājas nes un acis rāda. Dažus «pretestībniekus» tomēr drošības policija 1944. gada pavasarī arestēja un pārvietoja uz Vāciju kā «goda cietumniekus». Viens no viņiem — K. Čakste gan saslima un nomira Štuthofas nometnes evakuācijas laikā. Der atcerēties, ka Štuthofas nāves nometnē par piedalīšanos LK(b)P vadītajā nelegālajā cīņā pret okupantiem bija ieslodzīti ap 7000 latviešu patriotu un tikai daži no viņiem atgriezās dzīvē.¹⁷⁷

Daudzi tūkstoši bija ieslodzīti un gāja bojā citās koncentrācijas nometnēs vai tika nošauti. Tie bija patiesie patrioti un pretestības kustības dalībnieki.

Noskaidrosim, kāda politiska jēga bija dažu sociāldemokrātu un «demokrātu» rosmei, dibinot Latvijas Centrālo padomi. Tieši 1943. gada augustā Sarkanā Armija Kurskas kaujā salauza vērmahta murgurkaulu, sagraujot tā tanku karaspēka izlases daļas. Tās atjaunot jau vairs nebija hitleriskās Vācijas spēkos. Arī politiski tuvredzīgie tagad atskārta, ka nav tālu tas laiks, kad hitlerieši, «iztaisnojot fronti», bēgs no okupētās Latvijas, ka drīz atgriezīsies Sarkanā Armija, tiks atjaunota padomju vara. Antifašistiskā cīņa un partizāņu kustība, kuru iedvesmoja un vadīja komunisti, šajā laikā meta augstu vilni, bet nacionālistu sīkās puslegālās vai nelegālās grupas neguva atbalstu. «Policejiskajiem nacionālistiem» nebija cerību dabūt savā pusē patriotiski noskaņotos, pēc aktīvas darbības alkstošos cilvēkus, kuri vēl nebija atbrīvojušies no nacionālistiskiem aizspriedumiem. Bet «demokrāti» vēl varēja cerēt, ka viņiem izdosies pārvilināt šo svārstīgo kontingentu, nelaist pie komunistiem. No tā visa secināms, ka šajā situācijā latviešu nacionālisti izspēlēja savu nelegalitātes kārti tādēļ, lai sabotētu reālo antifašistiskās cīņas fronti pašā Latvijā, lai ar nacionālistisku demagoģiju maldinātu cilvēkus, gatavotu provokācijas pret padomju varu nākotnē. Šāda tipa provokācija bija, piemēram, tā saucamā «Aspazijas testamenta» sastādīšana 1943. gada rudenī, kas atmaskota padomju literatūrā.¹⁷⁸

Vēl pilnīgāk Latvijas Centrālo padomi atmasko tās 1944. gada pavasarī safabricētais provokatoriskais manifests. F. Cielēns atzinies, ka viņš ir bijis tā autors. Šai laikā sākās Padomju Baltijas atbrīvošana un atbalstu tautā neatradušie «pretestībnieki» metās galējā avantūrā. Odiozā petīcija, kurai F. Cielēns vāca «prominentu» latviešu parakstus, bija adresēta Rietumvalstu un arī... Vācijas valdībai. Faktiski tā neatšķīrās no agrākajiem Valdmaņa «memorandiem»: ja jūs atzīsiet kādu juridisku statusu Latvijas valstij, mēs atbalstīsim mobilizāciju.¹⁷⁹ Līdz Rietumiem šī petīcija nenonāca, bet līdz Berlīnei gan. F. Cielēns to esot iesniedzis R. Bangerskim, tas virzījies tālāk Himleram. Beigās A. Rozenbergs nolamājis stulbos latviešus. Ir saglabājusies A. Rozenberga 1944. gada 3. jūlija vēstule ģenerālkomisāram O. Dreksleram,¹⁸⁰ kurā ministrs liek saukt pie atbildības tos Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas mācības spēkus, kas parakstījuši petīciju. Tātad nieki vien ir visa F. Cielēna dižošanās, ka viņš it kā esot savācis vairāk nekā simt bijušo ulmaniešu politisko un reliģisko darboņu, kā arī redzamu intelligentu parakstu. Nez vai viņš nebūs nelietīgi apmānījis dažus Lauksaimniecības akadēmijas pasniedzējus, pie kuriem, dzīvodams Jelgavas tuvumā, viņš šajā laikā vairākkārt viesojies, lai tie paraksta muļķīgo un kaitīgo petīciju.¹⁸¹ Drošības policijai neizdevās izrēķināties ar šiem naivajiem intelligentiem, jo Sarkanā Armija pēkšņā uzbrukumā atbrīvoja Jelgavu. Iznāk, ka Latvijas Centrālā padome un F. Cielēna darbošanās ar petīciju nebija nekas vairāk kā provokācija,

kuras nolūks bija sakompromitēt latviešu inteligenci. Pie tam pats F. Cielēns, allaž palikdams sveiks un vesels, pat iedrošinājās teikt publisku runu pie Aspazijas kapa. Varbūt Štāleķera piezīmei par «draudzīgo» sociāldemokrātu partiju bija pavisam konkrēts zemitēksts?

Droši varam apgalvot vienu: LSDSP galēji labējā virsotne, kas draudzējās ar latviešu liberālo buržuāziju, vācu okupācijas gados koķetēja arī ar ekstrēmām aprindām un kara noslēgumā, baidīdamās no atbildības par nacionālo nodevību, aizbēga no dzimtenes. Vācu drošības policijas arhīvi šodien palīdz noskaidrot to, kas agrāk bija nezināms. Tā, jau 1942. gada 19. jūlijā gestapo priekšnieks Millers, reaģējot uz pretestības kustības straujo augšanu okupētajās zemēs, deva rīkojumu sākt provokatorisku «nelegālas musināšanas» propagandu. 1943. gada 6. augustā (atkal šis mēnesis!) Valsts galvenās drošības pārvaldes vadītājs Kaltenbrunnrs uzlika par pienākumu visiem drošības policijas un drošības dienesta priekšniekiem okupētajā teritorijā enerģiski izvērst «nelegālu» musināšanas darbu, lai vājinātu antifašistisko pretestības kustību. Policijas aģentiem, izdodot savus «nelegālos» izdevumus, iekļūstot patriotiskās pagrīdes spiestuvēs u. tml., bija demagoģiski jānosoda sadarbība ar komunistiem — kaujiniecisko pretestības kustības kodolu, kas it kā apdraudot tautu nacionālo eksistenci. Musinoši «nelegāli» izdevumi parādījās arī Latvijā. Jau minējām, ka «Tautas Balss» 7.—9. numuri bijuši tieši drošības policijas aģentu darinājumi. 1943. gadā partizāņu darbības rajonos «puslegāli» tika izplatītas provokatoriskas lapeles ar baismu stāstiem par it kā notikušām slepkavībām un laupīšanām Lubānas apkārtnē. Jāpiezīmē, ka šo izdevumu ilustrēšanai tika izmantoti pašu hitleriešu briesmu darbu fotouzņēmumi. Tas viss tika darīts pilsoņu šausmināšanai un partizāņu kompromitēšanai.

Līdzīgi anonīmi pretpadomju smērējumi iznāca arī «Kurzemes katlā» 1944./45. gadā, kā, piemēram, neesošu latviešu nacionālistisko partizāņu izdevums «18. novembris», šķietami nelegālie provokatoriskie izdevumi, kā «Padomju Latvija» u. tml. Zīmīgi, ka šiem drošības policijas un vērmahta propagandas materiāliem mēģināja piešķirt «nacionālu», «nelegālu» un «neatkarīgu» izdevumu nokrāsu. Provokāciju meistari cerēja, ka politiski tuvredzīgos un vientiesīgos cilvēkus apmānīs izdevumu pseidonacionālais un pseidonelegālais izskats. Atklāti fašistiskajiem publicējumiem neviens godīgs cilvēks vairs neticēja. Jāpiezīmē arī, ka iedzīvotāji, ilgus gadus izslāpuši pēc taisnības balss, labprāt lasīja jebkuru nelegālu pretvācu literatūru. «Legāla nelegalitāte ir pašreizējais Kurzemes apstākļiem vislabāk piemērotais darbības veids,» — tāds bija sarkano partizāņu apkarotājas organizācijas «SS Jagdverband» ciniskais konstatējums.¹⁸²

Musinoši provokatorisks raksturs bija arī G. Celmiņa «nelegālajai» darbībai. Pērkonkrustiešu fireram bija pamats būt nemierā. Neraugoties uz viņa paša un viņa rokaspuisiņu pūliņiem reiha labā, G. Celmiņam neatradās kaut cik vadošs postenis kādā no «pašpārvaldes» resoriem. Latviešu fašistu vadītāja robustā figūra likās ne-

pieņemama pat hitleriešiem. 1943. gada oktobrī, kā atzīmēts drošības dienesta materiālos,¹⁸³ saniknotais neveiksminieks ar nelielu līdzzinātāju pulciņu sāka pavairot «nelegālu» avīzi, kurai deva nosaukumu «Brīvā Latvija». Šajā izdevumā viņš izsmēja savus veiksmīgākos konkurentus no «civilpārvaldes» kā nejēgas un nemākulus. Savās politiskajās prasībās «nelegālists» nereti izrādījās pat reakcionārs nekā okupācijas laika oficiālā prese. Tā, piemēram, 1943. gada 14. decembra numurā viņa avīzele pārmeta vācu drošības policijai padomju piekritēju... nepietiekami stingru (!?) vajāšanu. Tāpat kā iepriekš minētie nelegālie izdevumi, arī «Brīvā Latvija» par savu galveno mērķi uzskatīja komunistu vadītās antifašistiskās pretestības kustības apkarošānu. 1943. un 1944. gada mijā pēdējā bija ieguvusi masveida raksturu. «Latviešiem par katru cenu,» bija rakstīts «Brīvās Latvijas» 14. decembra numurā, «jārūpējas pašiem, lai tie sašutumā par vācu netaisnību un nemākulību nesāktu sadarboties ar komunistiem» [ret. — V. S.]. Vācu drošības policija 1944. gada martā apcietināja G. Celmiņu un izsūtīja uz Flossenburgas nometni, kur viņam, tāpat kā citiem «prominentiem» ieslodzītajiem, tika radīti īpaši apstākļi — ierādīta atsevišķa kamera ar... klozetu. Par pēdējo viņš īpaši jūsmoja savos pēc kara steigā izdotajos memoāros. Iztēlodamies par latviešu patriotu, G. Celmiņš dižojās, ka visu vainu par «Brīvās Latvijas» izdošanu viņš esot uzņēmies «uz sevīm».¹⁸⁴ Taču nesen uzietie drošības dienesta vadītāja Dr. Langes ziņojumi gestapo priekšniekam Milleram liecina, ka «tēraudcietais pretestībnieks» bez īpašas piespiešanas tika izdevis pratinātajam visus savus desmit palīgus — pārkonkrustiešus un šucmaņus.¹⁸⁵

Tāda, galēji reakcionāra bija dažādo nacionālistiskās «opozīcijas» grupiņu un «nelegālo» izdevumu būtība: tie centās iemidzināt un paralizēt savu tautu drausmīgā iznīcības drauda priekšā, negēlīgi apkarot komunistu vadīto antifašistisko pagrīdi un partizāņu kustību. Kopīgās šķiru intereses galu galā satuvināja latviešu nacionālistiskās buržuāzijas dažādos grupējumus, kuriem, par spīti to atšķirīgajai politiskajai orientācijai, izveidojās kopīga koncepcija par vēlamo kara perspektīvu.

1943. gada oktobrī, kad sacēlās «autonomijas» jezga, Himlera dienests Latvijā meta galdā vēl vienu nacionālistisku trumpi — atļāva dibināt legālu organizāciju latviešu fašistu apvienošanai. Tā tapa «latviešu cīņas organizācija «Līdumnieks»». Šī ideja labu laiku brieda Langes apartamentos. 1943. gada 1. aprīļa ziņojumā Berlīnei doktors izklāstīja tās politisko mērķi un saturu: «Provāciski noskaņotie latvieši pēdējā laikā norāda [...] ka latviešu tautā vajadzētu radīt vai arī pieciest (!) tādu tautas kustību, kura līdzīgi nacionālsociālistu partijai Vācijā dotu latviešiem vienotu politisko un pasaules uzskata ievirzi. [...] Leģionāriem, brīvprātīgajiem, šucmaņiem, kā arī latviešu jaunatnei ir vajadzīgs ideāls, par kuru būtu vērts cīnīties un mirt. [...] Pieļaujot tādējādu tautas kustību, partiju vai tamlīdzīgu ierīkojumu, ar ko varētu radīt ventīli sadambētiem

nacionāliem un nacionālistiskiem instinktiem, kas citādi varētu izlauzties pret vācu okupācijas varu. Sagaidāms gan, ka šīs kustības locekļus viņu pašu tautas brāļi terorizēs un nicinās. [...] Vāciešiem draudzīgo noskaņojumu sākumā nevajadzētu uzsvērt [ret. — V. S.], jo tad pastāvēt briesmas, ka vācu civilpārvaldes pasākumu kritiku pārnestu uz partiju...»¹⁸⁶

Viss notika pēc Langes scenārija. Par vadītājiem viņš bija izvēlējies fašistisko arodbiedrību darboņus pārkonkrustiešus, kas bija divus gadus nodarbojušies ar sīkām provokācijām. Drošības policijas un drošības dienesta aģentam Alfonam Raitumam, kas joprojām palika Arodbiedrību savienības Rīgas pilsētas un lauku novada pārstāvniecības vadītājs, sākumā tika uzdots pārzināt «Līdumnieka» propagandas daļu, bet kopš 1944. gada aprīļa — visu organizāciju. «Līdumnieka» funkcionāri klaigāja radiofonā, iedzīvotāju sapulcēs un presē. Iznāca ilustrēts nedēļas laikraksts «Līdums», kura izdevējs bija senais abvēra aģents Elmārs Saulīte, bet galvenais redaktors — drošības policijas aģents Harijs Maldonis.

Kāds tad «ideāls» tika sameistarots jaunizceptajiem latviešu nacionālsociālistiem? «Viens no mūsu diženākajiem mērķiem ir cīņa par latviešu tautas brīvību un cīņa par jaunu sociālo taisnību — latviešu sociālismu»,¹⁸⁷ vēl 1944. gada 7. jūlijā plātījās «arodu savienības prezidents» A. Roja. Tātad ne mazāk, ne vairāk kā par sociālismu! Viņš pat teicās esam atradis «latviskā sociālisma celmlauzi», kas ilgu gadu pirms kara ar labiem panākumiem «iemiesojis dzīvē šo principu». Domāts bija kāds... fabrikas īpašnieks, kuru okupanti nešēn bija suminājuši.

Tā, latviešu fašisti vācu nacionālsociālisma sagraves priekšvakarā bija saņēmuši savu idejisko saimnieku atļauju mētāties ar vishumānistiskākajiem saukļiem par brīvību, taisnību, sociālismu. Un šos vārdus viņi neganti ekspluatēja. Izdienējušais pulkvežleitnants Valdemārs Reiznieks savukārt apmētāja ar dubļiem sociālisma valsti PSRS.¹⁸⁸ Taču pretīgā ākstišanās rezultātus nedeļa — politiskais novadventilis nedarbojās. Piepildījās Langes bažas, ka «līdumniekus» nicinās un no viņiem vairīsies kā no gestapo aģentiem. Pat buržuāziskie darboņi bija sapratuši, ka ar «līdumnieku» palīdzību vācu aģentūra mēģinājusi «iefiltrēties latviešu sabiedriskajā dzīvē».¹⁸⁹ 1944. gada rudenī, kad zem Sarkanās Armijas triecieniem cita pēc citas bruka vēрмаhta pozīcijas Baltijā, pienāca «līdumnieku» politiskās ekvilibristikas loģisks atrisinājums — viņi kļuva par hitlerisko izlūkdienestu diversantu bandu organizētājiem. A. Raitums, uzlicis nopelnītos SS šturmbanfīrera uzplečus, pēc bēgšanas no Rīgas 1944. gada oktobrī tika iecelts par diversantu organizācijas «SS Jagdverband Lettland» štāba politiskās daļas priekšnieku.

1944. gada vasarā visi iespējamie nacionālistiskās musināšanas varianti bija izmēģināti — bez kaut cik jūtama efekta. Latvijas darba tauta nīda okupantus, vairījās no sadarbošanās ar visāda veida nacionālistiem — «policejiskajiem» un «nelegālajiem». Neizdevās uzpūst Latvijas iedzīvotāju vidū šovinistisku psihozi, sanaidot

latviešus ar krieviem, sēt neticību pret padomēm. Uzvaru svinēja LK(b)P paustā un masu antifāšistiskā cīņā iemiesotā tautu draudzības un padomju patriotisma politika.

Padomju tautu draudzības triumfs

Viens no galvenajiem avotiem, kur padomju zeme smēla spēku un izturību nāves cīņā pret fašistisko Vāciju, bija padomju tautu draudzība. «Bargā pārbaude PSRS nesatricināmībai,» teikts PSKP CK 1972. gada 21. februāra lēmumā, «bija Lielais Tēvijas karš. Sadursme ar cilvēces bīstamāko ienaidnieku — hitlerisko fašismu — uzskatāmi demonstrēja, ka padomju tautas tikai savienībā, tikai kopējiem spēkiem var nosargāt savu brīvību un neatkarību, savus revolucionāros iekarojumus.»¹⁹⁰ Tautu draudzība — šī apbrīnojamā parādība cilvēces vēsturē, kas ir pārpilna ar postošu karu un ekspluatatoru izprovocētajām tautu naida izpausmēm šķiru sabiedrībā, — ir neatņemama sastāvdaļa tieši jaunajā sabiedriskajā iekārtā, sociālismā. Padomju daudznāciju valstī tā aizsākās strādniecības kopīgo revolucionāro cīņu gaitās pret cara patvaldību, pieņēmas spēkā un attīstījās sociālistiskās revolūcijas gaitā un pilsoņu kara gados, nobrieda un uzplauka Padomju zemes sociālistiskās pārveidošanas procesā, Komunistiskās partijas vadībā konsekventi īstenojot ļeņinisko nacionālo politiku. Sociālismu ceļot, tika atrisināta viena no grūtākajām problēmām — likvidēta faktiskā nevienlīdzība starp mūsu zemes nācijām. Tās pārveidojās par sociālistiskām nācijām, kuras vienotā saimē saliedē sociālistiskās ražošanas attiecības un kopīgs nākotnes mērķis — komunisms. Jaunās ekonomiskās attiecības veidoja jaunas attieksmes starp šķirām un tautām, kas spilgti izpaužas visas padomju sabiedrības morālpolitiskajā vienībā. Te arī meklējams dziļākais pamats brīnumam, kuru nespēja izskaidrot pat mums labvēlīgi noskaņoti ļaudis buržuāziskajos Rietumos: vēl nesen agrāra, atpalikusi zeme ne tikai izturēja vācu karaspēka triecienu, bet izcīnīja spīdošu uzvaru pār hitlerisko Vāciju.

Kļūdainais priekšstats par Padomju Savienību kā nestabilu daudznāciju valsti, kā par «milzi uz māla kājām» izrādījās liktenīgs pašai agresijas uzsācējai — hitleriskajai Vācijai. Fašistiskās Vācijas vadītāji uzskatīja Padomju Savienību par «mākslīgu un irdenu liela skaita nāciju apvienību» un gaidīja, ka tā sabruks, saduroties ar pirmajām kara grūtībām. Hitleriskā propaganda un okupācijas administrācija centās darīt visu, lai panāktu padomju tautu draudzīgās saimes sairšanu, lai sētu nacionālo neuzticību, lai sanaidotu sociālistiskās nācijas. Šim nolūkam izmantoja gan baltemigrantus, gan vietējos buržuāziskos nacionālistus. Hitleriešu dokumentu krājumā — tā sauktajā Zaļajā mapē — var atrast šādus ieteikumus vācu okupācijas karaspēkam: «Baltijas zemēs — izmantot Vācijas interesēs pretrunas starp lietuviešiem, igauņiem, latviešiem un krieviem.. Dienvidos izmantot mūsu interesēs iespējami esošās

pretrunas starp ukraiņiem un lielkrieviem . . . Kaukāzā izmantot mūsu interesēs pretrunas starp iezemiešiem — gruzīniem, armēņiem, tātāriem — un krieviem.»¹⁹¹ Kūdīdami tautas citu pret citu, iebrucēji melīgi centās sevi iztēlot par iekaroto tautu draugiem un atbrīvotājiem — «svētā» privātīpašuma un nacionālās neatkarības aizstāvjiem.

Pār padomju tautām savilkās baigs iznīcības un verdzības drauds. Hitleriskās Vācijas nodevīgajam uzbrukumam padomju tautas atbildēja ar Tēvijas karu. Atsaucoties partijas aicinājumam, visa zeme pārvērtās par vienotu kara nometni. Cieši saliedētas ap partiju un Padomju valdību, uz nāves kauju pret iebrucējiem cēlās visas PSRS tautas un nācijas ar savu vecāko māsu — lielo krievu tautu — priekšgalā, jo saprata vēsturisko patiesību, ka tikai vienotas, kopējiem spēkiem tās var uzvarēt draudīgo pretinieku un tādējādi saglabāt savu tautu neatkarību un dzīvību. Padomju tautu draudzības un patriotisma jūtas kļuva par varenu materiālu spēku, kas izšķiroši noteica kara gaitu un tā iznākumu.

Latvijas strādniecība, revolucionāri, komunisti nostaiģājuši slaveni, bet reizē arī smagiem upuriem pārpilnu cīņu ceļu — no Jau-nās strāvas un Rīgas dumpja līdz pēdējās ekspluatatoru šķiras — budžu — likvidēšanai sociālisma uzvaras rezultātā. Ne vienu reizi vien revolūcijas spēki šai ceļā cieta sakāvi, ārējās un iekšējās kontrrevolūcijas pārspēka priekšā bija spiesti atkāpties. Latviešu proletariāts, lielinieku — boļševiku vadīts, cīņas rūgtās pieredzes mācīts, jau gadsimta sākumā saprata, ka vienam tam mazajā Latvijā nav cerību nosargāt revolūcijas iekarojumus pret apvienoto reakciju. Ja revolūcijas spēkiem nebūtu bijis, kur atkāpties, lai atvilktu elpu un sagatavotos jaunai cīņai, smagie sakāves gadījumi pagātnē varēja beigties traģiski — ar revolūcijas avangarda un aktīva pilnīgu iznīcināšanu. Tā tas bija 1917./18. gadā, proletariātam, bezzemniekiem un sarkanajiem strēlniekiem atstājot Rīgu un Vidzemi, tā tas bija arī 1919./20. gadā, kad Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas plašais aktīvs, kas pēc padomju krišanas nevarēja aiziet pagrīdē, izglābās no fiziskās iznīcināšanas tikai tāpēc, ka atrada glābiņu draudzīgajā Padomju Krievijā. Tā tas bija arī 1941. gadā. Krievu tauta, tāpat arī citas padomju tautas, vienmēr devušas viesmīlīgu pajumti latviešu un citu zemju revolucionāriem. Padomju valdība un Padomju Savienības Komunistiskā partija, pildot savu internacionālo pienākumu, nerimstoši rūpējās par brālīgo partiju un zemju revolucionāru un komunistu uzņemšanu, vispusīgi tos atbalstīja, kā arī gatavoja turpmākām revolucionārām cīņām. Un latviešu revolucionāri nebija tikai ciemiņi vien, jo, pildot revolucionāru pienākumus, viņi neželēja savus spēkus, asinis un dzīvību padomju varas aizstāvēšanai Krievijā, sociālisma uzcelšanai Padomju Savienības republikās.

Latviešu komunistu vadītājs, lielā Ļeņina skolnieks un līdzgaitnieks Pēteris Stučka arvien uzsvēra šo latviešu revolucionāro internacionālo pienākumu — nosargāt pirmo sociālisma zemi. «Jo jāatminas labi,» P. Stučka rakstīja 1918. gada 24. novembrī, «ka Latvijas

kā padomju republikas brīvība galu galā tiks izšķirta ar ieročiem kādā no Krievijas frontēm un ne Rīgā vai Liepājā. Jā, ja kristu Padomju valdība Maskavā, tad Baltijas jūrā tiktu iedzīta arī Latvijas Padomju Republika.»¹⁹² Tātad latviešu revolucionāra izpratnē republikas būtiskās intereses, tautas nākotnes izredzes allaž saistījušās ar lielā kaimiņa — Krievzemes — likteņiem, ar PSRS cīņām un uzvarām.

Aleksejs Tolstojs meistarīgi attēlojis, ko izjuta latviešu strēlnieki un čekisti, partijas un padomju darbinieki, kas pilsoņu kara gados, nesaudzējami sevi, cīnījās pret ārzemju interventiem un vietējo kontrrevolūciju vistālākajos lielās Krievzemes nostūros, lai atgūtu savu zaudēto mazo dzimteni — Padomju Latviju. «Gar zilaļiem vagoniem stāvēja sārtie, brašie latviešu strēlnieki. Glābdama sevi, revolūcija bija upurējusi viņu dzimteni. Tas bija pavisam grūti aptverams. Latvieši bija pazaudējuši dzimteni. Lai to atgūtu, bija vajadzīgs ilgs un likumains ceļš cauri Ukrainas, Krievijas, Sibīrijas līdzenumiem, cauri revolūcijas uzvarām un tautām, kuru vārdus latvieši dzirdēja pirmo reizi. Grūti bija iztēloties šādu ceļu, grūti bija izšķirties. Nesatricināmi, bargi, šautenes cieši satvēruši, viņi raudzījās garāmejošā Ņeņinā. Šā cilvēka dzīvība bija arī viņu dzīvība, viņu cerība.»¹⁹³ Tātad latviešu draudzībai ar krievu tautu un citām padomju tautām ir dziļāks, likumsakarīgs pamats — šī draudzība laika gaitā izaugusi no vēsturiskās nepieciešamības un kļuvis par objektīvu neizbēgamību. Patiess latviešu patriots un revolucionārs nevarēja nebūt revolucionārās Krievijas draugs, nevarēja nebūt internacionālists. «Un te arī gan meklējama tā atslēga, kādēļ Latvijas proletariāts bija tik brīvs no nacionālšovinistiskiem murgojumiem un tik labprātīgi lējis savas asinis savas šķiras un līdz ar to visas cilvēces labā ne vien Latvijā, bet pa visu neaptveramo plašo Krieviju,»¹⁹⁴ rakstīja P. Stučka.

Padomju tautu karā pret vācu fašistu iebrucējiem stājās arī Padomju Latvijas darbaļaudis. Jaunās padomju republikas īpatnība bija tā, ka darbaļaužu cīņa pret hitleriskajiem iebrucējiem savijās ar asu šķiru cīņu pret «savu» nacionālistisko buržuāziju, kura cerēja ar okupantu palīdzību atkal uzkundzēties savai darba tautai un tāpēc sāka nelietīgi kalpot svešajiem iekarotājiem. Tas ārkārtīgi sarežģīja un apgrūtināja jau tā bezgala smago cīņu ar vācu iebrucējiem. Atjaunojie strādnieku gvardes bataljoni un iznīcinātāju vienības, kuras saskaņā ar VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumu izveidoja no padomju aktīva Padomju Latvijas pilsētās, bija strādnieku šķiras brīvprātīgas militāras formācijas; to rindaš, kurās bija daudz tautību pārstāvji, atspoguļoja iedzīvotāju nacionālo sastāvu.

Ar PSRS Augstākās Padomes Prezīdija dekrētu izsludinātā vispārējā mobilizācija, kuru apgrūtināja pretinieka straujā virzišanās un ekspluatatoru šķiras palieku pretestība republikā, Latvijas PSR teritorijā netika veikta. Līdz ar to kara sākumā daudzi darba cilvēki nevarēja iesaistīties kaujās pret fašistiskajiem iebrucējiem.¹⁹⁵

Latvijas strādniecības militārās formācijas grūtajās atkāpšanās kaujās, nežēlojot sevi, rādīja nemirstīgus padomju patriotisma

Latviešu gvardes strēlnieku divīzijas komandiera
gv. ģenerālmajora BRANTKALNA

Aicinājums

latviešiem, kas kalpo vācu armijā

Vācieši, latviešu tautas senseie ienaidnieki, laupa un posta mūsu dzimteni Latviju, vajā mūsu tautu, aizdzen desmitlēm tūkstošus mūsu brāļus un māsas uz Vācijas katorgas darbos, iznīdē latviešu kultūru.

**BET PADOMJU SAVIENĪBAS TAUTU VARENĀ UN
UZVAROŠĀ SARKANĀ ARMIJA GRAUJ UN IZNĪCINA
VĀCIEŠUS UN IET PALĪGOS LATVIEŠU TAUTAI.**

Latviešu tauta vienmēr atradusies draudzībā ar savu vecāko māsu — krievu tautu. Krievu tauta vienmēr palīdzējusi mums, latviešiem, aizstāvēt savu valsti un nacionālo neatkarību pret vācu verdzības nesējiem.

Arī tagad, lielā Tēvijas kara gados, Sarkanās Armijas rindās, plecu pie pleca ar krievu, ukraiņu, baltkrievu un citām

piemērus. Sarkanās Armijas sastāvā cīnoties plecu pie pleca ar krieviem, ukraiņiem, baltkrieviem, igauņiem, nostiprinājās savstarpēja uzticība un cieņa, radās patiesa ieroču draudzība. Bezgala mīlot savu mazo republiku, latviešu strādnieki dziļi apzinājās un savā rīcībā vienmēr sekoja proletāriskā internacionālisma principiem, saprotot, ka tikai fašistiskās Vācijas sagrāve, tikai Sarkanās Armijas uzvara var novērst drausmīgo likteni, kāds gaida Eiropas tautas, ja uzvarēs hitlerieši. Politvadītājs M. Sircovs, kas redzēja latviešus kaujā, 8. armijas avīzē «*Ўејинский путь*» 1941. g. 10. oktobrī rakstīja: «Latviešu brīvprātīgie priekšējās līnijās ierakumos stāv līdzās krieviem, ukraiņiem, baltkrieviem, kazahiem. Naidā, asiņainā naidā un svētā atriebībā kvēlo viņu sirdis. Vāciešus viņi kauj nikni, bez žēlastības liek tiem ar asinīm samaksāt par izmocīto Latviju. Viņi zina, ka ienaidnieka sagrāve pie Ļeņingradas nesīs brīvību arī latviešu tautai. Viņi karo, lai tuvinātu to laiku, kad Daugavas un Gaujas krastos atkal plauks pavasaris.»

1941. gada augustā — kritiskajās kara dienās, pareizi saprotot savu internacionālo pienākumu, LK(b)P Centrālā Komiteja lūdza PSRS valdībai atļauju formēt jaunu latviešu strēlnieku divīziju,¹⁹⁶ lai organizēti iesaistītu kaujās pret iebrucējiem evakuējušos Latvijas PSR iedzīvotājus. 201. Latviešu strēlnieku divīzija (no 1942.

NETICIET HITLERIEŠU BLĒŅĀM!
GLĀBŠANĀS CEĻŠ JUMS IR!

Nekavējoties, kamēr nav par vēlu, pārtrauciet kalpot hitleriešu armijai, pagrieziet ieročus pret vāciešiem! Iznīciniet vāciešus un nodevējus! Pārnāciet Sarkanās Armijas vai partizāņu pusē. Un latviešu tauta piedos jūsu vainu.

Mēs sagaldāsim jūs kā brāļus, ne mats nenokritīs no jūsu galvām, brīvi jūs varēsiet atgriezties dzimtenē pie savām ģimenēm.

NEKAVĒJIETIES! PĀRNĀCIET PIE MUMS!

*Latviešu gvardes strēlnieku
divīzijas komandieris
90. ģenerāl. majors B. Brantkalns*

Latviešu gvardes strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora Brantkalna aicinājums (fragmenti).

gada beigām — 43. gvardes strēlnieku divīzija) izstaigāja garu, grūtu un asiņainu kauju ceļu no Maskavas līdz Kurzemei: gadu cīnījās Valdaja augstienē un Lovates krastos, piedalījās Latgales atbrīvošanā, Aiviekstes forsēšanā un — jau 130. Latviešu strēlnieku korpusa sastāvā — «Kurzemes katla» ieilgušajā un sāpīgajā aplenkšanā. Kritušo vietā nāca klāt jauns papildinājums — dažādu padomju tautu pārstāvji. Un zīmīgi — viņi visi iejutās latviešu gvardu kolektīvā kā savējā, pārņēma un vairoja latviešu strēlnieku kaujas tradīcijas.

Kopīgi izbristās kara ceļu dangas, ierakumu dubļos un piesniņģušos mežos zem viena šineļa pārgulētās naktis, vienā strēlnieku bedrē pārļautās pretinieka artilērijas viesuļugunis, kopīgos brāļu kapos guldītie kara draugi un paziņas — no visa pārdzīvotā daudz nacionālo padomju divīziju sastāvā izauga patiesa ieroču brālība. Tādas attiecības varēja izveidoties tikai padomju karavīru vidē, kur tiek respektēts ikvienas tautas nacionālais lepnums un cilvēku rīcību nosaka savstarpējas saprašanās un uzticēšanās, sadarbības un izpalīdzības principi. «Miera laikā izauklētā Padomju Savienības tautu draudzība ar spilgtu liesmu uzliesmoja kara gados un pārsteidza aiz robežām ne tikai mūsu ienaidniekus, bet arī draugus,» rakstīja Lielā Tēvijas kara dienās PSRS Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs M. Kaļiņins. «Šī draudzība norūdījās smagajos kara

pārbaudījumos. Dabiski, ka tā sevišķi jūtama frontē, kur cilvēks nepārtraukti pakļauts briesmām un kur tādēļ uzticībai blakus esošam biedram jābūt pilnīgai. Fronte ir pārbaudes akmens, uz kuru starp daudzām citām cilvēka jūtām tiek pārbaudīta arī uzticība un draudzība.»¹⁹⁷

Padomju patriotisma, Dzimtenes mīlestības vārdā padomju karavīri frontē veica neaizmirstamus varoņdarbus. Varonība Sarkanajā Armijā bija masveida, ar kaujas ordeņiem un medaļām apbalvoto skaits, karam beidzoties, sniedzās miljonos. Lielā Tēvijas kara varoņu vidū ir visu Padomju Savienības nāciju un tautību pārstāvji. Tā, par vīrišķību un varonību kara pirmajos mēnešos — tātad kara visgrūtākajā posmā — Padomju valdība apbalvoja vairāk nekā 170 tūkstošus karavīru, kuri pārstāv 69 tautības. No tiem — 128 732 krievi, 33 191 ukraiņi, 5411 baltkrievi, 1035 kazahi, 976 gruzīni, 913 armēņi, 488 latvieši, 419 uzbeki, 302 azerbaidžāņi, 150 moldāvi, 84 kirgīzi, 59 turkmēņi, 56 igauņi, 25 lietuvieši u. c.¹⁹⁸

Lai arī no Latvijas, karam sākoties, kopā ar Sarkanā Armiju paspēja atiet tikai kādi pāris desmit tūkstoš vīru un jauniešu karadienesta vecumā, viņi pašai ziedot, ar kvēlu patriotisku degsmi piedalījās smagajās kaujās par Padomju zemes aizstāvēšanu un guva augstu partijas un Padomju valdības atzinību.

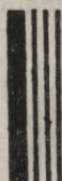
Latviešu tauta gaidīja savu atbrīvotāju — Padomju Armiju. Tās īstie dēli latviešu strēlnieku pulkos cīnījās pret hitleriešiem frontē visus garos kara gadus, aizstāvot savas tautas godu, brīvību un dzīvību, vairojot sarkano strēlnieku kaujas slavu. Latviešu strēlnieku gvardu rindās brīvprātīgi stājās patiesi savas Dzimtenes patrioti. Turpretim okupantu uzspiestais un vietējo kangaru sašutētais «brīvprātīgais latviešu SS leģions» tapa un noturējās kopā tikai esesiešu asiņainā terora dēļ. Daudzi ar varu mobilizētie latviešu vīri un jaunieši izmantoja jebkuru izdevību, lai dezertētu no tā. Viņi ieklausījās padomju pavēlniecības, arī 130. Latviešu strēlnieku korpusa komandiera ģenerāļa D. Brantkalna aicinājumos: «Bēdziet no vāciešiem! Pārnāciet mūsu pusē!» Veltas bija policejisko nacionālistu — virsnieku un esesiešu — pūles ar meliem un naida kūdīšanu sarīdīt mobilizētos pret Padomju Armiju. 1944. gada jūlijā, kad sākās Baltijas frontes lieluzbrukums, latviešu leģions un policijas pulki pašķīda. Bijušais leģiona kapteinis K. Augstkalns avīzē «Latvija» (1952. gads) tieši tā arī novērtēja radušos situāciju: «Mūsu pašu samērā labi atpūtušās divīzijas (ap 20 000 cilvēku), atkāpjoties no Opočkas, abas izšķīda dažu dienu laikā.» Tikko 10. jūlijā pulksten 19.30 sākās 10. Gvardes armijas daļu trieciens, leģionāri bēga vārda pilnā nozīmē no kaujas lauka, atsakoties segt vācu daļu atkāpšanos, daudzi padevās gūstā padomju karavīriem. Fronte bija pārrauta dažās stundās. Un jau 11. jūlijā armiju grupējuma «Nord» štābs ziņoja vērmahta virspavēlniecībai, ka «abas latviešu SS divīzijas nav sevi attaisnojušas». 15. jūlijā sekoja atkārtota pavēle par abu divīziju izformēšanu, un 16. vācu armijas komandieris ģenerālis Laukss trāpīgi secināja: «Bija liela kļūda izmantot latviešu apvienības viņu pašu tēvzemes aizstāvēšanā.» Ne

Bēdziet no vāciešiem!

Droši pārnāciet
Sarkanās Armijas pusē!

15. LATVIEŠU SS DIVIZIJAS UN
2. BRIGĀDES KAREIVJI UN VIRSNIEKI!

1944. g. 26. martā kaujā pie Veļikajas jūs pašī pārlēcinājāties, ka Sarkanā Armija nesaudzīgi iznīcina visus, kas turpina kalpot vāciešiem un neatstāj bojāejaļ lemtu vācu armiju. Viena vienīga „katjušu“ zalve iznīcināja vairāk kā četrus simtus 34. pulka kareivju. Simti 32. pulka kareivju krita no artilērijas un ložmetēju uguns. Un cik jūsu kaļa biedru krituši pie Bele-Belkas un Volchovā, kur pilnīgi sagrāva 1. latviešu brigādi!

VĀCIEŠI JŪS KĀ VIENTIEŠUS, KĀ LIELGABALU GAĻU SŪTA BĪSTAMĀKAJOS FRONTES SEKTOROS, BET PAŠI IELIEN SĀDŽĀS, DZĪVO PA AIZMUGURI UN RIJ LATVIEŠIEM NOLAUPĪTO SPEĶI UN SVIESTU.

Padomju pavēlniecības uzsaukums latviešu policijas bataljonu un leģiona karavīriem.

tikai klūda, bet arī noziedzība dzīt latviešu vīrus nāvē par tautai naidīgu lietu. ^{199a}

Tāpat kā frontē, arī iēnaidnieka aizmugurē prethitlerisko cīnītāju pirmajās rindās atradās pilsētu un lauku proletārisko un pusproletārisko slāņu pārstāvji. Tā bija antifāšistiskās cīņas sociālā bāze. Buržuāziskā nacionālisma inde tiem nespēja nodarīt lielu postu, taču ārkārtīgais terors, apzinīgākās strādniecības daļas masveida iznīcināšana un cīņas organizācijas centru trūkums okupācijas sākumā kavēja pretestības kustības plašāku izvēršanos. Taču līdz ar pirmo labvēlīgo iespēju radās jaunas cīnītāju grupas — no strādniecības un trūcīgās zemniecības vidus, un, kaut gan hitleriešu prese nebeidza kļāgāt par Latvijas «nomierināšanu» un boļševisma «izrauvēšanu ar saknēm», okupācijas varasvīri latviešu strādniecībā un darba zemniecībā saskatīja bīstamu pretinieku.

V. Štāleķera atskaitē par einzacgrupas «A» darbību laikā no 1941. gada 16. oktobra līdz 1942. gada 31. janvārim teikts: «Latvija, sevišķi lielās pilsētas, dod pateicīgu augsni komunistiskajam darbam, turpretī lauki ir mazāk inficēti. Politiski nemierīgāka ir Latvijas austrumu daļa, Latgale [...] Sevišķs eventuāls nemieru centrs ir

Liepājas pilsēta, kura jau kopš krievu laikiem skaitījās par Latvijas sarkanāko pilsētu. [...] Daudzie ziņojumi liek secināt, ka pavasarī jārēķinās ar partizānu pastiprinātu darbību Latvijā.»¹⁹⁹ Tātad nav šaubu, ka hitlerieši Latvijas strādniecības pamatdaļu uzskatīja par komunistiski noskaņotu un no tās baidījās.

Lai izvērstu plašu tautas masu pretestības kustību pret iekaro-tājiem, Latvijas komunistiem nācās vest strādniecību asā šķiru cīņā pret latviešu kontrrevolucionāro buržuāziju un vienlaikus pasargāt no buržuāziskā nacionālisma ietekmes pilsētas un lauku sīkburžuā-ziskos slāņus, vidējo zemniecību.²⁰⁰

Lai izšķirtos par cīņu pret vācu fašistiem un pašmāju buržuā-ziskajiem nacionālistiem, par cīņu uz dzīvību un nāvi, iedzīvotāju apziņā vajadzēja notikt noteiktam norobežošanas procesam, bija ap-zināti jāvērsas pret nacionālismu, jāpārvar nacionālā šaurība un ne-šaubīgi jānostājas padomju patriotisma un tautu draudzības pozī-cijās.

1943. gads bija vēsturiskā pagrieziena posms, kad arī sīkburžuā-ziskajām masām, kas okupācijas sākumā centās nogaidīt, palikt malā, bija jāizšķiras par aktīvu rīcību, jo hitleriešu izsludinātā to-tālā mobilizācija nesa postu un nāves draudus gan visai latviešu nācijai, gan arī ikvienas darba zemnieka, amatnieka, inteliģenta ģimenes loceklim. Un šajā izšķirošajā brīdī Latvijas Komunistiskā partija aicināja visus Latvijas darba cilvēkus bez ticības un tau-tības izšķirības apvienoties un iesaistīties izšķirošajā cīņā pret hit-leriešiem.²⁰¹

Latvijas komunisti, aicinādami visu tautu cīņā pret hitleriskajiem iebrucējiem, rīkojās patiesi patriotiski, paužot visas latviešu tau-tas intereses. Latviešu proletariāts, kas gāja antifašistiskās cīņas avangardā un nesa milzīgus upurus, V. I. Leņina vārdiem runājot, «patiesi uzstājas kā visas nācijas, visa tā, kas dzīvs un godīgs vi-sā šķīrās, kā sīkburžuāzijas milzīgā vairākuma pārstāvis...»²⁰²

Buržuāziskie nacionālisti vienmēr pārmetuši komunistiem patrio-tisma trūkumu, jo viņi it kā «upurējot» to internacionālajam pie-nākumam. Vēl kara laikā visiem šādiem un līdzīgiem izdomāju-miem pārliecinošu pretsparu deva M. Kaļiņins: «Katrs, tajā skaitā arī krievi, lepojas ar savu tautību un arī nevar nelepoties, viņš taču savas tautas dēls. Šis moments ir ļoti svarīgs, tam ir liela no-zīme, un agitācijas darbā to vienmēr vajag ievērot. Ieaudziniet mūsu ļaudīm padomju patriotismu, nacionālo lepnumu, atgādiniet katram kareivim par viņa tautas varonīgajām tradīcijām, lielisko vēsturi, literatūru, par lielajiem cilvēkiem — karavadoņiem un kauježiem, cīnītājiem par tautas masu atbrīvošanu.»²⁰³ Padomju proletāriskajā patriotismā dialektiski saskaņojas nacionālais lepnums ar cieņu pret citām tautām, saskanīgi apvienojas nacionālās un sociālās atbrī-vošanas uzdevumi, nav pretrunu starp tautas nacionālajām un visas pasaules darbaļaužu internacionālajām interesēm.

Viens no redzamākajiem LK(b)P teorētiskajiem darbiniekiem Ar-vids Pelše apcerēja latviešu nacionālā lepnuma un padomju patrio-tisma problēmu. Nacionālās nošķirtības un pārākuma psiholoģija, ko

Ai, cik Ostlandē bij jauki! Bet kur nu, kur nu lai stutē—
 Bij te piens un sviests, un tauki!.. Smelsies jūras ūdens mutē!

Karikatūra avīzes «Par Padomju Latviju» 1944. gada augusta (21.)
 numurā.

uzpūš nacionālisti, agri vai vēlu noved šovinismā, kā tas notika ar latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem. Jebkuru nacionālo dižošanas mēs neatzīstam, bet latviešu komunistiem nav svešas nacionālā lepnuma jūtas, kas savijas ar padomju patriotisma jūtām: «Milēt savu valodu un dzimteni, būt lepnam par to, ka arī latviešu darba ļaudis ir veikuši ne mazums progresīvu un revolucionāru darbu, ka arī latviešu tauta pratusi un spējusi izveidot padomju iekārtu — prast aptvert un izjust Padomju valsts, padomju tautu, padomju cilvēku pārākumu, — tas viss savijas, saplūst cēlā, saulainā padomju patriotismā, šai neizsmeļamā dzīvības un varena spēka avotā. Turpretim nacionālas aprobežotības gars, nacionāla nošķirtība, nacionāla mietpilsoniska lielmanība, nacionāla pārākuma sajūta, latviskais šovinisms, kura paliekas šur tur vēl manāmas, velk atpalcības, tumšības un reakcijas dumbbrājā. Metīsim prom veco Ādamu, apkarosim latvisko šovinismu.»²⁰⁴

Par vienu no galvenajiem LK(b)P ideoloģiskās cīņas veidiem kļuva padomju patriotisma paušana, masu audzināšana padomju tautu savstarpējās saprašanās un draudzības garā. Nelegālās pretfašistiskās organizācijas un partizāņu vienības Latvijā veidojās no dažādu tautību pārstāvjiem kā internacionāli kolektīvi. Latviešu, krievu, baltkrievu, poļu u. c. tautību cīnītāju savstarpējā saprašanās un uzticība izauga un nostiprinājās kopīgā cīņā pret visāda veida un nokrāsu fašistiem un buržuāziskiem nacionālistiem — tiem neizdevās sanaidot brālīgās tautas. Kā redzējam, tad arī nacionālistiskie «pretestībnieki» veltīgi nopūlējās sarīdīt latviešus pret krieviem, pret Padomju Savienību. Tā bija liela idejiski politiska uzvara, ievērojot to, ka nepilnā padomju varas pastāvēšanas gadā Latvijā nebija iespējams pārvarēt buržuāzijas kundzības gadu desmitos sēto neuzticību starp tautām, bet «nacionāla neuzticība plašajās zemnieku un sīksaimnieķeļu masās bieži turas ārkārtīgi siski.»²⁰⁵

Dažādu tautību pārstāvju cīņa pret hitleriskajiem iebrucējiem arī bija vienīgi reālais un efektīvais bijušās nacionālās šaurības un neuzticības pārvarēšanas ceļš, tautu draudzības nostiprināšanas ceļš. «Labākais līdzeklis tam [t. i., nacionālās neuzticības pārvarēšanai — V. S.],» rakstīja V. I. Leņins, «ir proletariāta diktatūras un Padomju varas aizstāvēšanas kopējs darbs cīņā pret visu zemju muižniekiem un kapitālistiem, pret viņu mēģinājumiem atjaunot savu visvarenību.»²⁰⁶

Prehitleriskās cīņas vēsture Latvijā rāda simtiem un tūkstošiem konkrētu tautu draudzības izpausmes piemēru. Pirmā plašākā un spilgtākā tautu draudzības izpausmes forma okupētajā Latvijā jau kara pirmajā gadā bija latviešu darba zemnieku un strādnieku palīdzība ielenkumā vai hitleriešu gūstā nonākušajiem padomju karavīriem.²⁰⁷ Tā sasniedza tādus apmērus, ka par to jau 1941. gada vasarā un rudenī sāka nikni klaigāt fašistiskā prese, piedraudot nepaklausīgajiem. Nelīdzēja fašistu skribentu nosodījumi un brīdinājumi, nelīdzēja arī vērmahta garnizonu un fašistiskās policijas priekšnieku draudi sodīt nepaklausīgos un nepavisam jau nu ne — izsolītie Jūdasa graši par pamanītā sarkanarmieša nodošanu. Labākie un godīgākie latviešu tautas pārstāvji turpināja humāno darbu — glāba nelaimē nokļuvušos brālīgo tautu dēlus.

Tā kā sarežģīto politisko apstākļu un bargās 1941./42. gada ziemas dēļ partizāņu kustība Latvijā nespēja izvērsties, vairākas pirmo latviešu partizāņu organizatoru grupas meklēja patvērumu un atbalstu brālīgajās padomju republikās — Vitebskas, Kaļiņinas un Leņingradas apgabalos. Tā iezīmējās sākums jaunai tautu draudzības formai — brālīgo republiku partizāņu kopīgajai sadarbībai. Piedalīdamies kaujās pret hitleriešiem, kopā ar krievu un baltkrievu biedriem, kam bija liela cīņu pieredze un prasme, latvieši teorētiski un praktiski apguva partizāņu cīņas taktiku, lai to vēlāk radoši pielietotu Latvijas savdabīgajos sociālpolitiskajos un ģeogrāfiskajos apstākļos. Kopējās partizāņu cīņās auga un stiprinājās savstarpējā uzticība un draudzība.

Tā, latviešu partizāņu sekmīgajām kaujām pie Osvejas ezera un Svolņas upes bija svarīga nozīme ienaidnieka ekspedīciju «Schneehase» un «Winterzauber» trieciena apturēšanā.²⁰⁸ Šis ārkārtīgi bīstamās ekspedīcijas tika rīkotas nolūkā iznīcināt desmitiem tūkstošu partizāņu un mierīgo iedzīvotāju.

Uzvara pār soda ekspedīcijām Osvejas—Sebežas zonā nenozīmēja tikai hitleriešu militāro sakāvi, tā vienlaikus bija arī viņu idejiski politiskā sakāve. Sūtot uz krievu un baltkrievu rajoniem latviešu policistus, šos fašisma asinssuņus, okupanti cerēja sakompromitēt latviešus, radīt pret viņiem neuzticību, sanaidot ar krieviem, tātad iedragāt vareno spēku — padomju tautu draudzību. Taču arī šī ienaidnieka provokācija beidzās ar neveiksmi. Brālīgo republiku iedzīvotāji redzēja un saprata, ka latviešu partizāņi ir patiesi savas tautas pārstāvji, bet fašisti paliek fašisti, lai arī pie kādas tautības tie piederētu. Vienotā trīs republiku partizāņu cīņā pret kopēju ienaidnieku — dažādu sugu un nokrāsu fašistiem — vēl vairāk nostiprinājās krievu, baltkrievu un latviešu tautu draudzība. Pēc kara triju brālīgo republiku robežu saskares vietā bijušajā partizāņu novadā uzcelts Draudzības kurgāns — kā piemiņa nesagraujamajai krievu, baltkrievu un latviešu partizāņu sadarbībai un saliedētībai cīņā pret ienaidnieku Lielajā Tēvijas karā.²⁰⁹ Krievu dzejnieks, bijušais partizānis Ivans Vinogradovs, ar kuru latviešu partizāņu pulka cīnītāji satikās Ļeņingradas partizāņu novadā 1942. gada vasarā, uzrakstījis dzejoli «Draudzības kurgānā», kuru atdzejojis Andris Vējāns.

*«Kad izklīst biezie miglas vāli,
Caur zilgmi traucas saules spulgs,
Šeit
Sanāk ļaudis — tuvi, tāli,
Kā selga brāzmo viņu pulks.
Tos sasauc kopā draugu jūtas,
Tos brālība kā zvaigzne sauc,
Un uzvaras, kas kopā gūtas,
Un sapņi, kuru visiem daudz [..]
Šī vienotība, kaujās gūtā,
Uz mūžu mūžiem
Diža būs.
Trīs māsas veica bēdas grūtas,
Pār viņām saules elpa plūst.
No Vitebskas, no liepu Rīgas,
No Pleskavas šurp ļaudis nāk,
Skan draugu valodas kā stīgas
Arvienu līksmāk, sirsnīgāk [..]
Šo draudzību kā estafeti
Mēs jaunām audzēm
Dosim līdz,
Lai viņas nākotnei iet pretī,
Lai Dzimtenei spožs allaž rīts!»*

1943./44. gadā partizāņu kustība izvērās visā Latvijā. Jaunās partizāņu vienības un brigādes veidojās kā daudznacionāli cīnītāju kolektīvi, atspoguļojot Latvijas pamatiedzīvotāju daudznacionālo sastāvu. Uzņemot savās rindās no fašistu nāves nometnēm izbēgušos vai atbrīvotos karagūstekņus, partizāņu vienībās bez vietējiem latviešiem, krieviem, lietuviešiem un baltkrieviem ienāca ukraiņi, uzbeki, kazahi, gruzīni, azerbaidžāņi, armēņi, turkmēņi u. c. padomju tautu pārstāvji.²¹⁰ Daudzo tautību un valodu skaits netraucēja partizāņiem saprasties gan savā starpā, gan arī ar atbalstītājiem — pilsētu strādniekiem, Vidzemes, Latgales un Kurzemes darba zemniekiem un inteliģenci. Kopīgas kaujas un dzīve, kopīgie prieki un bēdas saliedēja dažādu tautību locekļus patiesi internacionālā, draudzīgā padomju cīnītāju kolektīvā; pati dzīve kā aplamus lika atmest kādreizējos nacionālos aizspriedumus un neuzticību. Kā tautu draudzības triumfs izskanēja pēdējās partizāņu un padomju izlūku sekmīgās kaujas «Kurzemes katlā» 1945. gada maija sākumā — Uzvaras dienas priekšvakarā.²¹¹ «Skarbais Lielā Tēvijas kara laiks pārbaudīja latviešu un krievu draudzības stiprumu un apliecināja, ka tas ir nesagraujams.»²¹²

1944. gada vasarā, kad sākās Baltijas republiku atbrīvošana, darbaļaužu pretestība okupantiem Latvijā pieņēma masveida raksturu. Ikviens saprata, ka nu ir neatliekami jāizšķiras un jāatbild uz jautājumu — kurā pusē tu stāvi? Darba cilvēks bija izšķīries — pret fašismu, pret hitleriešiem. Tā reizē bija izšķīšanās — par padomju varas atjaunošanu. Tikai dažādie nacionālistiskie grupējumi, neskatoties uz zināmām atšķirībām taktikā, subjektīvi vai objektīvi palika hitlerisko okupantu pusē.

Latviešu tautas likteņos otrajā pasaules karā izšķirīga nozīme bija Latvijas darbaļaužu uzticībai padomju tautu draudzībai. Saviem spēkiem vien latvieši nespētu nomest hitleriešu jūgu, pat nevarētu sekmīgi karot. Apmēram 125 tūkstoši latviešu un Latvijas PSR pilsoņu varēja aktīvi cīnīties frontē un ienaidnieka aizmugurē tikai tāpēc, ka par viņu materiāli tehnisko apgādi un militāro sagatavošanu rūpējās Padomju valdība. Padomju Armija izglāba latviešu tautu no baigā likteņa, kādu tai bija lēmuši hitlerieši. Pildot savu atbrīvošanas misiju, ap 150 tūkstoš padomju karavīru, starp tiem arī 82 Padomju Savienības varoņi, atdeva savas dzīvības kaujās par Latvijas PSR atbrīvošanu.²¹³

Lielajā Tēvijas karā padomju tautu draudzības humānās idejas svinēja pārliecinošu uzvaru pār cilvēknidējām rasisma un fašisma koncepcijām. Kopīgi, plecu pie pleca karojot frontē un ienaidnieka aizmugurē, uzplauka apbrīnojami cieša un sirsnīga kara draudzība. Šī ieroču brālība, padomju tautu draudzība bija, ir un paliks nesatricināma uz laiku laikiem, jo to sacementēja kopīgi izlietās asinis, kopīgais komunistiskais pasaules uzskats un kopīgas nākotnes intereses.

Lielajā Tēvijas karā Latvijas komunistiem VK(b)P vadībā nācās veikt lielu un atbildīgu savas tautas idejiski politiskās audzināšanas darbu. Pateicoties LKP bagātajām tradīcijām un pieredzei, kas bija radusies, cīnoties pret hitleriskās Vācijas agresijas briesmām iepriekšējos gadu desmitos, Latvijas komunisti jau kara sākumā bija gatavi politiskam un teorētiskam darbam pret vācu nacionālsociālisma tumsonīgajām un bīstamajām koncepcijām, atmaskot hitleriešu rafinēto demagoģiju. Tika atklāti hitlerisko iebrucēju patiesie mērķi, kas slēpās aiz «Jaunās Eiropas» izkārtnes un paredzēja latviešu tautas un kultūras iznīdēšanu, neatkarīgās Latvijas valsts likvidēšanu un pievienošanu hitleriskajai Vācijai. LK(b)P CK, nelegālajām partijas komitejām un pirmorganizācijām, komunistiem un padomju aktīvistiem vienlaicīgi bija jāzīcina arī nesamierināma politiska un ideoloģiska cīņa pret latviešu nacionālistisko buržuāziju, kura brīvprātīgi stājās okupantu militārajā, administratīvajā un ideoloģiskajā dienestā. LK(b)P CK savos izdevumos un radioraidījumos, vietējās partijas organizācijas un komunisti gan mutvārdu agitācijā, gan ar iespiestu vārdu un rakstītām skrejlapām atmaskoja ekstrēmo latviešu nacionālistu sludināto, no hitleriešu propagandas arsenāla pārņemto koncepciju un tēžu nepatieso un kaitīgo raksturu. Tika parādīts, cik nodevīga un tautai naidīga ir latviešu tautas 700 gadu patriotiskās cīņas tradīciju noliegšana un ģermāņu «kultūrtrēģisma» koncepcijas pieņemšana. Latviešu komunisti, aizstāvot dialektiskā materiālisma filozofiju, atspēkoja latviešu ekstrēmo nacionālistu filozofiskās doktrīnas, kuras tie verdziski pielāgoja vācu nacionālsociālisma eklektiskajai «teorijai» un okupantu noziedzīgajai politiskajai darbībai. Sofistika un mistika bija nacionālistu teorētiskās domas saturs un tās degradēšanās apliecinājums.

Latvijas marksisti, balstoties uz Ļeņina partijas teorētiskajiem un politiskajiem atzinumiem un norādījumiem, sekmīgi ārdīja hitleriešu ideoloģijas pamatbalstu — ārisko rases teoriju, kā arī atmaskoja šīs teorijas noziedzīgo izpausmi — hitleriešu masveida teroru un slepkavības. Mācot nīst bestiālo fašismu, latviešu komunisti audzināja tautu padomju patriotisma un tautu draudzības garā. Partizāņu cīņa un antifašistiskā pagrīdes kustība, kas izvērās okupētās Padomju Latvijas teritorijā, pēc sastāva būdama daudz nacionāla, atspoguļoja republikas iedzīvotāju sastāvu. Dzīves un cīņas īstenība tādā kārtā apliecināja sociālistiskās ideoloģijas dzīvotspēju un padomju cilvēka humānā zinātniskā pasaules uzskata pārākumu un uzvaru pār fašistu cilvēknīdēju mācībām.

Padomju Latvijas atbrīvošanas priekšvakarā dzimteni lielā skubā pameta «policejiskie nacionālisti» un citi fašistiskie kvisingi, pamatoti baidīdamies no tautas taisnīgās tiesas — viņu nodevība un asinsdarbi brēca pēc atmaksas. Ar varu vai šantāžu viņi aizrāva sev līdzī arī zināmu latviešu inteligences daļu, kas nespēja atbrīvoties no nacionālistiskas aprobežotības, atbrīvoties no ekstrēmo nacionālistu antikomunistiskās demagoģijas ietekmes. Viņi bija sev

izvēlējušies pasaules tekuļu un bēguļu likteni. Piepildījās Raiņa paredzējums par tiem, kas pametīs savu tautu:

*«Atnāks reiz balta diena,
Atkal Rīga mūsu būs —
Staigās visi dziedādami —
Tu no tāles raudāsies!»²¹⁴*

Vēstures pieredze bija pārliccinājusi darba cilvēku, ka nereālas un tautai naidīgas ir LCP un citu nacionālistu paustās ilūzijas par buržuāziskās kārtības un valsts atjaunošanu. Mantīgās šķiras iepriekšējos divdesmit gados nesekmīgi bija izmēģinājušas gan buržuāziski demokrātiskās, gan autoritārās pārvaldes formas. Neviena no tām nebija attaisnojusies, tieši otrādi — tās bija novedušas strupceļā tautu un valsti.

Padomju vara un sociālisms — tāda izrādījās vienīgi iespējamā patriotiskā alternatīva šai latviešu nācijai tik kritiskajā brīdī, un to kara noslēgumā bija izpratis un pieņēmis Latvijas iedzīvotāju lielais vairākums: viņi nesekoja dzimtenes pametējiem, neļāva sevi aizvest. Atcerēsimies, ka viens no kvisslingiem tika pazemīgi lūdzis okupācijas varu piespiedu kārtā deportēt miljonu latviešu. «Taču evakuēšanai paredzēto igauņu un latviešu iedzīvotāju totālā izvešana no tieši apdraudētajiem apgabaliem bijusi iespējama tikai izņēmuma gadījumos, jo boļševiku triecieni nāca spēji un vērmahts vilcināja evakuācijas pavēles,» tā 1944. gada 13. septembrī A. Rozenbergs rakstīja Hitleram.²¹⁵

Padomju Armijas straujais uzbrukums Baltijas frontēs izjauca arī šo pēdējo hitleriešu un ekstrēmo latviešu nacionālistu negēlīgo un noziedzīgo plānu. Latvijas darbaļaudis sirsnīgi sagaidīja atbrīvotājus, kuru rindās visu kara laiku bija drosmīgi cīnījušies latviešu strēlnieku gvardi. Uz visiem laikiem kopā ar lielās Krievzemes tautām: tā viņu patiesās izjūtas pauda Lielā Tēvijas kara noslēgumā tapusī Padomju Latvijas himna. Un prāts izkristalizēja secinājumu: PSRS ir vienīgais latviešu nacionālās un valstiskās patstāvības un neatkarības garants.

Hitleriešu izlūkošanas un diversiju dienesti pirms atkāpšanās izveidoja no «policejiskajiem nacionālistiem» diversantu bandas, kurām Sarkanās Armijas aizmugurē vajadzēja terorizēt padomju cilvēkus, tos, kuri pēc okupācijas baismajiem gadiem, atviegloti atvilkuši elpu, nu kūsāja darba priekā, lai atjaunotu un celtu fašistu izpostīto dzimtenes saimniecību un kultūru, lai stiprinātu patieso tautas varu — padomes.²¹⁶ Vairāki simti vienkāršo padomju cilvēku par savu uzticību padomju varai un Komunistiskajai partijai jau miera dienās krita no bandītu lodēm vai tika drausmīgi nomocīti. Padomju drošības orgāni likvidēja hitlerisko bandu atliekas — tām nebija perspektīvas, jo trūka atbalsta tautā. Pēc budžu kā šķiras politiskas neitralizācijas tām zuda pēdējās cerības.

Daudz lielāku laiku prasīja nacionālistisko aizspriedumu pārvarēšana, kuri sīkburžuāzijai nāk līdzī no vecās sabiedrības un kuru recidīvus allaž prot atdzīvināt nacionālistiskā demagoģija. Svarīga

loma bija LK(b)P CK plēnumam, kas notika no okupantiem atbrīvotajā Ludzā 1944. gada 25. un 26. augustā un apsprieda jautājumu par fašistu sagrautās tautas saimniecības atjaunošanu un okupācijas seku likvidēšanu republikā. Hitleriskās propagandas nodarīto postu okupētajā Latvijā vispusīgi analizēja LK(b)P CK sekretārs A. Peļše.²¹⁷ «Vācu fašisti,» viņš uzsvēra savā runā, «pastrādāja ne tikai fiziskus varasdarbus un zvērības. Viņi centās garīgi izkropļot cilvēkus, centās pārliecināt viņus un pamatot savu politiku uz kaut kādas «idejiskas bāzes». Vācu fašistiskie iekarotāji izvērtā plašu propagandu un, jāsaka, ka tai piemita liela intensitāte, dažādība un neatlaidīgums, kaut arī tā neizcēlās ar pārliecinātību. Vācu fašisms ar visiem līdzekļiem mēģināja iedarboties uz tautas masām, saindēt tautas apziņu, morāli sakropļot to. [...] Visā okupācijas periodā regulāri darbojās radio. Vācu propaganda kultivēja rasu teoriju, antisemitismu, uzrīdīja vienu tautu otrai, cēla neslavu Sarkanajai Armijai un padomju varai, spekulēja uz latviešu zemnieka privātpašnieciskajām jūtām, koķetēja ar buržuāziskajiem nacionālistiem. Būtu liela kļūda, ja uzskatītu, ka vācu propaganda neatstāja nekādas pēdas. Ir gadījumi, kad iedzīvotāji iebaidīti, izturas piesardzīgi.» Un tālāk A. Peļše formulēja neatliekamās partijas uzdevumus ideoloģijas laukā: «Ar fašistiskās ideoloģijas atliekām iedzīvotāju apziņā mums pienāksies vest ilgu un neatlaidīgu cīņu. Mums jābūt tai gataviem. Mums jāmobilizē viss boļševistiskās propagandas spēks, lai uz katra soļa atmaskotu fašistisko ideoloģiju, vienāla kur un kādā veidā tā neizpaustos.» LK(b)P CK 1944. gada augusta plēnumā tika izvirzīts uzdevums — «nenogurstoši izskaidrot iedzīvotājiem visu taisnību par kara gaitu, norādīt, ka tikai mūsu Padomju valsts atradusi spēku iznīcināt fašistiskos iebrucējus, ka padomju iekārta ir visstiprākā iekārta pasaulē un šajā atbrīvošanas karā — mūsu valsts vēl vairāk nostiprinājusies un Padomju Savienības tautu draudzība kļuvusi vēl stiprāka.»²¹⁸

Latvijas Komunistiskā partija veica plašu idejiski politiskās audzināšanas darbu, apkarojot nacionālisma recidīvus, pacietīgi mācot darba cilvēkus apgūt marksistiski leņinisko pasaules izpratni, izvēršot patiesu revolūciju kultūrā un cilvēku prātos.²¹⁹

Atšķirīga aina bija redzama Rietumeiropā. Pēc hitleriskās Vācijas sagrauves sabiedroto valstīs kara tribunāli tiesāja fašistiskos kara noziedzniekus. Bet latviešu esesiešiem ne mats nenokrita no galvas, lai gan viņu asinsnoziegumi brēca pēc taisnīgas tiesas. Taču Rietumu valstīs, kur latviešu «policejiskie nacionālisti» bija atraduši patvērumu, neatradās Temīdas kalpi, kas būtu sadzirdējuši simtiem tūkstošu nomocīto un apšauto apsūdzības kļiedzienu.

Kad pirmais izbīlis bija garām, hitleriskās policijas pakalpiņi pat sadūšojās tiktāl, ka nodibināja savu globālu organizāciju «Daugavas vanagi», lai gan tai neapšaubāmi vairāk piederētos kāda zināma maitas putna vārds. Šie daži tūkstoši latviešu esesiešu, no kuriem vairākums būtu saucami pie atbildības par nodarījumiem pret cilvēcību okupācijas laikā, ieguva «politiskā bēgļa» statusu. Un uzdo-
das viņi par latviešu karavīriem, līdz ar to metot ēnu uz pasaulē

cildinātā latviešu strēlnieka vārdu. Kad Rietumu militāri rūpnieciskā kompleksa aizvējā vairs nevajadzēja baidīties no starptautiskā tribunāla draudiem, savos pirmsnāves memuāros padīzoties paspēja pat O. Dankers: sak', lai vēsture tiesu spriež. Un tauta un vēsture izsprieda — godu un dzimteni zaudējuši, no tautas atmiņas izdzēsti, šie atkritēji trūdēs svešā malā.

Dokumentālā materiāla un aculiecinieku liecību bija vairāk, nekā vajadzīgs, lai latviešu «policejiskos nacionālistus» nosēdinātu uz apsūdzēto sola. Bet tas nenotika. Kāpēc? — Pavisam vienkārši — Rietumu «demokrātisko» valstu speciālie dienesti latviešu fašistus, tagad jau asiņainos kara noziedzniekus, ņēma savā gādībā un rīcībā. Pēc bēdīgi slavenās V. Čerčila runas Fultonā 1946. gada oktobrī viņi savu valdību uzdevumā izvērša slepenu, noziedzīgu darbību pret Padomju Savienību. Spiegošanas un diversiju organizētājiem pret Padomju zemi latviešu esesieši bija īsts atradums — visi viņi bija zvērīnāti antikomunisti, un padarīto noziedzību dēļ tiem nebija atpakaļceļa pie savas tautas.

«Aukstā kara» gados šie «bēgļi» visādi centās pakalpot saviem jaunajiem maizes tēviem Rietumu valstīs. Viņi aktīvi iesaistījās spiegošanā pret Padomju Savienību, kā izlūkskolās sagatavoti spiegi ieradās Latvijā. Četrdesmito gadu beigās angļu slepenais dienests, izmantojot latviešu nacionālistu emigrācijas padibenes, iesāka liela vēriena spiegošanas akciju Padomju Latvijā. Taču nekādu «nacionālistisko pagrīdi» neizdevās izveidot, jo iedzīvotāji atteicās sadarboties ar imperiālisma aģentiem. Un tā izrādījās, ka slavenā angļu «*Intelligence Service*» mācekļi vairākus gadus «spiegos» bija spēlējuši ar latviešu čekistiem.²²⁰ Par to pastāstīts arī Rīgas kinostudijas lentē «Vilkači». 50. gados līdzīgu fiasko cieta arī amerikāņu CIP organizētais spiegošanas pasākums, lai gan šķita, ka viss it kā būtu ievadīts spīdoši un uzdevums uzticēts trim rūdītiem «Daugavas vanāgiem», no kuriem viens pat bija vācu bruņinieku krusta kavalieris.²²¹

Prominentākiem «bēgļiem» bija iecerēta cita loma. Viņus ņēma savā ziņā 1949. gadā dibinātā Komiteja Eiropas brīvībai (KEB), kuras sastāvā ietilpa amerikāņu «vanāgi» (arī CIP direktors Allens Dalless) un kuras īstais saimnieks tāpat bija amerikāņu izlūkdienests. Šis izaicinošās organizācijas tiešais mērķis bija tautas demokrātijas iekārtas destabilizēšana Austrumeiropas valstīs, iejaukšanās PSRS iekšējās lietās un visāda veida kaitēšana Padomju valstij starptautiskajā politikā.

KEB paspārnē 1954. gadā pasaulē nāca visai kroplīgs radījums — Sagūstīto Eiropas tautu asambleja (ACEN), kuru ASV dienesti centās izmantot diplomātiskām provokācijām un politiskām šantāžām ANO un citos starptautiskajos forumos.

Par ekstrēmo latviešu emigrantu provokatorisko starptautisko darbību jo plaši tika rakstījies bijušais buržuāziskās Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters 60. gadu sākumā. Strādādams Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas žurnāla «Vēstis» redakcijā, viņš vienlaikus tika izstudējis plašu ārzemju literatūras klāstu, un šo pēti-

jumu rezultātā parādījās divas viņa grāmatas — «Pārdomas» (R., 1963) un «Savu tautu ienaidnieki» (R., 1964, 2. izdevums — 1983). Grāmatas autors vēl nesen tika izvērtējis šīs publikācijas.²²² Bijušā diplomāta apceres rāda, ka atkarībā no ekstrēmā latviešu nacionālisma darboniem, kas 1941. gada vasarā gaidīja un sveica hitleriešus kā atbrīvotājus, V. Munters pieturējies pie cita viedokļa. Viņš bija apjautis vēsturisko patiesību: agri vai vēl hitleriskā Vācija centīsies «aprit» Baltiju. Šis izpratnes vadīts, viņš bija piedalījies savstarpējās palīdzības līguma ar PSRS izstrādāšanā un parakstīšanā Maskavā 1939. gada 5. oktobrī. Un to ekstrēmie latviešu nacionālisti viņam nevar piedot līdz pat šai dienai. Izvēle toreiz nebijusi viegla, bet cits ceļš nebija iespējams, atceras bijušais ārlietu ministrs. «Mēs sapratām, ka tas ir pagrieziena punkts Latvijas vēsturē, bet mēs arī sapratām, ka tikai tā var saglabāt latviešu tautu, nodrošināt tai mieru, nepieļaut, lai to aprītu Vācija [Ret. — V. S.]»²²³

Ilgās pārdomās, reālā sociālisma panākumus vērojot un aktīvi piedaloties sabiedriskajā darbā, bijušais buržuāziskās valsts darbinieks nācis pie secinājuma, ka sūrajos vēstures pārbaudījumos latviešu tauta labprātīgi izvēlējusies padomju varu un sociālismu par savu nākotnes mērķi, ar to dodot iznīcinošu triecienu visiem tiem politiķiem un ideoloģiskajiem diversantiem, kuri Rietumos joprojām kladzina par «padomju koloniālismu», par Baltijas «inkorporēšanu» u. tml. Savu viedokli autors argumentē visai oriģināli. «Uz brīdi pieļausim, ka pašreizējās Latvijas vietā būtu pirmskara Latvija. Arī tai būtu jāizvēlas starp divām noietnēm — sociālistisko un kapitālistisko. Es nešaubos par latviešu tautas izvēli: tā izvēlētos sociālistisko noietni.»²²⁴

Ilggadīgā diplomāta pieredze ļauj viņam jo dziļi atsegt ACEN darbības politisko būtību, tās apslēptos dzinēj spēkus.

ACEN bija sastutēta no deviņu Eiropas valstu (Albānijas, Bulgārijas, Čehoslovākijas, Igaunijas, Ungārijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Rumānijas) emigrantu pīlāriem; no katras zemes — pa 16 cilvēkiem. Viņu uzvārdi vien daudz ko pasaka. «Piemēram var minēt «divus latviešu emigrantu pīlārus» — Vili Hāzneru un Vili Janumu. Viņi abi kalpoja hitleriskajai okupācijas administrācijai, viņi abi pazīstami kā hitlerisko varas orgānu soda akciju īstenotāji un iniciatori uz abu sirdsapziņas daudz gluži nevainīgu upuru.»²²⁵ Abi viņi ieņēma vadošus posteņus dažādās latviešu emigrantu «jumta» organizācijās un cenšas tās noturēt nikna šovinisma un antikomunisma pozīcijās. ASV reakcionārie senatori un diplomāti liek «aceniešiem» rosīties dažādos starptautiskos forumos — celt tračus, iesniegt peticijas, sacerēt rezolūcijas. Taču viņu izdarības netiek ņemtas nopietni, tie kļūst smieklīgi un apnicīgi. V. Munters zobojas par «emigrantu» kļīķes starptautiski politisko «niecību», par kuru liecina kārtējās «akcijas» fiasko.²²⁶

60. gados politiskais klimats pasaulē sāka uzlaboties. «Aukstā kara» pravieši, arī ACEN klaigātāji apjauta, ka negūs piekritējus, draudot ar karu komunistiem atomlīdzsvara apstākļos starp Rietumiem un Austrumiem. Jaunajā situācijā iezīmējas zināmas izmaiņas ACEN taktikā. Proti, neatzīstot «komunistiskos režīmus», atbalstot «pasīvas pretestības garu» un «uzticoties Rietumu pasaulei», vienlaikus esot jāattīsta kontakti ar Centrāleiropas un Austrumeiropas tautām. Tam visam bija skaidrs zemteksts: izmantot šādus kontaktus kūdīšanai un sociālisma destabilizēšanai no iekšienes. V. Munters ir sašutis par tiem, kas pieskaita sevi pie latviešu patriotiem un reizē pievienojas nesavaldīgajiem antikomunistiem, kuri apdraud arī viņu tautas eksistenci. «To var izdarīt tikai cilvēki, kas nacionālo interešu vietā aizstāv vai nu atmirstošo sociālo sistēmu, izbankrotējušo fašistisko ideoloģiju, vai, beidzot, kādas svešas tautas intereses. Par latviešu tautas nākotnes nodrošināšanu tādiem cilvēkiem nav rūpu un ar latviešu tautu tiem nav nekā kopēja, izņemot tikai etnisko izcelšanos.»²²⁷

Diemžēl pozitīvajam procesam starptautiskajās attiecībās, kas iezīmēja saspilējuma atslābumu starp divām valstu nometnēm, nebija lemts nostiprināties. Amerikāņu militāri monopolistiskais komplekss, atmetot agrākās vienošanās, izvērsī drudžainu bruņošanās, pavisam atklāti deklarē savas pretenzijas uz pasaules kundzību. Reigana personā amerikāņu ekstrēmisti ieguvuši visai atbilstošu prezidentu savu neprātīgo mērķu sludināšanai un realizēšanai. ACEN darboņi, protams, uravo līdz aizsmakumam un aplaudē Reiganam, kurš, draudot no komunisma atstāt tikai pelnu kaudzi, pārspēj pat Hitlera «*Mein Kampf*» kanibāliskos saukļus. Neraugoties uz lielākā vairākuma pasaules valstu un tautu nosodījumu, viņš liek amerikāņu «reindžeriem» iebrukt suverēnā Grenādas valstī, atklāti gatavojas noslīcināt asinīs Salvadoras un Nikaragvas tautu revolūciju un ir jau notēmējis savas karaflotes ieročus pret libāniešu, palestīniešu un sīriešu krastiem. Pirmās amerikāņu «*Pershing*» tipa raķetes tiek montētas Rietumeiropā. Cilvēces sirdsapziņa ir satraukta: tas ir solis uz totālu pašiznīcināšanu, ja vien atompsihopāti netiks savaldīti! Un šodien pasaulē ir spēks, kas var saturēt to roku, kura gribētu nospīest liktenīgo atomsprūdu. Tie ir PSRS varenība un gatavība iznīcināšanai prettriecienu, visas pasaules mieru mīlošo spēku — kategorisks «nē».

Cilvēkiem jāzina, kas ir šie miera un sapraššanās atmosfēras indētāji, ko vērti ir viņu vārdi un darbi. Bet tie, kas dzimuši pēc kara, to visu var uzzināt un pareizi novērtēt, lasot attiecīgu literatūru. Šai paaudzei jādod iespēja ieskatīties tautas nodevēju, ekstrēmo latviešu nacionālistu, atbaidošajās grimāsēs, viņu noziedzīgajās biogrāfijās un asiņainajās lēsēs, lai izprastu, kādas kroplās atziņas neatgriežami saindējušas viņu prātus.

«Cilvēki, es jūs mīlu.» rakstīja pirms nāves fašistu kazemātos Jūlijs Fučiks un brīdināja: «Esiet modri!» Esiet modri, jo fašisms var atdzimt, ja cilvēki neņems vērā vēstures sūro mācību.

Literatūras norādes

Cilvēki, esiet modri!

¹ Pelše A. Runas un raksti. Rīga, 1979, 33.—60. lpp. ² Савченко В. И. Дружба народов — важный фактор победы в Великой Отечественной войне. — Изв. АН ЛатвССР, 1980, № 5, с. 7. ³ Samsons V. Antipatriotisma un bezprāte pozīcijās. (Buržuāziskā nacionālisma politiskais un idejiskais pagrimums Latvijā hitleriskās okupācijas gados, 1941—1945.) — «Dzimtenes Balss», 1975, Nr. 11—17; Samsons V. Buržuāziskā nacionālisma politiskā un idejiskā izviršana Latvijā hitleriskās okupācijas gados. (Pielāgošanās nacionālsociālisma filozofijai.) — LPSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 8, 3.—14. lpp.; Samsons V. Ekstrēmā latviešu nacionālisma un vācu nacionālsociālisma idejiskā tuvība (XX gs. 30. gadi). — LPSR ZA Vēstis, 1978, Nr. 6, 7.—30. lpp.; Samsons V. Latviešu buržuāziskā nacionālisma «teorētiskās» premisas. — LPSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 8, 12.—40. lpp.; [Samsons V.] Ekstrēmā latviešu nacionālisma sabiedriski politiskie un filozofiskie uzskati un tā virzība uz fašismu. — Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā. 1920.—1940. Rīga, 1982, 54.—80. lpp. ⁴ Vilks K. Noskaidrojot patiesību. — Ciņa, 1980, 15. janvārī.

Starp diviem pasaules kariem

¹ Leņins V. I. Zem sveša karoga. — Raksti, 21. sēj., 112. lpp. ² Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. R., 1972, 195. lpp. ³ Par to skat.: Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893—1917). R., 1974. ⁴ Leņins V. I. KSDSP ārzemju sekciju konference. — Raksti, 21. sēj., 131. lpp. ⁵ Turpat. ⁶ Leņins V. I. No redakcijas par Veterāna rakstu: «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts». — Raksti, 20. sēj., 106. lpp. ⁷ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 72. lpp. ⁸ Turpat, 74. lpp. ⁹ Turpat, 76. lpp. ¹⁰ Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības. Atmiņas. Ņujorka, 1978, 130. lpp.

¹¹ Kroders A. Cilvēka mērķi. R., 1921, 9. lpp. ¹² Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 96. lpp. ¹³ Kroders A. Domas par latvju kultūru. R., 1921, 74., 75. lpp. ¹⁴ Rainis J. Kopoti raksti, R., 1979, 7. sēj., 232. lpp. ¹⁵ Kroders A. Domas par latvju kultūru, 75. lpp. ¹⁶ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad. Mājieni un aicinājumi. R., [b. g.], 36. lpp. ¹⁷ Samsons V. Progresīvās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē. — Pad. Latv. Skola, 1951, Nr. 12, 25.—33. lpp.; 1952, Nr. 1, 4.—9. lpp.; Nr. 3, 8.—17. lpp. ¹⁸ Virza E. Zem karoga. R., 1935, 13., 14. lpp. ¹⁹ Virza E. Laikmeta dokumenti. R., 1930, 372., 373. lpp. ²⁰ Skat.: Kroders A. Latvija, vācieši un lielnieki. R., 1920.

²¹ Kroders A. Cilvēka mērķi, 9. lpp. ²² Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 228., 229. lpp. ²³ Turpat, 187. lpp. ²⁴ Turpat, 188. lpp. ²⁵ Klīve A. Brīvā Latvija. [Ņujorka], 1969, 7. lpp. ²⁶ Kroders A. Atmiņas. Kopenhāgena, 1968, 298. lpp. ²⁷ Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 63., 66. lpp. ²⁸ Ezergailis A. The 1917 Revolution in Latvia. New York—London, 1974, p. 115. ²⁹ Page St. W. The Formation of the Baltic States. Cambridge, 1959, p. 67. ³⁰ Skat.: Latviešu strēlnieku vēsture (1915—1920). R., 1970, 615. lpp.

³¹ Rainis J. Kopoti raksti. R., 1981, 12. sēj., 458. lpp. ³² Literārais mantojums. 1. J. Rainis. R., 1957, 349., 351. lpp. ³³ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 189. lpp. ³⁴ Niedra A. Kā tās lietas tika darītas. R., 1943, 62., 63. lpp. ³⁵ Par to skat.: Page St. W. The Formation of the Baltic States, kurā ir īpaša nodaļa «Latvija izvēlas boļševismu» (Latvia chooses bolshevism). Autors pareizi aprāda, ka 1917. gada vēlēšanās Vidzemē, kas «notika pilnīgi demokrātiskā ceļā», iedzīvotāju lielais vairākums balsoja par boļševikiem (p. 67). ³⁶ Ļeņins V. I. Pitirima Sorokina vērtīgā atzišanās. — Raksti, 28. sēj., 163., 164. lpp. ³⁷ Ļeņins V. I. Partijas Maskavas darbinieku sapulce. — Raksti, 28. sēj., 184. lpp. ³⁸ Turpat, 183. lpp. ³⁹ Turpat, 184., 185. lpp. ⁴⁰ Turpat, 185. lpp.

⁴¹ Latvijas Sargs, 1919, 11. februārī. ⁴² Cielēns F. Laikmetu maiņā. 2. Lidingö, 1963, 21. lpp. ⁴³ Samsons V. Deviņpadsmitais., 135. lpp. ⁴⁴ Marnics H. Kāvi pār Daugavu. Weilheim, 1958, 25., 27. lpp. ⁴⁵ Samsons V. Deviņpadsmitais., 130. lpp. ⁴⁶ Ozoliņš K. Divas revolūcijas. Karš ar muižniecību. Kā Latvija cēlās. 1917—1920. R., 1934, 228. lpp. ⁴⁷ Ļeņins V. I. Ziņojums Viskrievijas I darba kazaku kongresā. — Raksti, 30. sēj., 353. lpp. ⁴⁸ Turpat, 354. lpp. ⁴⁹ Ļeņins V. I. Vēstule Ukrainas strādniekiem un zemniekiem. — Raksti, 30. sēj., 264., 265. lpp. ⁵⁰ Turpat, 265. lpp.

⁵¹ Skat.: Pelše A. Par latviešu nacionālo lepnumu un padomju patriotismu. — Cīņa, 1944, 15. februārī. ⁵² Stučka P. Vīdemokrātiskākā republika. — Rakstu izlase. R., 1980, 3. sēj., 529. lpp. ⁵³ Samsons V. Deviņpadsmitais., 326.—328., 336., 337. lpp. ⁵⁴ Turpat, 355., 356. lpp. ⁵⁵ Turpat, 392.—394., 554.—558. lpp. ⁵⁶ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 238. lpp. ⁵⁷ Turpat. ⁵⁸ Turpat. ⁵⁹ Turpat, 226. lpp. ⁶⁰ Turpat, 227. lpp.

⁶¹ Turpat, 228. lpp. ⁶² Turpat, 235. lpp. ⁶³ Turpat, 236. lpp. ⁶⁴ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914—1940. Valsts tapšana un suverēna valsts. [Stokholma], 1976, 563. lpp. ⁶⁵ Turpat. ⁶⁶ Piezīmesim, ka Ā. Šildes sarakstītās «Latvijas vēstures» redaktors E. Dunsdorfs okupācijas laika publikācijās, ignorējams reālo, vēsturiski izveidojušos Latvijas iedzīvotāju profesionālo un nacionālo sastāvu, no formāli izskaitļotiem procentiem izdarīja tikpat tendenciozus secinājumus (skat.: Dunsdorfs E. Studija par akadēmiski izglītotiem latviešiem 1939. gadā. — Latvju Tautsaimnieks, 1943, Nr. 15/16, 232. lpp.; Nr. 17/18, 285. lpp.). ⁶⁷ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 237. lpp. ⁶⁸ Kroders A. Domas par latvju kultūru, 78. lpp. ⁶⁹ Turpat, 74. lpp. ⁷⁰ Turpat, 77. lpp.

⁷¹ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 86., 87. lpp. ⁷² Turpat, 41. lpp. ⁷³ Dzimentenes Balss, 1977, Nr. 15. ⁷⁴ Pečaks K. Rakstu izlase. R., 1959, 341. lpp. ⁷⁵ Samsons V. Ekstrēmā latviešu nacionālisma un vācu nacionālsociālisma idejiskā tuvība, 7.—30. lpp.; Samsons V. Latviešu buržuāziskā nacionālisma «teorētiskās» premissas, 12.—40. lpp. ⁷⁶ Deglavs F. Rakstu izlase divos sējumos. R., 1959, 1. sēj., 248. lpp.

⁷⁷ Drīzulis A. Latvija fašisma jūgā. R., 1959, 154. lpp. ⁷⁸ Šilde Ā. Citā virzienā. — Zemgale, 1941, Nr. 28. ⁷⁹ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914—1940, 559. lpp.

⁸⁰ *Universitas*, 1933, Nr. 5, 72. lpp.

⁸¹ Turpat, 1934, Nr. 2, 3. ⁸² Turpat, 1934, Nr. 5, 73. lpp. ⁸³ Treus A. Fašisms. — *Universitāš*, 1933, Nr. 9, 147., 148. lpp. ⁸⁴ Grīns A. Hitlers un mēs. — *Universitāš*, 1933, Nr. 6, 84. lpp. ⁸⁵ Turpat, 83. lpp. ⁸⁶ Skat. 45., 46. lpp. ⁸⁷ Šilde Ā. Nacionālā vitalitāte. — *Universitas*, 1933, Nr. 15, 260. lpp. ⁸⁸ Vītols J. Aristokrātijas problēma. — *Universitas*, 1933, Nr. 6—8. ⁸⁹ *Universitas*, Nr. 8, 127. lpp. ⁹⁰ Beķers V. Demokrātijas krīzes iemesli. — *Universitas*, 1933, Nr. 13, 221., 222. lpp.

⁹¹ *Universitas*, 1933, Nr. 5. ⁹² Turpat, Nr. 6, 87. lpp. ⁹³ Reinhardts G. Eigenika. R., 1940. ⁹⁴ Dardzāns P. Rases higiēnas atziņas. — *Universitas*, 1933, Nr. 3, 37. lpp. ⁹⁵ *Universitas*, 1933, Nr. 5, 68. lpp. ⁹⁶ Turpat, Nr. 12, 221. lpp. ⁹⁷ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914—1940, 561. lpp. ⁹⁸ Hitlera nacionālsociālisma programma. — *Nacionālsociālists*, 1932, Nr. 14, 15. ⁹⁹ Kā slēdza latvju nacionālsociālistu partiju. — *Zilais Ērglis*, 1933, 22. aprīlī. ¹⁰⁰ Turpat, 1934, 24. martā.

¹⁰¹ *Latvju Nacionālsociālists*, 1933, 25. martā. ¹⁰² Hitlerisms un latvju nacionālsociālists. — *Zilais Ērglis*, 1933, Nr. 9. ¹⁰³ Štelmahers J. Trešā valsts. — *Zilais Ērglis*, 1933, 19. augustā. ¹⁰⁴ Bergs A. Divainas lietas. — *Latvis*, 1932, 28. septembrī. ¹⁰⁵ Grīns A. Hitlers un mēs. — *Universitas*, 1933, Nr. 6, 85. lpp. ¹⁰⁶ Rich N. Hitler's War Aims. 1. Ideology. The Nazi State and the Course of Expansion. New York, 1974, p. XI. ¹⁰⁷ Jackel E. Hitler's Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft. Tübingen, 1969, S. 159. ¹⁰⁸ Bollmus R. Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. Stuttgart, 1970, S. 26. Tā, Rozenberga aizstāvim Širahs atbildējis, ka esot gan sācis lasīt, taču neesot izlasījis līdz galam... Jaunatnes firerī «mītu» noteikti neesot lasījuši. ¹⁰⁹ *Universitas*, 1933, Nr. 9, 147. lpp. ¹¹⁰ Freijs A. Par svēto un labo. Reliģiskas un ētiskas apceres. R., 1936, 145. lpp.

¹¹¹ Turpat, 146. lpp. ¹¹² Turpat, 15. lpp. ¹¹³ Skat.: Bregžis K. Latvju reliģijas mācība. 1. R., 1931; Brastiņš E. Dievturu cerokslis jeb teoforu katķisms. R., 1932. ¹¹⁴ Freijs A. Par svēto un labo, 279. lpp. ¹¹⁵ Turpat, 291. lpp. ¹¹⁶ Turpat, 300. lpp. ¹¹⁷ [R., 1934, izdevis A. Deglavs.] ¹¹⁸ Daugavas Vēstnesis, 1941, Nr. 20. ¹¹⁹ Skat. 31.—33. lpp. ¹²⁰ Kāpēc pārkonkrustieši uzstājās pret nacionālo valdību. — *Rīts*, 1935, 20. martā.

¹²¹ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914—1940, 564. lpp. ¹²² Samsons V. Ekstrēmā latviešu nacionālisma un vācu nacionālsociālisma idejiskā tuvība, 23. lpp. ¹²³ Hitlers pie varas. — *Ugunskrusts*, 1933, 5. februārī. ¹²⁴ Turpat. ¹²⁵ Skat.: Jaunais ceļš. — *Ugunskrusts*, 1932, 11. septembrī. ¹²⁶ Cīņu sākot. — *Ugunskrusts*, 1932, 21. augustā (1. nr.). ¹²⁷ Mēs ticam. — *Ugunskrusts*, 1933, 5. martā. ¹²⁸ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 51. lpp. ¹²⁹ Turpat, 166. lpp. ¹³⁰ Sanders J. Trijvienība un kristīgā dievticība. Teoloģijas dokt. dis. R., 1926, 4. lpp.

¹³¹ Kas isti ir Brastiņa dievturība. — *Ugunskrusts*, 1932, 2. oktobrī; skat. arī: Latviešu Dievs un žīdu Jahve. — *Pārkonkrusts*, 1933, 3. septembrī; Mēs stāvam par

mācītāju J. Sanderi. — Rīgas Telegrammas, 1933, Nr. 1. ¹³² Skat.: Samsons V. Ekstrēmā latviešu nacionālisma un vācu nacionālsociālisma idejiskā tuvība, 25. lpp. ¹³³ Cīņu sākot. — Ugunskrusts, 1932, 21. augustā. ¹³⁴ Vītols J., *prof. Dr. ing.* Latvieši cīņā ar žīdiem. — Daugavas Vēstnesis, 1941, 23. oktobrī. ¹³⁵ Dāvis J. Manas gaitas un atziņas. Bulduri, 1938, 749. lpp. ¹³⁶ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914—1940, 564. lpp. ¹³⁷ Rīts, 1935, 26. februārī. ¹³⁸ Bergs A. Dīvainas lietas. — Latvis, 1932, 28. septembrī. ¹³⁹ Stučka P. Parlamentārisma krīze. — Cīņas Biedrs, 1926, Nr. 5—6 (35—36), 3. lpp. ¹⁴⁰ Kiršs J. Pilsoniskās demokrātijas krīze un partijas uzdevumi Latvijā. — Cīņas Biedrs, 1926, Nr. 4 (34).

¹⁴¹ Nepareizi uzskati par Komunistiskās partijas uzdevumiem Latvijā. — Krievijas Cīņa, 1926, Nr. 63. ¹⁴² Stučka P. Parlamentārisma krīze, 5.—7. lpp. ¹⁴³ Turpat, 7., 14. lpp. ¹⁴⁴ Cīņas Biedrs, 1927, Nr. 2, 135. lpp. ¹⁴⁵ LKP vēstures apcerējumi. 2. R., 1965, 179. lpp. ¹⁴⁶ Stučka P. Parlamentārisma krīze, 8., 9. lpp. ¹⁴⁷ LKP vēstures apcerējumi, 2, 270. lpp.; LKP CK PVI PA, 240. f., 2. apr., 920. 1., 84. lp. ¹⁴⁸ Skat. 74.—81. lpp. ¹⁴⁹ J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs, 22925./31. nr.; Rainis J. Kopoti raksti. R., 1978, 5. sēj., 498. lpp. ¹⁵⁰ Rainis J. Piezīmju un atmiņu skabargas. — Jaunais Laiks, 1929, Nr. 7.

¹⁵¹ Krūmiņš-Pilāts J. Politiskais stāvoklis un taktika. — Cīņas Biedrs, 1935, Nr. 4, 11., 12. lpp. ¹⁵² Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 166. lpp. ¹⁵³ Turpat, 58. lpp. ¹⁵⁴ Virza E. Zem karoga, 26. lpp. ¹⁵⁵ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 254. lpp. ¹⁵⁶ Turpat, 255. lpp. ¹⁵⁷ Kroders A. Pa jaunās ideoloģijas ceļiem. R., 1937, 53. lpp. ¹⁵⁸ Lapiņš J. Izdarības ideoloģija. Skats uz Kārļa Ulmaņa sociālajām domām. — Daugava, 1934, Nr. 8. ¹⁵⁹ Virza E. Zem karoga, 13. lpp. ¹⁶⁰ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 254., 255. lpp.

¹⁶¹ Brastiņš E. Tautības mācība. R., 1936, 31. lpp. ¹⁶² Jaunais nacionālisms. Rakstu krājums J. Lapiņa redakcijā. R., 1936, 208. lpp. ¹⁶³ Turpat, 7. lpp. ¹⁶⁴ Turpat, 9. lpp. ¹⁶⁵ Turpat. ¹⁶⁶ Turpat, 210. lpp. ¹⁶⁷ Turpat, 213. lpp. ¹⁶⁸ Brastiņš E. Mūsu misijas problēma. — Latvijas preses biedrības gadagrāmata. R., 1938, 31. lpp. ¹⁶⁹ Turpat. ¹⁷⁰ Turpat, 32. lpp.

¹⁷¹ Turpat. ¹⁷² Virza E. Zem karoga, 70. lpp. ¹⁷³ Zeile P. Estētiskā doma Latvijā. R., 1976, 463. lpp. ¹⁷⁴ Cīņas Biedrs, 1926, Nr. 5—6 (35—36), 3. lpp. ¹⁷⁵ Kroders A. Atmiņas, 354. lpp. ¹⁷⁶ XX gs. 20.—30. gadu latviešu literatūras un mākslas mantojuma problēmas. — LPSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 6, 37.—73. lpp.; Turpinās latviešu literatūras un mākslas problēmu apspriešana. — LPSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 12, 64.—71. lpp.; Samsons V. Objektīva kritērija nepieciešamība un iespējamība. — Varavīksne, 1980, 7.—30. lpp. ¹⁷⁷ Brastiņš E. Tautības mācība, 26. lpp. ¹⁷⁸ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 103. lpp. ¹⁷⁹ Brastiņš E. Tautības mācība, 27. lpp. ¹⁸⁰ Turpat, 26. lpp.

¹⁸¹ Samsons V. Antipatriotisma un bezprāta pozīcijās. — Dzimtenes Balss, 1975, Nr. 11—17. ¹⁸² «Ticība ir iracionāla reliģiska pārdzīvojuma racionalizējums». — Skat.: Treijs A. Par svēto un labo, 15. lpp. ¹⁸³ Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā. 1900.—1920. R., 1977, 21. lpp. ¹⁸⁴ Virza E. Laikmeta dokumenti, 10. lpp. ¹⁸⁵ Lapiņš J. Humānisma pārsvēšana. — Daugava, 1935, Nr. 6, 545. lpp.; skat. arī: Lapiņš J. Cilvēks un zvērs. — Sējējs, 1938, Nr. 3.

¹⁸⁶ Kroders A. Cilvēks un tauta. Solidārisma ideja. R., 1940, 74. lpp. ¹⁸⁷ Turpat, 76. lpp. ¹⁸⁸ Brastiņš E. Tautības mācība, 29. lpp. ¹⁸⁹ Turpat, 67. lpp. ¹⁹⁰ Turpat, 31. lpp.

¹⁹¹ Virza E. Zem karoga, 120. lpp. ¹⁹² Turpat, 38. lpp. ¹⁹³ Turpat, 108. lpp. ¹⁹⁴ Lapiņš J. Humānisma pārsvēšana, 533. lpp. ¹⁹⁵ Turpat, 534. lpp. ¹⁹⁶ Turpat, 535. lpp. ¹⁹⁷ Skat.: Samsons V. Ekstrēmā latviešu nacionālisma un vācu nacionāl-sociālisma idejiskā tuvība, 23. lpp. ¹⁹⁸ Virza E. Laikmeta dokumenti, 240. lpp. ¹⁹⁹ Virza E. Zem karoga, 13. lpp. ²⁰⁰ Kroders A. Cilvēks un tauta, 25. lpp.

²⁰¹ Pečaks K. Rakstu izlase. R., 1959, 342. lpp. ²⁰² Virza E. Zem karoga, 14. lpp. ²⁰³ Turpat, 12. lpp. ²⁰⁴ Turpat, 35. lpp. ²⁰⁵ Turpat, 185. lpp. ²⁰⁶ Lapiņš J. Humānisma pārsvēšana, 540., 541. lpp. ²⁰⁷ Samsons V. Objektīva kritērija nepieciešamība un iespējamība, 7.—30. lpp. ²⁰⁸ Leņins V. I. Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 20. sēj., 8. lpp. ²⁰⁹ Skat.: [Samsons V.] Ekstrēmā latviešu nacionālisma sabiedriski politiskie uzskati un tā virzība uz fašismu, 55. lpp. ²¹⁰ Leņins V. I. Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā, 5., 6. lpp.

²¹¹ Turpat, 9. lpp. ²¹² Hemingvejs E. Raksti. R., 1973, 3. sēj., 575. lpp. ²¹³ Virza E. Kopoti raksti. R., 1939, 3. sēj., 121. lpp. ²¹⁴ Turpat, 193. lpp. ²¹⁵ Lapiņš J. Latviešu dižciltīgums. — Sappi un īstenība. R., 1938, 21. lpp. ²¹⁶ Lapiņš J. Humānisma pārsvēšana, 537.—545. lpp. ²¹⁷ Virza E. Laikmeta dokumenti, 10. lpp. ²¹⁸ Turpat. ²¹⁹ Skat.: Samsons V. Tautas dzejnieka J. Raiņa mantojums. — Raiņa gadagrāmata 1979. R., 1979, 33., 34. lpp. ²²⁰ Virza E. Laikmeta dokumenti, 14. lpp.

²²¹ Virza E. Kopoti raksti. R., 1939, 2. sēj., 314. lpp. ²²² Dāvis J. Manas gaitas un atziņas, 18. lpp. ²²³ Samsons V. Patiesie mantinieki un neaicinātie aizgādņi (Par tautas dzejnieka J. Raiņa literāro mantojumu). — LPSR ZA Vēstis, 1978, Nr. 9, 9.—25. lpp. ²²⁴ Unams Ž. Latviešu literatūras 4 D. [Uz titullapas: Komunisma ieburums latviešu literatūrā jeb latviešu literatūras «dezorganizācija, demoralizācija, diskreditācija un decentralizācija».] R., 1932, 7. lpp. ²²⁵ Unams Ž. Negācijas kults latviešu literatūrā. — Burtnieks, 1931, Nr. 7, 668. lpp. ²²⁶ Unams Ž. Latviešu literatūras 4 D, 15. lpp. ²²⁷ Turpinās latviešu literatūras un mākslas problēmu apspriešana, 70. lpp. ²²⁸ Akuraters J. Diktatūras gaidītāji. — Jaunākās Ziņas, 1933, 31. janvārī. ²²⁹ Skat.: Zeile P. Estētiskā doma Latvijā. R., 1976; Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā. 1920.—1940. R., 1982, 258.—276., 277.—291. lpp. ²³⁰ Cīņas Biedrs, 1920, 1., 3., 6. janvārī.

²³¹ Turpat, 6. janvārī. ²³² Lātviešu literatūras kritika. R., 1960, 4. sēj., 1. grām., 689., 690. lpp. ²³³ Piemēram: Cielēns F. Laikmetu maiņā. 2. Lidingö, 1963; Bastjānis V. Dzīves straumē. Atmiņas. Stokholma, 1970. ²³⁴ Skat.: Īverts I. Brīva un varena republiksaime. R., 1972, 17.—58. lpp.; Šmidre Dz. Nacionālais un internacionālais latviešu sociālistiskajā nācijā. R., 1976, 11.—22. lpp. ²³⁵ Brastiņš E. Tautības mācība, 28. lpp. ²³⁶ Turpat. ²³⁷ Turpat. ²³⁸ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 71. lpp. ²³⁹ Zālīte P. Latviešu tautas dvēsele. Ar iepriekšēju dvēseles jēdziena un tautas dvēseles apskatu. R., 1923, 7. lpp. ²⁴⁰ Jurevičs P. Idejas un īstenība. 2. izdevums. [Stokholma], 1965.

²⁴¹ Brastiņš E. Tautības mācība, 28. lpp. ²⁴² Turpat, 60. lpp. ²⁴³ Turpat, 31. lpp. ²⁴⁴ Turpat, 32. lpp. ²⁴⁵ Turpat. ²⁴⁶ Par fašisma teorētiskajiem avotiem skat. oriģinālpē-

tījumu: Zariņš V. Nacionālsociālisma idejiskie priekšgājēji. — LVU Zinātniskie raksti. R., 1969, 116. sēj., 135.—181. lpp. ²⁴⁷ Lapiņš J. Humānisma pārsvērsana, 535. lpp. ²⁴⁸ Brastiņš E. Tautības mācība, 35. lpp. ²⁴⁹ Virza E. Zem karoga, 183. lpp. ²⁵⁰ Brastiņš E. Latviskās Latvijas labad, 210. lpp.; Lapiņš J. Laikmetīgais un mūžīgais. R., [1931], 214. lpp.

²⁵¹ Virza E. Laikmeta dokumenti, 371. lpp. ²⁵² Daugava, 1935, Nr. 6, 535. lpp. ²⁵³ Brastiņš E. Tautības mācība, 54. lpp. ²⁵⁴ Turpat, 115. lpp. ²⁵⁵ Kroders A. Cilvēks un tauta, 199. lpp. ²⁵⁶ Tautas Vairogs, 1933, Nr. 22, 311. lpp. ²⁵⁷ Kroders A. Cilvēks un tauta, 109. lpp. ²⁵⁸ Turpat, 136. lpp. ²⁵⁹ Turpat, 78. lpp. ²⁶⁰ Turpat, 109. lpp.

²⁶¹ Turpat, 12. lpp. ²⁶² Turpat, 10. lpp. ²⁶³ Turpat, 25., 26. lpp. ²⁶⁴ Turpat, 137. lpp. ²⁶⁵ Brastiņš E. Tautības mācība, 247. lpp. ²⁶⁶ Turpat, 246. lpp. ²⁶⁷ Turpat. ²⁶⁸ Daugava, 1935, Nr. 6, 535. lpp. ²⁶⁹ Virza E. Zem karoga, 106. lpp. ²⁷⁰ Turpat, 107. lpp.

²⁷¹ Turpat, 186. lpp. ²⁷² Kroders A. Cilvēks un tauta, 18. lpp. ²⁷³ Virza E. Laikmeta dokumenti, 20. lpp. ²⁷⁴ Virza E. Zem karoga, 121. lpp. ²⁷⁵ Turpat, 125. lpp. ²⁷⁶ Brastiņš E. Tautības mācība, 203. lpp. ²⁷⁷ Turpat, 201. lpp. ²⁷⁸ Turpat, 279. lpp. ²⁷⁹ Brastiņš E. Ar mums vai pret mums. — Labietis, 1935, Nr. 5, 143. lpp. ²⁸⁰ Turpat, 1938, Nr. 1, 44. lpp.

²⁸¹ Brastiņš E. Dievturu filozofijas meti. — Labietis, 1938, Nr. 2, 68. lpp. ²⁸² Lapiņš J. Sapņi un istenība. Ceļā uz Latvijas valsti. R., 1938, 40. lpp. ²⁸³ Turpat, 41. lpp. ²⁸⁴ Turpat, 43. lpp. ²⁸⁵ Turpat. ²⁸⁶ Unams Ž. Karogs vējā. 1. [Waverly], 1969, 170. lpp. ²⁸⁷ Ģermanis U. Zili stikli, zaļi ledi. 2. iespiedums. [Ņujorka], 1968, 310. lpp. ²⁸⁸ Turpat, 311. lpp.

Hitleriešu okupācijas gados

Nacistu idejiskajā klausībā

¹ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā. R., 1966. ² LKP CK PVI PA, 240. f., 2. apr., 920. l., 88. lp. ³ Turpat, 79.—86. lp. ⁴ Turpat, 85. lp. ⁵ Turpat, 82. lp. ⁶ Turpat, 85. lp. ⁷ Turpat, 86. lp. ⁸ Turpat, 82. lp. ⁹ Turpat, 86. lp. ¹⁰ Turpat, 79. lp.

¹¹ Hitlerisma draudi un Ulmaņa ārpolitika. — Cīņa, 1938, jūnijā (Nr. 4). ¹² LKP vēstures apcerējumi. 2. R., 1965, 360., 361. lpp. ¹³ LKP, LKJS un Sarkanās palīdzības revolucionārās lapinas, 1920—1940. R., 1963, 3, 486.—489. lpp. ¹⁴ LKP vēstures apcerējumi, 2, 364. lpp. ¹⁵ LKP CK PVI PA, 101. f., 5. apr., 5. l., 39. lp.; Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 244. lpp. ¹⁶ LKP CK PVI PA, 101. f., 1. apr., 24. l., 4. lp. ¹⁷ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder. 1941—1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. Helsinki, 1973, S. 105. ¹⁸ Kroders A. Prūšu un baronu sazvērestība pret Latvijas valsti. R., 1919, 95. lpp. ¹⁹ Tēvija, 1941, 1. jūlijā u. c. ²⁰ Par Padomju Latviju, 1941, augustā (bez datuma, Nr. 1).

²¹ Kroders A. Pa jaunās ideoloģijas ceļiem. R., 1937, 246. lpp. ²² Turpat, 247. lpp. ²³ Rainis J. Kopoti raksti, 12. sēj., 225. lpp. ²⁴ Kroders A. Atmiņas, 5. lpp. ²⁵ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 243. lpp. ²⁶ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 134, 135; Rich N. Hitler's War Aims. 2. The Establishment of the New Order. New York, 1974, p. 331. ²⁷ Kleist P. Zwischen Hitler und Stalin. 1939—1945. Bonn, 1950, S. 154. ²⁸ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 2. lp. ²⁹ Unams Ž. Karogs vējā, 1, 44. lpp. ³⁰ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 214.—216. lpp.

³¹ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914—1945. [Stokholma], 1968, 889.—990. lpp. ³² Polijas Tautas Republikas Kara Vēstures Institūta Arhīvs (tālāk tekstā — PTR KVIA), T-175. f. [iilm], 233. r. [rolka], 721923. k. [kadri]. ³³ Cīņa, 1942, 16. maijā. ³⁴ Par to sīkāk skat.: Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 190.—193. lpp. ³⁵ Samsons V. Antipatriotisma un bezprāta pozīcijas. — Dzimtenes Balss, 1975, 20. martā, 6. lpp. ³⁶ Latvijas PSR ZA Centrālais arhīvs, 40. f., 1. apr., SD dok., 1942. gada 31. janvārī. ³⁷ Tēviņa, 1941, 16. jūlijā. ³⁸ Unams Ž. Melnā vara. [Eutina], 1955, 7. lpp. ³⁹ Samsons V. Cilvēki, esiet modri arī šodien. — Dzimtenes Balss, 1980, 1.—7. maijā (Nr. 19), 6., 7. lpp. ⁴⁰ Birznieks M. No SS un SD līdz... R., 1979, 55. lpp.

⁴¹ PTR KVIA, T-454. f., 38. r., 00285. k. ⁴² Turpat, 00286. k. ⁴³ Turpat, 00285. k. ⁴⁴ Skat.: Samsons V. Cilvēki, esiet modri arī šodien. ⁴⁵ Turpat. ⁴⁶ Birznieks M. No SS un SD līdz..., 18. lpp. ⁴⁷ Turpat, 69. lpp. ⁴⁸ Samsons V. Kurzemes meži šalc... R., 1974, 424., 425. lpp. ⁴⁹ Rainis J. Kopoti raksti, 12. sēj., 225. lpp. ⁵⁰ Cīņa, 1942, 12. septembrī.

⁵¹ Seit un arī turpmāk citēts pēc: Нюрнбергский процесс. 2. Преступления против мира. М., 1958, с. 573—577. ⁵² PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 721724. k. ⁵³ Turpat, T-501. f., 2. r., 00480. k. ⁵⁴ Turpat, 00784. k. ⁵⁵ Turpat, 00779. k. ⁵⁶ Turpat, 00784. k. ⁵⁷ Militärarchiv der Deutschen Demokratischen Republik, H. 10. 22.04/255, Bl. 286. ⁵⁸ Deglavs F. Rakstu izlase divos sējumos. 1. sēj., 248. lpp. ⁵⁹ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 00782. k. ⁶⁰ Turpat, 00480. k.; Vācu nacionālsociālistu partijas orgāna «Der Angriff» izdevējs no 1927. līdz 1935. gadam bija J. Gebelss.

⁶¹ PTR KVIA, T-173. f., 233. r., 721926. k. ⁶² Turpat, 721742. k. ⁶³ Turpat, 721440. k. ⁶⁴ Turpat, T-501. f., 2. r., 00784. k. ⁶⁵ Citāti pēc: Unams Ž. Karogs vējā, 1, 49., 50. lpp. ⁶⁶ Tēviņa, 1941, 11. jūlijā. ⁶⁷ Turpat, 18. jūlijā. ⁶⁸ Lapiņš J. Sapņi un īstenība, 175. lpp. ⁶⁹ Latvju tautas vienotā cīņa. — Par Padomju Latviju, 1941, Nr. 14. ⁷⁰ Lapiņš J. Sapņi un īstenība, 168. lpp.

⁷¹ Tēviņa, 1941, 4. jūlijā. ⁷² Universitas, 1933, Nr. 6, 85. lpp. ⁷³ Tēviņa, 1941, 22. jūlijā. ⁷⁴ Ventas Balss, 1941, 15. jūlijā. ⁷⁵ Č[aks] R. Kamdēļ žīdi jānīst, kamdēļ viņi jāiznīcina. — Ventas Balss, 1941, 8. augustā. ⁷⁶ Tālavietis, 1941, 5. augustā. ⁷⁷ Ventas Balss, 1941, 15. augustā. ⁷⁸ Skat.: Samsons V. Cilvēki, esiet modri arī šodien. ⁷⁹ Tēviņa, 1941, 20. oktobrī. ⁸⁰ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 722661. k.

⁸¹ Par to skat.: Vilks K. Noskaidrojot patiesību. ⁸² PTR KVIA, T-175. f., 234. r., 783135. k. ⁸³ Turpat, 723135.—723136. k. ⁸⁴ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 112. ⁸⁵ Laikmets, 1943, Nr. 33, 2. lpp. ⁸⁶ Tēviņa, 1944, 2. maijā. ⁸⁷ Laikmets, 1943, Nr. 33, 2. lpp. ⁸⁸ Tēviņa, 1944, 2. maijā. ⁸⁹ Par to skat.: Cīņa, 1980, 15. janvārī. ⁹⁰ Lācis V. Kopoti raksti. R., 1979, 23. sēj., 224. lpp.

⁹¹ Unams Ž. Karogs vējā, 1, 134. lpp. ⁹² PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 721741. k. ⁹³ Turpat, 721742.—721743. k. ⁹⁴ Tēvija, 1941, 26. jūlijā. ⁹⁵ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 721742. k. ⁹⁶ Šilde Ā. Citā virzienā. — Zemgale, 1941, 18. septembrī. ⁹⁷ Daugavas Vēstnesis, 1941, 2. oktobrī. ⁹⁸ Maldonis H. Kopējā solī. — Daugavas Vēstnesis, 1941, 24. oktobrī. ⁹⁹ Aizcirstais logs. — Tēvija, 1941, 23. septembrī. ¹⁰⁰ Mēs nešaubāties. — Tēvija, 1941, 1. oktobrī.

¹⁰¹ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 722662. k. ¹⁰² Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 112. ¹⁰³ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 722660. k. ¹⁰⁴ Izglītības Mēnešraksts, 1942, Nr. 9, 257. lpp. ¹⁰⁵ Unams Ž. Karogs vējā, 1, 127. lpp. ¹⁰⁶ Rainis J. Kopoti raksti, 12. sēj., 225. lpp. ¹⁰⁷ Samsons V. Rainis kopā ar mums. Karalaika atmiņas un pēckara atdomas. — Raiņa gadagrāmata 1982. R., 1982, 64. lpp. ¹⁰⁸ Samsons V. Šķiru attiecības un šķiru cīņa Latvijā Lielā Tēvijas kara periodā. — LPSR ZA Vēstis, 1962, Nr. 12, 3.—16. lpp.; Самсон В. Партизанское движение в Латвийской ССР в годы Великой Отечественной войны. — В кн.: Вторая мировая война. М., 1966, 3, с. 91—96; Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā. R., 1967, 255.—259. lpp.; Latvijas komunistu (boļševiku) partija Lielajā Tēvijas karā. — LKP vēstures apcerējumi. 3. R., 1981, 96.—189. lpp. ¹⁰⁹ LKP CK PVI PA, 302. f., 2. apr., 13. l., 123. lpp. ¹¹⁰ Dzintars J. Neredzamā fronte. R., 1970, 30.—69. lpp.

¹¹¹ LKP CK PVI PA, 101. f., 4. apr., 5. l., 98. lp. ¹¹² Turpat, 3. apr., 2. l., 9. lp. ¹¹³ Par Padomju Latviju, 1943, jūnijā (Nr. 26). ¹¹⁴ LKP CK PVI PA, 101. f., 5. apr., 6. l., 116.—119. lp. ¹¹⁵ Turpat, 302. f., 4. apr., 8. l., 165. lp. ¹¹⁶ Par Padomju Latviju, 1942, oktobrī (Nr. 18). ¹¹⁷ Gada grāmata strādājošiem 1943. gadam. [R., 1942], 70. lpp. ¹¹⁸ Turpat, 88. lpp. ¹¹⁹ Turpat, 99. lpp. ¹²⁰ Turpat, 100. lpp. ¹²⁴ Upīts A. Kara kalve. — Cīņa, 1942, 5. decembrī.

Nacionālistisko koncepciju pielāgošana nacionālsociālisma mācībām

¹ Cīņā pret fašistisko Vāciju. — Par Padomju Latviju, 1941, augustā (Nr. 1). ² Laikmets, 1942, Nr. 1. ³ Izglītības Mēnešraksts, 1942, Nr. 1, 4., 5. lpp. ⁴ Turpat, Nr. 8, 226. lpp. ⁵ Samsons V. Rainis — revolucionārs domātājs. — LPSR ZA Vēstis, 1965, Nr. 10, 12. lpp. ⁶ Rainis ar mums. — Par Padomju Latviju, 1942, oktobrī (Nr. 17). ⁷ Izglītības Mēnešraksts, 1942, Nr. 1, 24. lpp. ⁸ Pelše A. Kā vācieši «draudzējas» ar latviešiem. — Par Padomju Latviju, 1942, oktobris (Nr. 18). ⁹ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 24., 25. lp. ¹⁰ LKP CK PVI PA, 101. f., 3. apr., 2. l., 9. lp.

¹¹ Lācis V. Krievu un latviešu tautas vēsturiskā draudzība. R., 1945, 15. lpp. ¹² Rich N. Hitler's War Aims, 2, p. 355, 356. ¹³ Kirhenšteins A. Latvji, neaizmirsīsim savu vēsturi. — Par Padomju Latviju, 1943, maijā (Nr. 23). ¹⁴ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 145. ¹⁵ Генеральный план «Ост». — Военно-исторический журнал, 1960, № 1, с. 86. ¹⁶ Turpat, 91. lpp. ¹⁷ Turpat, 98. lpp. ¹⁸ Marnics H. Kāvi pār Daugavu, 29., 35. lpp. ¹⁹ Das Schwarze Korps, 1942, Nr. 34, S. 1. ²⁰ Skat.: Picker H. Hitlers Tischgespräche im Führer-Hauptquartier. Bonn, 1951, S. 302, 303.

²¹ Skat.: LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l. ²² Turpat, 4.—22. lp. ²³ Turpat, 22. lp. ²⁴ Turpat, 9. lp. ²⁵ Turpat, 16. lp. ²⁶ Turpat, 22. lp. ²⁷ Turpat, 19. lp. ²⁸ Turpat, 16. lp. ²⁹ Turpat, 22. lp. ³⁰ PTR KVIA, T-454. f., 92. r., 000881. k.

³¹ Turpat, 000884. k. ³² Unams Ž. Karogs vējā, 1, 109. lpp. ³³ Turpat, 19. un 49. lpp. ³⁴ Par Padomju Latviju, 1941, septembrī (Nr. 4). ³⁵ Par «Jagdverband Ost» skat.: Samsons V. Kurzemes katlā. R., 1969, 239.—242. lpp. ³⁶ PTR KVIA, T-501. f., 2. r., 785. k. ³⁷ PTR KVIA, T-511. f., 2. r., 782. k. ³⁸ Vēsturnieks S. Miliņiemi pareizi norāda, ka visizsmēļošāko informāciju par notikumiem okupētajā Baltijā pirmajos mēnešos dod drošības policijas ziņojumi (skat. viņa citētās grāmatas 77. lpp.). ³⁹ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 721983. k. ⁴⁰ Silīņš J. Mūsu tēlotāju mākslu gaitas pēdējos divi gados. — Latviešu gada grāmata 1944. gadam. R., [1943], 141. lpp.

⁴¹ Циелава С. О некоторых методологических аспектах изучения искусства эпохи феодализма в Латвии. — Изв. АН ЛатвССР, 1982, № 10, с. 77, 78. ⁴² Citēts pēc «Latviešu kalendārs 1943. gadam». M., 1943, 46. lpp. ⁴³ LPSR ZA Vēstis, 1982, Nr. 10, 137. lpp. ⁴⁴ Dallin A. Deutsche Herrschaft in Russland 1941—1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. Düsseldorf, 1958, S. 467. ⁴⁵ Winnig A. Am Ausgang der deutschen Ostpolitik. Berlin, 1921, S. 122. ⁴⁶ Par Padomju Latviju, 1943, maijā (Nr. 23) ⁴⁷ PTR KVIA, T-175. f., 233. r., 721926. k. ⁴⁸ Turpat, 721983. k. ⁴⁹ Rich N. Hitler's War Aims, 1, p. 3, 4. ⁵⁰ Rietumu buržuāziskajā presē parādījušies izdevumi, kuru autori, nekritiski manipulējot ar nacionālisma tēzēm par kultūru, cenšas padarīt cildenāku antihumāno fašisma ideoloģiju un kultūru; skat.: George L. Mose. Nazi Culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich. New York, 1966; Glasser H. Spiegel-Ideologie. Von Zerstörung des Deutschen Geistes im 19. und 20. Jahrhundert. Freiburg, 1964.

⁵¹ Rich N. Hitler's War Aims, 1, p. 3. ⁵² Lācis V. Kopoti raksti. R., 1978, 22. sēj., 261. lpp. ⁵³ Trešā gadadiena padomju varas pasludināšanai Latvijā. M., 1943, 33. lpp. ⁵⁴ Par to skat. Ūdrēs A. rakstu sēriju žurnālā «LPSR ZA Vēstis»: 1965, Nr. 1, 133.—140. lpp.; 1970, Nr. 10, 13.—31. lpp.; 1971, Nr. 8, 21.—39. lpp.; 1972, Nr. 2, 6.—28. lpp. ⁵⁵ LKP CK PVI PA, 101. f., 1. apr., 24. l., 11. lp. ⁵⁶ Turpat, 12. lp. ⁵⁷ Izglītības Mēnešraksts (tālāk saīsināti — IM), 1942, Nr. 1, 2. lpp. ⁵⁸ Latvju Tautsaimnieks, 1943, Nr. 3/4, 48. lpp. ⁵⁹ Laikmets, 1943, Nr. 32, 488. lpp. ⁶⁰ Turpat, Nr. 33, 504. lpp.

⁶¹ Sudrabkalns J. Ir divas Eiropas. Kāšu krusta Eiropas sludinātājiem. — Karogs, M., 1942, 1. grām., 13., 14. lpp. ⁶² Par Padomju Latviju, 1942, novembrī (Nr. 22). ⁶³ Turpat, 1941, augustā (Nr. 1). ⁶⁴ Turpat, 1941, septembrī (Nr. 4, 5). ⁶⁵ PTR KVIA, T-175. f., 235. r., 2724306. k. ⁶⁶ Latvia under German occupation. 1941—1943. With a preface by A. Bilmanis. Washington, 1943; Bilmanis A. The Baltic Essays. Washington, 1945. ⁶⁷ Ciņa, 1944, 15. februārī. ⁶⁸ Bizmaņu gudrības. — Par Padomju Latviju, 1941, septembrī (Nr. 5). ⁶⁹ Rich N. Hitler's War Aims, 1, p. XXXIV. ⁷⁰ Turpat, XIII lpp.

⁷¹ Rosenberg A. Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München, 1939, S. 1, 2.
⁷² Turpat, 23. lpp. ⁷³ Staļins J. Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu. R., 1954, 256., 257. lpp. ⁷⁴ Skat.: Lencs V. Latviešu rasiskais sastāvs un kā to ietekmējuši vācieši. — LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 28.—33. lp. ⁷⁵ Turpat, 5. l. ⁷⁶ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 146. ⁷⁷ Laikmets, 1942, Nr. 37. ⁷⁸ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 4. ⁷⁹ Kronlīns J. Mācības iestādes Latvijas ģenerāl-apgabālā 1941./42. R., 1943; Kronlīns J. 379 dienas... Mūsu jaunatnes un skolu liktenis boļševiku varas laikā. R., 1944. ⁸⁰ IM, 1942, Nr. 10, 289. lpp.

⁸¹ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 153. ⁸² Sanders V. Rase nosaka tautas raksturu. — Laikmets, 1942, Nr. 5, 17. lpp. ⁸³ Mežezers V. Rase un personība. — Zemgales gadagrāmata, 1942, 89. lpp. ⁸⁴ Grants E. Nacionālsociālisma rases politika. — IM, 1942, Nr. 3, 65. lpp. ⁸⁵ LJO Vadītājs, 1949, Nr. 1, (jūlijā); skat. arī PTR KVIA, T-454. f., 92. r., 000069.—000070. k. ⁸⁶ Zentrales Staatsarchiv (ZSta) Potsdam, Film (Fi.) 10918, Aufnahme (A.) 00044. ⁸⁷ Turpat, 000194.—000195. uzņēmums. ⁸⁸ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 37. lp. ⁸⁹ Turpat, 35. lp. ⁹⁰ Turpat, 36. lp.

⁹¹ ZSta Potsdam, Fi. 10818, A. 000029. ⁹² Turpat, 000007. uzņēmums. ⁹³ Turpat. ⁹⁴ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 37. lp. ⁹⁵ Turpat. ⁹⁶ Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 146, 147. ⁹⁷ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 1. lp. ⁹⁸ Turpat, 39. lp. ⁹⁹ Turpat, 40. lp. ¹⁰⁰ Turpat, 41., 42. lp.

¹⁰¹ LKP CK PVI PA, 101. f., 1. apr., 24. l., 12., 13. lp. ¹⁰² Rainis kopā ar mums. — Par Padomju Latviju, 1942, oktobrī (Nr. 17). ¹⁰³ Par Padomju Latviju, 1942, novembrī (Nr. 21). ¹⁰⁴ Staļins J. Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu, 256. lpp. ¹⁰⁵ Raudive K. Dzīves kultūrai. Mūsdienų cilvēka problēmas. Otrs iespiedums. R., 1942. ¹⁰⁶ Turpat, 143. lpp. ¹⁰⁷ Turpat, 142. lpp. ¹⁰⁸ Turpat, 143. lpp. ¹⁰⁹ Turpat, 144. lpp. ¹¹⁰ Nātra J. Kangari meklē glābiņu. — Par Padomju Latviju, 1943, aprīlī (Nr. 16).

¹¹¹ Žurnāla «Izglītības Mēnešraksts» (IM) oficiālais izdevējs bija Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Mācību līdzekļu nodaļa. ¹¹² IM, 1942, Nr. 1, 3. lpp. ¹¹³ Turpat, Nr. 10, 290. lpp. ¹¹⁴ Turpat, Nr. 3, 66. lpp. ¹¹⁵ Turpat. ¹¹⁶ Turpat, 66., 67. lpp. ¹¹⁷ Turpat, Nr. 5, 133. lpp. ¹¹⁸ Turpat, Nr. 3, 67. lpp. ¹¹⁹ Jurevičs P. Tautas dzīvības un kultūras krīze. — IM, 1942, Nr. 5, 133. lpp. ¹²⁰ Turpat, 131. lpp.

¹²¹ Turpat. ¹²² IM, 1942, Nr. 6, 163. lpp. ¹²³ Turpat, Nr. 3, 85. lpp. ¹²⁴ Turpat. ¹²⁵ Turpat. ¹²⁶ Turpat. ¹²⁷ Citēts pēc: Lācis V. Lielais Tēvijas karš un Padomju Latvijas intelīģences uzdevumi. R., 1945, 20. lpp. ¹²⁸ IM, 1944, Nr. 4, 79. lpp. ¹²⁹ Turpat, 78. lpp. ¹³⁰ Lācis V. Kopoti raksti. R., 1978, 22. sēj., 225. lpp.

¹³¹ Mauriņa Z. Paracelsus. Ziemeļnieku cilvēka ceļa rādītājs. — IM, 1942, Nr. 5, 134.—136. lpp.; A. T. B. Paracelza (1493—1541) uzskati dabzinātnēs un medicīnā visumā bija naivi materiālistiski. Tie nebija brīvi no viduslaiku mistikas un reliģijas ietekmes. Tāda, piemēram, ir viņa mācība par «arheju» — augstāko garīgo principu, kas it kā regulē organisma dzīvības procesus. Ilgu laiku daudzi

reakcionāri pētnieki izkropļoja Paracelza mācību, saskatot tanī tikai mistiku un ideālismu. Tās mistisko pusi centās izmantot arī fašisma ideologi, piedēvējot viņam rasisma ideju, vāciskā sevišķuma paušanu, bet progresīvās iezīmes ignorēja. ¹³² IM, 1944, Nr. 4, 78. lpp. ¹³³ Turpat, 1942, Nr. 5, 135. lpp. ¹³⁴ Turpat, Nr.11, 341., 342. lpp. ¹³⁵ Lācis V. Kopoti raksti. R., 1978, 22. sēj., 225. lpp. ¹³⁶ Laikmets, 1944, Nr. 23. ¹³⁷ IM, 1942, Nr. 1, 4. lpp. ¹³⁸ Pelše A. Intelīgences uzdevumi cīņā ar latviešu buržuāzisko nacionālismu. R., 1945, 6. lpp. ¹³⁹ Latvju Mēnešraksts. Literārs un mākslas žurnāls. Atb. red. K. Skalbe. Red. kolēģija: Jānis Veselis, Jānis Rudzītis, Ludolfs Liberts. Kultūras un sab. lietu departamenta izdevums (turpmāk — LM). ¹⁴⁰ LM, 1943, Nr. 8, 485. lpp.

¹⁴¹ Skat. arī: Jurevičs P. Mehānisms vai mērķtiecība. — IM, 1943, Nr. 5, 6. ¹⁴² LM, 1943, Nr. 8, 486. lpp. ¹⁴³ Turpat, 488. lpp. ¹⁴⁴ Turpat. ¹⁴⁵ Celms T. Mehānistiskā pasaules uzskata uzvaras gājiens un krīze. — LM, 1943, Nr. 11, 12. ¹⁴⁶ Turpat, Nr. 12, 745. lpp. ¹⁴⁷ Turpat. ¹⁴⁸ Pelše A. Intelīgences uzdevumi cīņā ar latviešu buržuāzisko nacionālismu, 5. lpp. ¹⁴⁹ Skat.: Самсон В. Народная борьба в тылу врага на территории ЛатвССР. — Изв. АН ЛатвССР, 1975, № 6, с. 9—13. ¹⁵⁰ Samsons V. Piezīmes par partizānu kustību Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā (1941.—1944. g.). — Karogs, 1948, Nr. 11, 1121.—1122. lpp.; arī grāmatā: Partizānu kustība Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā. R., 1950, 113.—123. lpp.

¹⁵¹ Bīlmanis A. The Baltic Essays, p. 182. ¹⁵² Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 140. ¹⁵³ PTR KVIA, T-454. f., 16. r., 000599. k. ¹⁵⁴ Turpat, 92. r., 000053. k. ¹⁵⁵ Samsons V. Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē. — LPSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 2, 19., 20. lpp. ¹⁵⁶ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 3. lp. ¹⁵⁷ PTR KVIA, T-454 f., 92. r. ¹⁵⁸ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 34. lp. ¹⁵⁹ Kleist P. Zwischen Hitler und Stalin, S. 166. ¹⁶⁰ PTR KVIA, T-454. f., 92. r., 00006. k.

¹⁶¹ Militārarchiv der Deutschen Demokratischen Republik, H. 10.22.04/255, Bl. 381. ¹⁶² Bangerskis R. Mana mūža atmiņas. 3. Kopenhāgena, 1959, 94. lpp. ¹⁶³ Самсон В. Народная борьба в тылу врага на территории Латвийской ССР, с. 5—8. ¹⁶⁴ Bangerskis R. Mana mūža atmiņas, 3, 81. lpp. ¹⁶⁵ Samsons V. Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē, 18. lpp. ¹⁶⁶ PTR KVIA, T-175. f., 235. r., 724308. k. ¹⁶⁷ Turpat, 724317. k. ¹⁶⁸ Turpat, 724319. k. ¹⁶⁹ Sanders V. Mūsu politiskā līnija. — Laikmets, 1944, Nr. 28, 434. lpp. ¹⁷⁰ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 26., 27. lp.

¹⁷¹ Latvijas PSR ZA Centrālais arhīvs, 40. f., 1. apr., SD dok., 1942. g. 31. janvārī. ¹⁷² Samsons V. Tautas dzejnieka J. Raiņa mantojums. — Raiņa gadagrāmata 1979. R., 1979, 39., 40. lpp. ¹⁷³ Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. 3. Lidingö, 1964, 250. lpp. ¹⁷⁴ Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50. gadi. Stokholma, 1956, 294. lpp. ¹⁷⁵ Turpat. ¹⁷⁶ Дзинтарс Я. Латышские советские патриоты в Штутгофском концлагере. — Германия и Прибалтика. Р., (ЛГУ), 1980, с. 5. ¹⁷⁷ Turpat. ¹⁷⁸ Skat.: Raiņa gadagrāmata 1979, 41.—56. lpp. ¹⁷⁹ Cielēns F. Laikmetu maiņā, 3, 267., 268. lpp. ¹⁸⁰ PTR KVIA, T-454. f., 39. r., 00235. k.

¹⁸¹ Cielēns F. Laikmetu maiņā, 3, 269. lpp. ¹⁸² Samsons V. Kurzemes katlā, 241. lpp. ¹⁸³ LCVVA, 252. f., 1. apr., 26. l., 6., 7. lp. ¹⁸⁴ Celmiņš G. Eiropas krustceļos. Eslingena, 1947, 10. lpp. ¹⁸⁵ LCVVA, 252. f., 1., apr., 26. l., 6., 7. lp. ¹⁸⁶ LCVVA, 1899. f., 2. apr., 5. l., 38. lp. ¹⁸⁷ Roja A. Par jaunām darba frontes uzvarām. — Laikmets, 1944, Nr. 28, 438. lpp. ¹⁸⁸ Reiznieks V. Nacionālisms pret imperiālismu. — Lūdums, 1944, Nr. 18. ¹⁸⁹ Freivalds O. Kurzemes cietoksnis. 1. Kopenhāgena, 1954, 65. lpp. ¹⁹⁰ Par gatavošanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nodibināšanas 50. gadadienai. R., 1972, 14., 15. lpp.

¹⁹¹ Захаров И. Дружба, закаленная в боях. М., 1972, с. 18. ¹⁹² Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 195. lpp. ¹⁹³ Tolstojs A. Maize. R., 1946, 37., 38. lpp. ¹⁹⁴ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, 182. lpp. ¹⁹⁵ Коммунист, 1964, 12, с. 69. ¹⁹⁶ LKP CK PVI PA, 101. f., 1. apr., 54. l., 24. lpp. ¹⁹⁷ Kaļiņins M. Par komunistisko audzināšanu. R., 1947, 191. lpp. ¹⁹⁸ Коренев А., Левит И. В огне войны крепла дружба народов. Кишинев, 1969, с. 23. ¹⁹⁹ Самсон В. Народная борьба в тылу врага на территории Латвийской ССР, с. 6, 7. ^{199a} Samsons V. Kurzemes meži šalc... R., 1974, 240.—243. lpp. ²⁰⁰ Par to skat.: Самсон В. Партизанское движение в Латвийской ССР в годы Великой Отечественной войны, с. 91—93; Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 255.—259. lpp.

²⁰¹ LKP CK PVI PA, 302, f., 4. apr., 8. l., 165. lp. ²⁰² Leņins V. I. Vai boļševiki noturēs valsts varu? — Raksti, 26. sēj., 72. lpp. ²⁰³ Kaļiņins M. Par komunistisko audzināšanu, 136. lpp. ²⁰⁴ Pelše A. Par latviešu nacionālo lepnumu un padomju patriotismu. — Cīņa, 1944, 15. februārī. ²⁰⁵ Leņins V. I. Vēstule Ukrainas strādniekiem un zemniekiem. — Raksti, 30. sēj., 264. lpp. ²⁰⁶ Turpat, 266. lpp. ²⁰⁷ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 252.—253. lpp. ²⁰⁸ Samsons V. Sauri puteņiem. Kara laika atmiņas ar dokumentu komentāriem. R., 1983. ²⁰⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза. Т. 3. М., 1961, с. 479. ²¹⁰ Samsons V. Partizānu kustība Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā, 136. lpp.

²¹¹ Самсон В. Дружба народов победила. Совместные действия красных партизан и советских разведчиков в «Курляндском котле» в 1944—1945 гг. Р., 1980, с. 256, 257. ²¹² Cīņa, 1944, 15. februārī. ²¹³ Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны. Р., 1970, с. 925. ²¹⁴ Rainis J. Kopoti raksti, 12. sēj., 225. lpp. ²¹⁵ ZSta Potsdam, Fi. 309/1933, A. 7. ²¹⁶ Dzintars J. Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu iznīcīdiena kalpībā. — LPSR ZA Vēstis, 1982, Nr. 10, 52.—69. lpp. ²¹⁷ LKP CK PVI PA, 101. f., 3. apr., 5., l., 60., 61. lp. ²¹⁸ Turpat, 7., 8. lp. ²¹⁹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 3, 239.—261. lpp. ²²⁰ Vēvers J. Indīgas saknes R., 1970, 56. lpp.

²²¹ Birznieks M. No SS un SD līdz..., 159.—161. lpp. ²²² Skat.: Samsons V. Cita ceļa gājēja pārdomas sverot. — Cīņa, 1983, 19., 20. novembrī. ²²³ Munters V. Pārdomas. R., 1963, 19. lpp. ²²⁴ Turpat, 85. lpp. ²²⁵ Munters V. Savu tautu ienaidnieki. 2. izdevums. R., 1983, 115. lpp. ²²⁶ Turpat, 50. lpp. ²²⁷ Munters V. Pārdomas, 82. lpp.

Saturs

I

Cilvēki, esiet modri!	5
---------------------------------	---

Starp diviem pasaules kariem

Nacionālisms — lipīga kaite	13
Necili raduraksti, tukša tautisko ideju tarba	16
Nacionālistiskais «švindelis» un «brīvās Latvijas ideja»	21
Patriotisms un pseidopatriotisms	26
Šovinisms kā patoloģijas pazīme	30
Sisifa pūliņi tautiskuma mācības sasliešanā	34
Pašbrūvētais no svešas iejavas	37
Pēc Hitlera receptes	43
Ačgārni sagrieztais kāškrusts	48
Komunistu aicinājums ierindoties pretfašisma frontē	55
Jauns sociāls pasūtījums nacionālisma ideologiem	59
Tautisms — pretprāta filozofija	65
Tautiskā šķīstīšanās jeb idejisko pretinieku izdeldēšana	70
Antifašisms — demokrātiskās kultūras dominante	74
Teorijas ilūzija	81
Ilūziju politika	90

II

Hitleriešu okupācijas gados

Nacistu idejiskajā klausībā	95
LKP prethitleriskās cīņas tradīcijas	95
Nacionālistu padevības zvērests iebrocējiem	101
«Policejiskā nacionālisma» atbaidošie vaibsti	108
Totālās apstulbināšanās mašina	118
Okupācijas preses algotņi	119
Brīvprātīgais un provocētais kolaboracionālisms	126
Tautiešu riešanās	130
Cīņā saucēja un vienotāja balss	138

Nacionālistisko koncepciju pielāgošana nacionālsociālisma mācībām	146
Kangarisma slavināšana	146
Ģenerālpāns «Ost» — iznīcināšanas drauds tautām	152
Vai naiva neziņa?	156
«Kultūrtrēģerisma» farss	159
Himeriskās «Jaunās Eiropas» saukļu skandēšana	165
Rasisma murgi	169
Karagājiens pret demokrātisko un materiālistisko pasaules izpratni	180
Veltīga spēkošanās ar dialektiku	189
Nacionālistiskā pseidoopozīcija	194
Padomju tautu draudzības triumfs	207
Pēcvārds	219

Вилис Петрович Самсон
**В ПЛЕНУ НЕНАВИСТИ
И ЗАБЛУЖДЕНИЙ**

Академия наук Латвийской ССР
Издательство «Зинатне»
Рига 1983
На латышском языке

VILIS SAMSONS
**NAIDA
UN MALDU SLIKŠNĀ**

Redaktore *A. Feldhūne*
Mākslinieks *V. Grants*
Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*
Tehniskā redaktore *I. Zaiņskalne*
Korektore *L. Brahmane*
ИБ № 1028

Nodota salikšanai 09.06.83. Parakstīta
iespiešanai 22.11.83. JT 08575. Formāts
60×90/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. Baltikas
garnitūra. Augstspiedums. 15 fiz.
iespiedl., 15 uzsk. iespiedl.; 15 uzsk.
kr. nov.; 17,65 izdevn. l. Metiens
3200 eks. Pasūt. Nr. 1090-3.cehs.
Maksā 1 r. 30 k. Izdevniecība «Zinātnes»,
226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevnie-
cību, poligrāfijas un grāmatu tirdznie-
cības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa»,
226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

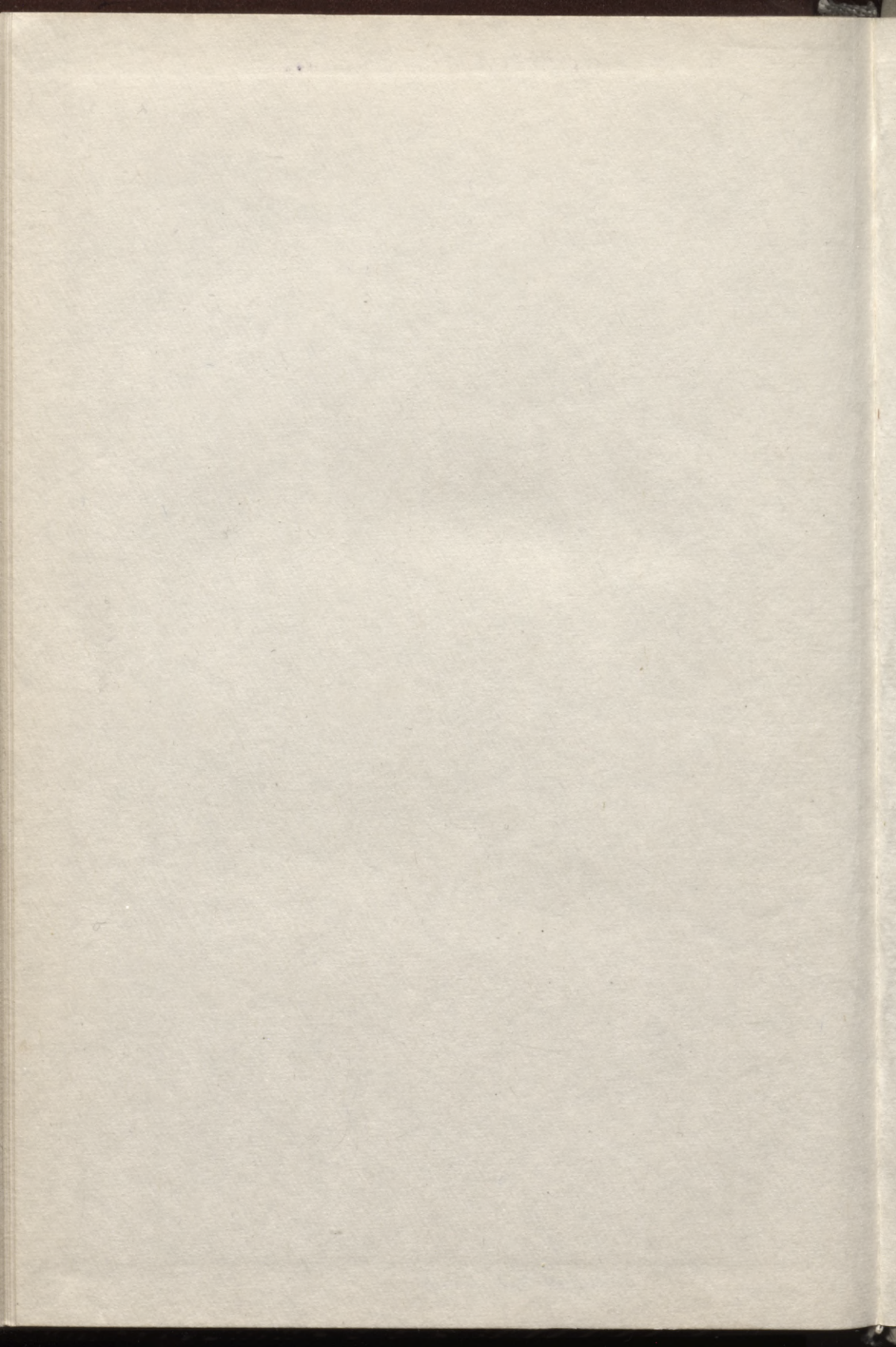
В. П. ПЕТРОВИЧ
И. П. ПЕТРОВИЧ

И. П. ПЕТРОВИЧ
И. П. ПЕТРОВИЧ

Pamanītās kļūdas

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
89.	4. no augšas	indeferentisms	indiferentisms
120.	21. no apakšas	pseidonību	pseidonīmu
161.	16. no augšas	jaunatnes	jaunrades
153.	21. un 22. rinda no augšas lasāma: ...slepenībā un šķita iznīcināts, nesen ticis atrasts.		

N. Samsons. Naida un maldu slīkšņā.

Kontroleksemplārs

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0308011802

1 г. 30 к.